

**T.C.
NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI**

**SEYYİD MEHMED ALİ
MESNEVÎ-Yİ MA'NEVÎ**

**(361a-400b Arası)
(İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Hamit UYGUN**

**Niğde
Ağustos, 2024**

T.C.
NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

SEYYİD MEHMED ALİ
MESNEVÎ-Yİ MA'NEVÎ

(361a-400b Arası)
(İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tezi Hazırlayan
Hamit UYGUN

Danışman : Dr. Öğr. Üyesi Kezban PAKSOY
Üye : Prof. Dr. Ziya AVŞAR
Üye : Prof. Dr. Mehmet ÖZDEMİR

Niğde
Ağustos, 2024

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum "**Seyyid Mehmed Ali Mesnevî-yi Ma'nevî (361a-400b Arası) (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)**" başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ve akademik kurallar çerçevesinde tez yazım kılavuzuna uygun olarak tarafımdan yazıldığını, yararlandığım eserlerin tamamının kaynaklarda gösterildiğini ve çalışmamın içinde kullanıldıkları her yerde bunlara atıf yapıldığını belirtir ve bunu onurumla doğrularım. 20/08/2024

Hamit UYGUN

ÖN SÖZ

Klasik Türk Edebiyatı şerh geleneği içerisinde Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin *Mesnevî*'si, hem Türk - İslâm dünyasında hem de dünya edebiyatında eşsiz bir yere sahiptir. Mevlânâ'nın dilinden Farsça olarak hâsıl olan altı ciltlik bu eser henüz Mevlânâ hayatta iken anlamının açıklanması ve doğru bir şekilde kavranması yönünde çabalarla karşılanmıştır. *Mesnevî*'nin orijinal dilinin Farsça olması ayrıca edebî bir üsluba bağlı olarak anlam zenginliği ve derinliği taşıması zamanla bu anlama ve yorumlama gayretlerini artırmış ve okuyucuları tarafından şerh edilme yoluna gidilmiştir. Şerh çalışmaları önceleri *Mesnevî*'nin bazı bölümlerine yönelik hazırlanırken zamanla tamamına yönelik çalışmalar haline gelmiştir. Özellikle 16. yüzyılda *Mesnevî*'nin tamamına yönelik olarak yapılan Farsça ve Türkçe şerhler, bu eserin yorumlanması ve anlaşılması için yeni bir şerh yöntemi ve geleneği oluşturmuştur.

Mesnevî'nin tamamına yazılan ilk şerh Surûrî'nin kaleminden çıkmıştır. Surûrî'nin Farsça olarak kaleme aldığı bu şerhi, Şem'î, Pîr Mehmed Efendi (Cân-ı Âlem) ve Ankaravî'nin şerhleri izlemiştir. Bu şarihlerin ortaya koyduğu şerh usûlü klasik şerh geleneğini oluşturmuş ve yüzyıllar boyunca birçok şarih tarafından benimsenmiştir. 17. yüzyıla gelindiğinde ise Ankaravî üslubuyla şerh yöntemi ile şerh geleneğine yeni bir bakış açısı kazandırmıştır. Ankaravî'yi takip eden şarihler ise yarı mufassal ve mücmel şerh (yer yer sadece tercüme) yöntemlerini *Mesnevî*'ye uygulayarak şerh geleneğini genişleterek büyük bir külliyat meydana getirmişlerdir. Mevlânâ'dan sonra ortaya çıkan Mevlevîlik tarikatı takipçileri tarafından özellikle *Mesnevî*'yi şerh etmek ya da mevcut şerhleri özetleyerek muhtasar şerh kaleme almak tarikatın ritüelleri arasına dâhil olmuştur. Çalışmamızın konusu olan Seyyid Mehmed Ali'nin *Mesnevî-yi Ma'nevî* şerhi de, *Ankaravî*'nin şerhinin muhtasarıdır.

Bu yüksek lisans tezinde, Seyyid Mehmed Ali'nin *Mesnevî-yi Ma'nevî* adlı eserinin 361a-400b varakları arasındaki kısmı transkribe edilmiş; metin tahlili, sözlük ve tıpkıbasım çalışmaları yapılmıştır. Tez, *Mesnevî*'ye yapılan Türkçe şerhlerin tanıtılması, Mevlânâ ve Mevlevîlik tarikatına duyulan ilginin anlaşılması ve bu

birikimin gelecek nesillere aktarılması amacıyla hazırlanmıştır. Ayrıca hem metnin özgün haliyle korunmasını hem de anlaşılabilirliğinin artırılmasını hedeflemektedir.

Birinci bölümde, metin şerhi ve şerh geleneği hakkında özet bilgilere; şerh metinlerinin tasnifi hakkında genel bilgilere ve *Mesnevî*'ye yazılmış tercüme ve şerhlerinin tasnifine; mesnevî nazım şekli, Mevlânâ ve *Mesnevî* hakkında genel bilgilere yer verilmiştir. Devamında Seyyid Mehmed Ali'nin hayatı ve edebî kişiliği hakkında mevcut bilgiler derlenmiş; *Mesnevî-yi Ma'nevî*'nin yazılış tarihi hakkında bilgi verilmiş ve nüsha tavsifi yapılmıştır. Bu bölümde metin şerhi ve *Mesnevî*'ye yapılan Türkçe şerhlerle ilgili akademik çalışmalardan, Mevlânâ ve *Mesnevî* hakkındaki bilgiler sunulurken Türkiye Diyanet Vakfı'nın yayımladığı *İslâm Ansiklopesi*'nden, Seyyid Mehmed Ali'nin *Mesnevî-yi Ma'nevî*'si değerlendirilirken Selçuk Üniversitesi tarafından yayımlanan *Mesnevî'nin Türkçe Şerhleri*¹ adlı çalışmada yer alan bilgilerden istifade edilmiştir. *Mesnevî-yi Ma'nevî*'nin bütününe yönelik ayrıntılı değerlendirmeler yapılırken İsmâîl Rusûhî-yi Ankaravî'nin *Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif* adlı *Mesnevî* şerhi ile mukayese edilmiş, örneklere dayalı karşılaştırmalar yapılmıştır. Ayrıca bu mukayese yapılırken bir Mevlevî dervişinin hangi amaçla muhtasar bir şerh kaleme aldığı tartışılmıştır.

İkinci bölümde eserin tasavvufî şerh geleneğine göre incelemesi yapılmıştır.

Üçüncü bölümde ise eserin transkripsiyonu yapılmıştır. Metin transkripsiyon sürecinde yazma metnini anlamak ve yorumlamak için paleografi², dil incelemesi ve metin çözümleme yöntemleri kullanılmıştır. Metnin doğru bir şekilde aktarılması için titiz bir çalışma yürütülmüştür. Ayrıca eserde geçen kelimeler ve terimler detaylı bir sözlük çalışması ile sunulmuştur. Bu bölümde metnin anlaşılmasını kolaylaştırmak amacıyla kelimelerin kökeni, anlamı ve metin bağlamında kullanımı açıklanmıştır. Sözlük çalışması "Kelime Anlamları Sözlüğü" ve metin bağlamında şarihin kelimelere yüklediği özel anlamları belirtecek şekilde, bir yönü ile şerhin kendi içerisindeki sözlüğü olan "Murâd Sözlüğü" şeklinde iki bölümde verilmiştir. Bu kapsamlı sözlük çalışması, hem akademik çevreler hem de genel okuyucular için önemli bir başvuru

¹ *Ayrıntılı bilgi için bk.* Avşar, Z. & Özdemir, M. & Uçar, A. (eds.) (2023). *Mesnevî'nin Türkçe Şerhleri*. Selçuk Üniversitesi, Konya

² **Paleografi:** Eski metinleri, belgeleri, tarihsel el yazılarını konu alan, inceleyen bilim.

kaynağı niteliğindedir. Bölüm sonunda ise "Sonuç ve Değerlendirme" bölümüne yer verilmiştir.

Tez çalışmasının sonunda ise Seyyid Mehmed Ali'nin *Mesnevî-yi Ma'nevî*'sinin incelenen bölümüne ait tıpkıbasımına yer verilmiştir.

Yüksek lisans eğitimim süresince bilgi ve deneyimleriyle bana yol gösteren Prof. Dr. Ziya Avşar'a; büyük bir sabırla, karşılaştığım tüm sorunlarda çözüm sunan, hatalarımı ve eksiklerimi görmemi sağlayan Dr. Öğr. Üyesi Kezban Paksoy'a; aile hayatımda en büyük destekçim eşim Leyla Uygun'a; iş hayatımda yükümü paylaşan, beni cesaretlendiren hem amirim hem de dostum Cemil Demir'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Onların yönlendirmeleri, eleştirileri ve destekleri olmaksızın bu çalışmayı tamamlamak mümkün olmazdı.

Bu çalışmanın, Eski Türk Edebiyatı ve *Mesnevî*'nin Türkçe şerhleri alanında yapılan çalışmalara katkı sağlayacağına inanıyor ve gelecek araştırmacılara faydalı olmasını temenni ediyorum.

Hamit Uygun

Niğde, Ağustos 2024

ÖZET
YÜSEK LİSANS TEZİ

SEYYİD MEHMED ALİ MESNEVÎ-Yİ MA'NEVÎ
(361a-400b ARASI)
(İNCELEME-METİN-SÖZLÜK-TIPKIBASIM)

UYGUN, Hamit
Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı
Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Kezban PAKSOY
Ağustos 2024, 394 sayfa

Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî İslâm tasavvuf düşüncesine yön veren, husûsî konularda yeni bir bakış açısı kazandıran önemli bir şahsiyettir. Eserleri içerisinde özellikle *Mesnevî*'si birçok tasavvuf anlayışının referans kitabıdır. *Mesnevî* her dönemde farklı ilim insanlarıncâ incelenmiş, tartışılmış, değerlendirilmiştir. Mevlânâ'nın görüşlerini ve felsefesini açıklamak maksadıyla birçok şerh çalışması yapılmıştır. Bu çalışmalar günümüzde de devam etmektedir. Bu tez Seyyid Mehmed Ali tarafından yazılmış *Mesnevî-yi Ma'nevî* adlı *Mesnevî* şerhini tanıtmak, 361a-400b varakları arasında yer alan metnin transkripsiyonunu ve sözlük çalışmasını yapmak amacıyla hazırlanmıştır.

Mesnevî-yi Ma'nevî, İsmâîl Rusûhî-yi Ankaravî'nin *Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif* adlı *Mesnevî* şerhinin henüz hangi nüshasından istifade edilerek yazıldığı tespit edilmemiş ve transkripsiyonu yapılmamış bir yazma şerhtir. Birinci bölümde, metin şerhi ve şerh geleneği, şerh metinlerinin tasnifi, *Mesnevî*'ye yazılmış tercüme ve şerhleri, mesnevî nazım şekli, Mevlânâ ve *Mesnevî* hakkında özet bilgilere yer verilmiştir. Seyyid Mehmed Ali'nin hayatı ve edebî kişiliği hakkında bilgiler derlenmiş; *Mesnevî-yi Ma'nevî* tanıtılmıştır. Seyyid Mehmed Ali'nin eserinin tamamına yönelik değerlendirmeler aktarılmıştır. Bölümde *Mesnevî-yi Ma'nevî*'nin şerh metodu, dil hususiyetleri ve kaynakları üzerinde durulmuştur. Çalışmanın ikinci bölümünde metnin muhtevası tasavvufî şerh geleneğine göre incelenmiştir. Üçüncü bölümde metnin transkripsiyonu yapılmış ve metindeki kelimelere ait sözlük çalışması gerçekleştirilmiştir.

Mesnevî-yi Ma'nevî'yle ilgili araştırma yapanlar eseri İsmâîl Rusûhî-yi Ankaravî'nin *Mesnevî* şerhinin muhtasarı olarak değerlendirmektedirler. Bu nedenle

eserin değerlendirilmesinde Ankaravî'nin *Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif* ile *Mesnevî-yi Ma'nevî* arasındaki benzerlikler ve farklılıklar çeşitli örneklerle desteklenmiş, muhtelif karşılaştırmalar yapılmıştır. Ayrıca Seyyid Mehmed Ali'nin neden muhtasar bir eser yazmayı tercih ettiği tartışılmıştır. Bu incelemeler *Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif*'in H 1039/1630 yılında son halini alan nüshası temel alınarak yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mevlânâ, Mesnevî-yi Ma'nevî, Seyyid Mehmed Ali, şerh.

ABSTRACT
MASTER'S THESIS

SEYYID MEHMED ALI MESNEVÎ-YÎ MA'NEVÎ
(BETWEEN 361a-400b)
(REVIEW-TEXT-DICTIONARY-REPINTER)

UYGUN, Hamit
Department of Turkish Language and Literature
Thesis Advisor: Dr. Lecturer Member Kezban PAKSOY
August 2024, 394 pages

Mawlana is an important figure who shaped Islamic Sufi thought and brought a new perspective. Especially his *Mathnawi* is the reference book of many Sufi schools. *Mathnawi* has been analyzed and evaluated by different scholars in every period. Many commentaries have been made in order to explain Mawlana's views. These studies continue today as well. This thesis has been prepared to introduce the commentary of Seyyid Mehmed Ali's *Mathnawi-yi Ma'nawi*, to make a transcription and dictionary study of the text between 361a-400b varaks.

Mathnawi-yi Ma'nawi is a manuscript commentary of Ismâîl Rusûhî-yi Ankaravî's commentary on *Mathnawi*, *Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif*, which has not yet been transcribed and transcribed. In the first chapter, information about the tradition of commentary, classification of commentary texts, translations and commentaries of mathnawi, the verse form of *Mathnawi*, Mevlana and *Mathnawi* is given. Information about Seyyid Mehmed Ali's life and literary personality is compiled; *Mathnawi-yi Ma'nawi* is introduced. The chapter focuses on the commentary method, language features and sources of *Mathnawi-yi Ma'nawi*. In the second part of the study, the content of the text is analyzed according to the Sufi commentary tradition. In the third part, the text is transcribed and a dictionary study of the words in the text is made.

Mathnawi-yi Ma'nawi is compared with *Mecmû'atu'l-Letâyif and Matmûratu'l-Ma'ârif* and *Mathnawi-yi Ma'nawi*. In addition, the reasons why Sayyid Mehmed Ali preferred to write a concise work are discussed. These examinations are based on the copy of *Mecmû'atu'l-Letâyif and Matmûratu'l-Ma'ârif*, which was finalized in 1039/1630 AH.

Keywords: Mawlana, *Mathnawi-yi Ma'nawi*, Seyyid Mehmed Ali, commentary.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	i
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
ALFABE VE TRANSLİTERASYON HARFLERİ.....	ix
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1
1.1. METİN ŞERHİ VE ŞERH GELENEĞİNE ÖZET BİR BAKIŞ	3
1.2. ŞERH METİNLERİNİN TASNİFİ.....	8
1.3. MESNEVÎ NAZIM ŞEKLİ HAKKINDA GENEL BİLGİLER.....	12
1.4. MEVLÂNÂ VE MESNEVÎ'Sİ.....	27
1.5. MESNEVÎ'YE YAZILMIŞ TERCÜME VE ŞERHLER.....	39
BİRİNCİ BÖLÜM	49
1.1. SEYYİD MEHMED ALİ (öl. 1209/1794-1795)	49
1.2. SEYYİD MEHMED ALİ'NİN MESNEVÎ-Yİ MA'NEVÎ'Sİ	50
1.2.1. Mesnevî-yi Ma'nevî ve Nüshaları	61
1.2.2. Mesnevî-yi Ma'nevî'nin İmlâ ve Dil Hususiyetleri.....	61
1.2.3. Mesnevî-yi Ma'nevî'nin Şerh Metodu	62
1.2.4. Mesnevî-yi Ma'nevî'de Kullanılan Kaynaklar	66
1.2.4.1. Âyet(ler):	67
1.2.4.2. Lügatler:.....	68
1.2.4.3. Hadisler:.....	68
1.2.4.4. Peygamberler Tarihi ve İslâm Tarihinden Örnekler:.....	69
1.2.4.5. Mevlânâ'nın Diğer Eserlerinden Örnekler:	70
1.2.4.6. Dinî - Tasavvufî Kaynaklar:	70
1.2.4.7. Muhyiddîn İbnü'l-Arabî ve Eserlerinden Örnekler:	71
1.2.5. Diğer İnanışlar, Felsefeler	71
1.2.6. Mesnevî-yi Ma'nevî'deki Kültürel, Folklorik ve Diğer Unsurlar.....	72
İKİNCİ BÖLÜM.....	74
2.1. TEZ KONUSU	74
2.2. TEZ ÇALIŞMASINDA TAKİP EDİLEN YÖNTEM	74

2.3. METİN KURMADA VE OKUMADA DİKKAT EDİLEN HUSUSLAR	75
2.4. ESERİN MUHTEVASININ TASAVVUFÎ ŞERH GELENEĞİNE GÖRE İNCELENMESİ	77
2.4.1. DİNÎ TERİM VE KAVRAMLAR:	78
2.4.2. TASAVVUFÎ TERİM VE KAVRAMLAR:	132
2.4.3. MUTASAVVIFLAR:	190
2.4.4. TARİHİ KİŞİLER:	195
2.4.5. TARİHİ MEKÂNLAR:	198
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	202
3.1. METİN	202
3.2. ŞERH SÖZLÜĞÜ	256
3.2.1 Kelime Anlamları Sözlüğü	258
3.2.2. Murâd Sözlüğü	328
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	334
KAYNAKÇA	338
ÖZ GEÇMİŞ	353
TIPKIBASIM	354

ALFABE VE TRANSLİTERASYON HARFLERİ

ا (ā)	a, ā	ص	ṣ
ا (ā)	a, e, ı, i, u, ü	ض	ẓ, ḍ
ب	b, p	ط	ṭ
پ	p	ظ	ẓ
ت	t	ع	ʿ
ث	ṯ	غ	ğ
ج	c, ç	ف	f
چ	ç	ق	q
ح	ḥ	ك	k, g, (ñ)
خ	ḫ	ك	ñ
د	d	ل	l
ذ	ẓ, ḍ	م	m
ر	r	ن	n
ز	z	و	v, u, ū, ü, o, ö
ژ	j	ه	h, a, e
س	s	لا	la, lā
ش	ṣ	ی	y, ı, i, ī
		ء	ʾ

KISALTMALAR

age.	: adı geçen eser
a.s	: aleyhisselâm
Ar.	: Arapça
bk.	: bakınız
C	: cilt
ev.	: Çeviren
doğ.	: doğum tarihi
ET	: Eski Türkçe
Far.	: Farsça
H	: hicrî
haz.	: hazırlayan
Hz	: hazret, hazreti
k.s	: kuddise surrihu
M	: miladî
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
s.	: sayfa
S.	: sayı
sav	: sallallahu aleyhi vessellem
ra	: radiyallahu anh
TDK	: Türk Dil Kurumu
T.	: Türkçe
öl.	: ölüm tarihi
vb	: ve bağkası, ve bağkaları, ve benzeri, ve benzerleri, ve bunun gibi
Yay.	: yayını, yayınları
yy.	: yüzyıl

GİRİŞ

Mesnevî-yi Ma'nevî Mevlânâ Celâleddîn-i Rumî'nin kendisinden önceki tasavvufî bilgi birikimi ile şahsına ait derin mistik bakış açısının bir tezahürüdür. 13. yüzyıldan günümüze değin 26 dile çevirilmiş, sevilerek okunmuş, birçok âlim tarafından şerh edilmiş İslâm kültürünün en çok tanınan eserlerinden birisidir. Yüzyıllardır süregelen bu teveccühün birçok sebebi mevcuttur. Öncelikle insanoğlunun fıtratı gereği derinliklerindeki ruhsal arayışın, arayışları sonunda ulaşmak istediği kâmil insana dönüşümün ney enstrümanında idealize edilerek sunulması okuyucunun kendi içsel yolculuğuyla özdeşirmesiyle ilintilidir. Çünkü ney, bir insanın yaradılışından itibaren yaşam sergüzeştinin sonunda kemâle ermesi süreçlerinin sembolüdür. Aşk, sevgi, fedakârlık ve bilgelik gibi neye ait belirgin özelliklerin evrensel bir tematik üslupla sunulduğu okuyucunun kendisini arayışındaki karşılaştığı sorulara cevap bulmasına yardımcı olmaktadır. Ney, bir mürşit olarak Hak yolunda seyr ü sülûka talip sûfilere felsefî bir bakış açısı kazanarak irşat yolunda rehberlik etmektedir. *Mesnevî* elbette ki sadece sûfilerin rehber kitabı değildir. Tüm insanlığı kucaklayan evrensel didaktik bir eserdir. Mistik kavramları ve karmaşık felsefî bakış açılarını okuyucunun daha rahat kavramasını sağlayan hikâyelerle somutlaştıran pedagojik bir eserdir. İslâm toplumunun tasavvuf geleneğini ve öğretilerini sonraki nesillere aktarmış bir dil âbidesidir. Tüm bu nitelikleri bireysel, toplumsal ve kültürel düzeyde dikkatleri üzerine çekmiş; âlimler tarafından defaatle tetkik edilmiş, işaret ettiği hususlar ve manâsındaki hükümler açıklanmıştır. Mevlânâ'nın amacı neyin sözcülüğünde şarihlerin amacı haline gelmiştir. Şarihler; Mevlânâ'nın sırladığı aşkı, gönül aynasını parlatmayı başarmış kâmil insanlar aracılığı ile gün yüzüne çıkartılmaya çalışmışlardır. Bu sürecin bir usûlü vardır. Nasıl ki Mevlânâ gönül ikliminde yaşadığı ve ahlâkı, tutumu, söylemi ile can vermediği hiçbir şeyi bir kural, kaide olarak sunmamışsa *Mesnevî*'yi şerh edenler de aynı üslupla kendi derunlarında yaşayarak, tutum ve söylem haline getirdiklerini aktarmayı tercih etmişlerdir. Elbette ki *Mesnevî*'yi şerh eden şarihlerin hepsi aynı yolu takip etmiştir, demek asılsız bir iddia olacaktır. Ancak, *Mesnevî* şerhleri incelendiğinde en çok kabul

gören şerhlerin Mevlânâ yolu olan Mevlevîlik tarikatı takipçileri tarafından ortaya konulduğu görülecektir.

Tasavvufî fikir akımları, kendilerine ait anlayışları açıklarken ya da savunurken genellikle mesajlarını iki yönlü sunmaktadırlar. Bir kavramı, tezi daha anlaşılır kılmak için zıddı ile sundukları için anlamın girift bir yapıda iç içe geçmesi söz konusu değildir. Bir bakıma manâ sınırları fikrin savunucusu tarafından çizilmiş olur. Mevlânâ'nın mesajlarının da tek bir boyutu yoktur. Ancak bundan kasıt anlatının sadece iki yönünü kullanması değildir. Mevlânâ; benzetmelerle, hikâyelerle görünenin ötesinde farklı âlemleri âlem içerisine yerleştirerek anlatır. Okuyucuyu bu âlemleri çözebilmesi için de tedrici olarak eğitir, kemâle erdirmeyi hedefler. Şarih de ilminin teçhizatı ile bu âlemleri açıklamaya, göstermeye çalışır. Bu büyük bir sorumluluktur. Zira şarihler bu sorumluluğu az da olsa hafifletmek, bihakkın yerine getirebilmek için muhtelif kaynaklara müracaat ederler. *Kur'ân-ı Kerîm* başta olmak üzere hadis, tefsir, fıkıh vb İslâm dairesindeki tüm kitaplar şarihlerin istifade ettikleri temel kaynaklardır. Şarihlerin dikkat ettikleri ince çizgi ise *Mesnevî*'nin iç içe geçmiş manâ âlemlerinin kapılarını mühürlemeden, anlamını daraltmadan ya da asıl konudan uzaklaştırmadan eserlerini kaleme alma çabalarıdır. Bu çaba şarihleri kendisinden önce kaleme alınmış şerhleri incelemeye, varsa eksiklikleri tamamlamaya, hatalı bakış açılarını düzeltmeye götürmüştür. Öyle ki birçok şarih kendinden önceki kabul görmüş *Mesnevî* şerhlerini çok bozmadan, değiştirmeden alıntılanmışlardır. Bu çalışmaya konu olan Seyyid Mehmed Ali'nin *Mesnevî* şerhi de İsmâîl Rusûhî-yi Ankaravî'nin *Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif* adlı eserinin muhtasarı olarak değerlendirebileceğimiz nitelikte kaleme alınmıştır. Ankaravî de eserini oluştururken seleflerinin izahatlarından istifade etmiş, onların telif eserlerinden alıntılar yapmış, bu alıntılarda eklemeler - çıkartmalar yapmış, varsa gördüğü eksiklikleri gerekçesi ile açıklayarak eserini oluşturmuştur. *Mesnevî*'nin tamamını şerh eden şahsiyetler içerisinde Surûrî ve Şem'î'den sonra gelen Ankaravî, seleflerinin şerhlerini okumuş, yer yer onlardan yararlanmıştır (Tanrıverdi, 2010:1390-1391).

Ankaravî şerh konusunda çok fazla çalışma yapmıştır ve şerh alanında yetkin bir isim olarak tanınmaktadır. Öyle ki yazmış olduğu şerhlerin nüshaları neredeyse tüm yazma eser kütüphanelerinde bulunmaktadır. Bu şerhler birçok müstensih

tarafından çoğaltılmıştır. Ankaravî'nin şerhleri İslâm coğrafyasındaki beğenilen eserlere odaklanmış ve bilhassa kendi tasavvufî yönelimine uygun olarak Mevlevîliğin müracaat ettiği kaynaklara açıklık getirmeye çalışmıştır (Ceyhan, 2007:48-153).

Ankaravî'nin eserleri tasavvuf âdâbı ve bu bapta yapılmış çalışmalara yöneliktir. Eserleri sadece bir şiirin, bir eserin tefsirinden ibaret değildir. İhtiyaca ve yakın çevresinin taleplerine göre bir âyetin, sûrenin veya hadisın tefsirini yapmış; felsefî bir görüş veya itikadî bir konunun değerlendirmesini, ilgili görüşün antitezlerini ortaya koymuştur. Ankaravî'nin eserleri sadece şerh ve tefsirlerle sınırlı değildir. Muhtelif dinî ilimler üzerine yazdığı eserleri de mevcuttur (Yetik, 1991:211-213).

Bu bölümde, metin şerhi ve şerh geleneği hakkında özet bilgilere; şerh metinlerinin tasnifi hakkında genel bilgilere ve *Mesnevî*'ye yazılmış tercüme ve şerhlerinin tasnifine; mesnevî nazım şekli, Mevlânâ ve *Mesnevî*'si hakkında genel bilgilere yer verilmiştir. Devamında Seyyid Mehmed Ali'nin hayatı ve edebî kişiliği hakkında mevcut bilgiler derlenmiş; *Mesnevî*'nin birinci cildinin ilk 1825 beytinin mensur şerhi olan *Mesnevî-yi Ma'nevî*'nin nüsha tavsifi ve 361a-400b varakları arasının metin transkripsiyonu yapılmış, genel nitelikleri değerlendirilmiştir. *Mesnevî-yi Ma'nevî*'nin bütününe yönelik ayrıntılı değerlendirmeler yapılırken İsmâîl Rusûhî-yi Ankaravî'nin *Mecmû'atu'l-Letâyif* ve *Matmûratu'l-Ma'ârif* adlı *Mesnevî* şerhi ile mukayese edilmiş, örneklere dayalı karşılaştırmalar yapılmıştır. Ayrıca bu mukayese yapılırken bir Mevlevî dervişinin hangi amaçla muhtasar bir şerh kaleme aldığı tartışılmıştır.

1.1. METİN ŞERHİ VE ŞERH GELENEĞİNE ÖZET BİR BAKIŞ

Şerh kelimesinin sözlüklerde muhtelif anlamları mevcuttur. Menşe olarak Arap diline dayanmakta olup sözlüklerde "açıklama, yarma, izah etme, genişletme"³ anlamlarında yer almaktadır ve "şaraha" kökünden gelmektedir. Türkçeye de

³ Sarı, M. (1984). *Arapça-Türkçe Lügat*. Bahar Yayınları, İstanbul. s. 815.

Arapçadan girmiş bu kelime dilimizde "1. Açma, yarma, kılı kırk yarma. 2. Bir metnin, kitabın anlaşılmasını sağlayacak biçimde yapılan yorum; açıklama ve notlar. 3. Bir konuyu açıklamak için yazılmış kitap. 4. (Mecaz) Açık açık, anlaşılır ve ayrıntılı olarak anlatma, izahat." şeklinde muhtelif anlamlar kazanmıştır (Çağbayır, 2007:4461). Kelimenin sözlük anlamında da görüldüğü üzere bilinmeyi bilinir kılmak, az bilineni daha anlaşılır hale getirmek, bir olayı ya da durumu açıklamak için ortaya koyulan çabayı ifade etmektedir. İlmî sahada ise yazılı eserleri açıklamak, metni hemen herkes için anlaşılır hale getirmek amacıyla yazılmış bilgileri içeren eserler "şerh" olarak adlandırılmaktadır. Şerhler, genellikle "klasik metinler" adını verdiğimiz yazıldığı dönemden sonra edebî ve kültürel olarak belirli bir etki yaratmış, geniş bir okuyucu kitlesine ulaşmış, tanınmış ve benimsenmiş eserlerin anlaşılmasını kolaylaştırmak amacıyla yazılmaktadır. Özellikle *Kur'ân-ı Kerîm*, hadis, fıkıh ve tasavvuf metinleri gibi dinî eserler üzerinde yapılan şerhler, İslâm ilim geleneğinde önemli bir yere sahiptir (Kılıç, 2007:363-369). XIV. yüzyıldan sonra ortaya çıkan mensur eserlerin büyük bir kısmı, Arapça ve Farsçadan tercüme veya adapte edilmiş olup didaktik, yol gösterici ve telkin edici niteliktedir. Bu eserlerin konuları ise genellikle ahlâk ve din çerçevesinde şekillenmiştir (Levend, 1964:89-115).

Şerh yazanlara ise "şarih" adı verilmektedir. Şarih sözlükte "1. Bir kitabı açıklayan, açıklama yazan. 2. Bir konu ya da yazıyı açıklayan." şeklinde açıklanmaktadır (Çağbayır, 2007:443). Şarihler klasik metinlerin orijinal anlamını koruyarak onları okuyuculara daha anlaşılır bir dilde sunmayı amaçlamaktadırlar. Şarihlerin bu amaca uygun olarak hazırladıkları şerhler, müellifin görüşlerinin daha geniş kitleler tarafından anlaşılmasını sağlamak için yapılan detaylı açıklamaları içermektedir. Bir bütün olarak bakıldığında tüm bu şerh çalışmaları zamanla bir ekol oluşturmuş ve bu ekol akademik alanın özellikle İslâmî ve edebî ilimlerin çalışma sahasına dönüşmüştür.

Şerhin tanımı açık ve anlaşılır gibi görülse de metin şerhi işine girildiği zaman çok daha karmaşık, zorlu ve çok değişkenli süreçlerin birbiri içine geçtiği görülmektedir. Bir metni şerh etmek, yalnızca metni aktarma, çevirme veya yorumlama işi değil; aynı zamanda metnin içsel anlam katmanlarını, onun sosyal ve kültürel bağlamlarını, ideolojik ve psikolojik unsurları da dikkate almayı gerektiren kapsamlı bir çalışmadır. Bu tür bir analiz, metnin arka planındaki unsurları açığa

ıkararak daha geniş bir perspektifle değerlendirilmesini sağlar ve okuyucuya derinlemesine bir anlayış sunar (Kortantamer, 1994:1-2).

Klasik Türk edebiyatı nazım ve nesir alanında kuvvetli temsilcilere sahiptir. Nesir şerhi, anlatımın temel nitelikleri bakımından ayrı bir alan olmakla beraber asıl şerh çalışmaları şiir alanındadır. şiirde bir sözcüğün sadece sözlük anlamı değil, metin bağlamında kazandığı anlam ve şiir bütünündeki fonksiyonu şerhin ana çalışma alanıdır. Harun Tolasa'nın tespiti de bu yöndedir. XV. yüzyılda, şairlerimizin Arap ve Fars edebiyatının özellikle nazım alanındaki inceliklerini takip edip uygulayabildiklerini ve çeşitli tür ve şekillerde örnekler sunduklarını gözlemlemekteyiz. şiirdeki bu ilerlemeler, konu ve üslup açısından nesre de yansı mış; din, tasavvufi, ahlk, tarih, siyas, itima, kültürel, ilm ve edeb alanlarda telif, tercüme veya adapte edilmiş çok sayıda eser kaleme alınmıştır. (Tolasa, 1982:10).

Klasik edebiyatımız altı yüzyıllık bir süreçte aynı kaynaktan beslenen sanat alanı ve aynı geleneğin devamı gibi görünse de "Divan Edebiyatı, Tekke Edebiyatı, şık Edebiyatı" adı verilen farklı mahiyetteki vadilerden akmaktadır. Bu türlerin içerisinden şık edebiyatı dışındaki diğer kulvarlar günümüz insanının anlamlandırıp yorumlayabileceği hatta estetik zevk alabileceği bir tür değildir. Divan edebiyatı ve tekke edebiyatı, alana yönelik eğitimi ya da özel ilgisi olmayan kişiler için anlaşılmaz ve karmaşık bir sistematiğe sahip edebiyat alanlarıdır. *Klasik edebiyatımızın anlam derinliğini, mazmunlarını anlamak belli bir bilgi seviyesi ve kültürü gerektirir* (Yekbaş, 2008:189). Bu durum sadece 21. yüzyıl insanı için değil, aynı zamanda eserin yazıldığı dönem için de geçerlidir. Klasik Türk Edebiyatı, "yüksek zümre edebiyatı" veya "saray edebiyatı olarak vasıflandırılrsa da hitap ettiği kitle toplumun tamamıdır. Toplumun ister aydın kitlesi olsun, ister halk kitlesi olsun özel anlamda şiirin, genel anlamda sanatın; sanatçı ve muhatap için ne anlama geldiğini anlama ve çözme çabası metin şerhi süreçlerini doğurmuştur. Bu da metin şerhi çalışmalarının tam olarak hangi dönemden başladığını açıkça göstermektedir.

Metin şerhi çalışmalarının ortaya çıkmasında asıl etkenin İşlm dini olduğu bilinmektedir. Kutsal kitap *Kur'n-ı Kerm* ve onu açıklayan tefsirlerin dahi halka açıklanması bir yönü ile sıradan bir tefsirin ötesinde edebiyat sahasını da içine alan özel bir çalışma disiplini haline dönmüştür. Günümüzde bile devam eden bu çalışma

disiplini, metin şerhinin ortaya çıkmasındaki tek neden değildir. Değişim ve dönüşümün toplumların kaderlerinde olduğu düşünülürse klasik edebiyat içinde de zaman içerisinde unutilan hadiseleri, kültürel evrim geçirdiği için toplumdan silinen anlayışları, teknolojinin getirdiği yenilikler karşısında direnemeyen sözcük ve kavramları açıklamak, hatırlatmak şerh kültürünün çalışma alanı haline dönüşmüştür.

Türk edebiyat tarihçileri; içerik bakımından en geniş, en zengin ve şerhe muhtaç dönemi İslâm Etkisinde Gelişen Türk Edebiyatı Dönemi olarak göstermektedirler. Dönemin isimlendirilmesinde de anlaşılacağı üzere İslâm kültür ve felsefesi devletin temel yapısında olduğu gibi sanat ve edebiyatında da ana etken durumundadır. Şerh geleneği de öncelikli olarak metinde yer aldığı düşünülen dinî hususların açıklanmaya çalışılması ile başlamıştır. Bir bakıma şerh geleneği varlığını - Türk Edebiyatı için- dinî değerleri açıklama ihtiyacına borçludur. Bu açıklamalar sosyoloji ve felsefe gibi diğer alanlarla birleşerek metin şerhi ile ilgili genel kuralları netleştirmiştir (Kortantamer, 1994:1-10).

Şerh adı altında kaleme alınan ilk eserler 10. yüzyılda başlayan hadis şerhleri olduğu için şerh geleneğinin ilk örnekleri de hadis şerhleridir. Bu şerhlerde geleneksel şerh metotları kullanılır. Önce kelimelerin dil ve anlam bilgileri sunulur daha sonra kelimenin derunundaki özel anlamlar örneklerle açıklanır. İslâm'ın yayılma alanı genişledikçe kitlelerin İslâm'ı anlama ve yaşama gayretleri hadis ilmini, sonrasında fıkıh ve kelam alanını geliştirmiş; doğal olarak da kelam ve fıkıh eserlerinin şerhi çalışmaları görülmeye başlamıştır (Bilgin, 2001:169-173; Gültekin, 2020:137-148).

Şerhe ait ilk ürünler kırk hadis, ilmiyal hususları, nefis terbiyesi ve fıkıh alanlarında görülmekte iken sonrasında mesnevî şerhleri, Farsça divan şerhleri olarak devam etmiştir. Hatta şerh geleneğine sözlük, gramer, astronomi ve tıp gibi bilimlere ait eserler de dâhil olmuştur. Edebiyat sahasının şerh çalışmaları ise bilhassa şiir üzerine yapılanlardır. Bu şiirler de yine tasavvufî bazı özellikler barındırmaktadır. Türk edebiyatında ilk şerh örnekleri 13. yüzyılda dinî içerikli olarak karşımıza çıkar. 16. yüzyılın ikinci yarısında ise şerh geleneği, klasik şerh edebiyatına dönmüştür (Gültekin, 2020:137-148).

Öncelikli olarak Farsça ve Arapça sonra ise Türkçe eserlerin şerhleri yapılmıştır. Şerh edilen eserlerin çoğu manzum olsa da mensur eserler de şerh edilmiştir. Bu şerh çalışmalarının dikkat çeken yönü manzum eserler manzum veya mensur olarak; mensur eserler yine manzum veya mensur olarak şerh edilmeye çalışılmış olmasıdır. Bu durum şerhin, bir şarih tarafından konu ve içerik olarak bir başka eseri merkeze alan ikinci bir edebî eser meydana getirmesi olarak görülebilir (Gültekin, 2020:137-148).

16. yüzyıldan sonra şerh sahasının hem edebî metinleri hem de Osmanlı medreselerinde bazı ilmî eserleri eğitim amaçlı şerh ederek devam ettiği görülmektedir. Devam eden yüzyıllarda, edebî metinlerin şerhleri "tasavvufî şerh edebiyatı" olarak nitelenebilecek Türkçe şerhlerdir ve doğal olarak dinî-tasavvufî karakterdeki eserlere yazılan şerhleri kapsamaktadır. Bu şerhler klasik şerh geleneği çerçevesinde önceki yüzyıllar ile benzerlikler göstermektedir. Bu eserler daha çok tasavvuf terbiyesinin gerçekleşmesine hizmet etmektedir.

Matbaanın Osmanlıya gelişi Avrupa toplumlarına göre daha geç dönemdedir. Bu zamana kadar dinî eserler genellikle el yazması şeklinde kopyalanmaktadır. Ayrıca müstensihlerin teşkilatlı bir loncaya bağlı olması şerh metinlerinin gelişimine engel olmuştur. Ancak 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyılın başlarından itibaren her alanda yüzünü Batı'ya çeviren Osmanlı, Dârülfünun bünyesindeki edebiyat fakültesindeki bazı çalışmaları da Batı'dan esinlenerek geliştirmeye başlamıştır. Bu değişim, şerh sahasına 1920'li yıllardan itibaren farklı bakış açısı geliştirilmesine neden olmuştur. Bu yıllardan sonra ortaya konulan tüm şerh çalışmaları modern şerh olarak anılmaya başlanmıştır. Edebiyat sahasında ilk doktora unvanına sahip Ali Nihat Tarlan, Batı şerh metotları ile ilgili ilk akademik çalışmayı ortaya koymuştur. Devam eden çalışmalar ve şerhler, "bilimsel esaslı, teorik zemine dayalı olanlar" ile "geleneği bazı eklemelerle devam ettirenler" olmak üzere iki ayrı mecrata yol almıştır. Birinci grupta Tunca Kortantamer, Cem Dilçin, Dursun Ali Tökel gibi kıymetli araştırmacılar yer alırken ikinci grupta Ferit Kam, Tahir Olgun ve Ali Nihad Tarlan gibi öncülerin isimleri sayılabilir (Kılıç, 2007:363-369).

Klasik Türk Edebiyatının köklü bir şerh geleneği vardır. Bu geleneğin temel amacı metni açıklamak ve daha iyi anlaşılmasını sağlamaktır. 13. yüzyıldan 19.

yüzyıla kadar yaşamış ve izleri günümüze kadar değişerek devam eden bu şümullü geleneğin, kültür ve fikir hayatının değişme ve gelişme seyrine uygun olarak dönüşmeye devam edeceği muhakkaktır.

1.2. ŞERH METİNLERİNİN TASNİFİ

Şerh çalışmalarını sınıflandırabilmenin tek bir basit ve kabul görmüş yöntemi yoktur. Genel olarak mukayeseli metotlar tercih edilip sadece şerh yöntemine göre değil, şerh edilenin türüne göre sınıflandırma yapılmaktadır. Yapılan çalışmalar, klasik olanı anlamak ve geniş bir değerlendirmeye tabi tutmak amacını taşımaktadır. Prof. Dr. Atabey Kılıç, *Dağılmış İncileri Toplamak: Şerh Tasnif Denemesi* adlı makalesinde, günümüzdeki klasik metin anlama çalışmalarının hayli geniş ve birbirinden uzak bir manzara arz ettiğini belirtmekte ve bu çalışmaların çoğunlukla Batı menşeli modern edebiyat teorilerine dayalı olduğunu ifade etmektedir. Bu yaklaşımı "eklektik bakış açısı" olarak adlandırmaktadır (Kılıç, 2007:363).

Metin şerhi konusunda ortak bir bakış açısı oluşmadığı, çalışmaların kabul görmüş bir sistematığe dönüştürülmediği konusu sahanın paydaşlarınca sıkça dile getirilmektedir. Aynı zamanda Klasik Türk Edebiyatı mahsulü eserlerin tasnifine de ihtiyaç duyulduğu belirtilmekte ve bu gerekçeyle muhtelif çalışmalar gerçekleştirilmektedir. Bu bakış açısı ile ortaya konmuş en çok kabul gören sınıflandırma Atabey Kılıç'ın çalışmasıdır. Kılıç, şerh tasnif çalışmalarını şu şekilde sınıflandırmaktadır:⁴

Metin şerhi; sistematik içine alınamasa bile bir başlangıç noktası oluşturmak, aynı metodoloji benimsenmezse bile benzerlik arz eden yöntemleri uygulamak adına Klasik Türk Edebiyatının mahsulü eserleri tasnife ihtiyaç olduğu genel görüş olarak ifade edilmektedir. Bu bakış açısı ile ortaya konmuş en çok kabul gören sınıflandırma Atabey Kılıç'ın çalışmasıdır. Kılıç şerh tasnif çalışmalarını şu şekilde sınıflandırmaktadır:

⁴ *Ayrıntılı bilgi için bk.:* Kılıç, A. (2007). *Dağılmış İncileri Toplamak: Şerh Tasnifi Denemesi*. Prof. Dr. Abdülkadir Karahan Anısına I. Uluslararası Klâsik Türk Edebiyatı Sempozyumu, s. 363-369.

I- Şerh Metoduna Göre:

A) Geleneksel Şerh: Bu bakış açısı eser odaklı bir yöntem izlemekte şerhin temel amacına bağlı kalarak şerh edilen eserin daha iyi anlaşılabilmesi için çaba sarf etmektedir. Bu metodun asıl amacı şarihi değil de şerh edilen eseri öne çıkartması hasebiyle en çok tercih edilen metottur.

B) Hall-i Müşkilât ve Benzeri veya Tercümeğe Yakın Şerhler: Bu bakış açısında asıl amaç şerh edilen metni baştan sonra açıklamak yerine, okuyucu için metnin daha iyi anlaşılmasında dikkat edilmesi gereken yerler ve illa ki açıklama isteyen kısımların halline odaklanmaktadır. Şerhten ziyade metni anlama yolunda okuyucunun / yorumlayıcının anlam sapmalarında küçük balans ayarı olarak nitelendirilebilir. Bilindik tefsire en yakın metottur.

C) Modern Şerh: İki ana yol üzerine şekillendirilmektedir:

a) Bilimsel Esaslı, Teorik Zemine Dayalı Olanlar: Geniş kitleler tarafından kabul görmüş eserlere yönelik benimsenen genel üslûbu Batı menşeli teorik yaklaşımla bilimsel bir zemine oturtulmaya çalışılmış şerh metodudur.

b) Geleneği Bazı Eklemlerle Devam Ettirenler: Geleneği bozmadan bilimin genel yöntemi olan birikimsellik ilkesi esasın dayalı geleneksel yöntem ve tekniklere ters düşmeden modern teknikeri eklemlendirerek ortaya konulmuş şerh metodudur.

II- Şerh Edilen Eserin Manzum ya da Mensur Oluşuna Göre:

Metnin türü ve bağlı bulunan geleneğin genel niteliği metni tüm yönleri ile değiştirmekte, anlam içeriğini çeşitlendirmekte ya da dar bir anlam aralığına sığdırabilmektedir. Bu nedenle ana başlık olarak "manzum" ve "mensur" eserler olarak ikiye ayırmak ve alt başlıklarında metnin tür ve içeriklerine göre sınıflandırmak esasına dayalı bir metottur.

A) Manzum Eser Şerhleri:

- a) Manzum Sözlük Şerhleri
- b) Divan Şerhleri
- c) Pend-nâme Şerhleri

d) Mesnevî Şerhleri

B) Mensur Eser Şerhleri:

- a) Belâgat Şerhleri
- b) Vasiyet-nâme Şerhleri
- c) Hukuk/Mecelle Şerhleri
- ç) Mantık Şerhleri
- d) Aruz (Kâfiye, Şâfiye) Şerhleri
- e) Hadis Şerhleri
- f) Akâid/Kelâm Şerhleri
- g) Fıkıh Şerhleri
- h) Ferâiz Şerhleri

III- Şerh Edilen Eserin Diline Göre:

Bu tasnif düz bir tercüme ya da tefsir sınıflandırması gibi algılanabilir. Ancak gelenek ve kültürel değerlerin aktarımında dilin büyük rolü göz önünde tutulursa bu tasnifin asıl önemi görülecektir. Bu sınıflandırma şu şekildedir:

- a) Arapça Eser Şerhleri
- b) Farsça Eser Şerhleri
- c) Türkçe Eser Şerhleri

IV- Şerh Edilen Eserin Muhtevasına Göre:

Muhteva; şerh sınıflandırmasında en önemli kriterdir, denilebilir. Zira bazı metodolojik araştırmalar muhtevayı şerh sınıflandırma şemasının ana çatısı olarak ele almaktadırlar. İçerik; metnin diline, üslûbuna ve türüne varıncaya kadar birçok temel değişkeni şekillendirmektedir. Bu nedenle şerh sınıflandırılmasında muhtevayı ana kol olarak alıp alt birimlere ayırmak ve bu yöntemi alternatif sınıflandırma metodu olarak görmek yerinde olacaktır.

A) Edebî Şerhler:

Edebî şerh, bir edebî metnin anlamını, dilini, üslubunu ve tarihsel bağlamını açıklamak amacıyla yapılan ayrıntılı bir yorumlama ve analiz sürecidir. Bu süreç, metnin içindeki kültürel, dilsel ve sembolik unsurları açığa çıkararak okuyucunun

metni daha derinlemesine anlamasına yardımcı olur. Edebî şerh, genellikle klasik metinlerin, özellikle de zengin anlam katmanlarına sahip olan şiirlerin ve metinlerin yorumlanmasında kullanılır. Kılıç'ın çalışmasında yer alan edebî şerh sınıflandırması şu şekildedir:

- a) Mesnevî Şerhleri
- b) Divan Şerhleri
- c) Manzum Sözlük Şerhleri
- ç) Kaside vb Şiir Şerhleri
- d) Zafer-nâme Şerhleri
- e) Bostan Şerhi
- f) Gülistan Şerhi
- g) Pend-nâme Şerhi

B) Dinî Eser Şerhleri:

Dinî şerh, kutsal metinlerin veya dinî eserlerin derin anlamlarını, dilini ve sembolik unsurlarını açıklamak amacıyla yapılan yorumlama ve analiz sürecidir. Bu süreç, metnin teolojik, ahlâkî ve hukukî boyutlarını aydınlatarak okuyucuların dinî metinleri daha iyi anlamalarını ve yorumlamalarını sağlar. Kılıç'ın çalışmasında yer alan dinî şerh sınıflandırması şu şekildedir:

- a) Âyet Şerhleri
- b) Siyer Şerhleri
- c) Vasiyetnâmelerin Şerhleri
- ç) Gurur Şerhi
- d) Dürer Şerhi
- e) Besmele Şerhleri
- f) Kelime-i Tevhîd Şerhleri
- g) Esmâü'l-Hüsna Şerhleri
- ğ) Hadis Şerhleri
- ı) Akâid/Kelâm Şerhleri
- i) Fıkıh Şerhleri
- j) Ferâiz Şerhleri

C) Tasavvufi Şerhler:

Tasavvufi şerh, bir metnin özellikle tasavvufi öğretiler ve semboller ışığında yorumlanıp açıklanması sürecidir. Bu şerh, metnin içsel ve manevî anlamlarını, sufilerin mistik tecrübeleri ve anlayışları çerçevesinde açığa çıkararak okuyucunun eserin derin manevî boyutlarını kavramasına yardımcı olur.

D) Diğer Bilimlerle Alâkalı Şerhler:

Belirli bilim dallarına ait metnin açıklanması ve yorumlanması amacıyla yapılan çalışmalardır. Bu şerhler, bilimsel metnin daha iyi anlaşılması ve öğretilen bilgilerin detaylandırılması için kullanılır. Mantık, belâgat, aruz, hukuk gibi farklı alanlarda yazılan eserlerin, kendi disiplinlerine özgü terminoloji ve kavramları içeren bu şerhler, metnin derinlemesine anlaşılmasını sağlar ve bilimsel bilgiye katkıda bulunur. Kılıç'ın diğer bilimlerle alakalı şerh sınıflandırması şu şekildedir:

- a) Mantık Şerhleri
- b) Belâgat Şerhleri
- c) Aruz Şerhleri
- d) Hukuk/Mecelle Şerhleri

Sonuç olarak, alanyazında yapılan çalışmaların şerh metotları ve şerh tasnif çalışmaları çeşitli zorluklarla karşılaşmaktadır. Bu zorluklar arasında şerh edilen veya edilecek eserlerin çokluğu, eserlerin içinde bulunduğu tarihi süreçlerin ve kültürel değişimlerin karmaşıklığı, klasik edebiyatımızın Osmanlı İmparatorluğu içindeki geniş coğrafyadan ve kültürel mozaikten beslenmesi bulunmaktadır. Bu gibi çok sayıda değişken, şerh tasnif çalışmalarını oldukça zorlaştırmaktadır.

1.3. MESNEVÎ NAZIM ŞEKLİ HAKKINDA GENEL BİLGİLER

Mesnevî nazım şekliyle ilgili aşağıda sunulan bilgiler *İslâm Ansiklopedisi*'nin "mesnevî"⁵ maddesinden ve Ahmet Kartal'ın *Doğunun Uzun Hikâyesi Türk*

⁵ *Ayrıntılı bilgi için bk.:* Çiçekler, M., Ünver, İ., Toker, H. (2004). "Mesnevî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c.29, s.324-325.

*Edebiyatında Mesnevî*⁶ adlı eserinden istifade edilerek oluşturulmuştur.

Mesnevî, divan edebiyatı olarak da adlandırılan "Klasik Türk Edebiyatı" dairesinde gelişen genellikle dini-tasavvufi hususları, tarihi olayları, ikili aşk hikâyelerini, şehirlerin güzellikleri, eski dönemlerin ilmî sahasındaki muhtelif bilimlerin çıkarımlarını, şairlerin kendi içtimai görüşlerini, felsefî yaklaşımlarını anlatan, açıklayan ve lügatlerin yazımında kullanılan nazım şeklidir.

Doğuştan itibaren Arap edebiyatına dayanan ancak tekâmülünü Fars edebiyatı ile tamam eden bu nazım şekli, Türk edebiyatı sahasında da çok sık kullanılmıştır. Arap edebiyatında genel itibarıyla olaya dayalı anlatılarda kullanılan "müzdevic" veya "recez" bahriyle kaleme alındığı için "urcize" adıyla anılan bu anlatılar mesnevîlerin ilk ilkel örnekleri kabul edilse de günümüz edebiyat anlayışındaki şeklini karşılayan ilk örnekler Fars edebiyatında ortaya çıkmıştır. Arapça "s-n-y" kökünden türemiş "ikişerli" ya da "ikişer ikişer" anlamına gelen "mesnâ" ya da "mesnen" kelimesinin nisbet ekli biçimi olan mesnevî, her beyitin kendi içerisinde kafiyelediği ve aruz vezninin kısa kalıplarıyla yazılmaktadır. Mesnevîler iki beyitlik şiirden teşekkül edebileceği gibi binlerce beyitlik hacimli eserlerde de kullanılmaktadır.

Mesnevî nazım şeklinin aruzun kısa kalıplarıyla yazılması, her beyitin kendi içerisinde kafiyelemesi anlatımda konu bütünlüğünü ve anlatım kolaylığını sağlamıştır. Bu özelliği ile Fars ve Türk edebiyatında sevilerek kullanılmıştır. Yaygın olarak aruzun yedi vezniyle (hezec-i müseddesten "mefâilün mefâilün feülün" ile "mef'ûlû mefâilün feülün"; remel-i müseddes bahrinden "fâilâtün fâilâtün fâilün" ile "feilâtün feilâtün feilün"; hafif bahrinden "feilâtün mefâilün feilün"; serî bahrinden "müfteilün müfteilün fâilün" ve mütekârib bahrinden "feülün feülün feülün feül") kullanılmıştır.

Neredeyse konu sınırlaması olmayan; dinî, tasavvufî, destanî, menkabevî, tarihî, ilmî, mizahî ve öğretici konuların anlatılmasında, ikili aşk hikâyelerinde, devrin aydın zümresinin muhtelif konulardaki şahsî kanaatlerini dile getirirken kullandıkları bu türün üç temel özelliği vardır:

⁶ *Ayrıntılı bilgi için bk.:* Kartal, A. (2013). *Doğu'nun Uzun Hikâyesi Türk Edebiyatında Mesnevî*. Doğu Kütüphanesi Yayınevi, İstanbul.

1- Vezin birliği: Bütün mesnevîler tek bir vezinde yazılmıştır.

2- Veznin anlam ve muhtevaya göre seçilmesi: Mesnevîler anlattıkları konularına göre bazı ortak vezinlerle kaleme alınmaktadır. Hamâsî konularda ekseriya mütekârib bahri, irfânî ve âşıkane konularda ise remel ve hafîf bahirleri tercih edilmiştir.

3- İşlenen konu çeşitlense de veznin değişmemesi: Mesnevîlerin alt başlıklarında ana konu çeşitli alt başlıklara ayrılrsa da vezin değişmez ve eser hep aynı vezin kullanılarak tamamlanır.

Yukarıda verilen üç temel unsur genel olarak uygulanmış olsa da türün tarihsel süreci içerisinde bazı küçük değişiklikler görülebilmektedir. Örneğin üçüncü maddede verilen "başlık çeşitlense de veznin değişmemesi" temel özelliğine uymayan, metin içerisinde mesnevî nazım türü dışında gazel, kaside, kıt'a, terci-i bent ve terki-i bent gibi farklı nazım şekillerinin de kullanıldığı görülmektedir. Bu uygulamanın ilk örneği Ayyûkî'nin *Varka ve Gülşâh* adlı mesnevîsinde görülmektedir. Ayyûkî eserinin muhtelif bölümlerinde gazel şeklinde mesnevînin vezni dışında bir vezinle şiir eklemiş ve bu uygulama sonraki yüzyıllarda diğerk şairler tarafından yeni nazım şekilleri eklenerek devam ettirilmiştir. Mesnevîlere farklı nazım şekillerinde şiir eklemekteki temel amaçlar okuyucuyu yeknesaklıktan kurtarmak, şairin şiir yazmadaki maharetini göstermek, kahramanın içinde bulunduğu ruh halini okuyucuya aktarmak, eserin taklit eser olmadığını, özgün bir eser olduğunu göstermek olarak sıralanabilir. Bu uygulamanın yanı sıra vezni değiştirmeden mesnevî ile aynı vezinde gazel yazan şairler de mevcuttur.

Şairlerin şiirlerini topladıkları divan adı verilen eserlerinde yer alan en seçme gazelleri, kasideleri, kıt'aları yeri ve zamanı uygun düştüğünde mesnevîlerine yerleştirdiklerini veyahut mesnevîlerindeki farklı nazım şeklinde yazdıkları şiirleri divanlarına da aldıklarını burada zikretmek yerinde olacaktır.

Yine Fars edebiyatında "zû-bahreyn" veya "mülevven" adı verilen şiirdeki kelimeler değiştirilmeden iki veya daha fazla aruz vezniyle okunabilen şiirler kaleme alınarak nazım şekline yenilikler getirilmeye devam edilmiştir.

Her edebî türde olduğu gibi, mesnevî nazım şeklinin de bir planı mevcuttur. İstisnaları olsa da genel olarak mesnevîler giriş bölümü, asıl konunun işlendiği bölüm ve bitiş bölümü olmak üzere üç ana bölümden oluşmaktadır.

Kartal (2013:105-106), eksiksiz tertip edilmiş bir mesnevînin *giriş* bölümü sırası ile aşağıdaki şekilde teşkil ettiğini belirtmiştir:

1- *Besmele*: İslâmî kültüründe besmele her hayrın başlangıcı olarak görüldüğü için mesnevîler de besmele ile başlar. Bazen aslı bozulmadan “Bismillahi’r-Rahmani’r-Rahîm” şeklinde bazen bir ya da birkaç beyit halinde bazen de ayrı bir bölüm olarak sunulabilir.

2- *Tahmîd*: İslâmî gelenek içerisinde bütün yaratılanların kendi lisanlarında Allâh’ı anmaları ve onu övmeleri inanışı vardır. Bu bölümde verdiği nimetlere şükür için Allâh’ın övülüşünün, varlığına hamd ve senâ edildiği bölümdür. “Hamdele” veya “hamdiyye” olarak da adlandırılır.

3- *Tevhid*: Allâh’ın varlığının ve birliğinin övüldüğü, yaratılmış tüm âlemin Allâh’ın zatında bir olduğunun anlatıldığı bölümdür.

4- *Münâcât*: Kulun Allâh karşısındaki acziyetini dile getirerek Allâh’a karşı yapılan yalvarış ve yakarışları anlatan bölümdür.

5- *Na’t*: Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed (sav)’in ve üstün vasıflarının övüldüğü bölümdür.

6- *Mi’rac*: Peygamber Efendimizin en büyük mucizelerinden olan mi’râc; Hz. Peygamber’in Mescid-i Harâm’dan Mescid-i Aksâ’ya, oradan da göğe yaptığı yolculuğu anlatan bölümdür. Mi’râc olayının tamamen bağımsız anlatıldığı mesnevîlere "mi’racnâme", divan ya da mesnevî bölümü olarak eserlerde yer aldığında ise bu bölüme “mi’râciyye” adı verilir.

7- *Mu’cizât*: Hz. Peygamber’in yüceliğini anlatmak, nübüvvet ve risâletine olan inancı pekiştirmek amacıyla onun mu’cizelerinin anlatıldığı bölümdür.

8- Din Büyüklerine Övgü:

a) *Medh-i Çihâr-yâr-i Güzîn*: Hz. Muhammed'in en yakın dostlarından olan sonraki dönemde hilafet sancağını da taşımış Hz. Ebu Bekîr'in (sadakati, cömertliği, güzide karakteri), Hz. Ömer'in (adaleti, otoritesi, savaşçı kişiliği ve fetihleri), Hz. Osman'ın (edebi, cömertliği, kemâli, *Kur'ân-ı Kerim*'i yazdırarak çoğaltması, şehit edilişi), Hz. Ali'nin (cesareti, savaşçı kişiliği, ilmi, Paygamberimize damat oluşu ve Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in babaları oluşu) övüldüğü bölümdür.

b) *Hz. Hamza ve Hz. Abbâs'a Övgü*: Peygamber Efendimizin amcaları olan ve hayattayken onun en büyük destekçileri olan Hz. Hamza ve Hz. Abbâs'ın övüldüğü bölümdür.

c) *Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'e Övgü*: Peygamber Efendimizin torunları olan Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in vasıflarının övüldüğü ve şehit edilişlerine duyulan derin üzüntünün dile getirildiği bölümdür.

d) *Dört Mezhep Kurucusuna Övgü*: İslâm dininin dört büyük mezhebinin kurucusu olan İmâm-ı Ebû Hanîfe (Hanefî mezhebi), İmâm-ı Şâfi (Şafiî mezhebi), İmâm-ı Mâlikî (Mâlikî mezhebi), İmâm-ı Hanbelî (Hanbelî mezhebi)'ye yapılan övgülerin yer aldığı bölümdür.

e) *Aşere-yi Mübeşşereye Övgü*: Hz. Peygamber tarafından cennete girecekleri daha hayattayken kendilerine müjdelenen on sahâbînin (Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, Hz. Talha b. Ubeydullah, Hz. Zübeyr b. Avvâm, Hz. Abdurrahman b. Avf, Hz. Sa'd b. Ebû Vakkâs, Hz. Ebû Ubeyde b. Cerrâh ve Hz. Saîd b. Zeyd) övüldüğü bölümdür.

f) *12 İmama Övgü*: Hz. Ali, oğulları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin ile birlikte Hz. Hüseyin'in neslinden gelen ve imam kabul edilen dokuz kişiye (Hz. Ali Zeynelâbidîn, Hz. Muhammed el-Bâkır, Hz. Cafer es-Sadık, Hz. Musa el-Kâzım, Hz. Ali el-Rızâ, Hz. Muhammed et-Tâkî el-Cevâd, Hz. Ali en-Nâkî el-Hâdî, Hz. Hasan b. Ali el-Askerî, Hz. Muhammed el-Mehdî) övgüler içeren bölümdür.

g) *Diğer Din Büyüklerine Övgü*: Genellikle tarikat ehli olan şairlerin kendi itikâdî yollarında rehberlik yapan mürşitlerini övdüğü bölümdür. Bazen bu övgüler silsile yoluyla dört halifeye kadar uzanır.

9- *Şairlere Övgü*: Mesnevî şairleri genellikle ilham aldıkları ya da eserlerini, üsluplarını çok beğendikleri şairlerden de övgüyle bahsederler. Bilhassa, hamse sahibi şairlerin isimlerinin zikredilerek övüldüğü görülür. Bazen övgü sırasında yergiler de yer alabilmektedir. Sık rastlanan bir diğer durum ise bu bölümde şair kendisini diğer şairlerle kıyaslar.

10- *Padişaha Övgü*: Yaşadıkları dönemde divan şairleri hem geçimlerini sağlamak hem de itibar kazanmak için yazdıkları eserlerini ülkenin en büyük güç sahibi olan padişaha sunar ve onun lütfu ve keremini dilerler. Eser doğrudan padişaha sunulabildiği gibi şairin ulaşabildiği bir başka devlet büyüğü de olsa hiyerarşi sırası gözetilerek öncelikli olarak padişahın övgüsü yapılır. Bu bölümde padişahın adaletinden, cömertliğinden, yiğitliğinden, fetihlerinden, asil soydan gelişinden ve benzeri özelliklerinden övgüyle bahsedilir.

11- *Devlet Büyüğüne Övgü*: Şairlerin her zaman padişaha doğrudan erişmeleri mümkün değildir. Bu durumda kendilerini daha yakın hissettikleri ve koruyuculuğunu talep ettikleri devlet büyüklerini övmeyi tercih ederler. Şair yazmış olduğu mesnevîyi ulaşabildiği devlet büyüğüne sunacağı ve onun izzet-i ikramına talip olacağı için bu bölümde onun övgüsünü yapar.

12- *Sebeb-i Te'lîf*: Arapça, Farsça ve Türkçe olarak çok farklı isimlerle anılan bu bölüm neredeyse bütün mesnevîlerde bulunmaktadır. Eserin hangi sebeple kaleme alındığının açıklandığı bölümdür. Ayrıca bu bölüm yazar ve devir hakkında da önemli bilgileri ihtiva ettiği için ilmî sahanın ayrıca araştırma konusudur. Ahmet Kartal, yukarıda adı geçen eserinde mesnevîlerin tel'if sebeplerini şöyle sıralamaktadır:

- Bir gece, Allâh'tan şairin gönlüne gelen ilham dolayısıyla,
- Şair düşünce veya kendi âlemine dalmışken hafıftan gelen bir sesin ondan böyle bir mesnevî yazmasını istemesi,

- Şair rüyasında kendinden önce yaşayan büyük şairlerden biri tarafından görevlendirilmesi,
- İnzivaya çekilen şairin zaruret içinde ansızın gelen bir ilham vesilesiyle,
- Şairin düşünde sultanı görmesi, sultanın onun neyinin olduğunu sorması. Bu düşün şaire şiir yazması gerektiği şeklinde yorumlanmasıyla,
- Şairin bir mecliste dostlarıyla oturup sohbet ederken onların zikri geçen konuda ondan bir eser yazmasını istemesi,
- Şairin hamse yazma isteği ve dostlarının bu yolda onu teşvikiyle,
- Şairin bir mecliste dostlarıyla oturup meşhur bir mesnevîyi okurken arkadaşlarının ondan benzer bir eser yazmasını istemesi,
- Şairin yeis içinde geçen ömrünü hayıflanarak isminin bakî olması için bir eser yazmak istemesi,
- Şairin eline geçen "Deşt-i Kıpçak" veya "Tatar dili"nde yazılmış bir eseri Türk diline kazandırmayı istemesi,
- Zamanın sultanı veya başka bir devlet büyüğünün yabancı dille yazılmış beğendiği bir eserin Türk diline kazandırılmasını bizzat şairden istemesi,
- Önceden tercüme edilen eserin pek yararlı olmadığı, bu işten anlamayanların Türkçeye layıkıyla aktaramayacağı, bu işi en iyi kendisinin yerine getirebileceği düşüncesi,
- Kendisini himaye edecek bir kişi arayan şairin, hâmi bulunca bir eser hediye etmek istemesi,
- Dönemin hükümdarına ithaf etmek amacıyla,
- Şairin arkadaşının şairlikteki şiir yeteneğini fark edip ona bir eser yazarak sultana sunmasını tavsiye etmesi,
- Şairin hikâye kahramanı ile kendi yaşantısı arasında ilgi kurması,
- Fecir vaktinde şairin elindeki kalemin dile gelip kendisinden böyle bir eser yazmasını istemesi,
- Bir şairin kendi mesnevîsine nazire yazılamayacağı iddiasına karşı,
- Sultanın Hüsrev ü Şîrîn tarzında bir kitap araması, şairin bu tarzda bir eser yazarak sultana arz etmek istemesi,
- Sultanı övmek için,
- Sultanın gönlünü açmak ve onu hoşnut etmek için,
- Durumunu sultana arz ederek bir makam elde etmek için,

- Yârâna yani Mevlevîlere bir hediye vermek için,
- Şairin babasının isteği üzerine.

Bu bölümü asıl önemli kılan şairin eserin yazılış sebebinin sunması dışında kendi hayatı hakkında verdiği bilgiler, kendinden önceki şairler ve eserleri hakkında sunduğu muhtelif bilgiler, yazdığı eserin ayrıntısına dair verdiği bilgilerdir.

Asıl konunun işlendiği bölüm mesnevînin en hacimli olan bölümdür. Bu bölüm mesnevînin muhtevası veya yazılış amacına göre farklı dillerde adlandırılır, başlıklandırılır. Türkçe mesnevîlerin başlıkları genellikle Farsça, dinî - tasavvufî ve ahlâkî eserlerin başlıkları Arapçadır. Genel olarak mesnevî bölümlerinin başlık dilleri çoktan aza sıralandığında bu sıralanışın Farsça, Arapça ve Türkçe şeklinde olduğu görülecektir.

Asıl konunun işlenişi eserden esere değişir. Bu nedenle giriş bölümünde olduğu gibi bir plandan ya da başlık sıralamasından bahsedilemez. Mesnevîler genellikle konularına göre sınıflandırılmaktadır ve bu sınıflandırmalarda genellikle yazılış amaçları tercih edilir. Klasik Türk Edebiyatı sahasında en kabul gören sınıflandırma İsmail Ünver tarafından yapılmıştır. Ünver, mesnevîleri yazılış amaçlarına göre dört gruba ayırmaktadır⁷:

1. Grup - Okuyucuya Bilgi Vermek, Onu Eğitmek, Terbiye Etmek ve Yetiştirmek Amacı Güden Eserler: Genellikle dinî - tasavvufî, ahlâkî eserler, eski bilimlerle ilgili olanlar ve ansiklopedik bilgiler veren mesnevîler bu grupta yer almaktadır.

a) Dinî Mesnevîler: Esmâyihüsna şerhleri, sure-ayet-hadis şerh ve çevirileri, kırk hadis ve yüz hadis çevirileri, ilmi-haller, akâid kitapları, fikhî eserler, mevlidler, siyer kitapları, hicret-nâmeler vb dinî içerikli ve Hz. Peygamberle ilgili olan diğer tüm eserler bu grupta yer almaktadır.

⁷ *Ayrıntılı bilgi için bk.:* Ünver, İsmail (1986). “Mesnevî”. *Türk Dili, Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri)*. s. 430-563 Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

b) *Tasavvufî Mesnevîler*: Mevlânâ'nın *Mesnevî-yi Ma'nevi*'si çeviri ve şerhleri, tasavvuf prensiplerini anlatıp öğretme amacı güden mesnevîler, İran edebiyatındaki tasavvufî mesnevîlerin çevirileri ve benzerleri, din uluları ve evliya menkabeleri, temsili yoldan tasavvufu anlatan eserler; Yunus Emre, Kaygusuz Abdal ve Rûşenî gibi şairlerin eserleri bu grupta yer almaktadır.

c) *Ahlâkî Mesnevîler*: İran edebiyatından çevrilmiş ya da oradan örnek alınarak yazılmış ahlâkî eserler, çocuklara öğüt vermek amacını yazılmış mesnevîler, içinde dinî- tasavvufî düşünceler yanında öğüt verme yönü ağır basan eserler, insanın fizikî yapısı ile ahlâkî yönü arasında ilişki kuran mesnevîler bu grupta sayılabilirler.

d) *Ansiklopedi Niteliği Taşıyan ya da Belli Alanlarda Bilgi Veren Mesnevîler*: Ansiklopedi niteliği taşıyan mesnevîler, tıp ve astroloji ile ilgili eserler, şua tezkireleri, hüsn-i hat ile ilgili eserler ve mazmun sözlükler bu grupta yer almaktadır.

2. *Grup – Okuyucunun Kahramanlık Duygusuna Hitap Eden ve İçerisinde Cihat Ruhunu Canlı Tutan, Konusunu Menkıbelerden ve Tarihten Alan Mesnevîler*:

a) *Konusunun Menkıbelerden Alanlar*: Battalnâme ve benzerleri, manzum şahnâme çevirileri bu grupta yer alır.

b) *Konusunu Tarihten Alanlar*: Konusu ne olursa olsun belirli bir dönemin tarihi olaylarını, seferleri, savaşları ve fetihleri konu edinmiş eserler bu grupta sayılmaktadır.

3. *Grup - Sanat ve Estetik Görünüm Planda Olan, Okuyucunun Edebî ve Beşeri Zevkine Hitap Eden, Ana Çizgisi Aşk ve Macera Olan Mesnevîler*: Bu grupta yer alan eserler genellikle ikili aşk hikâyesi şeklinde olup ekseri beşeri aşkı işleyen bazılarında ise beşeri aşktan ilâhî aşka geçişi anlatan eserlerdir. Bu tarz eserlerde şairler konudan ziyade konuların işlenişinde, olayların, nesnelerin, kahramanların tasvirinde sıfatların kullanımında şairaneliklerini ve ustalıklarını gösterme kaygısı gütmüşlerdir. *Yusuf u Züleyha*, *Leyla vü Mecnun*, *Hüsrev ü Şîrîn Cemşîd ü Hurşîd* vb birçok ikili aşkı konu edinen eser bu grupta yer almaktadır.

4. Grup - *Şairlerin Bizatihi Gördükleri, Yaşadıkları Olayları Anlatan, Toplum Hayatından Kesitler Sunan; Kişileri, Meslek, Düğünleri ve Belli Yöreleri Tanıtıp Tasvir Eden Mesnevîler*: Bu grupta yer alan eserler genellikle yerli ve millî nitelikte orijinal eserlerdir. Buluş ve keşifleri anlatan ta'rifat veya ta'rifnâmeler, şehirleri anlatan şehrengîzler; şenlikleri, eğlenceleri vb anlatan sûrnâmeler, manzum seyâhatnâmeler, kişisel maceraları ve sohbeti işleyen sergüzeşt ve hasbihaller bu grupta sayılmaktadır.

Asıl konunun işlendiği bölümde sabit bir planı yoktur. Konu ve içerik olarak birbirine benzeyen eserlerin planlarının da birbirine benzediği görülmektedir. Örneğin kırk hadis konulu mesnevîlerde genellikle önce hadis ve şerhi verilmekte sonra konuya uygun bir hikâye ve sonrasında ise nasihat yer almaktadır.

Mesnevîlerin son bölümü olan **bitiş (hâtîme)** bölümü de giriş bölümü gibi bir plan dâhilinde sunulabilir. Kartal (2013:178-235), mesnevîlerin en çok karşılaşılan bitiş bölümü başlıklarını şu şekilde sıralamaktadır:

- 1- Allâh'a hamd ü senâ ve dua,
- 2- Sultanı övgü ve saltanatın devamı için dua,
- 3- Şairin eseriyle ve şairliğiyle övünmesi,
- 4- Tanınmış mesnevî şairleri ve eserlerini anma,
- 5- Şairin eserine verdiği ad,
- 6- Hasetçilere, acemi ve dikkatsiz müstensihlere, metni doğru dürüst okuyamayan okuyuculara, bunların esere vereceği zarardan Allâh'a sığınma,
- 7- Mesnevînin beyit sayısı,
- 8- Mesnevînin yazılışıyla ilgili tarihler,
- 9- Şairin ismi,
- 10- Mesnevî şairinin yakınları ve sosyal çevresi hakkında bilgi,
- 11- Okuyucudan hayır dua isteme,
- 12- Mesnevînin vezni,
- 13- Hazreti Peygambere salat ve selam.

Mesnevîlerin en kıymetli bölümü aslında bitiş bölümüdür. Mesnevîlerde asıl konunun işlendiği bölüm başka bir eserin cevabı, başka bir hikâyenin taklidi veya benzeri durumundayken giriş ve özellikle bitiş bölümü mesnevîlerin özgün bölümleridir. Bu bölüm ayrıca şair ve yakın çevresi, devrin nitelikleri hakkında geniş malumat sunar.

Mesnevîlerin bölümleri arasında geçişler ayrı başlıklar halinde verilebileceği gibi bir ya da birkaç beyitle de sonraki bölüme geçiş sağlanabilir.

Mesnevîlerin asıl konunun işlendiği bölüm haricinde hem giriş hem de bitiş bölümünde yer alan alt başlıkların bir kısmı hiç bulunmayabilir veya birlikte ele alınarak işlenebilir. Bu durumu belirleyen asıl unsur şairin keyfiyetidir.

Mesnevî nazım şeklinin Türk edebiyatındaki gelişimi İran edebiyatından farklı bir süreçte işlemiştir. İran edebiyatındaki mesnevîler Arap edebiyatındaki mesnevînin ilkel hali kabul edilen urcuzilere dayanmakta iken Türk edebiyatı mesnevî nazım şeklini doğrudan İran edebiyatından almıştır. Tarih sahnesinde Orta Asya’da atlı göçebe bir hayat süren Türkler bulundukları coğrafyada yer alan birçok kavimle kimi zaman mücadele içerisine girmiş kimi zaman da iş birliğine giderek ticaret yapmış güç birliğine gitmiştir. Türklerin Çinlilere karşı vermiş oldukları mücadelede İranlılarla güç birliğine gitmeleri bilhassa İslâm’ın kabulü ile ortak bazı paydalarda buluşulması sadece askerî ve ticarî sahada değil dil ve sanat etkinliklerinde de karşılıklı etkileşimi artırmıştır. Bu yönüyle tekâmülünü İran edebiyatında tamamlayan mesnevî nazım şekli Türkler tarafından da beğenilerek önce taklit edilmiş, sonra esin kaynağına dönüşmüş ve en sonunda da telif eserler verilen bir nazım şekli halini almıştır.

Türk edebiyatı sahasında yazılan ilk mesnevî örneği Yûsuf Has Hâcib’in *Kutadgu Bilig* adlı eseridir. Bu eser Türkçenin aruza tatbiki, mesnevî nazım şeklinin özelliklerini yansıtmaması, içeriği ve üslubuyla kıymetli bir eserdir. Bu başlangıç Türk şairlerin aruzu Türkçeye uygulayacak kadar mahir birer şair olduklarını göstermesi bakımından da önemlidir.

Tarihsel olarak bakıldığında 8. yüzyıldan 11. yüzyıla kadar olan dönem İslâmiyet öncesi, 11. yüzyıldan 13. yüzyıla kadar geçen dönem ise geçiş dönemi olarak değerlendirilmektedir. *Kutadgu Bilig*'in 1069 yılında tamamlandığı göz önüne alındığında klasik edebiyatımızın erken dönemlerden itibaren mesnevî nazım şeklinde olgun eserler verdiği görülmektedir. Bu gelişim tarih içerisinde değişerek yeni şekillere dönüşebileceği düşünülse de tam olarak böyle olmamıştır. Türk edebiyatı ve Fars edebiyatı mesnevîler arasında tertip, konu ve muhteva bakımından büyük ölçüde benzerlikler her zaman var olmaya devam etmiştir. Bilhassa dinî - tasavvufî ve ahlâkî konularda verilen eserlerde bu etkileşim her zaman çok canlı ve daha fazla olmuştur. Elbette bunun tam tersi durumlar da söz konusudur. Örneğin hadis çeviri ve şerhleri, menâkıbnâmeler, gazavatnâmeler, fetihnâmeler, zafernâmelerle şehrengizler, sûrnâmeler, sergüzeşt, hasbihal, ta'rîfat gibi eserler özellikle muhtevaları bakımından Fars edebiyatı etkisi dışında kalmıştır. Bunu yanı sıra Türk edebiyatının orijinal eserleri de vardır. Mevlid, mi'râciyye ve hilye gibi dinî türler ise tamamen Türk edebiyatına ait orijinal mesnevîlerdir.

Türk edebiyatı sahasında 11. yüzyılda kaleme alınan *Kutadgu Bilig*'ten sonra 13. yüzyıla kadar elde metni bulunan başka mesnevî yoktur. Karahanlı Devleti gibi ilmî çalışmalara büyük önem vermiş bir devlet anlayışında arada başka mesnevîlerin de kaleme alındığı varsayılabilir, ancak elde bu varsayımı ispat edebilecek bir kaydın bulunmaması bu yorumu mesnetsiz bırakmaktadır.

13. yüzyılda Süle Fakih'in *Yûsuf u Züleyhâ* adlı mesnevîsi kadar Ahmed Fakih'in *Kitâbu Evsâfi'l-Mesâcidi'sh-Şerîfe*'si kendisinden sonraki şairleri tesiri altında bırakan önemli bir eseridir.

14. yüzyılda Anadolu sahasında Yûnus Emre'nin *Risâletü'n-Nushiyye*'si, Şeyyad Hamza'nın *Yûsuf u Züleyhâ*'sı ile Altın Orda sahasında Kutb'un *Hüsrev ü Şîrîn*'i, Gülşehrî'nin *Mantıku't-Tayr* çevirisi, Âşık Paşa'nın *Garibnâme*'si, Hoca Mesud'un *Süheyl ü Nevbahâr*'ı, Yûsuf Meddah'ın *Varaka ve Gülşâh*'ı, Şeyhoğlu Mustafa'nın *Hurşîdnâme*'si, Ahmedî'nin *İskendernâme*'si ile *Cemşîd ü Hurşîd*'i ve Muhammed'in *Işknâme*'si kendi devrinin en önemli mesnevî örneklerindendir. Yine 14. yüzyılda müellifi bilinmeyen bazı mesnevîler de mevcuttur.

Bu yüzyılda kaleme alınan mesnevîler genellikle toplumu bilgilendirmek, eğitmek ve dinî - ahlâkî alanda terbiye etmek maksadıyla kaleme alındıkları için dil ve üslup yönünden bazı problemler içerse de basit, sade ve akıcı bir dile sahiptirler. Örneğin Yûnus Emre'nin *Risâletü'n-Nushiyye*'si aradan geçen yüzyıllara rağmen hala hem edebiyat sahasında hem de ictimâî hayat içerisinde canlı bir şekilde gündemde tutulmakta, yaşatılmaktadır.

14. yüzyılın mesnevîleri daha çok manzum şekilde kaleme alınmış dinî destanlar, tekke edebiyatı mahsulleri, Klasik Türk Edebiyatının ilk örnekleri olan, yüksek zümreye hitap eden sanatkârane eserler ve ikili aşk hikâyeleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

14. yüzyıl Türk edebiyatında mesnevî nazım şeklinin yerleştiği ve özgün eserlerin verilmeye başlandığı görülmektedir. Ancak mesnevînin Türk edebiyatı sahasında asıl gelişimi 15. yüzyıldır. Ahmed-i Dâî'nin *Çengnâme*'si, Süleyman Çelebi'nin *Vesîletü'n-Necât*'ı, Şeyhî'nin *Hüsrev ü Şîrîn*'i ile *Harnâme*'si, Cem Sultan'ın *Cemşîd ü Hurşîd*'i, Hamdullah Hamdi'nin *Hamse*'si ve *Yûsuf u Züleyhâ*'sı, Çağatay sahasında Ali Şîr Nevâî'nin *Hamse*'si bu yüzyılın sonraki yüzyıllar için ilham kaynağı olacağının en büyük göstergeleridir. Bu yüzyılla birlikte Osmanlı sarayının kurumsallaşan teşekkülü edebiyata daha sanatsal bir hüviyet kazandırmış devrin yüksek zümresi olarak addedilen belirli bir kültür seviyesine hitap eden estetik bir yapı ile kendini göstermiştir.

14 ve 15. yüzyıldan itibaren Türk edebiyatının Fars edebiyatından keskin çizgilerle ayrılarak kendisine has bir üslubu benimsediği söylenebilir. Ancak Fars edebiyatındaki eserlerin Türk edebiyatındaki eserlere olan etkisinin son bulduğunu söylemek abes olacaktır. Çünkü her dönem şairi, kendi üslubunu kendinden önceki üstatlarıinki ile harmanlamış, konu ve içerik olarak önceki mesnevîlerden istifade ederek yeni zengin bir içerikle geçmişini kendi çağına taşımıştır.

Bir noktada 15. yüzyılda İstanbul'un fethiyle sanat merkezi haline gelmesi, şair ve aydın zümrenin İstanbul'da toplanması Türk edebiyat sahasına büyük katkılar sağlamış dolayısıyla mesnevî nazım şeklinin de yükselişini hızlandırmıştır. Bu yükseliş beraberinde yenileşme, özgün eserler verme arzusunu da tetiklemiştir. Şairler

mesnevîlerinde zaman, mekân, şahıs kadrolarında yenilikler yaparak, daha özel bir ifadeyle, millîleşmeye gitmişlerdir. Bu dönemde sanat endişesiyle yazılan eserler öne çıkmış; dile, nazma, konuya, mecaz sistemine hâkimiyet ve bu yolda gösterilen ustalık, itina, incelik ve titizlik daha önceki asırlarla mukayese edilmeyecek bir seviyeye yükselmiştir.

Bu yüzyılda en sık işlenen konular; dinî - tasavvufî ve ahlâkî temalar, ikili aşk hikâyeleri; tarihî, destanî ve menkabevî olaylardır. Bunlar dışında sergüzeşt-nâmeler ve hasbihaller de önemli bir yer tutmaktadır.

15. yüzyılın yükselişi 16. yüzyılda da devam etmiş, Lâmiî Çelebi ve Taşlıcalı Yahyâ gibi hamse sahibi şairler yetişmiştir. Mesîhî'nin *Şehrengîz*'i, Câfer Çelebi'nin *Hevesnâme*'si, Revânî Çelebi'nin *İşretnâme*'si, Kemalpaşazâde'nin *Yûsuf ile Züleyhâ*'sı, Zâtî'nin *Şem' ü Pervâne*'si, Fuzûlî'nin *Leylâ vü Mecnûn*'u ile *Beng ü Bâde*'si, Kara Fazlî'nin *Gül ü Bûlbül*'ü ve Hâkânî Mehmed Bey'in *Hilye*'si müstakil mesnevîler olarak karşımıza çıkmaktadır. Hatta bu eserlerin bir kısmı konu ve muhteva bakımından 16. yüzyıla kadar yazılmış mesnevî örneklerinin en mükemmelleri, en sevilenleri, en çok yorumlananları, en çok etkileyenleri olarak bilinmektedir.

16. yüzyılda da önceki yüzyılların konuları tekrarlanarak, genişletilerek ve daha mükemmelleştirilerek devam ettirilmiştir.

Her devrin kendi şahsına münhasır sosyal ve sanatsal bir yapısı vardır. Devletin içinde bulunduğu sosyo - ekonomik durum toplumun her kesiminde olduğu gibi sanat ve edebiyat dünyasını da etkilemektedir. 17. yüzyılın ortalarından itibaren Türk edebiyatı sahasında mesnevî nazım şeklinin kısmen azalmaya başladığı görülmekle beraber asıl kısırlaşmanın 18. yüzyılda kendini hissettirdiği görülmektedir. Elbette ki 17. yüzyıl içerisinde Ganîzâde Mehmed Nâdirî ve Nev'îzâde Atâî gibi hamse sahibi tanınmış şairler yetişmiş; Edirneli Güftî'nin *Teşrifâtü'ş-Şuarâ* adlı manzum tezkiresi, Nâbî'nin *Hayriyye*'si ve Sâbit'in *Edhem ü Hüma*'sı gibi kıymetli eserler mevcuttur. Ancak 15 ve 16. yüzyıldaki kadar hızlı bir yükseliş ve tüm zamanların en iyileri kabul edilen mesnevî örnekleri kadar kudretli eserler görülmemektedir ya da sayıları çok azalmıştır.

17. yüzyılda okuyucuya bilgi vererek onu eğitmek için dinî - ahlâkî ve tasavvufî mesnevîlerin arttığı görülmektedir. Ayrıca bu asrın mesnevî şeklinde en çok yazılanları sâkinâmeler olmuştur. Bu asırda klasik mesnevî konularının geçmiş asırlara kıyasla daha az rağbet görmesi dikkat çekmektedir. Bunda dönemin tarihî, siyasî ve iktisadî yönden bozulmaya başlaması ve edebiyatta yeni arayışlara yönelme isteği etkili olmuştur. Bu eğilim; estetik duygulara hitap eden eserler yerine, insanı manevî yönden rahatlatan eserlerin sayısının artmasıyla kendini göstermektedir.

Her ne kadar 18. yüzyılda mesnevî yazımı azalmış olsa da Şeyh Galib, bu nazım şeklinin Türk edebiyatındaki en muhteşem örneği olan *Hüsn ü Aşk*'ı kaleme almıştır. Ayrıca Nahîfî'nin *Mesnevî-i Şerîf Tercümesi* ve Sünbülzâde Vehbî'nin *Lutfiyye*'si devrin kıymetli diğer mesnevîlerindendir.

18. yüzyılda ikili aşk hikâyeleri ve dinî - tasavvufî eserlere olan itibar azalmış, yerini mahallî unsurlarla örülmüş realist nitelikli eserler almıştır. Ayrıca bu dönemin eserleri özgün niteliklere sahiptir. Mesnevîlerin beyit sayılarının ise önceki yüzyıllara göre daha az olduğu görülmektedir.

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin eski güçlü yapısını yavaş yavaş kaybetmeye, Batı'nın etkisi altında kalmaya başlaması yüzyılın sanat eserlerini de içerik bakımından etkilemiştir. Önceki yüzyıllarda işlenen konulara mahallî hayata ait bilgilerin sunulduğu mesnevî örnekleri Türk edebiyatı sahasına dâhil olmuştur. Enderunlu Fâzıl'ın *Hûbannâme* ve *Zenannâme*'si, İzzet Molla'nın *Mihnet-keşân* ve *Gülşen-i Aşk*'ı ile Tanzimat döneminde Ziyâ Paşa'nın *Harâbât*'ı içerik, üslup ve konu bakımından önceki dönemlerden farklı, özgün bir nitelikte karşımıza çıkmaktadır. Konularda meydana gelen bu değişim önceki asırların alegorik mesnevîlerinden farklı bir anlayışın gelişmesine sebep olmuş, bu durum da zarurî olarak konularda ve içerikte yerli malzeme ihtiyacı doğurmuştur. Şeyh Gâlib dışındaki mesnevî şairleri bu yeniliği, günlük hayatı ve konuşma dilinin kendine has lügatini şiire taşımakta bulmuşlardır.

19. yüzyılda mesnevîlerin son örnekleri Abdülhak Hâmid'in manzum tiyatrolarında görülür.

Sonuç olarak başlangıç noktası Arap edebiyatı olan mesnevî nazım şekli öncelikli olarak İran edebiyatında sonrasında Türk edebiyatında kullanılmıştır. 11. yüzyıldan itibaren kısa mesnevîlerin yanı sıra binlerce beyitten oluşan hacimli eserler kaleme alınmıştır. Örnek alınan İran edebiyatının kıymetli eserleri yeniden işlenerek Türk edebiyatının ruhuna uygun hale getirilmiştir. Mesnevîlerdeki kahramanların ağzından yazılmış gazeller Türk edebiyatına özgü bir özellik olarak örnek gösterilebilir. Ayrıca mesnevîlerde yer alan gazellerin vezin ve şekil bakımından şairlerin divanlarındaki gazelleriyle aynı özellikleri taşıması da dikkat çekicidir. Bazı mesnevîlerde ise farklı vezinde murabbalar da bulunmaktadır. Bunun yanı sıra "Klasik Türk Edebiyatı" sahası dışında gelişen "Halk Edebiyatı" sahası ile etkileşerek yeni bir hüviyet kazanmıştır. Konu bakımından çok geniş bir yelpazeyi bünyesine alan mesnevî nazım şekli plan ve tertip bakımından benzer özellikler göstermiştir. Ancak bu plan ve tertiplerin kesin çizgilerle birbirinden ayrılması mümkün olmadığından edebiyat araştırmacıları tarafından daha ayrıntılı incelemek için mesnevîler gruplanmış ve tasnif edilmiştir (Kartal, 2013).

Türk edebiyatında mesnevînin hemen her dönemde gazel ve kasidenin gerisinde kalmış olması hatta sadece mesnevî yazan şairlerin küçümsenmesi belki de mesnevî nazım şeklinin gelişimine küçük de olsa olumsuz bir etki bırakmıştır. Ancak türün ve eserlerin daha yüzyıllar boyunca incelenerek tarihin tozlu sayfalarındaki kıymetli incileri gelecek kuşaklara taşıyacağı muhakkaktır.

1.4. MEVLÂNÂ VE MESNEVÎ'Sİ

Bu tez çalışmasında asıl konu Mevlânâ ve *Mesnevî*'si olmadığı için aşağıda sunulan bilgiler Türkiye Diyanet Vakfı tarafından yayımlanan İslâm Ansiklopedisi'nin *Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî*⁸ ve *Mesnevî*⁹ maddeleri özetlenerek oluşturulmuştur.

⁸ *Ayrıntılı bilgi için bk.:* Öngören, R. (2004) "Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c.29, s. 441-448.

⁹ *Ayrıntılı bilgi için bk.:* Ceyhan, S. (2004). "Mesnevî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c.29, s. 325-334.

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî 6 Rebûlevvel 604'te (30 Eylül 1207) Horasan'ın Belh şehrinde doğmuştur. Mevlânâ Mesnevî adlı eserinin girişinde adını Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin el-Belhî şeklinde belirtmiştir. Celâleddîn lakabıdır. Ancak sevenleri ve takipçilerince "Efendimiz" anlamına gelen "Mevlânâ" ismiyle anılmaktadır. Babası ona "hudâvendigâr" unvanını vermiş; doğduğu şehre atıfla adına "Belhî" ilave edilmiştir. Bunların dışında ilk olarak Anadolu'da tanınmaya başlamasıyla ilintili olarak "Rûmî, Mevlânâ-i Rûm, Mevlânâ-i Rûmî" olarak ve müderris kisvesi ile dersler vermesi nedeniyle "Molla Hünkâr, Mollâ-yı Rum" gibi unvanlarla da anılmaktadır. Babası Bahâeddin Veled, annesi Annesi Mümine Hatun'dur. Mevlânâ'nın kaleme aldığı eserlerinde verdiği bilgiler dışında hakkındaki malumatın çoğu oğlu Sultan Veled'in *İbtidânâme (Velednâme)*'si, müridlerinden Ferîdûn-i Sipehsâlâr'ın *Risâle*'si ve torunu Ulu Ârif Çelebi'nin müridi Ahmed Eflâkî'nin *Menâkıbü'l-ârifîn* adlı eserleri başta olmak üzere dönemin diğer kaynaklarına dayanmaktadır.

Risâle-yi Sipehsâlâr ve *el-Cevâhirü'l-mudîyye* kayıtlarına göre Mevlânâ'nın soyu Hz. Ebû Bekir'e dayanmaktadır. Abdurrahman-ı Câmî ile Devletşah da bu bilgileri doğrulayan bilgiler vermektedir. Eflâkî ise soyunu anne tarafından Hz. Ali'ye dayandırmaktadır. Mevlânâ ise bir rubâisinde soyu ile ilgili olarak "*Beni yabancı sanmayınız, ben bu mahalledenim. Sizin mahallenizde evimi arıyorum. Her ne kadar düşman görünüyorsam da düşman değilim. Her ne kadar Hintçe söylüyorsam da aslım Türktür.*" demektedir.

Mevlânâ'nın babası Bahâeddin Veled, Belh'te saygın bir âlim olarak tanınmış ve "Sultânü'l-ulemâ" unvanını almıştır. Eflâkî'nin anlatımlarına göre, Bahâeddin Veled'in annesi Hârizmşahlar hanedanından gelmekteydi. Bahâeddin Veled, Belh'ten ayrılma sürecinde yerel ulemâ ve yöneticilerle olan ihtilaflar nedeniyle zorla şehri terk etmek zorunda kalmış, bu süreçte ailesiyle birlikte çeşitli şehirlerde duraklamış ve sonunda Bağdat'a ulaşmıştır. Bahâeddin Veled'in hayatı ve oğluyla ilişkisi üzerine verilen bilgiler, Bahâeddin Veled'in Horasan'dan ayrılıp Hicaz üzerinden Anadolu'ya uzanan göç yolculuğunu detaylandırır. Eflâkî'nin anlatımıyla Bahâeddin Veled, çeşitli şehirlerde duraklayarak sonunda Konya'ya yerleşmiştir.

Bu göç sürecinde Bahâeddin Veled ve ailesinin Lârende’de yedi yıl konakladıkları, burada manevî eğitimine devam eden Mevlânâ’nın Gevher Hatun’la evlendiği yer almaktadır. Gevher Hatun, Bahâedin Sultan Veled ve Alâeddin Muhammed Çelebi adında iki oğul doğurmuştur. Mevlânâ; Gevher Hatun vefat ettikten sonra Konyalı İzzeddin Ali’nin kızı Kira Hatun’la evlenmiş, bu evlilikten Emîr Muzafferüddin Âlim Çelebi ve Melike Hatun adında iki çocuk sahibi olmuştur.

Bahâeddin Veled’in 18 Rebûlâhir 628 (23 Şubat 1231) tarihinde vefatının ardından, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Konya Altınapa Medresesi müderrisliğini üstlenmiştir. Ertesi yıl, Mevlânâ’nın çocukluk döneminde onun eğitimiyle ilgilenen Bahâeddin Veled’in müridi Seyyid Burhâneddin Muhakkık-ı Tirmizî, Konya’ya gelerek Mevlânâ’ya ruhanî rehberlik yapmaya başlamıştır. Mevlânâ, Seyyid Burhâneddin’in müridi olmuş ve dokuz yıl boyunca ona hizmet etmiştir. Bu dönemde, daha ileri zâhir ilimleri öğrenmek üzere Şam’a gitmiş ve burada çeşitli âlimlerden dersler alarak Arap dili, fıkıh, tefsir ve hadis gibi alanlarda icazetler edinmiştir. Ayrıca, Şam’da Muhyiddin İbnü’l-Arabî, Sadreddin Konevî gibi önemli âlimlerle de sohbetlerde bulunmuştur.

Sonraki dönemlerde Mevlânâ, Konya’da Şems-i Tebrîzî ile tanışmıştır. "Tebrizli Kâmil" ve "Şems-i Perende" olarak da bilinen bu zat, daha önceleri Tebriz’de Şeyh Ebû Bekr-i Selebâf’ın yanında bulunmuş ve çeşitli mutasavvıflarla sohbetlerde bulunmuştu. Şems, 26 Cemâziyelâhir 642 (29 Kasım 1244) tarihinde Konya’ya gelmiştir. *Makâlât* adlı eserde, Şems’in "*Beni velîlerle tanışır.*" şeklinde dua ettiği ve bir rüya gördüğü, bu rüyada Anadolu’da kendisine bir velînin arkadaş edileceği ancak tanışma zamanının henüz gelmediği belirtilmiştir. Eflâkî’nin anlatımına göre, Şems ilk olarak Konya’da Pirinççiler Hanı’na yerleşmiş ve bir sabah Mevlânâ ile göz göze gelmiştir. Bu karşılaşma sessiz bir bakışma ile sonuçlanmış, ardından Şems ile konuşmaya, muhtelif meseleler üzerine görüş alışverişinde bulunmaya başlamışlardır.

Mevlânâ’nın fikirlerinin ve tasavvufî öğretilerinin şekillenmesinde, babası Bahâeddin Veled, Seyyid Burhâneddin ve Şems-i Tebrîzî ile olan etkileşimleri belirleyici olmuştur. Şems ile tanıştıktan sonra Mevlânâ, dinî ve akademik yükümlülüklerden uzaklaşarak tamamen tasavvufî bir yaşama yönelmiştir. Ancak,

Şems ile olan ilişkisi, müridler ve yerel halk arasında dedikodulara ve tepkilere yol açmıştır. Bu dedikoduların sonucunda Şems, Konya'yı terk etmiş, ancak Mevlânâ'nın ısrarlarıyla geri dönmüştür. Geri döndükten sonra, Mevlânâ ile altı ay boyunca derin manevî sohbetlerde bulunmuşlardır. Ancak, dedikodular yeniden alevlenmiş ve Şems, 1247 yılında gizemli bir şekilde kaybolmuştur. Eflâkî, bu kayboluşun bir suikast sonucu gerçekleştiğini ve suikastçılardan birinin Mevlânâ'nın oğlu Alâeddin olduğunu iddia etmiştir. Sipehsâlâr ise, Alâeddin'in, Şems ve Mevlânâ'nın Sultan Veled'e gösterdiği ilgi nedeniyle kıskançlık hissettiğini ve bunun halk arasında dedikodulara yol açtığını belirtmiştir.

Bazı araştırmacılara göre Şems'in kayboluşları sonucu Mevlânâ'nın sema yapması Mevlevîlikteki sema ritüelinin asıl sebebidir. Mevlânâ, Şems'i bulma umuduyla birkaç kez Şam'a seyahat etmiş ancak her defasında başarısız olmuştur. Ayrıca, Şems'in ölümü ve gömülüğü hakkında çeşitli rivayetler mevcuttur; bir rivayete göre suikast sonucu öldürülerek bir kuyuya atılmış, diğer bir rivayete göre ise kabri Bahâeddin Veled'in yanında bulunmaktadır.

Sultan Veled, Mevlânâ'nın müridlerine Selâhaddîn-i Zerkûb'a tâbi olmalarını tavsiye ettiğini ve şeyhlik peşinde olmadığını belirtir. Selâhaddîn, önce Seyyid Burhâneddin'e, sonra Mevlânâ'ya bağlanmış ve Şems-i Tebrîzî ile de sohbetlere katılmıştır. Mevlânâ, Selâhaddîn'in hilâfet makamına geçişini desteklemiş ve oğluyla Selâhaddîn'in kızı arasında evlilik bağı kurulmuştur. Selâhaddîn'in vefatından sonra hilâfet makamına Hüsâmeddin Çelebi atanmış, bu dönemde *Mesnevî*'nin yazımına başlanmıştır. Mevlânâ'nın ölümü "şeb-i arûs" olarak anılmış, cenaze namazı Kadı Sirâceddin tarafından kılınmıştır. Mevlânâ'nın vefatından sonra Hüsâmeddin Çelebi hilâfet görevini on yıl daha sürdürmüş, ardından Sultan Veled bu görevi üstlenmiştir.

Mevlânâ'nın düşünceleri, *Kur'ân* ve sünnete dayanır. İnsanlığı kucaklayan bir anlayışla, "*bir ayağı şeriatte diğer ayağı yetmiş iki millet arasında*" gezinen bir pergel metaforunu kullanır. 19. yüzyılda Tahran ve Hindistan'da basılan divanları üzerinden Şîilikle ilişkilendirilse de bu iddialar genel kabul görmez.

Mevlânâ'nın Muhyiddin İbnü'l-Arabî ile olan ilişkisi üzerine de farklı görüşler bulunmakta; bazıları bu iki düşünürün farklı olduklarını savunurken, diğerleri İbnü'l-Arabî'nin karmaşık düşüncelerini Mevlânâ'nın daha erişilebilir hale getirdiğini öne sürer.

Mevlânâ, varlık anlayışında temel olarak "vahdet-i vücud"u savunur ve gerçek tevhide ulaşmanın bireyin kendi varlığından sıyrılmasıyla mümkün olduğunu vurgular. Bu süreç, Mevlânâ'ya göre, kulun tam bir özgürlüğe ve irade hürriyetine kavuşmasını sağlar; böylece kişinin iradesi Allâh'ın iradesiyle birleşir. Mevlânâ'nın bu öğretisi, onun tasavvufî felsefesinin derinliğini ve etkileşimli yapısını ortaya koymaktadır.

Mevlânâ, sıkı bir akıl ve rasyonalite eleştirmeni olarak, özellikle filozoflar ve onların metodolojileri üzerine kritiklerde bulunmuş, akıl yürütmenin ve çıkarımların bireyleri yanılgılara sürükleyebileceğini vurgulamıştır. Ona göre; akıl, dünyevî meselelerde yardımcı olsa da ilahî hakikatlerin anlaşılmasında yetersiz kalır ve manevî yolculuklarda engel teşkil edebilir. Mevlânâ için maneviyatın esasî ilahî aşktır ve aşkın kaynağı da ilahî olduğundan, insanın evrim sürecini ruhsal bir dönüşüm olarak ele alır. Bu anlamda, evrim teorisiyle paralellikler içerse de, Mevlânâ'nın düşünceleri tasavvufî bir "devir" sürecini yansıtır ve ölümle ruhun mutlak varlığa kavuştuğu bir yolculuğu ifade eder. Yani devir anlayışının evrim teorisi ile bir ilintisi yoktur.

Bu düşünceler üzerine hem Doğu'da hem de Batı'da çok sayıda çalışma yapılmıştır. Mevlânâ'nın fikirleri, Çeleddin Hümâî ve Rahîm Nejad Selîm tarafından derinlemesine incelenmiş, Halîfe Abdülhakîm, Annemarie Schimmel, William C. Chittick, K. Khosla ve John Renard gibi yazarlar tarafından farklı yönleriyle ele alınmıştır. Bu çalışmalar, Mevlânâ'nın düşüncelerinin karmaşık yapısını çözümlemeye ve anlamaya yönelik çeşitli yaklaşımları içerir.

Mevlânâ'nın eserleri ve düşünceleri, küresel ölçekte geniş bir kitleyi etkilemiştir. Onun üzerine yapılan akademik çalışmalar ve çeviriler, Mevlânâ'nın dünya genelindeki kültürler ve inançlar üzerindeki derin etkisini göstermektedir. Bu bağlamda, Efdal İkbâl'in eseri Mevlânâ'nın İslâm kültürüne etkisini, Annemarie

Schimmel'in çalışması Doğu ve Batı'daki etkilerini, Şefik Can'ın kitabı Türk, İran ve Hint edebiyatları üzerindeki etkilerini ve Franklin D. Lewis'in eseri ise geniş bir coğrafyada Mevlânâ'nın etkisini ele almaktadır.

Mevlânâ'nın ilmî sahadaki düşüncelerini kaleme aldığı eserleri yazıldığı günden günümüze kadar geniş bir kitle tarafından okunmakta, şerh edilmektedir. Mevlânâ'nın edebî mirası büyük ölçüde Farsça eserlerden oluşur, ancak Arapça yazılmış şiirleri ve mektupları da bulunmaktadır. En bilinen eserlerinden biri olan "*Dîvân-ı Kebîr*" veya "*Dîvân-ı Şems-i Tebrîzî*" çoğunlukla gazel ve rubailer içerir ve Mevlânâ'nın Şems ile tanışmasından sonraki dönemde yazılmış şiirleri barındırır. "*Mesnevî*" ise tasavvufî düşünceleri kapsamlı bir şekilde ele alır ve İslâm kültürünün önde gelen metinleri arasında yer alır. "*Fîhi mâ fîh*" Mevlânâ'nın sohbetlerini içerirken, "*Mecâlis-i Seb'a*" onun vaazlarını ve derslerini derler. Bu eser, çeşitli şairlerin şiirlerine ve hadislerle ayetlerin açıklamalarına yer verir. "*Mektûbât*" ise Mevlânâ'nın farklı kişilere yazdığı mektuplardan oluşur ve çoğunlukla yöneticilere yazılmıştır.

Bunun yanı sıra, Mevlânâ hakkındaki yazma kaynakları ve araştırmaların derlendiği kapsamlı çalışmalar da mevcuttur. Hellmut Ritter, Türkiye'deki yazma eserleri toplarken Mehmet Önder, İsmet Binark ve Nejat Sefercioğlu tarafından yapılan çalışma, Türkiye içinde ve dışındaki kütüphanelerin kataloglarını ve diğer basılı kaynakları içermektedir. Adnan Karaismailoğlu'nun Mevlânâ kongrelerinde sunulan tebliğleri topladığı çalışma ve *Mândânâ*, Sâdık Behzâd'ın derlediği *Kitâbnâme-i Mevlevî*, Mevlânâ üzerine yapılan çok dilli çalışmaları içerir. Müfide H. Başarır ve Gabriel Mandel Han el-Afgânî'nin makaleleri de Mevlânâ ile ilgili kaynakların tanıtımına katkıda bulunmuştur.

Tüm bunların dışında Mevlânâ'ya atfedilen iki tür evrâd mevcuttur. Büyük ve küçük boyutlarda, *Evrâd-ı Kebîr* ve *Evrâd-ı Sagîr* olarak bilinir ve bu duaların düzenlenişi belli bir tertibe göre yapılmıştır. İstanbul'da 1302 yılında yayımlanmış olan bu eserler, *Evrâd-ı Kebîr* ve *Evrâd-ı Sagîr-i Hazret-i Mevlânâ* adları altında basılmıştır. Bu virdler *Hakâ'ik-i Ezkâr-ı Mevlânâ* olarak da anılmaktadır. Ayrıca, Mevlânâ'ya izafe edilen bazı manzum ve mensur eserlerin, özellikle *Tırâşnâme*, *'Aşknâme*, *Risâle-i Âfâk u Enfûs* gibi şiirsel eserler ile *Risâle-i 'Akâ'id*, *Âfâk u Enfûs*,

Hâbnâme gibi nesir eserlerin ona aidiyeti üslup ve içerik açısından şüpheli görülmektedir (Öngören, 2004:441-448).

Mevlânâ'nın Farsça eseri olan *Mesnevî*, altı cilt ve yaklaşık 25.700 beyitten oluşur ve adını nazım şeklinden alır. *Mesnevî* adı, bir şeyi ikiye katlama, çift yapma anlamına gelir ve eserin hem biçimsel yapısını hem de içerdiği manevî ve felsefî zıtlıkları simgeler. Şarihler, *Mesnevî*'nin bu adı almasının, evrende her şeyin çift ve zıt olarak var oluşunu simgelediğini belirtirler. Bu eser, tasavvufî ile ilgili konuları kapsamlı bir şekilde ele alır ve didaktik bir üslupla insanı ve toplumu dönüştürme potansiyeline sahip bir metindir. Ahmed Eflâkî'ye göre, eserin yazım süreci, Mevlânâ'nın kâtibi Hüsâmeddin Çelebi'nin teşvikiyle başlamış ve *Mesnevî*, Mevlânâ'nın ilahî ilhamla yazdığı ilk beyitlerle şekillenmiştir.

Mesnevî'nin yazım süreci hakkında kesin tarihler net değildir. Ancak, Mevlânâ'nın *Mesnevî*'nin II. cildinin yazımına 662 Recebinin 15. gününden (13 Mayıs 1264) itibaren devam ettiğini belirttiği bilinirken, I. cildin yazımının daha önce başladığı ve zaman zaman duraklamalarla karşılaştığı bilinmektedir. Bu duraklamalardan biri, Hüsâmeddin Çelebi'nin eşinin ölümü ve sonrasında iki yıl süren evlilik meseleleri sebebiyle yaşanmıştır. Rivayetlere göre I. cilt 1261 yılında tamamlanmış ve *Mesnevî*'nin diğer ciltleri de aralıksız olarak yazılmıştır. Son cildin 1268'de tamamlandığı kaydedilmiştir.

Mevlânâ'nın *Mesnevî*'yi yazdırma süreci planlı bir süreç değildir ve eserde herhangi bir sistemli metot izlenmemiştir. Hüsâmeddin Çelebi'nin anlatımına göre, Mevlânâ dış kaynaklardan yararlanmadan, aklına gelenleri doğrudan dile getirmiş ve Hüsâmeddin Çelebi de bu sözleri kayda geçirmiştir. Bu süreçte, bazen günlerce aralıksız konuşmalar olurken, bazen de aylarca sessizlik hâkim olmuştur. Yazım sürecinin bu durumu, ilahî hakikatlerin sürekli olarak Mevlânâ'nın kalbine yansması ve zaman zaman dışa vurulması olarak yorumlanmaktadır.

Her bir cilt tamamlandığında Mevlânâ'ya okunmak süreti ile mukabelesi yapılan *Mesnevî*'de, düzeltmeler doğrudan Hüsâmeddin Çelebi tarafından yapılmıştır. Mevlânâ, Çelebi'yi eser boyunca çeşitli övgü dolu lakaplarla anarak ona teşekkür etmiş ve *Mesnevî*'yi ona ithaf etmiştir. Eserin başlıkları da her cilt bitiminde özel

olarak kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Hüsâmeddin Çelebi'nin katkısı, *Mesnevî*'nin yazım sürecine ilişkin başka kâtiplerin de bulunduğu bilgisiyle desteklenmiştir.

Mevlânâ, Senâî ve Attâr'ın tasavvufî geleneğini sürdüren bir hat üzerinde kendini konumlandırır ve özellikle Senâî'den yoğun bir şekilde etkilenmiştir. Şiirin, düşüncelerini ifade etme aracı olarak kullandığı *Mesnevî*'de, şiirin mânâ ile sınırlarını tartışır ve şiirin mânâyı tam olarak ifade edemeyeceğini belirtir. Bununla birlikte, şiirin mânâyı tasvir edebilme özelliğini kabul eder ve bu çerçevede şiiri yüceltir.

Mesnevî, aruzun remel bahriyle (fâilâtün / fâilâtün / fâilün) yazılmıştır ve Mevlânâ, şiirin biçimine değil, taşıdığı mânaya odaklanılması gerektiğini vurgular. Şiirin sadece lafız ve vezinden ibaret olmadığını, esas olanın mânâyı muhataba ulaştırmak olduğunu söyler. Bu bağlamda biçime takılanların mânâdan nasip alamayacağını ancak mânâdan nasip alanların bunu biçim aracılığıyla elde ettiğini dile getirir.

Mesnevî muhteva açısından oldukça zengin niteliklidir. Mevlânâ tarafından her cildin başlangıcına konulan dîbâcelerle genel muhteva ve konusu açıklanır. İlk ciltte yer alan "*Mesnevî dinin usûlünün usûlünün usûlüdür.*" ifadesi, şeriat, tarikat ve hakikat olmak üzere üç temel unsuru işaret eder. Bu üçlü yapı, *Mesnevî*'nin temelini oluşturur ve birbirleriyle iç içe geçmiş şekildedir. Eser, şeriatın amelleri, tarikatın halleri ve hakikatin bilgisi üzerine kuruludur. Mevlânâ, bu üç temel dayanağı, birbirini tamamlayıcı ve destekleyici olarak ele alır.

Mesnevî'de abdest, namaz, oruç gibi ibadetler ve bunların sonucunda elde edilen tasavvufî haller, ilâhî bilgi ve hakikatle ilişkilendirilir. Bu yönüyle *Mesnevî* tasavvufun ve vücudun zuhur mertebeleri, insân-ı kâmil ve Hakk'a ulaşma yollarını konu edinen bir eserdir. Mevlânâ, *Mesnevî*'yi hakikat yolculuğunda rehber ve tarikat yolcularının mürşidi olarak tanımlar. Eserde şiirsel bir dil kullanılmış olsa da asıl amacı tevhidin sırlarını, *Kur'ân* ve hadislerin tefsirini ve hakikatleri açıklamaktır.

Mevlânâ, *Mesnevî*'yi, *Kur'ân*'ın bâtın anlamlarını açığa çıkaran ve onun remizlerini te'vil eden bir eser olarak nitelendirir. Bu bağlamda, *Mesnevî*'nin *Kur'ân*

ile lafzî bir benzerliği değil, manâda bir ortaklık paylaştığı vurgulanmalıdır. İçeriğinde yer alan hikâyelerle, yaklaşık dokuz yüz elli başlıktan oluşan ve bunların çoğunluğu âyet ve hadislerle desteklenen bu yapı, *Mesnevî*'nin naslarla olan bağını güçlendirir ve eseri manzum bir işârî tefsir olarak konumlandırır.

Mesnevî, Mevlânâ'nın "bişnev" (dinle) hitabıyla başlayan ilk on sekiz beytinde varlığın zuhuru ve tasavvufî anlayışı ele alır. Bu beyitler, hakikat-i Muhammediyye mertebesinden başlayarak, tüm varlık mertebelerini geçip insân-ı kâmil olarak Hz. Muhammed'de son bulan bir süreci tasvir eder. Bu kısımda, varlığın aslında tek olduğu ve bu tekliğin Hakk'ın varlığından ibaret olduğu vurgulanır. Mevlânâ, bu düşüncesini ney ve neyistan mecazlarıyla zenginleştirir.

Mesnevî, zâhir (sûret) ve bâtın (mâna) ilkesi üzerine kuruludur. Mevlânâ, bu dünyadaki her şeyin ilahî isimlerin tezahürü olduğunu ifade eder. İlahî hakikatler, Allâh'ın isim ve sıfatlarının bu âlemdeki tezahürleri olarak anlatılır. Eserde, sûret ile manâ arasındaki ilişki çeşitli metaforlarla, örneğin güneş-gölge, deniz-köpük ve Mecnun-Leyla gibi istiarelerle ifade edilir. Bu ilişki, varlık ve yokluk kavramları aracılığıyla ele alınır ve hakikate ulaşma sürecinde sûret ötesine geçilmesi gerektiği vurgulanır.

Mevlânâ, *Mesnevî*'nin 19. beytinde insân-ı kâmil olmanın dünyevî ilgilerden uzaklaşmayı gerektirdiğini belirtir. İnsanın hakiki vatanına dönüş yolculuğu, karşılaşılan haller, duraklar ve nefsin hilelerine karşı kâmil bir mürşidi rehber edinmenin önemi üzerinde durur. Bu yolculuk aşkın gücüyle mümkün olur; zira aşk, tüm ilahî ve beşeri fiillerin kaynağı ve amacıdır.

Mevlânâ da kendinden önceki tercih edilen genel tasavvufî üslûbu benimsemiştir. Temsilî hikâyeler kullanarak okuyucuya manevî gerçeklikleri anlama yolunda rehberlik etmiştir. Bu hikâyelerin üç ana özelliği vardır: Vakıaya uygunluk, olması gerekeni işaret etme ve itibarılık. Hikâyelerin başında verilen "*Ey dostlar, bu hikâyeyi dinleyin; gerçekte bizim halimizi anlatır bu.*" ifadesi, hikâyelerin hem bireysel hem toplumsal gerçekliklere uygun olduğunu vurgular. İkinci özellik olan irşad, hikâyenin kesintiye uğratılarak gerçeklikten örneğe geçilmesiyle sağlanır. Örneğin, "*Yahudi Padişah - Hristiyan Vezir Hikâyesi*" gibi değer problemlerinin ele

alındığı bölümler, öncesinde anlatılan "*Şeyh - Şaşı Öğrenci*" hikâyesi gibi kısa hikâyelerle pekiştirilir. Bu kısa hikâyeler, sonraki daha büyük hikâyelerin anlaşılmasına zemin hazırlar.

Mesnevî'de hikâyelerin şekli, anlatılan konuya bağlı olarak değişkenlik gösterir. Eğer hikâye başka bir hikâye anlatmayı gerektirirse mevcut hikâye bırakılıp yeni bir hikâyeye geçilir. Bu, hikâyelerin sarmal bir yapıda devam etmesine neden olur. *Mesnevî*'deki her hikâye, teorik problemleri açıklama yoluyla manayı ortaya koyar. Hikâyelerde anlam açısından itibarlık esastır ve "*Mânayı şiire sığdırmaya çalışmak hapsolmakla müsavi. Şiirde mâna sapan gibi... İstenen yere gitmesine imkân yok.*" ifadesiyle okuyucunun ötesine bakması teşvik edilir.

Hikâyeler, muhatabın anlayış seviyesine göre somut örneklerle açıklanır ve direkt bir hitap tarzı benimsenir. Eserde yer alan bazı hikâyeler, 13. yüzyıl kültürünü yansıtan mizahî unsurlar içerir. Mevlânâ, eserin farklı kişiler üzerindeki etkisini "*Mesnevî'miz Kur'ân gibidir; bazısına doğru yolu gösterir, bazısını da sapıklığa götürür. Benim şiirim şiir değildir, iklimdir. Benim mizahlarım mizah değildir, tâlimdir*" diyerek açıklar. Hikâyelerin kaynakları arasında *Kur'ân* kıssaları, tasavvufî menkıbeler ve geniş bir tarihî rivayet kültürü yer alır ve eser aynı zamanda sosyal tarih çalışmalarına da katkı sağlar.

Mevlânâ'nın *Mesnevî*'si, dünya genelinde çok sayıda yazma nüshaya sahiptir. Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi'ndeki en eski bilinen *Mesnevî* nüshası, Sultan Veled'in nezareti altında Mevlânâ'nın ölümünden beş yıl sonra tamamlanmıştır. Bu nüsha üzerinden farklı boyutlarda tıpkıbasımlar yapılmıştır. Nüshalar arasındaki farklılıklar, beyit sayısında ve metin içeriğinde değişikliklere yol açmaktadır, örneğin Hindistan bölgesindeki nüshalarda beyit sayısı 32.000'e kadar çıkabilmektedir.

Mevlânâ'nın hikâyelerinin bazı nüshalarda uzatılmaları, nüsha farklılıklarına sebep olmuştur. Eserin farklı baskıları ve şerhleri, tarih boyunca çok sayıda yerde yapılmıştır. Eser, 19. yüzyılda çok sayıda basılmış, çeşitli şerhler de içermiştir. *Mesnevî*'nin ilk tenkitli neşri R. A. Nicholson tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu çalışma çeşitli nüshalara dayanarak yapılmış ve daha sonraki pek çok çalışmada

referans olarak kullanılmıştır. Nicholson, çalışmasında ilk iki cildi 1925'te yayımlamış ve seriyi diğer ciltler takip etmiştir. Modern neşirlerde genellikle Nicholson'ın metni esas alınmış ancak eksiklikler bulunduğu için Muhammed İsti'lâmî ve diğerleri tarafından yeniden neşirler yapılmıştır.

Yazıldığı günden itibaren Mesnevî'ye ilişkin çok sayıda Türkçe şerh çalışması yapılmıştır.¹⁰ Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinin Anadolu sahasındaki ilk Türkçe mütercimi Gülşehrî'dir. 15. yüzyıldan itibaren Dede Ömer Rûşenî, İbrâhim Tennûrî ve Mehmed Nazmi Efendi gibi isimler *Mesnevî*'yi Türkçeye çevirmiştir. 18. yüzyılda Süleyman Nahîfî, eserin tam manzum tercümesini yapmıştır. Modern dönemde, Veled Çelebi İzbudak ve Şefik Can gibi isimler de önemli çeviriler sunmuştur.

İsmâil Rusûhî Ankaravî'nin 16. yüzyıldaki şerhi ise dönemin en etkili çalışması olmuştur. Bu tezin çalışma konusu olan *Mesnevî-yi Ma'nevî* ile ilgili değerlendirmelerde Ankaravî'nin şerhi hakkında bilgiler aşağıdaki başlıklarda ayrıntılandırılmıştır.

Modern dönemdeki Türkçe şerhlerden Abdülbaki Gölpınarlı'nın çalışması, hikâyelerin kaynakları ve metinler arası ilişkiler açısından önemli katkılarda bulunmuştur. Aynı zamanda *Mesnevî*'nin Osmanlı şerh geleneği, özellikle vahdet-i vücûd çizgisinde ele alınmış ve tasavvufî düşünceye dair derinlemesine yorumlar içermiştir. Bu şerhler, İbnü'l-Arabî ve Mevlânâ arasındaki fikir birliğini ve farklılıkları da göstermekte, *Mesnevî*'nin Farsça *Fütühât* olarak nitelenmesine sebep olmuştur.

Mesnevî ile ilgili çalışmalar sadece şerhlerle sınırlı değildir. Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinin anlamını derinlemesine kavrayabilmek için çeşitli lugatler hazırlanmıştır. Anadolu'da ilk *Mesnevî* lugatını Abdülmecid Sivâsî yazmıştır. Abdülatîf b. Abdullah el-Gucerâtî, 1622'de *Mesnevî*'de geçen 3325 kelimenin anlamını ve bunların 300 kadarını tasavvuf terimi açısından açıkladığı bir eser kaleme almıştır. Şâbanzâde Mehmed Muhteşem, 1701-1702 yıllarında 2000'e yakın Arapça-Farsça kelimenin Türkçe açıklamalarını yapmış, ayrıca Sâdık Gevherî'nin hazırladığı

¹⁰ *Ayrıntılı bilgi için bk.:* Avşar, Z. & Özdemir, M. & Uçar, A. (eds.). *age*.

daha kapsamlı bir lugat olan *Ferheng-i Lugat ve Ta'birât-ı Mesnevî* de önemli bir kaynak olarak değerlendirilmektedir.

Mevlânâ öğretisi olan Mevlevîlik oğlu Sultan Veled ile şekillendikten sonra bazı kurumsal bir yapıya dönüştüğü ifadesi çok da hatalı bir tespit olmaz. Zira Mevlevîlik anlayışı ile günümüzde hala muhtelif etkinlikler sürdürülmektedir. Bunların başında ise mesnevîhanlık geleneği zikredilmelidir. Mesnevîhanlık geleneği, *Mesnevî*'yi okuyan ve şerh niteliğinde açıklamalar yapan kişilere verilen addır. Mevlânâ'nın halifesi Hüsameddin Çelebi bu geleneğin bânisi (kurucusu) olarak kabul edilir. Mesnevîhanlık için icâzetnâme almak gerekir ancak *Mesnevî*'yi bir mesnevîhandan okumak zorunlu değildir. Osmanlı döneminde mesnevîhanlık icâzetnâmeleri, Ankaravî şerhinin tahkikine uyulması şartıyla verilmiştir. 19. yüzyılda mesnevîhanlık daha geniş halk kitlelerine ulaşmış, camilere taşınmıştır.

Mevlânâ'nın eserlerini Farsça olarak söylemesi İran ve Hint alt kıtasında da dikkatleri çekmiş, bölgedeki âlimleri muhtelif çalışmalara yöneltmiştir. Hint kıtasında Ahmed-i Rûmî tarafından 1325'te tamamlanan *Dekâ'iku'l-hakâ'ik ve Rekâ'iku't-tarâ'ik Mesnevî* üzerine yapılan ilk Farsça şerhlerden biri olarak kabul edilir. İran'da 15. yüzyıla kadar *Mesnevî* üzerine şerhler nadirken, Abdurrahman-ı Câmî gibi isimler önemli şerhler yapmıştır. Kübreviyye tarikatından Kemâleddîn-i Hârizmî, İran kültüründe önemli bir *Mesnevî* şerhi sunmuştur. Hindistan'da da *Mesnevî* üzerine şerhler yapılmış, örneğin Abdülali Muhammed Leknevî'nin *Bahrü'l-'ulûm'u* ve Hâce Eyyûb Pârsâ'nın *Esrârü'l-guyûb'u* gibi eserler *Mesnevî*'nin anlaşılması zor beyitlerine açıklamalar getirmiştir.

Mesnevî'nin Batı dünyasına tanıtımı, Osmanlı topraklarına gelen ve Mevlevî semâî etkisinde kalan seyyah ve diplomatlar vasıtasıyla başlamıştır. İlk zamanlar Batılı şarkiyatçılar *Mesnevî*'yi Doğu şiirinin zirvesi olarak görmüş ve esere daha çok edebî bir metin olarak yaklaşmışlardır. Ancak, *Mesnevî*'nin klasik şerh geleneği içindeki felsefî derinlikleri Batılıların filolojik analizlerinde genellikle göz ardı edilmiştir. 20. yüzyılın ikinci yarısında, Batı'da çok kültürlü bir anlayışın yaygınlaşmasıyla *Mesnevî*, İslâm kültürünü yansıtan önemli bir eser olarak değerlendirilmeye başlanmış ancak bu çalışmalar yine de klasik *Mesnevî* şerh geleneğinin çok boyutlu anlayışını yeterince kapsamamıştır.

Batı'daki *Mesnevî* çalışmalarının öncülerinden biri Sir William Jones olup *Mesnevî*'nin ilk on sekiz beytini çevirerek Avrupa dillerine ilk tercümesini yapmıştır. İngilizce literatürde önemli bir yer tutan Reynold Alleyne Nicholson, *Mesnevî*'nin metin ve tercümesini yayımlamış, eseri derinlemesine incelenmiş fakat *Mesnevî*'yi sadece bir şiir ve hikâye kitabı olarak değerlendirme eğilimi eleştirilmiştir. Arthur John Arberry, Nicholson'ın öğrencisi olarak *Mesnevî* hikâyelerinin bazılarını İngilizceye çevirmiştir.

Mesnevî'nin tasavvufî içeriği, Roy C. DeLamotte, Annemarie Schimmel ve William Chittick gibi yazarlar tarafından çeşitli yönlerden ele alınmıştır. Ayrıca, "new age" veya "new spiritualism" akımına mensup yazarların popüler uyarlamaları *Mesnevî*'nin Batı'daki tanınırlığını artırmıştır. Özellikle Kabir ve Camille Helminski gibi isimlerin çalışmaları, tasavvufî görüşlere daha sadık kalmıştır.

Mesnevî'nin ilk Almanca tercümesi George Rosen tarafından yapılmış, oğlu Friedrich Rosen tarafından genişletilmiştir. Joseph von Hammer-Purgstall gibi isimler *Mesnevî*'yi Avrupa'da tanıtmış, bu çalışmalar Alman düşüncesinde etkili olmuştur. Hegel ve Tholuck gibi düşünürler *Mesnevî*'den etkilenmiş, Annemarie Schimmel ve Kaveh Dalir Azar modern dönemde Almanca çalışmalar yapmıştır. Fransızca tercüme Jacques van Wallenbourg ve F. Baudry ile başlamış, Eva de Vitray-Meyerovitch ve Murtazâvî tam tercümeyi yayımlamıştır. *Mesnevî*, birçok dünya diline çevrilmiş olup Boşnakçaya Mehmed Cemâleddin Çauşeviç, Muyaga Merhemiç ve Hacı Feyzullah Hacıbayriç gibi isimler tarafından kazandırılmıştır.¹¹

1.5. MESNEVÎ'YE YAZILMIŞ TERCÜME VE ŞERHLER

Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî'nin *Mesnevî*'si, İslâm coğrafyasında asırlardır büyük ilgi görmüş, kısım kısım ya da bütün halinde şerh edilmiştir. Bunun birkaç önemli nedeni vardır. Öncelikli olarak, *Mesnevî* tasavvufî derinlik ve evrensellik taşıyan birçok tasavvuf anlayışının başucu kitabıdır. Mevlâna'nın öğretileri, insanın

¹¹ Ceyhan, S. (2004). "Mesnevî". *age. c.29*, s. 325-334.

işsel yolculuğunu ve Tanrı'ya ulaşma çabasını anlatan evrensel mesajlar içermektedir. Bu öğretiler, farklı kültürlerdeki insanların ruhuna hitap etmekte ve onları kendine çekmedir. Ayrıca *Mesnevî* okuyucusuna dinî ve ahlâkî rehberlik yapmaktadır. İslâm ahlakî ve öğretilerini pratik hayata uygulayan hikâyeler ve metaforlarla zenginleştirmektedir. Ayrıca *Mesnevî*'nin sanatsal yapısı ve edebî dili okuyucuya estetik bir zevk sunmaktadır. Bununla birlikte yazıldığı dönemin toplumsal ve kültürel bağlamını yansıtarak, tarihsel bir kaynak işlevi de görmektedir.

Özellikle belirtilmelidir ki sadece *Mesnevî*'nin kendisi değil şerhleri de ona olan ilgiyi artırmıştır. Asıl dili Farsça olan ve geniş kitlelere kapalı olan *Mesnevî*'nin sır kapıları şerhler aracılığıyla açılmıştır. Bu şerhler, *Mesnevî*'nin genel üslubunu devam ettirerek anlatımındaki akıcılığı ve şerh dilinin anlaşılabilirliğini sağlamış, bu da eserin etkileyciliğini artırmıştır. *Mesnevî*'ye duyulan bu ilgi şerh sahasında çalışanların da motivasyonlarını kuvvetlendirerek birçok şarih tarafından şerh edilmesiyle sonuçlanmıştır.

Mesnevî'yle ilgili yapılan şerhler ortaya büyük bir külliyyatın çıkmasını sağlamıştır. Akademik araştırma sahası bu külliyata yönelik birçok çalışma meydana getirmiştir. *Mesnevî*'nin *Türkçe manzum tercüme ve şerhlerini bir arada ilk kez değerlendiren Hasibe Mazıoğlu'dur* (Dağlar, 2009: 36). Son çalışma ise Mevlâna'nın 750. vuslat yıl dönümü anısına Selçuk Üniversitesi tarafından yayımlanan *Mesnevî*'nin *Türkçe Şerhleri* adlı çalışmadır. Ancak bu son çalışmada *Mesnevî* tercümelerine yer verilmemiştir. Bu nedenle aşağıda, Abdülkadir Dağlar'ın *Şemî Şemullâh Şerh-i Mesnevî (I. cilt) (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük)*¹² isimli yayımlanmamış doktora tezinden alınan tercüme çalışmalarının tasnifine, sonra Mehmet Özdemir'in *Mesnevî'nin Türkçe Şerhleri* isimli çalışmasında yer alan tasnife, devamında akademik sahanın en son araştırması olan Avşar ve Zeybek'in çalışmasına yer verilmiştir.

TERCÜMELER:

¹² *Ayrıntılı bilgi için bk.:* Dağlar, A. (2009). *Şemî Şemullâh Şerh-i Mesnevî (I. cilt) (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.

Abdulkaki Dağlar; tercümeleri tasnif ederken, çevirilerin kaynak metne ve hedef metne olan bağıllık derecelerini dikkate almıştır. Dağlar, çevirileri dört ana kategoriye ayırmıştır: 1- Kaynak metne kelime kelime sadık kalan çeviriler, 2- Aslına uygun ancak birebir olmayan çeviriler, 3- Konunun aktarılmasına odaklanan çeviriler, 4- Genişletilerek yapılan çeviriler. Bu sınıflama, çevirilerin metne ne kadar sadık kaldığını ve çevirmenlerin metni nasıl ele aldığını analiz etmek amacıyla yapılmıştır. Dağlar, bu yaklaşımla çevirilerin metodolojisini ve tercüme süreçlerinde izlenen farklı yolları sistematik bir şekilde değerlendirmiştir (Dağlar, 2009:29-66). Dağlar'ın çalışmasına yer alan tercüme tasnifi şu şekildedir:

1. Mesnevî'nin Tamamına Yapılan Tercümeler

1.1. Mesnevî'nin Tamamına Yapılan Manzum Tercümeler

- 1.1.1. Nahîfî Tercümesi
- 1.1.2. Mehmed Şâkir Tercümesi
- 1.1.3. Ahmet Metin Şahin Tercümesi

1.2. Mesnevî'nin Tamamına Yapılan Mensur Tercümeler

- 1.2.1. Veled Çelebi İzbudak Tercümesi
- 1.2.2. Şefik Can Tercümesi
- 1.2.3. Adnan Karaismailoğlu Tercümesi
- 1.2.4. Derya Örs - Hicabi Kırılanc Tercümesi

2. Mesnevî'ye Yapılan Kısmî Tercümeler

2.1. Aruz Vezniyle Yapılan Tercümeler

- 2.1.1. Âsafî'nin Cezîre-yi *Mesnevî*'si
- 2.1.2. Muhammed Nazmî-yi Halvetî Tercümesi
- 2.1.3. Hayri Bey Tercümesi
- 2.1.4. Feyzi Halıcı Tercümesi
- 2.1.5. Abdullah Öztemiz Hacıtahtiroğlu Tercümesi
- 2.1.6. Nuri Baş Tercümesi

2.2. Hece Vezniyle Yapılan Tercümeler

- 2.2.1. Feyzullah Sacid Ülkü Tercümesi
- 2.2.2. M. Faruk Gürtunca Tercümesi
- 2.2.3. Veysel Öksüz Tercümesi

2.3. Hikâye Seçkisi Tarzındaki Tercümeler

- 2.3.1. Sadîkî Seçkisi
- 2.3.2. Fazlullâh Rahîmî'nin Gülzâr-ı Hakikat'ı
- 2.3.3. Hoca Abdulmuhsin Seçkisi
- 2.3.4. Eyüp Necati Perhiz Seçkisi
- 2.3.5. Şemseddin Yeşil Seçkisi
- 2.3.6. Şefik Can Seçkisi
- 2.3.7. Kenan Sarıalioğlu Seçkisi
- 2.3.8. Mehmet Kanar Seçkisi
- 2.3.9. Hatice Gülcan Topkaya Seçkisi
- 2.3.10. Kaan Dilek Seçkileri
- 2.3.11. Mehmet Önder Seçkileri
- 2.3.12. Sadık Gündüz Seçkisi
- 2.3.13. Mehmet Zeren Seçkisi
- 2.3.14. İsa Kayaalp Seçkisi
- 2.3.15. Selim Gündüzalp Seçkisi
- 2.3.16. Bayram Ali Kaya Seçkisi
- 2.3.17. Cihan Okuyucu Seçkisi
- 2.3.18. Yakup Şafak Seçkisi
- 2.3.19. Mehmet Demirci Seçkisi
- 2.3.20. Şaban Karaköse Seçkisi
- 2.4. Konulu Beyit Seçkileri

ŞERHLER:

Mehmet Özdemir aşağıda yer alan tasnif çalışmasında *Mesnevî*'nin Türkçe şerhlerini tasnif etme sürecini açıklamaktadır. İsmail Güleç'in tasnifine dayanan bu sınıflamada, *Mesnevî*'nin tamamını veya bir kısmını şerh eden eserler ile *Mesnevî*'den seçme beyitleri şerh eden çalışmaları ele almıştır. *Mesnevî*'nin tamamını şerh eden eserler mensur olarak kaleme almış ve alt başlığa ayırmadan vermiştir. *Mesnevî*'nin bir kısmını şerh eden eserleri ise manzum ve mensur olarak iki alt başlık altında sınıflandırmıştır. İlk on sekiz beyiti şerh eden eserler özel olarak ele almış, geri kalan şerhler ise ayrı bir alt başlık altında toplamıştır. Son olarak, *Mesnevî*'den intihap yoluyla yapılan şerhler üçüncü bir başlık altında toplamıştır (Özdemir, 2016:461-502). Özdemir'in çalışmasına yer alan tercüme tasnifi şu şekildedir:

1. Mesnevî'nin Tamamına Yapılan Şerhler

- 1.1. Şem'î Şem'ullâh (öl. 1602-3), *Şerh-i Mesnevî*
- 1.2. İsmail Rûsûhî-yi Ankaravî (öl. 1631-1632), *Şerh-i Mesnevî*
- 1.3. Muhammed Murâd Mollâ (öl. 1848), *Hülâsatü 'ş-Şürûh*
- 1.4. Ahmed Avni Konuk (1868-1938), *Mesnevî-yi Şerîf Şerhi*
- 1.5. Tâhirü'l-Mevlevî (Tahir Olgun), (öl. 1951), *Şerh-i Mesnevî*
- 1.6. Abdulbâkî Gölpınarlı (öl. 1983), *Mesnevî Tercemesi ve Şerhi*

2. Mesnevî'nin Bir Kısımına Yapılan Şerhler

2.1. Mesnevî'nin Bir Kısımına Yapılan Manzum Şerhler

- 2.1.1. Mu'înüddîn b. Mustafa (öl. XV. yy.), *Mesnevî-yi Murâdiyye*
- 2.1.2. Aydınlı Dede Ömer Rûşenî (öl. 1486-87), *Çobânnâme ve Neynâme*

2.2. Mesnevî'nin Bir Kısımına Yapılan Mensur Şerhler

2.2.1. On Sekiz Beyit Şerhleri

- 2.2.1.1. İsmail Rûsûhî-yi Ankaravî (öl. 1631-1632), *Fâtihu'l-Ebyât*
- 2.2.1.2. Ağazâde Mehmed Efendi, (öl. 1652-1653), *Mesnevî Şerhi*
- 2.2.1.3. Bağdâdî Abdülazîz Âsım (öl. XIX. yy.), *Mesnevî Şerhi*
- 2.2.1.4. Rızâeddîn Remzî (öl. XX. yüzyıl başları), *Lübb-i Mesnevî*
- 2.2.1.5. Son Dönemde Yapılan ve On Sekiz Beyti Kapsayan Bazı Şerhler

2.2.2. Mesnevî'nin Bir Kısımına Yapılan Diğer Mensur Şerhler

- 2.2.2.1. Ebussuûd b. Sa'dullâh b. Lütfullâh b. İbrahim Elhüseynî Elkayserî (öl. XVI. yy.), *Mesnevî Şerhi*
- 2.2.2.2. Bosnalı Sûdî Efendi (öl. 1595), *Mesnevî Şerhi*
- 2.2.2.3. Hacı İlyaszâde Ömer (Sivaslı) (öl. 1625), *Mesnevî Şerhi*
- 2.2.2.4. Abdülmecîd-i Sivâsî (öl. 1639), *Şerh-i Mesnevî*
- 2.2.2.5. Pîr Muhammed Efendi (öl. XVII. yy.), *Hazînetü'l-Ebrâr*

- 2.2.2.6. Sarı Abdullah Efendi (ö. 1661), *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*
- 2.2.2.7. Dervîş Muhammed Şifâyî, (1014/1605-1083/1673), *Eşşerhu'l-Kitâbi'l-Mesnevîyyi'l-Ma'neviyyi'l-Muhtasar*
- 2.2.2.8. Seyyid Mehmed Ali (öl. 1209/1794-1795), *Mesnevî-yi Ma'nevî*
- 2.2.2.9. Tâlibî Hasan Efendi (öl. 1717-8), *Yetîmü's-Şürûh*
- 2.2.2.10. İsmail Hakkı Bursevî (1653-1725), *Rûhu'l-Mesnevî*
- 2.2.2.11. Âbidin Paşa (1843-1906), *Tercüme ve Şerh-i Mesnevî-yi Şerîf*
- 2.2.2.12. Kenan Rifâî (ö. 1950), *Şerhli Mesnevî-yi Şerîf*
- 2.2.2.13. İbrahim Aczi Kendi (1883-1965), *Mevlana ve Rûh-ı Mesnevî*
- 2.2.2.14. Ziya Avşar, *Aşk Meclisi*
- 2.2.2.15. H. Hüseyin Top, *Mesnevî-yi Ma'nevî Şerhi*

3. Mesnevî'den İntihap Yoluyla Yapılan Şerhler

3.1. Mesnevî'den İntihap Yoluyla Yapılan Manzum Şerhler

- 3.1.1. İbrahim Bey, (XIV. Yüzyıl), *Manzum Mesnevî Şerhi*
- 3.1.2. İbrahim Cevrî (öl. 1654), *Hall-i Tahkikât*
- 3.1.3. Adnî Receb Dede, (öl. 1683), *Nahl-i Tecellî*

3.2. Mesnevî'den İntihap Yoluyla Yapılan Mensur Şerhler

- 3.2.1. İsmail Rüsûhî-yi Ankaravî (öl. 1631-1632), *Câmi'u'l-Âyât, Hall-i Müşkilât-ı Mesnevî, Tuhfetu'l-Berere*
- 3.2.2. Abdülmecîd-i Sivâsî (ö. 1639), *Şerh-i Ba'zı Ebyât-ı Mesnevî*
- 3.2.3. Hacı Pîrî (ö. 1587/88 veya 1640), *İntihâb-ı Şerh-i Mesnevî*
- 3.2.4. Sabûhî Ahmed Dede (ö. 1647), *İhtiyârât-ı Hazret-i Mesnevî-yi Şerîf*
- 3.2.5. Elhâc Muhammed Şükrü İbn Esseyyid Ahmed 'Atâ (Dâmâd-ı Gelenbevî), (ö. XIX. yy.), *Müntehabât-ı Mesnevî*
- 3.2.6. Muhammed Es'ad Dede, (öl. 1911) *Şerh-i Ebyât-ı Mesnevî*
- 3.2.7. Fazlullâh Rahîmî (1848-1924), *Gülzâr-ı Hakikat*
- 3.2.8. M. Muhlis Koner (öl. 1957), *Mesnevî'nin Özü*
- 3.2.9. Orhan Kuntman (öl. 2007), *Mevlânâ Mesnevî*

3.2.10. M. Fatih Çıtlak

3.2.11. Mehmet Demirci

3.3. Cezîre-yi Mesnevî Şerhleri 3.3.1. Cezîre-yi Mesnevî'nin Manzum Şerhleri

3.3.1.1. Abdullâh-ı Bosnavî (öl. 1644), *Şerh-i Manzûme-yi Cezîre-yi Mesnevî*

3.3.1.2. İbrahim Cevrî (öl. 1654), *Aynü'l-Füyûz*

3.3.2. Cezîre-yi Mesnevî'nin Mensur Şerhleri

3.3.2.1. Mehmed İlmî Dede (öl. 1611), *Şerh-i Cezîre-yi Mesnevî*

3.3.2.2. Abdülmecîd-i Sivâsî (öl. 1639), *Şerh-i Cezîre-yi Mesnevî*

3.3.2.3. Ali Dervîş (öl. XVII), *Şerh-i Cezîre-yi Mesnevî*

3.3.2.4. Mekkî Efendi (öl. XVII. yy), *Şerh-i Cezîre-yi Mesnevî*

3.3.2.5. Şeyh Gâlib (öl. 1799), *Şerh-i Cezîre-yi Mesnevî*

Mesnevî üzerine yazılmış Türkçe şerhlerle ilgili aşağıda yer alan tasnif *Mesnevî*'nin *Türkçe Şerhleri* adlı çalışmanın Prof. Dr. Ziya Avşar ve öğrencisi Betül Zeybek tarafından kaleme alınan birinci bölümünden alınmıştır:

Bu makalede *Mesnevî*'nin sadece Türkçe şerhleri bahis konusu edilmiştir. Bu şerhler manzum ve mensur olmak üzere iki kısma ayrılmış, mensur şerhler de niteliklerinden dolayı tam şerhler, çift ve tek cilt şerhleri, yarım şerhler, seçki şerhleri, ilk 18 beyit şerhleri, Cezîre-yi Mesnevî şerhleri ve cumhuriyet döneminde *Mesnevî* şerhleri olarak tasnif edilmiştir (Avşar ve Zeybek 2023:10-45).

1. Şiiri Şiirle Açmak: Manzum Mesnevî Şerhleri

1.1. İbrahim Big (XIV. yy.), *Mesnevî Şerhi*

1.2. Mu'înüddîn b. Mustafâ (öl. XV. yy.), *Mesnevî-yi Murâdiyye*

1.3. Dede Ömer Rûşenî (öl. 1486-87) *Çobannâme ve Neynâme*

1.4. Cevrî (öl.1654), *Hall-i Tahkîkât*

1.5. Adnî Receb Dede (öl.1689), *Nahl-i Tecellî*

2. Mensur Mesnevî Şerhleri

2.1. Mana Denizinde Kıyıya Ulaşmak: Tam Şerhler

2.1.1 Türkçe İlk Öncü Şerh: Şem'î (öl.1602/1603)'nin *Şerh-i Mesnevî*'si

2.1.2. Yarıısı Telef Olmuş Bir Hazîne: Cân-ı Âlem (öl. 17. yy.)'in *Hazînetü'l-Ebrâr*'ı

2.1.3. Klasik Türkçe Şerhlerin Zirvesi: Ankaravî (öl. 1631/32) Şerhi

2.1.4. Şerhlerin Hülâsası Bir Şerh: Mehmed Murad Nakşibendî (doğ.1788-öl.1848)'nin *Hülâsatü's-Şürûh*'u

2.1.5. Klasik Şerhin Son Temsilcisi: Ahmed Avni Konuk (doğ.1868-öl.1938) ve *Mesnevî-yi Şerîf* Şerhi

2.1.6. Eski ile Yeni Arasında Bir Köprü: Tâhirü'l-Mevlevî (doğ.1877-öl.1951) Şerhi

2.1.7. Dereyi Geçerken At Değiştirmek: Abdülbaki Gölpınarlı (doğ.1900-öl.1982) *Mesnevî Tercümesi* ve Şerhi

2.1.8. Güneşin Yeniden Doğuşu: H. Hüseyin Top (doğ.1953)'un *Mesnevî-i Ma'nevî* Şerhi

2.2. Galip Sayılır Bu Yolda Mağlup: Mesnevî'nin Çift ve Tek Ciltlerine Yapılan Tam Şerhler

2.2.1. Mesnevî'nin İki Cildine Yapılan Şerh: Şifâyî (öl.1672) Şerhi

2.3. Mesnevî'nin Tek Cildine Yapılan Şerhler

2.3.1. Ebussuûd b. Sa'dullâh b. Lütfullâh b. İbrahim Elhüseynî Elkayserî (öl. XVI. yy.) *Mesnevî Şerhi*

2.3.2. Abdülmecîd-i Sivâsî (doğ.1563-öl. 1639) *Şerh-i Mesnevî*

2.3.3. Sarı Abdullah Efendi (öl. 1661) *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*

2.3.4. Tâlibî Hasan Efendi (öl. 1717-8) *Yetîmü's-Şürûh*

2.3.5. Âbidin Paşa (doğ.1843-öl.1906) Tercüme ve *Şerh-i Mesnevî-yi Şerîf*

2.3.6. Kenan Rifâî (öl. 1950) *Şerhli Mesnevî-yi Şerîf*

2.4. Menzile Düşmeyen Oklar: Yarım Şerhler

2.4.1. İsmail Hakkı Bursevî (doğ.1653-öl.1725) *Rûhu'l-Mesnevî*

2.4.2. Seyyid Mehmed Alî (öl. 1794-1795) *Mesnevî-yi Ma'nevî* Şerhi

2.5. Açıl Susam Açıl: Mesnevî Seçkileri

2.5.1. Hacı Pirî Efendi (öl.1588) ve *İntihâb-ı Şerh-i Mesnevî*

- 2.5.2. Sabûhî Ahmed Dede (öl. 1647), *İhtiyarât-ı Hazret-i Mesnevî-yi Şerîf*
- 2.5.3. Vehbî-yi Yemânî (öl. 1655 sonrası), *Kitâb-ı Rûhânî*
- 2.5.4. Dâmâd-ı Gelenbevî (XIX. yy.), *Müntehabât-ı Mesnevî*
- 2.5.5. Muhammed Es'ad Dede (doğ.1843-öl.1911), *Şerh-i Ebyât-ı Mesnevî*
- 2.5.6. Fazlullah Rahîmî (doğ.1848-öl.1924), *Gülzâr-ı Hakikat*
- 2.5.7. İbrahim Aczî Kendi (doğ. 1883-öl.1965), *Mevlâna ve Rûh-ı Mesnevî*
- 2.6. Dinle Neylerden: İlk 18 Beyit Çevirileri
- 2.6.1. Ankaravî (öl.1631-1632), *Fâtihu'l-Ebyât*
- 2.6.2. Ağazâde Mehmed Efendi (öl.1652-1653), *Şerh-i Beyt-i Mesnevî*
- 2.6.3. Bağdâdî Abdülazîz Âsım (öl. XIX. yy.) *Şerh-i Mesnevî*
- 2.6.4. Rızâeddîn Remzî (öl. XX. yüzyıl başları), *Lübb-i Mesnevî*
- 2.7. Mesnevî Şerhlerinde Bir Özel Ada: Cezîre-yi Mesnevî ve Şerhleri
- 2.7.1. *Cezîre-yi Mesnevî*
- 2.7.2. Mehmet İlmî Dede (öl.1611), *Lemaât-ı Bahri'l-Manevî Şerh-i Cezîre-yi Mesnevî*
- 2.7.3. Abdullah-ı Bosnavî (öl.1644), *Şerh-i Cezîre-yi Mesnevî*
- 2.7.4. Abdülmecid-i Sivasî (doğ.1563-öl.1639), *Şerh-i Cezîre-yi Mesnevî*
- 2.7.5. Cevrî İbrahim Çelebi (doğ. 1595?-öl.1654), *Aynü'l-Füyûz*
- 2.7.5. Şeyh Gâlib (doğ.1757-öl.1799), *Semahâtü Lemaâti Bahri'l-Manevî bi Şerh-i Cezîre-yi Mesnevî*
- 2.8. Fecir Işıkları: Cumhuriyet Döneminde Mesnevî Şerhleri
- 2.8.1. Muhlis Koner (öl.1957), *Mesnevî'nin Özü*
- 2.8.2. Ahmet Ateş
- 2.8.3. Kemal Sönmez
- 2.8.4. Orhan Kuntman
- 2.8.5. Selçuk Eraydın
- 2.8.6. Kudsi Erguner

- 2.8.7. Erkan Türkmen
- 2.8.8. Süleyman Uludağ
- 2.8.9. H. KâmilYılmaz
- 2.8.10. Ömer Tuğrul İnançer
- 2.8.11. Ziya Avşar
- 2.8.12. Fatih Çıtlak
- 2.8.13. AhmedHakîm
- 2.8.14. Abdurrezzak Tek
- 2.8.15. Kaan Dilek

BİRİNCİ BÖLÜM

1.1. SEYYİD MEHMED ALİ (öl. 1209/1794-1795)

Seyyid Mehmed Ali hakkında mevcut kaynaklarda yer alan bilgiler sınırlıdır. Doğum tarihi ve yeri henüz tespit edilememiştir. Babası Şeyh Seyyid Ebû Bekir Dede'dir. Konya'da Mesnevîhânlık yapmış ve daha sonra Yenikapı Mevlevîhanesi'nde şeyhlik görevi üstlenmiştir. Seyyid Mehmed Ali, 1209 (1794/1795) yılında vefat etmiştir (Esrar Dede, 2000: 238; Sahîh Ahmed Dede, 2011: 338).

Akademik çalışmalarda Seyyid Mehmed Ali ve *Mesnevî-yi Ma'nevî* ismi ilk olarak Ali Temizel'in 1996 yılında tamamladığı *Mevlânâ ve Mevlevilikle İlgili Eski Harfli Türkçe Eserler ve Müellifleri* adlı basılmamış yüksek lisans tezinde yer almaktadır. Temizel çalışmasında Seyyid Mehmed Ali ve *Mesnevî-yi Ma'nevî* hakkında sınırlı bilgiler olduğunu kayda geçmiştir. Temizel, *Mesnevî-yi Ma'nevî*'nin nüsha tavsifini yapmış; 1691-1692 yıllarında yazıldığını ve Şeyh Ahmed el-Tacir tarafından talik hatla istinsah edildiğini belirtmiştir. 2009 yılında ise "*Mevlâna Çevresindekiler, Mevlevîlik ve Eserleriyle İlgili Eski Harfli Türkçe Eserler*" adıyla yayımladığı kitapta tez çalışmasında yer alan önceki bilgileri tekrarlamıştır (Temizel, 1996 ve 2009: 103). Şener Demirel, "*Mevlânâ'nın Mesnevî'si ve Şerhleri*" başlıklı makalesinde, önceki bilgileri yineleyerek Seyyid Mehmed Ali'nin Mevlevî olduğunu, 17. yüzyılda vefat ettiğini ve hakkında fazla bilgi bulunmadığını ifade etmiştir (Demirel, 2007: 490-491). Mehmet Özdemir, "*Mesnevî'nin Türkçe Şerhleri*" başlıklı makalesinde ise Temizel'in bilgilerini aktararak *Mesnevî-yi Ma'nevî* üzerine genel kısa bir değerlendirme yapmış ve bu eser hakkında herhangi bir akademik çalışmanın yapılmadığını belirtmiştir (Özdemir, 2016: 479, 493).¹³ Seyyit Mehmed Ali ve *Mesnevî-yi Ma'nevî*'si üzerine yapılmış en kapsamlı çalışma Selçuk Üniversitesi tarafından yayımlanan *Mesnevî'nin Türkçe Şerhleri* adlı eserde Hamit Uygun tarafından yapılmıştır. Uygun, literatürde yer alan önceki çalışmalar hakkında bilgi

¹³ 2022-2023 Eğitim - Öğretim Yılı itibarıyla Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi yüksek lisans öğrencileri tarafından *Mesnevî-yi Ma'nevî* ile ilgili inceleme, metin, sözlük, tıpkıbasım çalışmaları yürütülmektedir.

verdikten sonra Seyyid Mehmed Ali hakkında yeterince bilgi olmadığını, Seyyit Mehmed Ali'nin yaşadığı yüzyılık ve eserin telif ya da istinsah edildiği tarihlere ilişkin varolan bilgilerin çeliştiğini belirtmiştir. Ayrıca eserin tamamlandığı tarihin *Mesnevî-yi Ma'nevî*'nin 1a sayfasında “*Seyyid Mehmed 'Alî eş-şeyh bi tekye Mevlevî ve kad temelleke hâdimül-fukarâ fî şehri Receb sene elfe ve mi'ete ve hamsî ve tis'in gufre lehümâ*” ve 434b sayfasında “*kad temelleke el-'abd'el-fakr Es-Seyyid Mehmed 'Alî eş-şeyh-i tekye-yi Mevlevî neh gufre lehümâ sene elfe ve mi'ete hamsî ve tis'in fî Receb 1195*” şeklinde yer aldığını aktarmıştır (Uygun, 2023: 408).

Yukarıda verilen bilgiler ışığında *Mesnevî-yi Ma'nevî*'nin 1a sayfasındaki temme (temmet) kaydı¹⁴ da yazma işinin Recep 1195/H 1781 tarihinde tamamlandığını göstermektedir.

Kadir Turgut'un *Abdurrahman Câmî, Düşünce ve Eserlerinin Türk Edebiyatına Etkisi* adlı doktora tezi ve İbrahim Halil Tuğluk'un *Türk Edebiyatında Bahâristân* adlı makalesine göre Seyyid Mehmed Ali'nin tek eseri *Mesnevî-yi Ma'nevî* değildir. Seyyid Mehmed Ali'nin, *Tuhfe-i Âsitân Tercüme-i Bahâristân* adında Molla Câmî'nin *Bahâristân* adlı eserinin tercümesi olan bir eserden daha bahsederler. Bu eserin *Bahâristân*'a yapılmış üç tercümeden biri olduğunu ve *Tuhfe-i Âsitân Tercüme-i Bahâristân*'ın da iki nüshası bulunduğunu belirtirler (Turgut, 2013: 120-121; Tuğluk, 2016: 47).

1.2. SEYYİD MEHMED ALİ'NİN MESNEVÎ-Yİ MA'NEVÎ'Sİ

Seyyid Mehmet Ali tarafından yazılan *Mesnevî-yi Ma'nevî* 2780 kayıt numarasıyla Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar kitaplığında yer almaktadır. Bilinen tek nüshası mevcut bu eser bir *Mesnevî* şerhidir. Nüsha, 275x172 (201x110) mm ebadındadır. Koyu kahverengi, şemseli meşin bir cilde sahiptir. Uzun süreli kullanım ya da yetersiz muhafaza nedeniyle cildin yıprandığı görülmektedir.

¹⁴ **Temme (temmet) kaydı:** Yazma eserlerde metnin tamamlandığını ifade eden özel rumuz harf ya da işaretlerdir. **Ayrıntılı bilgi için bk.:** Köksal, M. F. (2008). Metin Tamiri (Usul ve Esaslar, Uygulamalar ve Bazı Teklifler). *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S 1, s.176, İstanbul.

Yazmada krem renkli, aharlı kalın varaklar kullanılmıştır. Eserin başlangıç sayfası olan 1b haricinde süslemesi, tezhip tezyinatı yoktur. Eserin serlevhası mihrâbiye şeklinde düzenlenmiştir ve bu bölümde yazarın ismi yer almaktadır. Eserin yazı alanı tek çizgili kırmızı renkli cetvellerle tespit edilmiştir. 1b ve 2a sayfalarında bu yazı alanı cetvelleri daha kalın ve yaldızlıdır. Eserde talik hat tercih edilmiş ve keşidelidir.¹⁵ *Mesnevî-yi Ma'nevî*'nin tamamı 434 varaktan oluşmakta; ilk (1b) ve son (434b) sayfa harici her varakta on beşer satır yer almaktadır. Her sayfada rekabe (metni takip kelimeleri) yer almaktadır. Ayrıca muhtelif sayfaların derkenarlarına toplam altmış civarı kısa eklemeler, düzeltme metinleri eklenmiştir. Ancak esere sonradan herhangi bir metin (şukka) eklenmemiştir. Eserin yazı metni siyah, *Mesnevî*'de yer alan konu başlıkları kırmızı renkte yazılmıştır. Tüm Farsça *Mesnevî* beyitler, âyet ve hadisler, diğer manzum veya mensur eserlerden Arapça ve Farsça alıntılarının tespiti için üzerlerine kırmızı renkli düz çizgiler çekilmiştir.

Mensur bir şerh olan *Mesnevî-yi Ma'nevî*, *Mesnevî*'nin birinci cildinde yer alan ilk 1825 beytin şerhidir. Temellük kaydı cilt kapağının içinde, ferağ kaydı ve vakıf kaydı son sayfada yer almaktadır. Son sayfada "*Cüz'-i evvel temām şud încā*"¹⁶ ifadesi yer almaktadır. Bu ifade *Mesnevî*'nin diğer ciltlerinin de şerh edildiği varsayımına götürse de günümüze kadar böyle bir eser tespiti yapılmamıştır.

Yukarıda da belirtildiği gibi *Mesnevî-yi Ma'nevî*'nin Recep 1195/H 1781 tarihinde yazımı tamamlanmıştır.

Mesnevî üzerine yapılan şerhlerde, şarihler özellikle eserin ilk on sekiz beytine büyük önem verirler. Bu beyitler, Mevlânâ'nın kendi elinden çıkmasıyla ayrı bir değere sahiptir ve *Mesnevî*'nin merkezini, özünü oluşturur. Şarihler, bu temel bölümü ele alırken metni hem geniş bir yelpazede hem de derinlemesine incelemeye özen gösterirler. *Mesnevî-yi Ma'nevî*'de de bu ilk on sekiz beyit geniş ve detaylı bir şekilde şerh edilmiştir. Eserde müellifin, beyitlerin taşıdığı kavramları analiz etme ve anlamlandırma çabası kısa ve öz bir aktarım yoluyla, klasik şerh usûlüne uygun bir üslupla sürdürülmüştür. Yazar, dilin detaylarına ve gramerine fazla girmeden, âyet ve

¹⁵ **Keşide:** Eski yazıda kuyruklu ve uzantılı harflerin bu bölümlerinin, güzel göstermek veya istife uydurmak amacıyla özel biçimde çekilmesi, uzatılması; bu uzantıya verilen ad.

¹⁶ Birinci cüz burada tamamlandı.

hadislerden yola çıkarak tasavvufi literatürde yer alan önemli eserlere atıflar yaparak şerhini zenginleştirmiştir.

Seyyid Mehmed Ali'nin *Mesnevî-yi Ma'nevî*'si ile ilgili belirtilmesi gereken en önemli husus eserin telif eser olmayışıdır. *Mesnevî-yi Ma'nevî* İsmâîl Rusûhî-yi Ankaravî'nin H 1030/M 1621-H 1039/1630 tarihleri arasında kaleme aldığı, bu süreçte bazı güncellemeler yaparak tekâmül ettirdiği *Mecmû'atu'l-Letâyif* ve *Matmûratu'l-Ma'ârif* adlı *Mesnevî* şerhinin birinci cildinin muhtasarıdır¹⁷ (Avşar & Özdemir & Uçar, 2023:140).

Ankaravî, *Mesnevî* şerhinin ilk üç cildini H 1033/H 1624 tamamlamıştır. Devrin Osmanlı padişahı IV. Murad'ın talebiyle eserini yeniden gözden geçirmiş, H 1039/1630 yılında eserine son şeklini vermiştir. Ahmet Tanyıldız, *İsmâîl Rusûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif) (I. Cilt)* adlı doktora tezinde *Mecmû'atu'l-Letâyif* ve *Matmûratu'l-Ma'ârif*'in I. cildine ait 29 nüshayı tasnif etmektedir (Tanyıldız, 2010:117-150).

Yukarıdaki bilgilerden de anlaşılacağı gibi şerhin üç farklı metni oluşmuştur. Budurumda metni kurarken esas alınacak nüsha veya nüshalar, şarihin bizzat kontrol edip padişaha sunduğu şerhten çoğaltılmış nüsha(lar) olmalıdır. Ancak hem üç zamanlı bir te'lîfin söz konusu olması hem de çeşitli metinlerin eklendiği mürekkep bir eser olması sebebiyle şerhin muhtelif zamanlarda kaleme alınan nüshaları da karmaşık bir görüntü arz etmektedir (Tanyıldız, 2010:140).

Tanyıldız'ın da belirttiği gibi Ankaravî'nin şerhinin tekâmülü on yıllık bir süreci kapsamaktadır. Ankaravî'nin bu şerhi müstensihler tarafından farklı zamanlarda çoğaltılmıştır. Ancak Ankravî şerhinin hangi nüshasından ne kadar çoğaltıldığı meçhuldür. Bu bağlamda Seyyid Mehmed Ali'nin kendi eserinde Ankaravî'nin hangi nüshasını kaynak olarak aldığı karşılaştırmalı bir çalışma yapılmadığı için bilinmemektedir.

Ankaravî, Arapça ve Farsçaya olan yeterli hâkimiyeti sayesinde *Mesnevî*'nin çeşitli bölümlerini bu iki dilde tercüme etmiştir. Bu tercümelemler farklı eserlerde yer

¹⁷ **Muhtasar:** Bir eserin özet halinde kaleme alınmasından meydana gelen telif türü.

almaktadır (Yetik, 1991:211-213). Mesnevî tercümelerinin nihai hali üzerinde yapılan incelemeler, Ankaravî'nin daha önce Arapça yazdığı şerhleri genişleterek ve bu şerhlerden yararlanarak Türkçe şerhini tamamladığını göstermektedir (Tanyıldız, 2010:140; Sahîh Ahmed Dede, 2011:292-294).

Ankaravî'nin *Mesnevî*'nin tüm ciltleri üzerine yaptığı mufassal şerhler, tam kapsamlı ve detaylı açıklamaları içermesiyle bilinir. Ankaravî'nin eserlerini temel alan Seyyid Mehmed Ali, bu şerhlerin genel yapısına sadık kalmış ancak aşağıda örnekleneceği üzere bazı küçük çıkarmalar, özetlemeler ve ifade değişiklikleri yaparak kendi yorumunu eklemiştir. Bu yaklaşımıyla Seyyid Mehmed Ali, Ankaravî'nin derinlemesine yaptığı analizlere kendi perspektifini katmıştır.

Ankaravî'nin *Mesnevî* şerhlerinde görülen ve bazı nüshalarda yer alan besmele-salvele-hamdele, sebep-i teşrîh, methiye, dua gibi bölümler ve yazılış yeri ile eserin kaynaklarını açıklayan kısımlar Seyyid Mehmed Ali'nin eserinde bulunmamaktadır. Seyyid Mehmed Ali, kendi eseri *Mesnevî-yi Ma'nevî*'ye bu tür bir önsöz ya da giriş eklemeyerek eserin herhangi bir yerinde yazılış sebebini de açıklamadan doğrudan dîbâce şerhi ile başlamayı tercih etmiştir. Bu yaklaşım, eserin daha doğrudan *Mesnevî*'nin metnine odaklanmasını sağlamaktadır.

Mesnevî-yi Ma'nevî'nin İsmâîl Rusûhî-yi Ankaravî'nin *Mesnevî* şerhinin muhtasarı olarak değerlendirildiği yukarıda belirtilmiştir. Aşağıda Ankaravî'nin *Mecmû'atu'l-Letâyif* ve *Matmûratu'l-Ma'ârif* ile Seyyid Mehmet Ali'nin *Mesnevî-yi Ma'nevî* arasındaki benzerlikler ve farklılıklar çeşitli örneklerle açıklanmış, muhtelif karşılaştırmalar yapılmıştır. Ayrıca Seyyid Mehmed Ali'nin neden muhtasar bir yazmayı tercih ettiği tartışılmıştır. Bu incelemeler *Mecmû'atu'l-Letâyif* ve *Matmûratu'l-Ma'ârif*'in H 1039/1630 yılında son halini almış nüshası temel alınarak yapılmıştır.

Mesnevî şerh edilirken şarihler eserde yer alan dinî ve felsefî bazı hükümler çıkarırlar. Ancak bu hükümlerin ilmî sahada kıymet bulması için ispatlanması, belirli bir kaynağa dayandırılması esastır. Şerh metninde bu kaynakların sadece isimlerinin zikredilmesi yeterli görülmeyeceği için kaynak eserden alıntılama ve alıntılama ilişkisi izahat iktiza eder. Ankaravî'yi şerh sahasında başarılı kılan hususlardan birisi

de hükümlerini kaynaklara dayandırarak açıklaması, alıntılarla hükmü temellendirmesidir. Seyyid Mehmed Ali, Ankaravî'nin bir hükmü açıklarken kullandığı kaynaklardan aktardığı bazı bölümleri kendi eserine eklememiş, bazı yerlerdeki ifadeleri de kendi isteği doğrultusunda değiştirmiştir.

[...] seniyyetu's-şey' dırsın kaçan bir şey'i iki kat eyleseñ ve ıstılâh-ı şu'arâda şı'rden bir cinsdür ki iki mısra'ı bir kâfiye üzre ola ve bu ism-i cinsüñ bu kitâb-ı müsteṭâba 'alem olması evvelâ nebâhet-i şân-ı müsemmayı müş'ir olur nitekim şâ'irün bu kavli bu ma'nâya delâlet kıılır

Beyt

Ve in tefîka'l-enâme ve ente minhum

Feinne'l-miske ba'zu demi'l-gazâli

Ve şâniyen cemî'-i mevcûdât ü maḥlûkatuñ esrârını câmi' bir kitâb olduğu beyân kıılar zîrâ cemî'-i eşyâyı Allâh tebâreke ve Te'âlâ zevceyn ḥalk eylemişdür (Tanyıldız, 2010:174)

[...] seneytüş-şey'e dirken kaçan bir şeyi iki kat eyleseñ ki iki mısra' bir kâfiye üzre ola ve ism-i cinsüñ bu kitab-ı müsteṭâba 'ilim olması ola nebâhat-i şân müsemmayı müş'ir olur ve şâniyen cemî'-i ḥalâyık ve mevcûdâtıñ esrârını câmi' bir kitâb-ı Kerîm olduğunu beyân eyler zîrâ cemî' eşyâyı Ḥâzret-i Allâh zevceyn ḥalk eylemişdür (2a)

Ankaravî, şerhinde yararlandığı kaynakları eser adı ve müellif bilgisi ile birlikte doğrudan alıntı yaparak aktarırken, Seyyid Mehmed Ali ise bazen sadece kaynağın adını, bazen de yalnızca müellifin ismini zikretmiştir. Ankaravî'nin doğrudan alıntılarını eserine dahil etmeyen Seyyid Mehmed Ali, daha çok bu alıntıların yorum ve açıklama kısımlarını aktarmakla yetinmiştir. Bu yaklaşım, Seyyid Mehmed Ali'nin Ankaravî'nin şerh metodunu takip etmekle birlikte, kendi yorum ve açıklamalarıyla farklı bir üslup benimsediğini göstermektedir.

Ḥazret-i Şeyḥ-i Ekber Ḥal'ü'n-Na'leyn şerhinde dir ki ve hāze'n-nev'u keşemereti'l-cevzi mişlen el-letî evcedehe'l-Ḥaḳḳu ḥalfe selāseti ḥicebin lāyeteveşşalu ileyhā illā ba'de ref'i tilke'l-ḥicebi İbn Kuşay bu kısmı mu'ammā ve ḥall-i rumūz itmege beñzetmişdür ya'nî gāh olur Ḥazret-i Haḳ cānibinden enbiyā ve evliyāya ma'nā-yı mücerrede ve 'ulūm-ı gaybiyye ilkā olunur anuñ istiḥrācında ve mertebe-yi elfāz u kelimāta izhār ve iḥrācında ḥaylî te'ab ve meşakḳat çekerler ve ḥall-i rumūz-ı mu'ammā itmekde ictihād iderler pes vaḥyün [...](Tanyıldız, 2010:189)

Şeyḥ-i Ekber Ḥazretleri bu bâbda buyurmuşlardır pes vaḥyün [...](13a)

Ankaravî öncelikli olarak *Mesnevî*'nin bazı bölümlerini şerh etmiş ve *Simātu'l-Mûkinîn*, *Câmiu'l-Ayât*, *Fâtihu'l-Ebyât* adlı eserlerini telif etmiştir. *Mesnevî*'nin tamamına yönelik şerh çalışmalarına ise H 1030/M 1621 yılında başlamıştır. İlk taslakta, *Mesnevî* beyitleri bulunmamakta, bu beyitlerin yerleri "mîm" harfi ile işaretlenmiştir. Şerhin tamamlanmasının ardından, beyitler ile açıklamaların birlikte okunmasının zorluk yarattığı anlaşıncaya beyitlerin de yer aldığı yeni bir şerh çalışmasına girişilmiştir. Bu yeni şerh, H 1036/M 1626 yılında tamamlanmıştır. Osmanlı kültür dünyasında büyük ilgi gören bu şerh, IV. Murad'ın da dikkatini çekmiş ve H 1039/M 1629 yılında Ankaravî'den, şerhin ahsen-i tertîb üzere düzenlenmiş bir nüshasını hazırlaması istenmiştir. Ankaravî, metne bazı eklemeler yaparak bu nüshayı padişaha sunmuştur (Tanyıldız, 2010:139-140). Ankaravî'nin *Mecmû'atu'l-Letâyif* ve *Matmûratu'l-Ma'ârif*'e ait bazı nüshalarında, *Mesnevî*'den alınan Farsça beyitlerin önce Türkçe nesre çevrildiği, ardından şerh edildiği görülmektedir. Ancak Seyyid Mehmed Ali, genellikle çeviri yapmadan doğrudan şerhe geçmiştir. Bu durum Seyyid Mehmed Ali'nin Ankaravî'nin şerhinin ilk nüshalarından birini kullanmış olabileceğini düşündürmektedir.

İşit bu ney niçe şikāyet ider şikāyet degül belki cüdālîklardan olan sergüzeştin ḥikāyet ider ey gūş kunende-yi esrār-ı tarīkat ve şinevende-yi güftār-ı ḥaḳīkat Ḥazret-i Mevlānā ḳuddise sırruhu evvelā bi'snev diyü [...](Tanyıldız, 2010:202)

Ey gūş kunende-yi esrār-ı tarīkat ve ey şinevende-yi güftār-ı haqīkat Hāzret-i Mevlānā evvelā bi'şnev diyū [...](22a)

Ankaravî, şerhinde beyitler arasında konu bütünlüğü olduğu durumlarda bir önceki beyit ile sonraki beyit arasında geçiş ifadeleri kullanır. Buna karşılık Seyyid Mehmed Ali, şerhinde genellikle bu tür geçiş ifadelerine yer vermemiş ve doğrudan sonraki beyitin şerhine geçmiştir.

[...] yār olur ve bunları kendü fehmi ile bilür ve aña göre kıyās kıılır nitekim buyururlar

Mesnevî

Her kesî ezẓann-ı ħod şud yār-ı men [...](Tanyıldız, 2010:219)

[...]yār olurlar

Mesnevî

Her kesî ezẓann-ı ħod şud yār-ı men [...](32a)

Şarihler, özellikle dinî içerikli metinlerde yeri geldikçe saygı ve dua içeren "rahmetullâhi 'aleyh, Hak Te'âlâ Kur'an-ı 'Azîminde, kuddise sırruhu, kâlellâhu Te'âlâ, 'aleyhi's-selâm, sallallâhu 'aleyhi vessellem, radiyallâhu 'anhu" gibi ifadeleri kullanmaya büyük ihtimam gösterirler. Bazen bu ifadeler asıl metinden bile uzun olacak şekilde Arapça ve Farsça terkiplerle süslenerek sunulmaktadır. Ankaravî, şerhinde bu ve benzeri ifadeleri eksiksiz kullanmaya gayret göstermiştir. Ancak Seyyid Mehmed Ali şerhinde bu ve benzeri ifadeleri ya hiç kullanmamış ya da uzun terkipler yerine tek kelimeyle, bazen kısaltma harfleri ile kullanmayı tercih etmiştir. Bu tercihin; sözü kısa tutarak, özetleyerek şerhin özünü kaybetmemek ve akıcılığı sağlamak amacıyla yapıldığı düşünülmektedir.

Ney gibi derûnı mā-sivādan ħālî ve nefehāt-ı ilāhiyye ile mālî olan mürşid-i 'ālî [...](Tanyıldız, 2010:223).

Seyyid Mehmed Ali, Ankaravî'nin eserindeki bazı ifadeleri daha sade bir dille yeniden kaleme almıştır. Bu değişiklikler, Seyyid Mehmed Ali'nin kendi şerhini daha anlaşılır kılma çabasını yansıtmaktadır. Ayrıca, bazen Ankaravî'nin kullandığı teknik terimleri daha bilinen kelimelerle değiştirmiştir. Bu yaklaşım, eserin daha geniş bir okuyucu kitlesi tarafından anlaşılmasını sağlamak amacıyla yapılmış olabilir. Bu duruma örnek teşkil eden bazı kelimeler şunlardır:

Îlāhî - Hüdā, maḳām - mertebe, karar tutmuşlar - karar eylemişler, idile - ola, eder - eyler, Cenāb-ı Hāk - Hāzret-i Cenāb-ı 'İzzet, kun mekun - bunu eyle ve bunu eyleme, elem ü zaḥmet - zaḥmet ve meşakḳat, eyleyüp - idüp, Hazret-i Faḥr-i 'ālem- Hāzret-i Nebiyy-i Mükerrrem, şikāyet kılurlar - şikāyet ederler, tenzîl kılduḳda - tenezzül ettikde, mübtelā olmuşlar - giriftār olmuşlar, ḳābildür - cāizdür, şaḥîḥ olur - dürüst olur, raḍiyallāhu 'anhu - ḳuddise sirruhu, 'ālemeden - cihāndan, nev'iyile - cinsiyle, ba'dehu - andan sonra, ey ahî - ey karındaş, Hāzretüñ - Hāzret-i Mevlānānuñ, feḥvāsınca - muḳtezāsınca, sa'ādetine ireler - devletine erişeler, 'aklı yitdügi - 'aklı erdügi, ḳavm-i Yehūd - ḫāife-yi Yehūd, resûlünüñ - ḫabîbinüñ, Hākḳıla - Rabbāniye ile, tizkār eyler - beyān eyler, münḳaṭi' ola - kesilmiş ola, aşḫāb-ı ṭarîḳata - ehl-i ṭarîḳata, Ādem 'aleyhi's-selām - Hāzret-i Ādem, eyitdi - didi, gönül - dil, ḫuşûşda - bābda, fehm eyleye - idrāk eyleye, geḫüp - güzer idüp, içün - ötüri, dest - el, mümkün - ḳābil, Hāk Te'ālā - Hāzret-i Bārî, müstaḡraḳ ḳılmışdı - ḡarḳ eylemişdi... vb

Ankaravî'nin "Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif" isimli eserinin birinci cildinde, özellikle diğer ciltlerde ele alınacak konulara sıkça atıfta bulunulurken bu izahatların ileriye ertelendiği belirtilir. Buna karşın Seyyid Mehmed Ali'nin "Mesnevî-yi Ma'nevî" eserinde bu türden atıflara ve gelecek ciltlere yönelik göndermelere yer verilmez. Ankaravî'nin eserinde ertelenen açıklamalar Seyyid Mehmed Ali'nin çalışmasında daha öz bir biçimde ve kısa yorumlarla işlenmiştir.

Yukarıda sunulan bilgiler ışığında Seyyid Mehmed Ali'nin "*Mesnevî-yi Ma'nevî*" şerhi, Ankaravî'nin "*Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif*" eserinin tam bir kopyası olmadığı görülmektedir. Çünkü Seyyid Mehmed Ali Ankaravî'nin metnine eklemeler yapmamış ve orijinal metni genişletmemiştir. Dolayısıyla, "*Mesnevî-yi Ma'nevî*" muhtasar yani özet niteliğinde bir eser olarak kabul edilebilir. Ancak, bu eserin Ankaravî'nin çalışmalarına dayanan bir kopya olup olmadığı hakkında net bir bilgiye ulaşılamamaktadır. Çünkü eser henüz tam olarak transkribe edilmemiş ve üzerine kapsamlı bir akademik çalışma yapılmamıştır. Bu bilinmezlikler bir kenarı bırakılarak cevaplanması gereken soru şudur: "Seyyid Mehmed Ali hangi amaçla böyle bir eser meydana getirmiştir?" Aşağıda farklı bakış açılarıyla bu soruya muhtelif cevaplar verilmiş; Seyyid Mehmed Ali'nin bir intihalcı değil, döneminin dinî ve kültürel ihtiyaçlarını karşılamaya çalışan bir şahsiyet olarak görülmesi gereği vurgulanmış; bu durum gerekçeleriyle tartışılmıştır.

Mesnevî'yi okuyanlar Mevlânâ'nın sohbetlerine katılarak onun aşk diliyle insanlığa yaptığı hitabı doğrudan deneyimleme arzusu taşır. Mevlânâ'nın Mesnevî aracılığıyla sunduğu bu zengin içerik, okurların farklı idrak seviyelerine ulaşabilmesi için detaylı şerhlerin önemini daha da artırır. Dinleyicilerin anlayış seviyeleri farklılık gösterdiğinden *Mesnevî*'nin derinliklerini kavrayabilmeleri için şerhler zarurî hale gelir (Avşar, 2019:45-46). Seyyid Mehmed Ali, Konya'da mesnevîhânlık yaparken ve Yenikapı Mevlevîhanesi'nde şeyhlik görevini üstlenirken (Esrar Dede, 2000:238; Sahîh Ahmed Dede, 2011:338) Ankaravî'nin eserlerini kullanarak *Mesnevî* üzerine sohbetler yapmıştır. Çünkü *Osmanlı mesnevîhanlık icâzetnâmeleri Ankaravî şerhinin tahkikine uyulması şartıyla verilmiştir* (Ceyhan, 2004:332). Bu bilgiler ışığında Seyyid Mehmed Ali'nin mesnevîhanlık ve şeyhlik görevini yürütürken gerçekleştirdiği sohbetlerde, her seviyeden dinleyicinin eseri tam anlamıyla idrak etmesine yardımcı olacak şekilde düzenlendiği; hem icâzet gereği hem de Ankaravî'nin eserlerine, onun *Mesnevî*'yi eksiksiz ve derinlemesine açıklama yeteneğine duyduğu saygı nedeniyle tercih ettiği çıkarımına ulaşılabilecektir.

Tasavvufî geleneklerde her bir silsilenin kendine özgü bir usûlü ve edebî bulunur. Bu düzen içinde mürşit, yol gösterici bir kılavuz olarak, öğrencisini hakikate ulaştırmakla yükümlüdür. Silsilenin zirvesinde ise Hz. Muhammed yer alır. Mevlevî şarihler, usûlü koruyup silsileyi devam ettirmek adına kendilerinden önceki şarihlerin

edebi ile hareket ederler. Bu çerçevede Seyyid Mehmed Ali'nin Ankaravî'nin eserlerinden faydalanması intihal olarak değil, bu geleneğin bir gereği olarak değerlendirilmelidir. Ancak *Mesnevî* şerhleri konusunda intihal tartışmaları her zaman gündemdedir. Örneğin Şener Demirel, Ali Derviş'in "*Şerh-i Cezîre-yi Mesnevî*" adlı çalışmasını, Mehmed İlmî Dede'nin aynı isimli eserinden yapılan alıntılar yüzünden intihal olarak değerlendirmiştir (Şener, 2007:490). Bu bağlamda Seyyid Mehmed Ali'nin Ankaravî'nin metinlerinden yararlanırken eklemeler yapmadığı, bazı ifadeleri ve içerikleri kısaltması sebebiyle eserini muhtasar bir eser olarak ele almak daha doğru olacaktır.

Seyyid Mehmed Ali'nin, Ankaravî'nin şerhinde yer alan bazı ifadeleri değiştirmesi şerh metnini yeniden düzenlemesi olarak görülmemelidir. O, içeriksel düzenlemelerden ziyade dilsel güncellemeler yapmıştır. Türkçede zaman içinde gerçekleşen değişiklikler *Mesnevî*'nin yeniden tercüme edilmesi veya şerh edilmesi gereğini ortaya koymuştur. Özellikle, Ankaravî'nin şerhini tamamlamasından Seyyid Mehmed Ali'nin eserini kaleme almasına kadar geçen 150 yıllık sürede dilsel değişimlerin olabileceğini ve bu değişimlerin esere yansıtılmasının zorunlu hale geldiğini göstermektedir. Bu bağlamda Seyyid Mehmed Ali'nin yapmış olduğu değişiklikler, eserin daha güncel bir dilde sunulmasını sağlamak amacı taşımış olabilir. Seyyid Mehmed Ali, Ankaravî'den özetleyerek hazırladığı *Mesnevî* şerhini bu küçük değişikliklerle yaşadığı bölgenin ve döneminin dil ve anlayışına uygun hale getirmeye çalışmıştır.

İnsan varlığının maddî (madde) ve manevî (manâ) iki boyutu vardır. Maddî boyut somut ve bilinen yönlerini temsil ederken manevî boyut manâ yönünü, bilinmezliklerle örülü gayba ait yönünü temsil etmektedir. İnsanlar, hayatta kalabilmek için madde yönü olan bedenlerini besleyip sağlıklı tuttukları gibi ruhlarını da beslemek ve manevî yönlerini geliştirmek için çaba gösterirler. Bu manevî çaba birçok kişinin tarikatlara yönelmesine yol açar. Zira bu tarikatlar hem manevî bir aidiyet hissi hem de ruhsal bir doyum sağlar. Mevlevîlik, bu tarikatların içinde özel bir yere sahiptir. Kendine has evrensel mesajları ve derin bir usûl ile edebi bulunmaktadır. Mevlevîlikte Mevlânâ'nın eseri *Mesnevî* yol gösterici bir kılavuz olarak kabul edilir. *Mesnevî*, Mevlânâ'nın düşüncelerini anlamak ve onun tasavvuf yolculuğuna çıkmak isteyenler için başlangıç noktasıdır. Bu yolculuk tasavvufun

"seyr ü sülûk" olarak adlandırdığı bir süreci kapsar. Bu süreçte insanlar en kısa yoldan manevî menzile ulaşmayı arzularlar. Ancak ömür kısa, seyr ü sülûk yolu çetin ve sabır nâkısıdır. Hayatın karmaşıklığı, bilinmezliği ve yoğunluğu bu yolu daha da zorlaştırabilir. Bu nedenle tasavvuf yolcuları nefislerini terbiye etme ve ruhani olgunluğa ulaşma sürecinde rehberlere ve işaretlere ihtiyaç duyar. Mevlânâ, bu yolda sevilen bir rehberdir ve Mesnevî de sık başvurulanan bir kaynaktır. *Mesnevî*'nin şerhleri bu manevî yolculukta önemli bir yere sahiptir. Çünkü şerhler *Mesnevî*'nin derin anlamlarını açıklar ve okuyucuların daha iyi anlamasına yardımcı olur. Seyyid Mehmet Ali'nin yazdığı *Mesnevî-yi Ma'nevî*, bu tür bir eserdir ve Ankaravî'nin eserlerinden faydalanarak hazırlanmıştır. Ancak Seyyid Mehmet Ali, Ankaravî'nin metinlerini yalnızca takip etmekle kalmamış, onları kendi yorumuyla kısaltarak ve bazen değişiklikler yaparak daha anlaşılabilir hale getirmiştir. Bu, onun eserini manevî yolculuğa çıkmış olanlar için pratik ve anlaşılır bir rehber yapar.

Yazılmış tüm tasavvufî eserler gelenek içerisindeki âlimlerce kamunun malı olarak kabul görür. Bu eserlerin muhteşimiyatını ihtiyaca göre kullanmakta bir beis görülmez. Çünkü bunlar menzile gidilen yolda alınmış kıymetli mesafelerdir. Tasavvufî eseri kaleme alan âlim ve fikriyatı ne kadar geniş bir kitle tarafından kabul görmüşse de sözü o derece kıymetli olmaktadır. Söz söyleyeni yüceltir; söylenen, söyleyenin itibarınca büyük ve kıymetlidir. Tasavvuf geleneğinde müşşidin rehberliğinde yapılan manevî yolculuklarda zincirin üst halkalarındaki âlimlerin sözlerine de bu nedenle büyük önem verilir. "*Kelâm-ı kibâr, kibâr-ı kelâmet*."¹⁸ deyişi büyüklerin sözlerindeki Rabbanî tesire duyulan inanışandır. Bu anlayışta büyüklerin sözlerine duyulan saygının yanı sıra sözleri eksik veya yanlış aktarmamak da önemli bir hassasiyettir. Mevlânâ gibi derin bir mutasavvıfın eserini şerh ederken doğru ve isabetli yorumlar yapmak, hükümler çıkarmak şarihler için büyük bir sorumluluktur. Bu sebeple daha önce yazılmış bir *Mesnevî* şerhinden alıntı yapmak veya özetlemek alıntıyı veya özeti yapan kişiyi küçültmez, aksine bu tür bir yaklaşım eserin anlaşılmasına ve yayılmasına hizmet eder. Bu bağlamda Seyyid Mehmed Ali'nin Ankaravî'nin şerhini özetlemesi, onun tarafından tercih edilen ve takdir edilen bir şerh aktarım yöntemi olarak kabul edilebilir.

¹⁸ Büyüklerin sözleri, sözlerin büyükleridir.

İslâm tasavvufunda Hakk’a ulaşmak için çeşitli yollar mevcuttur. Bunların her biri *Kur’ân*’ı derinlemesine anlama, mâna denizinde bir olma ve fenâfillâh (Allâh’ta fani olma) mertebesi hedeflerini paylaşır. Her bir dervîş, seyr ü sulûk sürecinde kendine özgü bir yol izler ancak nihai amaç hep aynı kutsal menzilde birleşmektir. Bu bağlamda Seyyid Mehmed Ali’nin Ankaravî’nin yolunu takip etmesi ve bu tercihinin *Mesnevî-yi Ma’nevî*’nin yazımına ilham kaynağı olması oldukça anlamlıdır. Ankaravî’nin derinlemesine yorumlarından faydalanan Seyyid Mehmed Ali kendi yolculuğunda bu rehberliği kullanmış ve *Mesnevî*’nin anlaşılmasına katkıda bulunacak şekilde eserini oluşturmuştur.

1.2.1. Mesnevî-yi Ma’nevî ve Nüshaları

Mesnevî-yi Ma’nevî eldeki tek kayıtlı nüshası 2780 kayıt numarası ile Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar Kitaplığında yer almaktadır. Eserin günümüze kadar tespiti yapılmış başka bir nüshası yoktur.

1.2.2. Mesnevî-yi Ma’nevî’nin İmlâ ve Dil Hususiyetleri

Mesnevî-yi Ma’nevî sade bir Osmanlı Türkçesi ile yazılmıştır. Eserde anlam derinliği olan beyitler açıklanmış, ihtiyaca göre bazı beyitlerdeki özel anlam taşıyan kelimeler tek tek ele alınmıştır. Anlamı kolay tespit edilen beyitler ise sade bir Türkçeyle Farsçadan tercüme edilmiştir. Ancak bazı bölümler tasavvuf erbabının anlayışına bırakılmış gibidir. Şerh edilen eser Mevlânâ gibi büyük bir âlimin kaleme aldığı bir metindir. Şiir onun için manâyı, hakikâti sırlamak için bir araçtır. Sırta herkes vakıf olursa sır olmaktan çıkar. Şiir, sırrın gönül aynasını parlatmış kâmil insan için zuhur etme aracıdır. Mevlânâ’ya göre şiir mutasavvıfın kerametidir. Zira "*Keramet var ise şiirimizdendir.*" demektedir (Avşar, 2019:184-185). Dolayısıyla, Mevlânâ’yı takip eden âlimlerin, her sırrı açıkça ortaya dökmesi beklenemez.

Ankaravî’ye göre müfred mana için vaz’ olunmuş kelâm ya da kelime, insanın ya da mütekellimin telaffuz ettiği lafızdır. “Kişinin kendisi kelâmına gizlenmiştir.” hadîsi gereğince, lisan/dil insanın tercümânıdır. “Ancak bazen kuşun

yuvasından uçması gibi, mana da vaz' olduğu lafızdan uçarak ya da tecrid olarak istişare, kin ye, te bih ve mec z gibi çeşitli söz sanatlarına bürünür. Ankarav 'nin düz bir anlatımla anlatması beklenilemez (Ceyhan, 2007:128).

 sm  l Rus  h -yi Ankarav 'nin Mesnev   erhi, Anadolu sahasında *Mesnev *'nin tamamına yapılan üçüncü ve Türkçe eserler içinde ikinci tam  erh özelliğini taşır. Bu özelliği ile *Mecm 'atu'l-Let yif* ve *Matm ratu'l-Ma' rif*'in muhtasarı olarak kabul ettiğimiz *Mesnev -yi Ma'nev * Anadolu Türkçesi ile uyumlu bir dil kullanmaktadır. Eserin dilinin sade, duru bir Osmanlı Türkçesi olarak kabul edilmesinde temel göstergelerden biri de halk s yleyi lerine, deyimlere sık yer vermesinden kaynaklanmaktadır. Seyyid Mehmed Ali'nin Ankarav 'nin  erhinden bazı kelimeleri değiştirerek özetlemesi, eserin dilini halk s yleyi ine daha yakın bir h le getirmiştir.

1.2.3. Mesnev -yi Ma'nev 'nin  erh Metodu

Mesnev -yi Ma'nev ,  sm  l Rus  h -yi Ankarav 'nin eserinin bir muhtasarı olarak değerlendirildiği için öncelikle Ankarav 'nin  erh metotları ve us lleri üzerinde durmak ve bu çerçevede *Mesnev -yi Ma'nev *'yi değerlendirmek daha yerinde olacaktır. Ankarav , *Mesnev *  zerine derinlemesine çalışmalar yapmış ve eserin tamamına Türkçe  erh yazmış bir  limdir. Eserinde beyitlerin detaylı analizlerini sunarak *Mesnev *'nin zengin içeriğini ve tasavvuf  boyutlarını açıklamıştır. Bu yaklaşımı onun *Mesnev *'yi  erh etme biçimini ve *Mesnev *'nin öğretilerini okuyucuya aktarma yöntemini belirlemiştir. Ankarav 'nin bu detaylı ve kapsamlı  alı ması Seyyid Mehmed Ali tarafından *Mesnev -yi Ma'nev *'de daha muhtasar bir şekilde ele alınmıştır. Bu durum Ankarav 'nin us lllerine ve metodolojisine dair genel bir değerlendirme yapılmasını gerekli kılar. Bu değerlendirmeden sonra Seyyid Mehmed Ali'nin eserinin, Ankarav 'nin çalışmalarından ne şekilde faydalandığı ve onun metotlarını nasıl uyguladığı veya uygulamadığı daha net bir şekilde ortaya konulabilir.

Ankarav 'ye göre metin  erhi, edeb  bir metnin katmanlarını derinlemesine araştırarak içinde gizlenen doğruları ve gerçekleri keşfetmek ve bunları gün yüzüne çıkarmak sürecidir. Eğer varlık, değişmez bir hakikat olarak görülüyorsa ve bu

hakikat varlığın bir tecellisiyse, bu hakikatin keşfedilmesi ve aydınlatılması esastır (Ceyhan, 2005:306). Dolayısıyla, bu tür bir hakikatin keşfedilmesi ve aydınlatılması temel bir görevdir. Bu bağlamda Ankaravî, şerh sürecini metin içerisinde var olan ama görünmeyen derin anlamları, özünü ve esası ortaya çıkarma çabası olarak tanımlar.

Ankaravî, şerh geleneğine kapsamlı ve yenilikçi bir bakış açısı getirmiştir. Çeşitli disiplinleri kapsayacak şekilde şerhi daha geniş bir yelpazede ele almıştır. Özellikle İbn'ül-Arabî'nin fikirlerini rehber edinerek *Mesnevî*'yi yorumlamayı tercih etmiştir (Tanyıldız, 2010:iii). Ayrıca, kelimelerin derin anlamlarını anlayabilmek için ilmî alanın tüm imkânlarını kullanmıştır. Bu, onun çeşitli bilgi dallarına olan hâkimiyetini ve bu bilgileri şerh sürecinde etkin bir şekilde kullanma becerisini göstermektedir.

Ankaravî'nin şerh metotları, geniş bir zaman dilimi boyunca gelişim göstermiştir. Bu nedenle farklı dönemlerinde çeşitlilik gösteren yaklaşımlar benimsemiştir. Başlangıçta *Mesnevî*'nin Arapça mukaddimesini Türkçeye çevirmiş ve daha sonra beyitleri ekleyerek metni yeniden düzenlemiştir. Bu süreç, öncelikle taslakların hazırlanması ve sonrasında bu taslakların detaylandırılması şeklinde ilerlemiştir. Tanyıldız çalışmasında, Ankaravî'nin bu şerh metodolojisini üç ana kategori altında incelemiş ve değerlendirmiştir.

Mesnevî metni bağlamında Ankaravî'nin şerh yöntemini üç kategoride değerlendirmek doğru olacaktır. Söz gelimi ilk te'lîflerinden olan *Mesnevî* dibâcesi şerhi olan *Simâtu'l-Mûkînîn*'deki gramer ağırlıklı şerh yöntemi, ilk onsekiz beyit şerhi olan *Fâtihu'l-Ebyât*'taki mufassal şerhe veya eserin kimi kısımlarında görülen mücmel şerhe (yer yer sadece tercüme) göre farklılık arz etmektedir (Tanyıldız, 2010:64).

Bu kategoriler, Ankaravî'nin eseri nasıl ele aldığını ve farklı dönemlerde hangi tekniklerin tercih edildiğini ortaya koymaktadır. Bu yöntemler, Ankaravî'nin eserlerinin hem içeriğini hem de formunu şekillendiren temel unsurlardır.

Mesnevî'nin her beyitinde farklı anlam yoğunlukları bulunmaktadır. Bu da şerh metninin uzunluğunu değiştirmektedir. Özellikle *Mesnevî*'de yer alan hikâyelerin giriş ve gelişme bölümleri, sonuç ve hükme bağlanan bölüme göre daha kısa şerh edilmiştir. Ayrıca *Mesnevî*'nin ilk on sekiz beyiti, Mevlânâ'nın kendi kaleminden çıktığı için daha detaylı olarak ele alınmıştır. Ancak eserin diğer beyitleri, anlam yoğunluklarına göre farklı ayrıntı katmanlarında şerh edilmiştir. Şarihin, beyitte yer alan kavramlara hâkimiyeti ve bu kavramları çözerek hüküm çıkarma yeteneği, şerh metninin uzunluğunu ve derinliğini belirleyen ana faktördür. Şarih, mefhumu çözerken veya açıklarken yanlış yorumları düzeltmek, şüpheleri gidermek ve eksiklikleri tamamlamak için detaylı izahatlar sunar. *Mesnevî-yi Ma'nevî*'de bu açıklamalar okuyucuya doğrudan hitap ederken Ankaravî'nin şerhlerinde ise daha kesin ve kendinden emin bir yaklaşım sergilenir. Bu farklılıklar, her iki şarihin metne ve içerik çözümlemesine olan yaklaşımlarını yansıtır.

Mesnevî-yi Ma'nevî şerhinde sadece dinî ilimlerin kurallarına değil, aynı zamanda dil bilgisi ve belâgat gibi konulara da yer verilmektedir. Bu eserde, beyitlerin anlamsal boyutları detaylı bir şekilde incelenirken kelime seçimlerinin Arapça ve Farsça'daki telaffuzları ile bağlamda kazandıkları anlamlar da ele alınır. Eser, bu detayları açıklamakta özen gösterir. Ancak Ankaravî'nin şerhinde kelimenin kökenine ve etimolojisine odaklanmaktan ziyade, *Mesnevî*'nin kendi bağlamı içerisindeki anlamsal derinlikler ve zenginlikler ön plana çıkarılır. Bu durum Seyyid Mehmed Ali'nin hitap ettiği kitleyi göz önünde tutarak daha açıklayıcı bir tavırla Ankaravî'nin şerhini özetleği iddiasını doğurur. Zira *Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif*'in IV. Murad'ın talebi ile son şeklini aldığı düşünüldüğünde, Ankaravî'nin şerhinin hitap ettiği kitlenin farklı olduğu tahmin edilecektir.

Sistematik bir yapı içinde fikrî planda yazılan ilmî bir eserin başlıklarını sadece bölümler arası ayırıcı unsurlar olarak görmek hatalı olacaktır. Başlık, metin içerisinde anlatılan konunun sınırlarının en dar alanda çizilmiş halidir ve metin konusu veya temasını bünyesinde barındırır. *Mesnevî*'deki başlıklar da metin içerisinde sadece bölümleri ayırmakla kalmaz. Başlıklar aynı zamanda üzerine kurulu oldukları fikirlerin temelini ve hikâyelerin yapı taşlarını oluşturur. Bu önemli rolü nedeniyle Ankaravî, şerh çalışmalarında *Mesnevî*'nin başlıklarını detaylıca ele alır. Bazı başlıkları Farsçadan sadece tercüme ederken bazılarını daha derinlemesine

inceleyerek ayrıntılı bir şerh sunar. Seyyid Mehmed Ali'nin *Mesnevî-yi Ma'nevî* eserinde de benzer bir yaklaşım görülür. O da başlıkların şerhine önemli bir yer vermiştir. Bu yaklaşım, başlıkların metin içerisindeki anahtar işlevini vurgulamakta ve *Mesnevî*'nin daha iyi anlaşılmasına önemli ölçüde katkıda bulunmaktadır.

Klasik şerh geleneğinde genellikle metnin önce tercümesi yapılır, sonra kelime kelime analizine geçilir ve son bölümde metnin genel bir yorumu yapılır. Ortaya çıkan hükmün desteklenmesi için ise -varsa- deliller ve ispatlara yer verilir. Ankaravî de bu usûle genel olarak bağlı kalmış, çoğunlukla beyitleri sunduktan sonra gerekli gördüğü yerlerde kelimeleri çeşitli disiplinler yardımıyla açıklamış ve ardından yorumlamıştır. Bazı bölümlerde ise açıklamaları öne alıp sonrasında beyiti sunmuş ve yorumlamıştır. Seyyid Mehmed Ali'nin *Mesnevî-yi Ma'nevî*'sinde ise Ankaravî'nin şerhinde bulunan ön bilgilendirmeler, âyet, hadis ve ilmî görüşlere dayanan alıntılar yer almadığı görülmektedir. Bu eksiklikler, Seyyid Mehmed Ali'nin kullandığı Ankaravî şerh nüshasının özelliklerinden ya da muhtasar bir şerh yazma tercihidен kaynaklanıyor olabilir.

Osmanlı Türkçesi üzerinde Arap ve Fars dilinin baskın etkisi açıkça görölse bu iki dilin imla yönünden aralarında büyük farklılıklar vardır. Arapça veya Farsça kökenli bir kelimenin Türkçede tam olarak aynı anlamı taşımayabileceği bilinir. Bu nedenle şarihler, *Mesnevî* gibi eserlerde yer alan kelimelerin anlamını, özellikle Farsça dil bilgisi kuralları çerçevesinde açıklamaları ve değerlendirmeleri gerekir. *Mesnevî-yi Ma'nevî*'de Ankaravî'nin genel üslubuna uygun, kelimelerin kökenine bağlı olarak Türkçenin dil bilgisi kuralları gözetilerek incelenmiştir.

Şerh sürecinde sadece mevcut metinle sınırlı kalmamak, konunun gerektirdiği derinlemesine anlama ve açıklamaya ulaşmak için dış kaynaklardan da yararlanmak esastır. *Mesnevî beyitlerinin şerhi esnasında dayanak olarak getirilen kimi ibare ve kavramların da şerh edilmesi şeklinde değerlendirilir* (Kılıç ve Tanyıldız, 2013:222). Bu, şerh edilen metnin daha kapsamlı bir şekilde anlaşılmasını sağlar ve anlatımı güçlendirir. Bu türden eklemeler "yardımcı şerh" olarak adlandırılır ve şarihin temel metin üzerindeki yorumlarına ek olarak daha geniş bir bilgi ve bakış açısı sunar. *Ankaravî, şerhe dayanak olarak getirilen ifadelerin bazı kavramları, ana şerhe yardımcı olması için, yardımcı şerh yöntemi ile ayrıca açıklanır* (Tanyıldız,

2007:140). *Mesnevî-yi Manevî*'de de bu tür yardımcı şerhler mevcuttur. Bu eklemeler metnin daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunur.

Mesnevî, hem ilmî hem de edebî bir nitelik taşır. Manzum şekilde olması sanatlı söyleyişin yanı sıra ahenk, aruz ve kafiye gibi edebî özellikler gerektirir. Bu sanatsal söyleyiş özelliği söz diziminin gündelik konuşma dilinden farklılaşmasına neden olur. Bu yüzden bazı şarihler, *Mesnevî*'nin derin anlamlarını daha iyi vurgulayabilmek için orijinal metinde bazı dil bilgisi ve söz dizimi değişiklikleri yapmaktadır. *Mesnevî-yi Ma'nevî*'de de bu tür dilbilgisi ve söz dizimi değişiklikleri yapıldığı görülmektedir. Bu durum eserin anlamını daha erişilebilir kılmayı amaçlar.

Şerh çalışması, bir metni uzatarak veya ayrıntılandırarak açıklamaktan ziyade, manânın bilinmezliklerini somutlaştırarak herkesin anlayabileceği bir biçimde ortaya koymaktır. Şerh, manâ denizindeki gizemleri sedefin içindeki inci gibi gün yüzüne çıkarmak için manâyı ve özdeki fikri basitleştirme yoludur. *Mesnevî*, *Kur'ân-ı Kerim*'in bir tür yorumu veya açıklamasıdır. Mevlânâ, eseri ile *Kur'ân*'ın manâsını daha erişilebilir bir seviyeye taşımış, *Mesnevî*'yi şerh edenler ise bu manâyı daha da somutlaştırmayı, yani daha yüzeye çıkarmayı hedeflemişlerdir (Avşar, 2019:211).

1.2.4. *Mesnevî-yi Ma'nevî*'de Kullanılan Kaynaklar

Mesnevî şerhlerinde izlenen genel yaklaşım, şarihin çözdüğü mefhumları ve fikirleri sağlam kaynaklara dayandırma zorunluluğudur. Bu süreçte *Kur'ân-ı Kerim* ve hadis kitapları başta olmak üzere diğer ilmî metinler ve irfan sahibi âlimlerin eserleri de değerlendirilir. Bu şerh hassasiyetidir. *Mesnevî-yi Ma'nevî*'de kullanılan kaynaklar ekseriya klasik İslâm literatürüne ait eserler, tasavvuf âlimlerinin yazdığı risaleler ve yorumlar bulunmaktadır. *Mesnevî-yi Ma'nevî*'de kullanılan kaynaklar şunlardır:

1.2.4.1. Âyet(ler):

Mesnevî'nin beyitlerinde bir âyete atıfta bulunulmuşsa veya şerhte bir âyetin tefsirinden yararlanılacaksa bu husus ara açıklamalarla belirtilmiştir. Burada dikkat çeken bir hususu dile getirmek gerekir. *Mesnevî-yi Ma'nevî*'de sadece âyetin tercümesi ile yetinilmemiş, âyetin şerhinden de yararlanılmıştır. Ancak *Mesnevî-yi Ma'nevî*'de atıf ya da iktibas yapılan âyetlerin sayısı *Mecmû'atu'l-Letâyif* ve *Matmûratu'l-Ma'ârif*e göre daha azdır. Ayrıca şerhler daha kısa ve özet olarak yer almaktadır.

[...] **ķālellāhu Te'ālā ve lenebluvennekum ĥattā na'lemu'l-mucāhidīne minkum ve's-şābirīne**¹⁹ şābir ü mucāhid 'ālem-i ervāĥda iken daĥı Ĥāzret-i Ĥudānuñ ma'lūmuydı **ve lākin** şabr u cihād ile ibtilā olunmamışlar idi **pes** ol 'ālemde şābir ü mucāhid mertebesin bulmadılar **tā** bu 'ālem-i ecsāma gelmeyince ve tāt u mucāhede idüp mucāhede ile iĥtiyār olmayınca **pes** bu 'āleme geldiler ve mucāhede idüp mucāhid oldılar (369a)

ķālū eyā Mūsā immā en ve immā en nekūne (6) **evvele men elķā**²⁰ sāĥirlerüñ **yā Mūsā immā en tulķī 'aşāke** diyü Mūsāyı taķdīm eylemeleri ta'zīm ü terkīm ma'nāsın ifāde ider **ve ammā en nekūne evvele men elķā** dimeleri fermān senüñdür dimegi iş'ār ider (388b)

Qur'āndan mināyetin ev nunsihā āyetni girü oķu *Sūre-yi Bakārada olan āyete işāretdür mānensah mināyetin ev nunsihā*²¹ bu āyetüñ sebab-i nüzūli budur ki [...](399b)

Ankaravî'nin *Mecmû'atu'l-Letâyif* ve *Matmûratu'l-Ma'ârif*'inde sıkça tefsir kaynaklarının ve müfessirlerin isimlerine yer verilmiştir. Seyyid Mehmed Ali'nin *Mesnevî-yi Ma'nevî*'sinde de tefsir kitapları ve müfessirlerin isimleri bahsedilmiştir. Ancak bunların sayısı Ankaravî'nin eserine göre daha azdır. Bu tefsir kitapları ve müfessirlerden bazıları şunlardır: Fahreddîn-i Râzî-*Tefsîr-i Kebîr*, Ebu'l-leys,

¹⁹ "Andolsun ki içinizden cihad edenlere sabredenleri belirleyinceye ve haberlerinizi açıklayınca kadar sizi imtihan edeceğiz." (Muhammed, 31)

²⁰ Sihirbazlar, "Ey Musa önce sen mi atarsın, yoksa biz mi atalım?" (Taha, 65)

²¹ "Bir ayeti nesh eder veya unutturursak..." (Bakara, 106)

Medârik, Bagavî-Me'âlimü't-Tenzîl, Kâzî, Ebu's-su'ûd, Tefsîr-i Kâşânî, Keşşâf, Mecma'u'l-Beyân, Şeyhzâde-Hâşiye-yi Beyzâvî, Teysîr, Tefsîr-i Beyzâvî vb

1.2.4.2. Lügatler:

Metin şerh edilirken kelime anlamlarındaki ihtilafların açıklığa kavuşturulması amacıyla çeşitli lügatlerden yararlanılmıştır. *Mesnevî-yi Ma'nevî*'de, özellikle kelime anlamındaki farklılıkları belirlemek ve bu ihtilafları delillendirmek için *Lugât-i Hezile*, *Lugât-i Halîmî* gibi lügatlerin isimleri zikredilmiştir. Bu lügatlerden alınan bilgiler, şerh metninde dile getirilen ihtiyaçlara uygun açıklamalarla desteklenmiştir.

1.2.4.3. Hadisler:

Mesnevî-yi Ma'nevî'de beyitler şerh edilirken hadislerden sıklıkla yararlanılmıştır. Hadisler, bazı durumlarda detaylı bir şekilde şerh edilirken bazen doğrudan Türkçeye çevrilerek verilmiş, herhangi bir açıklama verilmemiştir. Bazı durumlarda ise Arapça orijinalleri verilmeden direkt Türkçe olarak sunulmuştur.

kemâ kıle 'aleyhisselâm bihasebi'mri' imrin mine's-şerri en yuşâra ileyhi bi'l-eşâbi'i fi'd-dîni ev fi'd-dunyâ illâ men 'aşimehullâhu 'an ebî Hureyre radıyallâhu 'anha²² nitekim şöhetden ve ħabs-i tenden necât bulmak bâbında bu kışşayı takrîr iderler tâ kim ħişşe alalar (375b)

kemâ kıle 'aleyhisselâm ittekû firâsete'l-mu'minu feinnehu yenzuru binûrillâhi feinnehum cevâsîsî'l- ħulûbi yedĥulüne ħulûbe'n-nâs ve yuĥricüne'l-ĥavâfıra ve'l-vesvâse feizâ câlestumûhum fecâlisûhum bişşıdkı ve'l-iĥlâşi revâhe'l-mesellûm ve'l-benihârî²³ (399a)

²² "Ebu Hureyre (ra) rivayet eder ki: Hz. Peygamber, dinî ve dünyevî meselelerde Allâh'ın gûnahsız kıldıkları dışındakilerden korkarım, demiştir."

²³ Resûlullah (sav), "Müminin ferasetinden sakının. Çünkü o, Allâh'ın nuruyla bakar. Gerçekten de onlar, insanların kalplerine girebilecek kadar ihlâslıdır. Onlar vesvese ve hileleri

kemā kâle ‘aleyhisselām yeb‘aṣu’n-nāsu ‘alāmāmāte ‘aleyhi ve kâle ‘aleyhisselām temūtüne tu‘îṣüne ve tuḥṣarüne kemā temūtün²⁴ (404a)

Ḥazret-i Nebiyy-i Mükerrerem ‘aleyhisselām didi ki ey ceri vü dilîr olan ṭālib zinhâr bir maṭlûbla ceng ü cidâl ü nizâ‘ eyleme ya‘nî ey ṭālib mertebesinde olan mübtedî murâd mertebesine nâ‘il olan kâmiller ile ‘inâd u muḥālefet eyleme ki senüñ ḥālün anlaruñ ḥāline beñzemez (386b)

Mesnevî-yi Ma‘nevî’de kullanılan hadislerin bir kısmının kaynakları açıkça belirtilmişken bazılarının kaynağı belirtilmemiştir. Sıkça atıf yapılan hadis kaynakları ve râviler şunlardır: Müslim, Buhârî, Mesâbih, Meṣârik, Suyûtî-Câmi‘u’s-Sagîr, Tirmizî, Ebû Dâvûd, Ahmed bin Hanbel, Câmi‘-i Hâtib, Mecma‘u’l-Beyân, Taberânî, Ebû Nu‘aym. Bu kaynaklar, eserdeki hadis alıntılarının geniş bir yelpazede temsil edilmesini ve daha çok sayıda okuyucuya ulaşmasını sağlamakta, ayrıca şerhin güvenilirliğini artırmaktadır.

1.2.4.4. Peygamberler Tarihi ve İslâm Tarihinden Örnekler:

Mesnevî şerhlerinde İslâm tarihi üzerine yazılmış eserlere sıkça müracaat edilir. Bu tür eserler, Mesnevî’nin tarihi ve kültürel bağlamını daha iyi anlamak için kullanılmaktadır. Mesnevî-yi Ma‘nevî’de de tarih ve peygamberlerin hayatlarına dair önemli bilgiler sunan siyer kaynakları yer almaktadır. Bu kaynaklar şunlardır: Mîr Hând-Ravzatu’s-Safâ, Târîh-i İbn Hallikânî, Menâkıb-ı Mevlânâ, İbn Kesîr - El-Bidâye ve’n-Nihâye fi’t-Târîh.

reddedip mağlup ettikten sonra doğrulukla ve içtenlikle zaferin örneği ve çaba gösterenlerin sembolü olurlar."

²⁴ Resûlullah (sav) dedi ki: "Nasıl yaşarsanız öyle ölürsünüz. Nasıl ölürseniz öyle haşrolunursunuz."

1.2.4.5. Mevlânâ'nın Diğer Eserlerinden Örnekler:

Mesnevî-yi Ma'nevî'de, Mevlânâ'nın diğer eserlerinden de yararlanılmıştır; ancak genellikle bu eserlerin isimleri zikredilmeden yapılmıştır. Bunun yerine belirli bir beyit veya sözün Mevlânâ'ya ait olduğuna dair açık bir atıfla kullanılmıştır. Bu kullanım şekli Mevlânâ'nın diğer eserleri ve görüşleri arasındaki bağlantıyı pekiştirirken okuyucunun nazarında şerhin güvenilirliğini artıracak bir tutum olarak değerlendirilebilir.

Ḥazret-i Mevlânâ quddise sirrehü anî için bişnev emrederler ki istimâ' iden âhîr nuṭṭa gelür ve ḥayru'n-nâs mertebesin bulur (22a)

Beyt

Dan ki evvel sem' bâyed nuṭṭrâ

Sûy-ı mantık ezreh-i sem' ender â

Ḥazret-i Mevlânânuñ menâkıblarında îrâd olunmuşdur ki [...] (33a)

Ḥazret-i Mevlânâ quddise sirruhu beşinci cildde bir hikâye îrâd idüp buyururlar ki [...] (40b)

1.2.4.6. Dinî - Tasavvufî Kaynaklar:

Mesnevî'nin kaynakları yalnızca *Kur'ân-ı Kerîm* ve hadislerle sınırlı değildir. Dinî ve tasavvufî eserler de şarihler için önemli kaynaklardır. *Mesnevî*'nin şerhlerinde, Mevlânâ'dan önceki ve sonraki dönemlerde yaşamış pek çok İslâm âliminin eserlerine başvurulmuştur. Bu âlimler arasında Mevlânâ'dan önce yaşamış olanlar kadar, onun düşüncelerini ele alan sonraki dönem âlimleri de bulunmaktadır. Bu âlimler arasında Şem'î, Surûrî, Attâr, Sultân Veled, Sadruddîn-i Konevî, İbnü'l-Arabî, Süheylî gibi isimler yer alır. *Mesnevî-yi Ma'nevî*'nin tasavvufî yönüne kaynaklık eden eserler *Şerh-i Mesnevîler*, *Mantıku't-Tayr*, *İbtidânâme* ve *Şerh-i Esmâ-yı Hüsnâ*'dır. Kelâm alanında *Şerh-i Mevâkıf*, *Şerh-i Akâyid*; şer'î konularda

Gazzâlî'nin *İhyâ'sı*, *Şerh-i Şer'*, *Mişkâtü'l-Envâr*, *Tenvîri'l-Mesâbîh*'ı; fikhî konularda Ebu'l-Fazl, Ebû Hanîfe'nin *Fıkh-ı Ekber*, *Hidâyet*, *Sadru's-Şerî'a* Seyyid Mehmed Ali tarafından sıklıkla referans alınmıştır.

1.2.4.7. Muhyiddîn İbnü'l-Arabî ve Eserlerinden Örnekler:

Ankaravî, *Mesnevî* şerhinde Muhyiddin İbn'ül-Arabî'nin fikirlerini sıklıkla referans alır. İki büyük mutasavvıf Mevlânâ ve Muhyiddin İbn'ül-Arabî arasındaki düşünce bağlantıları ve farklılıkları detaylandırarak bu iki düşünce akımının etkileşimini incelemiştir. Bu süreçte Ankaravî, her iki düşünürün eserlerinden alıntılar yaparak, onların tasavvufî anlayışlarının karşılaştırmalı bir analizini sunmuştur.

Ankaravî, teorik çalışmalarında İbn'ül-Arabî'ye özel bir ilgi göstermiştir. Şerhinde sıklıkla İbn'ül-Arabî'nin düşüncelerine yer vermiştir. Ankaravî'nin bu tercihi, İbn'ül-Arabî'nin başta *Fusûsu'l-Hikem* ve *Futûhât-ı Mekkiye* olmak üzere çeşitli eserlerinden doğrudan ya da dolaylı olarak alıntılar yaparak göstermektedir (Tanyıldız, 2010:89). *Mesnevî-yi Ma'nevî* de Ankaravî'nin *Mesnevî* şerhinin bu önemli yönünü devam ettirerek İbn'ül-Arabî'nin teorik çerçevesine atıfta bulunmuş ve onun eserlerini yorumlamayı tercih etmiştir.

[...] *Ḥazret-i maḥbûb-ı ḥaḳîḳiden ğayrıyı anuñ dil ve dîdesinde bi'l-külliyeye fâni ve zâyil olur nitekim Ḥazret-i Şeyḫ-i Ekber daḫı Futûḫatda buyurmuşlardur (36b)*

[...] ve *Şeyḫ-i Ekber Ḥazretleri bu bâbda buyurmuşlardur pes vaḫyün bilâ efr olan Ḥazret-i Meşnevî daḫı iki nev' üzere olur (13a)*

1.2.5. Diğer İnanışlar, Felsefeler

Mesnevî-yi Ma'nevî, Ankaravî'nin şerhinin muhtasar bir şekli olarak, temelde Ankaravî'nin görüşlerini yansıtmaktadır. Ankaravî, kendi şerhinde geniş bir

perspektifle ele aldığı, felsefî yoruma açık beyitlerde farklı dinî ve felsefî görüşlerden bahsetmekten kaçınmamıştır. Şerhinde, Sofestâiyye, Cebriyye, Dehriyye, Tabî'iyye, Kaderiyye/Mu'tezile/Seneviyye, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâ'at, Üveysîler, Basriyyûn/Kûfiyyû gibi farklı akımların temsilcilerinin düşüncelerini eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirirken yeri geldiğinde kendi şahsî yorumlarını da eklemiştir (Tanyıldız, 2010:95-100). Ancak Mesnevî-yi Ma'nevî'de Ankaravî'nin ele aldığı bu çeşitliliğin sadece belirli kısımları alınmış, bazıları ise özet olarak sunulmuştur. Bu durum, şerhin muhtasar niteliğini pekiştiren bir özellik olarak dikkat çeker.

1.2.6. Mesnevî-yi Ma'nevî'deki Kültürel, Folklorik ve Diğer Unsurlar

Mesnevî; insanı sadece manevî ve felsefî açılardan değil, aynı zamanda bir bütün olarak ele alarak dış etkenlerin içsel dönüşümler üzerindeki etkilerini de inceler. Bu, modern psikolojinin çevresel faktörlerin insan davranışları üzerindeki etkilerini vurgulamasına benzer. Bir başka bakış açısı ile *Mesnevî* insanı ve insan davranışlarını anlama biçimine dair derin bir içgörüyü yansıtır. *Mesnevî* ayrıca; insanı ele alırken döneminin sosyal, kültürel ve folklorik öğelerine de geniş yer verir. Şarihler, *Mesnevî*'deki hikâyeleri yorumlarken Mevlânâ'nın evrensel mesajlarını daha etkili bir biçimde iletebilmek için bu döneme ait kültürel ve folklorik öğeleri eserlerine dâhil etmişlerdir. Bu unsurlardan bazı örnekler aşağıda verilmiştir:

Mesnevî-yi Ma'nevî'de bazı atasözü ve deyimlere de yer verilir. Eserde atasözü ve deyimlerin yerine “darb-ı mesel”, “meşhûr mesel” gibi ifadeler kullanılır. Bu kullanım eserin diline halkın dilinden yine halkın anlayacağı öğeler katmayı amaç edinir. Bu sayede *Mesnevî*'nin hitap ettiği kitle genişlemiş, yol gösterici yönü kuvvetlenmiş olur.

rûzî dîr oldı dimek 'Acem içünde darb-ı meşeldür (44a)

Mesnevî beyitlerinde tarihe kaynaklık edebilecek Semerkand, Râz, Tırâz, Gafter gibi bazı mekân adları da zikredilir. *Mesnevî-yi Ma'nevî*'de bu mekânlarla ilgili çeşitli bilgiler verilerek bu coğrafi isimlerin tarihî ve kültürel bağlamı açıklanır.

Ayrıca bu bilgiler okuyucuların Mevlânâ'nın eserinde geçen yer adlarının önemini ve bazı mekânların manevî anlamlarıyla metin içindeki işlevlerini daha iyi anlamalarına yardımcı olur.

Mesnevî-yi Ma'nevî'de diğer *Mesnevî* ciltlerine de göndermeler bulunmaktadır. *Mesnevî-yi Ma'nevî*'nin başka cildi tespit edilemediği için bu göndermeler sadece *Mesnevî*'ye mi yoksa Ankaravî şerhindeki gibi diğer ciltlerin şerhindeki açıklamalara mı olduğu tespit edilememiştir. Seyyid Mehmed Ali'nin Ankaravî şerhini özetlediği göz önünde tutulduğunda bu göndermelerin Ankaravî'nin şerhinde izlediği yöntemin bir yansıması olabileceği düşünülmektedir.

Ḥazret-i Mevlânâ kıddise sırruhu beşinci cildde bir hikāye îrād idüp buyururlar ki [...] (40b)

İKİNCİ BÖLÜM

2.1. TEZ KONUSU

Bu tez, Mevlânâ Celaddîn-i Rûmî'nin *Mesnevî* adlı eserinin birinci cildine Seyyid Mehmed Ali tarafından yapılan *Mesnevî-yi Ma'nevî* adlı şerhin 361a-400b varakları arası inceleme, metin, sözlük ve tıpkıbasımını kapsamaktadır. Tezin temelini oluşturası amacıyla Seyyid Mehmet Ali'nin hayatı, eserleri ve edebî kişiliği hakkında literatürde yer alan bilgiler verilmiş ayrıca nüsha tavsifi yapılmıştır. Literatür tarama sürecinde, muhtasar şerh yazan müelliflerin intihalle itham edildiği görülerek muhtasar şerh yazmanın intihal değil Mevlevîlik geleneğinde bir usûl ve erkân olarak değerlendirilmesi gerektiği gerekçeleriyle tartışılmıştır.

2.2 TEZ ÇALIŞMASINDA TAKİP EDİLEN YÖNTEM

Osmanlıca metinlerin Latin harflerine transkripsiyonunda doğru ve tutarlı bir yazım için belirli kurallar izlenir. Buna rağmen Arap harfleriyle yazılmış metinlerin Latin harflerine çevrilmesi sırasında karşılaşılan imlâ sorunları kaçınılmazdır. Bu sorunları aşmak için akademik anlamda çeşitli çözümler ve öneriler geliştirilmiştir. Tezimizde de bu imlâ sorunlarının çözümünde, ilgili çalışmalarda öneriler dikkate alınmıştır. Metin transkripsiyonunda; Arapça ve Farsça eklerin, tamlamaların ve birleşik kelimelerin yazımında Ziya Avşar'ın *Tenkitli Metin Neşrinde İmlâ Sorunu Üzerine Yeni Düşünce ve Öneriler*²⁵ adlı makalesinde belirttiği kurallar esas alınmıştır.

Tez çalışmamızda kullanılan transkripsiyon yöntemi, metnin orijinal anlamını korurken modern okuyucular tarafından anlaşılabilir olmasını sağlamayı hedeflemiştir.

²⁵ *Ayrıntılı bilgi için bk.:* Avşar, Z. (2008, Fall). Tenkitli Metin Neşrinde İmlâ Sorunu Üzerine Yeni Düşünce ve Öneriler. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 3/6, s. 59-95.

2.3. METİN KURMADA VE OKUMADA DİKKAT EDİLEN HUSUSLAR

Seyyid Mehmet Ali'nin *Mesnevî-yi Ma'nevî* adlı eserinin 361a-400b arası varakları transkribe edilirken aşağıdaki hususlar göz önünde bulundurulmuştur:

Metnin takibini kolaylaştırmak için varak numaraları köşeli ayraç içerisinde [361a], [400b] biçiminde; satır numaralarını göstermek için ise yay ayraç içerisinde (1), (2) biçiminde yazılmıştır.

Seyyid Mehmd Ali şerhinde önemli gördüğü bölümlerin üzerini kırmızı düz çizgilerle belirtilmiştir. Üstü kırmızı çizgiyle belirtilen bölümler transkribe edilirken koyu puntolarla gösterilmiştir.

Mesnevî beyitleri, metin içerisindeki ayet, hadis ve şarihin alıntılacağı diğer metinler italik olarak gösterilmiştir. *Mesnevî-yi Ma'nevî*'deki tüm beyitler sayılarak tez konusu olan varaklarda yer alan *Mesnevî* beyitleri numaralandırılmıştır.

Metinde yer alan *Mesnevî*'nin Farsça beyitleri ve başlıkları Atabey Kılıç danışmanlığında, Ahmet Tanyıldız tarafından gerçekleştirilen *İsmâîl Rusûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif)*, (I. Cilt) isimli yayımlanmamış doktora tezinden alınmıştır. *Mesnevî-yi Ma'nevî* metnindeki şarih tarafından harekelenen beyitlerde harekelere uygun transkripsiyon tercih edilmiştir. Ayrıca Ankaravî şerhi ile nüsha farklılıklarından kaynaklandığı düşünülen birebir örtüşmeyen beyitlerde önceki beyitlerin okuma usûlü takip edilmiştir.

Derkenara sonradan eklendiği düşünülen metinler, bağlama göre metin içerisinde gösterilmiştir. Bağlamla ilişkilendirilemeyen açıklamalar ise aynı varakta derkenarda yer aldığını belirtmek sureti ile transkribe edilmiştir.

Şarihin yazım sürecinde sehven hatalı yazdığı düşünülen kelimeler Ankaravî'nin şerhinden karşılaştırılarak düzeltilmiş, düzeltilen bölümler parantez içersinde belirtilmiştir. Bu düzeltmeler harf temelinde olup kelime ekleme ya da çıkartma yoluna gidilmemiştir.

Mesnevî-yi Ma'nevî her ne kadar muhtasar eser olsa dahi Seyyid Mehmed Ali kendi dönemi ve bölgesi ile uyumlu bir dille bazı ifadeleri kullanmıştır. Bu yönüyle eser Eski Anadolu Türkçesi dil hususiyetlerini taşımaktadır. Bu niteliği haricinde tasavvuf terminolojisinde yüz yıllardır kullanılan ve şarihin okuduğu eski şerhlerden gelen dil yadigârı arkaik kelimelerin de kullanıldığı görülmektedir. Bu kelimeler tarama sözlükleri ve diğer metin şerhleriyle karşılaştırılarak aslına uygun olarak yazılmaya gayret gösterilmiştir.

Metinde yer alan başlıklar ve beyitlerin satır başlarının ilk harfleri büyük yazılmıştır. Ayrıca özel isimler ve özel isim olmadıkları halde şahsı işaret eden unvan sıfatlarının ilk harfleri büyük yazılmıştır.

Metinde bağlaç olarak kullanılan "vav" harfleri, Arapça, Farsça ve Türkçe dil özellikleri dikkate alınarak transkribe edilmiştir. Atıf vavları, iki kelime arasında karşıtlık, benzerlik, fark veya ortaklık ilgileri kurduğunda, yani kelimelerin eş, zıt veya yakın anlamlı olduğu durumlarda şu şekilde transkribe edilmiştir: Birinci kelimenin sonunda ünlü harf varsa "vü" olarak; ünsüz harf varsa, kelimedeki ünlü harflerin kalınlık-incelik durumuna göre "u" veya "ü" olarak yazılmıştır. Rabita vavı ise "ve" olarak transkribe edilmiştir. Eğer bağlanan kelimelerin her ikisi ya da biri Türkçe ise, atıf vavı da "ve" olarak yazılmıştır.

Eserde Arapça-Farsça iktibaslar ve ibareler transkribe edilirken Klasik Edebiyatın bilimsel transkripsiyon sistemine bağlı kanlınmıştır. Metinde şarih tarafından harekelenen bölümlerde harekelere uygun transkripsiyon gerçekleştirilmiştir.

Metinde peygamberler için kullanılan "Aleyhisselam, Aleyhümselam" kelimeleri şarih tarafından kısaltılarak "عم" şeklinde yazılmış; tez çalışmasında bu kısaltmalar "aleyhisselām" şeklinde yazılmıştır.

Metin transkripsiyonunda "Atabey fontu" kullanılmıştır.

Metinde yer alan âyetler, hadisler, bölüm başlıkları ve Arapça-Farsça alıntılar, Türkçeye tercüme edilerek dipnotlarda sunulmuştur. Âyet meallerinde, Diyanet İşleri Başkanlığının resmî internet sitesinden faydalanılmıştır.

2.4. ESERİN MUHTEVASININ TASAVVUFÎ ŞERH GELENEĞİNE GÖRE İNCELENMESİ

Tasavvufî şerh metodu, İslâmî metinleri ve bu metinlerin manevî boyutlarını açıklamak ve anlamak için sıkça başvurulmuş bir yorumlama metodudur. Aynı zamanda kâmil insan olma yolunda tasavvufî bir eseri şerh etmek ve şerhi yorumlamak sâlik tarafın tercih edilen bir usûldür. Bu gelenek ve usûlün kökleri, İslâm'ın ilk dönemlerine kadar uzanmaktadır. Tasavvufî şerh geleneği; *Kur'ân-ı Kerim*, hadis kitapları ve diğer İslâmî metinlerin zâhirî anlamlarının ötesine geçerek bâtinî anlamlarını ortaya koymayı amaçlar. Allâh'a yakınlaşmayı, nefsin terbiye edilmesini ve manevî arınmayı merkeze alan tasavvuf, *Kur'ân* ve sünnetin şer'î hükümlerini esas alarak gelişmiştir.

Din, tasavvuf ve şerh geleneği ilişkisi, İslâm'ın temel öğretilerini daha derinlemesine anlamak için önemli bir zemin oluşturur. Âyetler; sadece dinin emir ve yasaklarını bildirmekle kalmaz, aynı zamanda Allâh'ın varlığını ve kudretini yansıtan işaretlerdir. Tasavvufî yorumlar, bu ilahî mesajların daha derin ve gizli anlamlarını keşfetmeye çalışır. Tasavvufî düşüncede önemli kavramlar şerh geleneği içinde farklı şekillerde ele alınır ve yorumlanır. Bu yorumlamalar yorumlayana göre değişebildiği gibi yorumlananın bağlı olduğu zihniyete göre de değişmektedir.

Şerhler, metinlerin anlaşılmasını kolaylaştırmak, derinleştirmek ve manevî boyutlarını açığa çıkarmak amacıyla yapılır. Tasavvufî şerhler, okuyucuyu sadece metnin yüzeysel anlamıyla sınırlamaz, aynı zamanda onu derin manevî gerçeklerle buluşturur. Bu nedenle, *Mesnevî-yi Ma'nevî*'nin 361a-400b varakları arasının aşağıda yer alan tasavvufî şerh geleneğine göre incelenmesi, okuyucunun anlam dünyasını zenginleştirecek ve okuyucuya yeni ufuklar açacaktır.

2.4.1. DİNÎ TERİM VE KAVRAMLAR:

2.4.1.1. Abd:

"Abd" kelimesi Arapçada, kulluk ve itaat anlamına gelen ibâdet ve ubûdiyyet köklerinden türemiştir. Kulluk Allâh'a yapılırsa "hür insan", kula yapılırsa "köle" anlamına gelir. *Kur'ân*'da, Hz. Muhammed, diğer peygamberler, cinler ve melekler için "abd" kelimesi kullanılır. Kelime *Kur'ân*'da bazen tüm insanları, bazen de özellikle müminleri ifade eder.

Abd ve 'ubûdiyyet, teslimiyet ve itaatin yanı sıra şefkat, merhamet ve himaye anlamlarını da içerir. İnsan, Allâh'ın kulu olduğunu samimiyetle kabul edince, Allâh da kuluna merhamet eder ve onu himaye eder. Hz. Peygamber, Allâh'ın kulu olduğunu sık sık vurgular ve ilâhî rahmete dua ederken "senin kulun" ifadesini kullanır. Kutsî hadislerde de Allâh, sevdiği kullarına "kulum, kullarım" şeklinde hitap eder (Hamdullah, 1988:57).

Hür olanlar ücret için çalışırken, köleler efendilerini memnun etmek için çalışır. Âbid, sevap kazanmak için ibadet ederken, abd sadece Allâh'ın rızasını kazanmak için ibadet eder. Sûfilere göre, kulun her şeyi efendisininindir ve bu yüzden kulun vasfı fakr (yoksulluk) ve ihtiyaçtır. Tevazu gösteren kişi Allâh tarafından yüceltilir ve secde halinde Allâh'a en yakın olur. İbnü'l-Arabî, insanın Allâh'a yaklaştıkça küçüldüğünü ve sonunda fenâ makamına ulaştığını belirtir. Arabî'ye göre, kâinat bütünüyle Allâh'ın kuludur ve abd, zillet, ihtiyaç, cebr ve cehl gibi sıfatları içerir. Abd ve rab, ubûdiyyet ve rubûbiyyet, karşılıklı ve birbirine ulaşamayan iki mertebedir. İnsan, kul olma mertebesine ulaştınca hür olur ve kâmil abd, Hakk'ın suretiyle zâhir olur. Nefsini mâsivâyâ kul olmaktan kurtarana abd-i hâlis, kimseye üstünlük taslamayana abd-i mahz, şeytanın etkileyemediği kişiye abd-i hâs denir (Uludağ, 1988:58).

fāyide-yi sālîş oldur ki kuntu kenzen maḥfiyyen feaḥbebtu en u'rafe feḥalaḳtu'l-halka liu'rafe²⁶ ḥadîs-i şerîfinüñ feḥvāsınca ḥāşşaten insānuñ bilinmesi içündür ve 'abd rabbisin ma'rifet-i şuhūdiyye vü tafşîliyye ile müşāhede kılmaları içündür [...] pes 'abd bu 'āleme gelmeyince Şāfi isminüñ ve Muḥyî vü Mümîṭ isminüñ āsārını müşāhede kılmadı bu 'āleme geldükden soñra rabbisinüñ bu şıfatlarla mevşûf olduğunu yaḳinen bildi ve müşāhede kıldı [...] pes 'abd rabbisini ol şıfatlarla mevşûf bilmek daḫı bu 'ālem-i ecsāma gelmege mevḳûfdur sa'ādet-i kübrā ve ni'met-i 'uzmā bir kimse rabbisini mevşûf olduğu evşāf-ı kāmile ile bilmek ve müşāhede kılmakdur kemālile bilmek ise bu 'ālemde müyesserdür pes rûḫ-ı insāniniñ 'ālem-i ecsāma gelmesinde fā'ide Ḥazret-i Ḥaḳḳuñ evşāf-ı kāmile ile bilinmesi ve 'abdüñ tekmîl-i ma'rifet kılmaları içündür (369b-370b)

2.4.1.2. Âyet (Âyât), Sûre:

Âyet kelimesi, sözlükte "bir şeyin ve bir amacın mevcudiyetini gösteren alâmet" anlamına gelir ve *Kur'ân*'da delil, ibret, işaret gibi çeşitli anlamlarda kullanılmıştır. *Kur'ân*'da 382 kez geçen âyet kelimesi farklı bağlamlarda şu anlamlara gelir:

a) *Delil*: Allâh'ın varlığını ve kudretini ispat eden deliller (el-Bakara 2/164; er-Rûm 30/20-25).

b) *Mûcize*: Peygamberlerin doğruluğunu ispat eden hârikulâde olaylar (el-A'râf 7/73; Âl-i İmrân 3/49).

c) *Kıyamet alâmetleri*: Kıyamet öncesi büyük olaylar (el-En'âm 6/158).

d) *Kur'ân'ın bölümleri*: Sûrelerin her bir bölümü veya tamamı (el-Bakara 2/118; eş-Şuarâ 26/197) (Yavuz ve Çetin, 1991:242-244).

Sûre kelimesi, "sıçramak, duvara tırmanmak" anlamındaki Arapça "sevr" kökünden türemiş olup "yüksek ve güzel bina, evin bir bölümü, yüce mertebe, şan ve şeref, alâmet ve nişan" anlamlarına gelir. Terim olarak, "*Kur'ân-ı Kerîm* âyetlerinin

²⁶ "Ben gizli bir hazine idim, bilinmek istedim ve bilineyim diye mahlûkatı yarattım." Bu ifade İsmâîl Ankaravî'nin Mesnevî Şerhi'nde hadis değil mevzû olduğu beyan edilmektedir.

bir araya getirilmesi sonucunda oluşan, sınırları vahiy doğrultusunda Hz. Muhammed tarafından belirlenen bölüm" anlamındadır (Birişik, 2009:538-539).

*Tefsîr-i ve huve ma‘akum eynemâ kuntum²⁷ bu âyet Sûre-yi Hadîddedür ve bu maḥal bu âyet-i kerîmenüñ taḥkîk ü tefsîrinin beyânundadır ma‘nâ-yı şerîfî ol Allâh sizün iledür her ne yirde ve ne ḥâlde olsañuz **ekşer-i** ‘ulemâ ol Allâh her ne yirde olsañuz ‘ilm ü kudretiyle sizünle biledür ‘umûmen ve faẓl u raḥmetile biledür ḥuşûşan diyü tefsîr eylemişlerdür (364a)*

cennet içre yâ Âdemu’skun ente ve zevcuke’l-Cenneti ve kulâ minhâ raḡaden ḡayşü şî’tumâ²⁸ âyet-i kerîmesinün mefhûmı üzre anı ni‘met ü rāḡatla ḡarḡ eylemişdi (369b)

pes şaḡâyif-i kevnde ey âyât-ı Haḡḡı oḡumaḡ isteyen kimse her kelime bir ma‘nâya delâlet itdigi gibi her şûret daḡı bir gûne ma‘nâya delâlet ider (371a)

*nitekim bu âyet-i kerîme ile bu ma‘nâları beyân buyururlar **ḡâlû eyâ Mûsâ immâ en ve immâ en nekûne evvele men elḡâ²⁹ sâḡirlerün yâ Mûsâ immâ en tulḡi ‘aşâke** diyü Mûsâyı taḡdîm eylemeleri ta‘ẓîm ü terkîm ma‘nâsın ifâde ider ve **ammâ en nekûne evvele men elḡâ** dimeleri fermân senüñdür dimegi iş‘âr ider (388b)*

ḡulnâ yâ nâru kûnî berden ve selâmen ‘alâİbrâḡîm³⁰ âyeti tilâvet olunup münâsebetle ḡışşa-yı İbrâḡîm ‘aleyhisselâm zıkr olundı ve nâr aña berd ü selâm ḡılındı diyü ḡikâye olundı derḡâl ḡakîm buna inkâr eyledi ve didi ki muḡrık

²⁷ "Nerede olursanız O sizinle beraberdir." (Hadîd, 4)

²⁸ "Ey Âdem! Sen ve eşin (Havva) bereberce cennete yerleşin; orada kolaylıkla istediğiniz zaman her yerde cennet nimetlerinden yiyin." (Bakara, 35)

²⁹ Sihirbazlar, "Ey Musa önce sen mi atarsın, yoksa biz mi atalım?" (Taha, 65)

³⁰ "Ey ateş, İbrahim’e karşı serin ve selametli ol, dedik." (Enbiya, 69)

biṭṭab⁶ ecsām-ı kâbiliyyeyi yakmamak nice mümkündür pes bu âyetde nârdan murâd Nemrûduñ nâr-ı gâzabı berd ü selâm oldu (398b)

Ger tu burhan bâyed u hüccet mihâ

Bâz h^van minâyetin ev nunsihâ

Ey ulu eger hüccet ü bürhân gerek ise Hâzret-i Kur'ândan minâyetin ev nunsihâ âyetni girü oğu Süre-yi Bakârada olan âyete işâretdür mânensah minâyetin ev nunsihâ³¹ bu âyetün sebep-i nüzûli budur ki Yehûd u müşrikîn didiler ki Muhammed aşhâbına emr itdiği şey'i nehy eyler ve nehy itmiş iken yine emr eyler pes Hâkdan degüldür belki kendinün tilkâ-yı nefsendendür didüklerinde bu âyet nâzil oldu nesh lûgatde bir şey'ün şûreti zâyil olup bir âhar şey'e tebdîl olmağdur nesh-i âyetden murâd hükmi nefy olup bir gayrı âyetün hükmi sâbit olmağdur mânensahda mâ şartıyye-yi câzime ve ma minbâbi'l-if'âl unutturmak ve kalbden bir şey'i izhâb eylemege dirler takdîr-i kelâm her kankı âyeti ki âyetlerden biz nesh iderüz ve yâhud unutturavuz ne'ti bihayrin minhâ³² ol âyet-i mensühadan dağı hayrlusın getürürüz ev-mislihâ yâhud aña mânend-i fâyidede ve şevâbda bir âyet-i âhîr getürürüz elem ta'lem ennellâhe 'alâkulli şey'in kadir³³ bilmez misin yâ Muhammed bilürsin taḥkîka Hâzret-i Allâh cemî' şey'e kadir pâdişâhdur pes bu âyetün bu maḥalle tevfiķı bu minvâl üzre olur [...]zîrâ Cenâb-ı Hâzret-i Hâk Celle şānuhū âyet-i evvelde ensâyı kendü zât-ı pâkine isnâd eyledi ve bu âyet-i âtiyyede ensâyı evliyāsına isnâd eyledi ki biiznillâh anlar dağı tezkîr ü ensâya kâdirlerdür nitekim bu beyt-i şerîf ile bu ma'nâyı işbât iderler

Meşnevî

Âyet-i ensevkumû zikrî buḥvân

Ḳudret-i nisyan nihâdenşan bidân

³¹ "Bir ayeti nesh eder veya unutturursak..." (Bakara, 106)

³² "... ondan daha hayırlısını getiririz." (Bakara, 106)

³³ "... Bilmez misin şüphesiz Allâh'ın her şeye gücü yeter." (Bakara, 106)

Bu āyet Sūre-yi Kad Eflehdadur³⁴ ibtidāsı budur ki innehu kāne ferikun min'ibādī bu āyet Hazret-i Bilālūn ve Şuheyb ve Selmānuñ ve aşhāb-ı Resūlūn fıkraşı haqqındadır (399b-400a)

2.4.1.3. Cennet - Cehennem:

Cennet, İslâm'da müminlerin ahirette ebedî saadet yurdu olarak kabul edilen mekândır. Kelime anlamı itibarıyla Arapçada "örtmek, gizlemek" anlamına gelen "cenn" kökünden türemiştir ve "bitki ve ağaçları ile toprağı örten bahçe" manasına gelir. Cennetin bu şekilde adlandırılmasının nedeni, genel görünümüyle dünya bahçelerine benzemesi veya eşsiz nimetlerini insan idrakinden gizlemiş olmasıdır. Kur'ân'da cennet, müminlerin iyiliklerinin karşılığı olarak vaat edilen, sonsuz mutluluk ve huzur yurduudur.

Cennet tasvirleri, Kur'ân'da çeşitli sûrelerde ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Cennet nimetleri, dünyada hayal edilemeyecek kadar güzel ve çeşitlidir. Cennet sakinleri; hiçbir yorgunluk, hastalık ve ölüm korkusu olmadan ebedî bir hayat sürerler. Allâh'ın rızasını kazanmış müminler, burada gençleşmiş bir halde, dünya nimetlerinin çok ötesinde nimetlerle ödüllendirilirler (Şahin,1993:374-376).

Cehennem ise, kötü amelleri ve inkârları nedeniyle ahiret hayatında cezalandırılacak olanların mekanıdır. Cehennem "derin kuyu" veya "hayırsız, uğursuz" anlamına gelen Arapça kökenli bir kelimedir. Kur'ân ve hadislerde cehennemin azabı son derece korkunç ve acı verici olarak betimlenir. Allâh'a şirk koşanlar ve inkârcılar için cehennem azabı ebedîdir. Bu kişiler sonsuza dek cehennemde kalacak ve azap göreceklerdir (Harman, 1993:225-226).

Hazret-i Bārī evvelā aña cennet milkin virmiş ve cennet içre yā Ādemu'skun ente ve zevcuke'l-Cenneti ve kulā minhā rağaden hayşü şî'tumā³⁵ āyet-i

³⁴ "Kullarımdan bir gurup vardır ki 'Ey rabbimiz sana inandık, bizi bağışla ve bize rahmet et. Sen rahmet edenlerin en merhametlisisin.' derler. Ama siz onları alaya aldınız. Sonunda size benim zikrimi unutturdular. Hâlbuki siz onlara güldünüz." (Mü'minun, 109-110)

kerîmesinüñ mefhûmı üzre anı ni‘met ü rāhatla ğarķ eylemişdi ve **lākin** bīta‘b u bīzahmet ü meşakķat müyesser olan ni‘metüñ ķadrini nev‘ā bilinmemek muķarrer oldıysa Hāzret-i Bārī anuñ şecere-yi hıtaıya teķarrübini cennetden ħurūca ve semādan zemīne hūbūta sebeb idüp bu dünyāya getürdi ve aña bu ķadar ālām u şedāyidi çekdüirdi anuñ vücūdı bu ķadar insānuñ zuhūrına sebeb olup taķşıl-i kemāl itdikden soñra yine cennet-i a‘lāya vāşıl eyledi (369b)

Bā(ye)zīd Hāzretleri dahı bu maħalle münāsib buyurmuşlar ki **ķazā-yı** Hūdāya rızā ol mertebededür ki **eger** beni dūzahda mü‘ebbed eylese benüm şükürüm cennetde muħalled olandan yine ziyāde olurdı (379b)

Hāzret-i Cüneydüñ keferetun fīdīnillāhi ve’l-kufri vācibun leddā³⁶ dimesi ve Hāzret-i Şeyḫ Şiblīnūñ **ṭūbā limen māte fıkūfrihi femen māte fıkūfrihi femā veye’l-Firdevs**³⁷ dimesi setr-i esrār-ı rubūbiyyet ma‘nāsı murād olur (382b)

cennetüñ dört ırmağı behiştīlerüñ **ya‘nī** cennete mensūb olan ehl-i cennetüñ ħükminde olduğı gibi **nitekim** ħadīş ile şābitdür ki ehl-i cennet cennetüñ ırmaķlarını keyfe māyeşā’ istedikleri cānibe revān iderler ve cennetüñ enhār-ı erba‘ası anlaruñ ħüküm ü taşarrufında ola **keżālik** mekān u lāmekān mekān-ı ħaķīķinüñ ħüküm ü taşarrufındadır (383a)

Ādem ezFırdevs u ezbālā-yı heft

Pāy-māçān ezberāy-ı ‘uzr reft

Hāzret-i Ādem ‘aleyhisselām Fırdevs-i a‘lādan ve fevķ-ı seb‘a-yı semādan ‘özrden ötürī pāymāçāna gitdi (392b)

³⁵ "Ey Ādem! Sen ve eşin (Havva) bereberce cennete yerleşin; orada kolaylıkla istediğiniz zaman her yerde cennet nimetlerinden yiğın." (Bakara, 35)

³⁶ "Allāh'ın dinini inkār edenler kâfirlerdir ve küfür onların üzerinedir."

³⁷ "Küfrü üzere ölen kimseye yazıklar olsun, çünkü küfrü üzere ölen kimse Fırdevs Cennetinden mahrum kalır."

2.4.1.4. Ehâdiyyet:

Mutasavvıflara göre ahadiyyet, Allâh'ın isim, sıfat ve nisbetlerden bağımsız olarak mutlak bir şekilde tek ve eşsiz olduğunu ifade eder. Bu mertebede "bilen", "bilinen" ve "bilme" aynı olup sadece zât-ı ulûhiyyet vardır. Vahdet, ahadiyyetle vâhidiyyet arasında yer alır. Ahadiyyet Allâh'ın zâtını bilme, vahdet zâtını ve sıfatlarını "kûl" halinde bilme, vâhidiyyet ise ayrıntılı olarak bilme mertebesidir. Ahadiyyet mutlak bir tenzihtir ve müsbet sıfatlardan çok selbî sıfatlarla nitelendirilir. Ahadiyyet Allâh'a özgü olmakla birlikte, insan da bu ahadiyyeti tadarak Allâh'ın ahadiyyetini anlayabilir (Uludağ, 2002).

velâkin meretebe-yi ehadıyyete nazâr olınsa biz kimüz tolaşık ve qarışık cihânda ki esmâ-yı keşîre vü muhte(li)fenûñ zuhûrâtıyla muqadder olmışdur [...] *Hâzret-i Ehâdiyyete teşbiyete olmayup hâkâyık-ı mümküneye teşbîh ola* (365a-365b)

Hâzret-i Mevlânânuñ de'v-i şerîfleri Meşnevîñ ekşer-i maḥallinde budur ki maḥzar-ı Hudâ olan veliyy-i kâmile hıṭâb iderken maḥzar-ı zâhirüñ meretebe-yi ehadıyyetde bir olduğına işâret için maḥzardan zâhire ve mütecellîleden mütecellîye iltifât iderler ve âña münâsib söz söylerler (378a)

2.4.1.5. Esmâyihüsna:

Esmâyihüsna, "güzel isimler" anlamına gelir ve Allâh'a nispet edilen isimleri ifade eder. *Kur'ân*'da geçen ilâhî isimler yüzden fazladır ve hadislerde de farklı isimler yer alır. Bu terim, geniş anlamıyla bütün bu isimleri kapsasa da genellikle doksan dokuz isimle sınırlandırılır. Esmâyihüsna bilgisi, Allâh'ı tanımak ve O'na yaklaşmak için önemli bir araçtır. Muhyiddin İbnü'l-Arabî'ye göre, insanın halleri ilâhî isimlerin farklı tecellileriyle bağlantılıdır ve her kulun haline uygun düşen bir ilâhî isim vardır. Esmâyihüsna terkihi, dört âyette yer alır ve Allâh'a bu isimlerle dua edilmesi gerektiği ifade edilir. Bu isimler, Allâh'ın yüceliğini ve tevhid inancını pekiştirir (Topaloğlu, 1995:404-408).

Allâh'ın fiili sıfatlarına “gayri sıfatlar” denir ve bu sıfatların miktarı ve sınırı yoktur. Bu fiili sıfatların çokluğu, Allâh'ın kudret sıfatının çeşitli varlıklarda farklı tezahürlerinden ibarettir. *Mesnevî-yi Ma'nevî*'de tasavvufî mesajlarını Allâh'ın Esmâyihüsna'sı üzerinden anlatmış ve açıklamıştır. Esmâyihüsna, eserde sadece "esma" ya da "esma-yı kesire" olarak belirtilmiş; ihtiyaca göre Allâh'ın isimlerini tek tek zikretmiştir.

mertebe-yi eḥadiyyete nazar olınsa biz kimüz ṭolaşık ve ḳarışık cihānda ki esmā-yı keṣīre vü muḥte(li)fenūñ zuḥūrātıyla muḳadder olmışdur ol Ḥazret ḥod nefsu'l-emrde elif gibi mütevahḥid bizzātdur (365a-365b)

Mesnevî-yi Ma'nevî'nin 361a-400b varakları arasında zikredilen esmâyihüsna aşağıda sunulmuştur:

2.4.1.5.1. el-Bâri':

Bâri' ismi, *Kur'ân-ı Kerim*'de Allâh'a nisbet edilen isimlerden biridir ve iki ayette geçmektedir. İlk olarak Bakara sûresin 54. ayetinde yer alır. Ayette Hz. Musa, buzağıya tapan kavmine, günahlarından dolayı tövbe etmelerini ve yaratıcının huzuruna dönmelerini söylerken Allâh'ı "Bâri'" olarak anar. İkinci olarak Haşr sûresi 24. ayetinde Allâh'ın isimleri sıralanırken Bâri' ismine de yer verilir. Bu sûrede, Allâh'ın yaratıcı, kusursuz ve mükemmel bir düzen kuran olduğu vurgulanır. Bâri' ismi, Allâh'ın yaratıcı sıfatlarını ve yaratma fiilini ifade ederken, aynı zamanda yaratılanların kusursuzluğu ve mükemmelliği üzerinde de durur. Bu isim, Allâh'ın sıfatlarında yaratılmışlara benzemekten uzak olduğunu ve yarattığı her şeyi düzenli ve dengeli kıldığını belirtir (Topaloğlu, 1992:73).

Ḥazret-i Bārī evvelā aña cennet milkin virmiş ve cennet içre yā Âdemu'skun ente ve zevcuke'l-Cenneti ve kulā minhā raḡaden ḥayṣü şî'tumā³⁸ āyet-i

³⁸ "Ey Âdem! Sen ve eşin (Havva) bereberce cennete yerleşin; orada kolaylıkla istediğiniz zaman her yerde cennet nimetlerinden yiyin." (Bakara, 35)

*kerîmesinüñ mefhûmı üzre anı ni'met ü rāhatla ğarķ eylemişdi ve **lākin** bîta'b u bîzahmet ü meşakkat müyesser olan ni'metüñ kadrini nev'ā bilinmemek muķarrer oldıysa Hāzret-i Bārī anuñ şecere-yi hıtağa teķarrübini cennetden hurūca ve semādan zemîne hūbūta sebep idüp bu dünyāya getürdi (369b)*

Hāzret-i Bārī seni bir belāya mübtelā eylese bunda ne ni'met vardır diyü cidāl eylemek ve ol belādan yüzüñ ekşi idüp bu ne belādur diyü şikāyet eylesek şükr itmemiş oluruz (371b)

*edeb tācist eznūr-ı İlāhî binih berser bür ve her cā ki h'vāhî³⁹ buyurmuşlardır **pes** bu taķdîr üzre anuñ edebi üzre Hāzret-i Bārī kendinüñ nūrından niçe tāclar ķor anuñ başı üzre dimek olur (382b)*

Esmāyihüsna'da yer alan isimler dışında Farsça "Hudā" kelimesi toplamda yirmi yedi kez, Arapça "Rabb" kelimesi ise on iki kez *Mesnevî-yi Ma'nevî*'nin 361a-400b varakları arasında zikredilmiştir. *Mesnevî-yi Ma'nevî*'nin belirtilen varakları arasında yer alan Esmāyihüsna'dan kabul edilen isimler şunlardır:

2.4.1.5.2. el-Gafûr / el-Gaffâr:

Gafûr kelimesi, "örtmek, gizlemek, korumak" anlamındaki "gafr" kökünden türemiş olup, Allāh'ın "kusurları örten ve bağışlayan" sıfatıdır. *Kur'ân*'da bu kökten türeyen 234 kelime bulunmaktadır ve Allāh'a nispet edilenler, günahları bağışlamanın çeşitlerini ifade eder. Gafûr ismi 91 âyette, sıklıkla "Rahîm" ve diğer isimlerle birlikte kullanılarak Allāh'ın bağışlayıcılığının sevgi, sabır ve merhametle iç içe olduğunu gösterir. Gafûr ve Gaffâr isimleri, tekrarlanan ve her türlü günahı bağışlama anlamlarıyla yücelik kazanır (Topaloğlu, 1996:286-287).

*bu 'ālem-i ervāhda 'uyüb u zunüb yok idi ki hattā Settārlık ve Gaffārılık sıfatları zāhir olaydı **keẓā ve keẓā** niçe şıfāt-ı 'aliyye vardır ki anuñ zuhūrı bu 'ālem-i*

³⁹ "Edeb tacı, İlāhî nurdan bir taçtır. Tacı başına koy, nereye istersen götür."

zāhire merhūndur pes ‘abd rabbisini ol şıfatlarla mevşūf bilmek daḥı bu ‘ālem-i ecsāma gelmege mevķūfdur sa‘ādet-i kübrā ve ni‘met-i ‘uẓmā bir kimse rabbisini mevşūf olduḡı evşāf-ı kāmile ile bilmek ve müşāhede ķılmaķdur kemālile bilmek ise bu ‘ālemde müyesserdür pes rūḥ-ı insānīnūñ ‘ālem-i ecsāma gelmesinde fā’ide Ḥazret-i Ḥaķķuñ evşāf-ı kāmile ile bilinmesi ve ‘abdūñ tekmiḻ-i ma‘rifet ķılması içündür (370b)

2.4.1.5.3. el-Kahhâr:

Esmâyhüsnâ'da yer alan "Kahhâr" ve "Kâhir" gibi isimler Allâh'ın yenilmez gücünü ve kudretini belirtir. Kahhâr, *Kur'ân*'da altı kez, Kâhir ise iki kez Allâh'a nispet edilmiştir. Bu isimler, Allâh'ın her şeye mutlak hakim olduğunu, iradesinin önünde kimsenin duramayacağını ifade eder. Kahhâr, Allâh'ın yegâne galip olduğunu ve iradesine karşı gelenleri cezalandırdığını belirtir. Bu isimler, İslâm inancında tevhid ve Allâh'ın mutlak kudretine işaret eder (Topaloğlu, 2001:169-170).

muṭî‘i nice severse mâni‘i daḥı eyle seve ve mu‘izz ü bāsıṭa nice iVERSE müzill ü ķābız cānibine daḥı eyle ive cemīḻ ü laṭīf olmasını ne gūne ārzū iderse Ḳahhâr u Müntaķım olduḡı zamānda daḥı eyle ārzū ide (380a)

2.4.1.5.4. el-Mübdi':

"Mübdi'" kelimesi, "eşi ve benzeri olmaksızın yaratan" anlamında olup, Allâh'ın ilk defa yaratma fiilini ifade ederken; "muîd" kelimesi "tekrar eden" anlamına gelerek, Allâh'ın yaratmayı tekrar etme fiilini belirtir. *Kur'ân*'da bu esmâlar, yaratmayı ilk başlatan ve yeniden yaratan Allâh'ı ifade eder (Topaloğlu, 2020:429-430).

Mübdi‘est ü tābi‘-i ustād nī

Müsned-i cümle verā isnād nī

Ol Allāh nuṭḡı ve her şey'i mübdi'dür ol ol cümleñüñ ya'ni yokdan var idicidir ustāda vü irşāda tābi' degüldür ve ol cümleñüñ müsnedidir anuñ ġayrıya isnādı yokdur ya'ni cemī'-i eşyānuñ müstenidi oldur ammā anuñ bir şey'e istinād u i'timādı yokdur (391a-391b)

2.4.1.5.5. el-Muhyî ve el-Mümît:

"Muhyî" ve "Mümît" esmâsı, Allāh'ın "yaşatan, diriltten" ve "öldüren" sıfatlarını ifade eden Esmailhüsñâlarıdır. *Kur'an*'da "Hay" ismi beş âyette Allāh'a nispet edilmiştir ve ihyâ (diriltmek) ile imâte (öldürmek) kavramları Cenâb-ı Hakk'ın hayat verme ve hayatı sonlandırma fiillerini kapsar. Allāh'ın Muhyî ismi can verme, öldükten sonra diriltme, yağmurla yeryüzünü canlandırma ve manevî olarak kalpleri ilahî hidayetle diriltme anlamlarını içerir. Mümît ise, ölümü ve hayatın sona erdirilmesini ifade eder. İhyâ ve imâte kavramları, tabiatın işleyişinde ve insanın ruhî-manevî dünyasında Allāh'ın mutlak kudretini ve tevhid ilkesini yansıtır. Tasavvufa göre Muhyî ismi, ruhların ve kalplerin manevî dirilişini sağlayarak insanları ilahî hidayet ve marifetle canlandırır; Mümît ismi ise dünyadaki yaşamın geçici olduğunu ve insanın nihai olarak Allāh'a döneceğini hatırlatır (Topaloğlu, 2020:78-79).

kezâlik Muhyî vü Mümît isimleri gibi ki bunlaruñ dağı zuhûrı bu 'âlem-i zâhire nisbetledür egerçi Muhyî isminüñ 'âlem-i ervâhda eşeri ve tecellîsi vardur ammā zuhûrı aşıl bu 'âlemde dūr ki ölmek ve dirilmek bu 'âleme nisbetledür pes 'abd bu 'âleme gelmeyince Şâfî isminüñ ve Muhyî vü Mümît isminüñ âşârını müşâhede kılmadı bu 'âleme geldükden sonra rabbisinüñ bu sıfatlarla mevşûf olduğunu yaķinen bildi ve müşâhede kıldı (370a-370b)

2.4.1.5.6. el-Müntakım:

Müntakım kelimesi, "şiddetle ayıplamak, suçluyu cezalandırmak, öç almak" anlamlarına gelen nakm (nükûm) kökünden türemiş olup "yadırgayıp ayıplayan, suçluyu cezalandıran" anlamında kullanılır. *Kur'an-ı Kerîm*'de Allāh'a nisbet edilen bu kavram, on üç yerde geçer ve genellikle Allāh'ın adaletini ve cezalandırıcı yönünü

ifade eder. Allâh’a nisbet edilen intikam, adalet ve ıslah amacı taşır, kişisel tatmin unsuru içermez. Allâh’ın cezalandırması, suçluyu uyarmak ve toplum düzenini sağlamak için gerçekleştirilir (Topaloğlu, 2006:23-24).

*Ḥazret-i Cenâb-ı ‘İzzete esmâ-yı laṭîfiyyesi cihetinden nice ‘âşık ise esmâ-yı ḳahriyyesi tarafından daḥı eyle ‘âşık ola **meşelâ** muṭî’i nice severse mâni’i daḥı eyle seve ve mu’izz ü bâsıṭa nice iverse müzill ü ḳâbız cānibine daḥı eyle ive cemîl ü laṭîf olmasını ne gûne ârzü iderse Ḳahhâr u Müntakım olduḡı zamānda daḥı eyle ârzü ide ve bu gûne esmâ-yı celâliyye ḥazṣ ide **ve’l-hâşıl** ma’sûḳ her ne şıfatla tecellî iderse ve her ne ḥâleti ki mürîd olursa ‘âşıkuñ daḥı murâdı ol ola (380a)*

2.4.1.5.7. es-Settâr:

es-Settâr esması, Allâh’ın günah ve ayıpları örten, gizleyen, bağışlayan ve açığa çıkartmayan sıfatıdır. Tasavvufa göre eğer Allâh hatalarımızı örtmeseydi, yaşam sürdürülemez hale gelirdi. İnsanlar, hem dünyevî hem de manevî varlıklar olarak yaşamlarını sürdürebilmek için Allâh’ın Settâr ismine muhtaçtırlar. Allâh’ın "Settar" ismi, Timizî rivayetlerinden aktarılan ve yaygınlık kazanan Esmâyihüsna arasında yer almamakla beraber tasavvuf anlayışlarının birçoğunda vird olarak yer almaktadır.

*bu ‘âlem-i ervâḥda ‘uyûb u zunûb yok idi ki hattâ Settârlık ve Ğaffârlık şıfatları zâhir olaydı **kezâ ve kezâ** niçe şıfât-ı ‘aliyye vardır ki anuñ zuhûrı bu ‘âlem-i zâhire merhûndur **pes** ‘abd rabbisini ol şıfatlarla mevşûf bilmek daḥı bu ‘âlem-i ecsâma gelmege mevķûfdur sa‘âdet-i kübrâ ve ni‘met-i ‘uzmâ bir kimse rabbisini mevşûf olduḡı evşâf-ı kāmile ile bilmek ve müşâhede ḳılmaḡdur (370b)*

2.4.1.5.8. eş-Şâfi:

Şâfi ismi, Allâh’ın maddî ve manevî hastalıklara şifa veren sıfatıdır. Fussilet sûresinde, “Kur’ân müminler için hidayet rehberi ve şifadır.” ifadesiyle bu isim tecelli

eder ve kalplerin manevî hastalıklarına deva sunar. Tasavvuf bağlamında, Allâh'ın Şâfî ismiyle tecellisi, ruhların ve kalplerin arındırılması ve iyileştirilmesinde görülür. Manevî hastalıklar, tıpkı maddî hastalıklar gibi Allâh'ın Şâfî ismiyle tedavi edilir ve hastalıklar, kişinin Allâh'a daha yakın olmasına vesile olur. Bu yüzden, hastalık anlarında şifayı Allâh'tan bilmek ve O'na dua etmek, tasavvufun önemli bir uygulamasıdır. Allâh'ın "Şâfî" ismi, Timizî rivayetlerinden aktarılan ve yaygınlık kazanan Esmâyhüsna arasında yer almamakla beraber tasavvuf anlayışlarının birçoğunda vird olarak yer almaktadır.

şifât-ı İlâhiyyeden nice şifât vardır ki anuñ zuhûr bu 'âlem-i zâhir vâsıtasıyladur meşelâ ism-i Şâfî gibi ki Şâfî isminüñ zuhûr cesedde olan maraž u derdi izâle idüp şifâ virmek ile olur 'âlem-i ervâhda ise bu ismüñ tecellîsi nev'â zâhir olmaz ve kezâlik Muhyî vü Mümîd isimleri gibi ki bunlaruñ dağı zuhûr bu 'âlem-i zâhire nisbetledür egerçi Muhyî isminüñ 'âlem-i ervâhda eşeri ve tecellîsi vardır ammâ zuhûr aşıl bu 'âlemde dür ki ölmek ve dirilmek bu 'âleme nisbetledür pes 'abd bu 'âleme gelmeyince Şâfî isminüñ ve Muhyî vü Mümîd isminüñ âsârını müşâhede kılmadı bu 'âleme geldükden soñra rabbisinüñ bu şifâtlarla mevşûf olduğunu yakînen bildi ve müşâhede kıldı (370a-370b)

2.4.1.5.9. et-Tevvâb:

Tevvâb, sözlükte "geri dönmek" anlamındaki tevâ kökünden türeyen ve "çokça tövbe eden" veya "tövbeleri çok kabul eden" anlamına gelen bir kavramdır. Kur'an'da ve hadislerde sıkça geçen Tevvâb, Allâh'ın kullarını tövbeye muvaffak kılan ve onların tövbelerini kabul eden Esmâyhüsna'da yer alan sıfatıdır. Bu kavram, insana nispet edildiğinde günah ve mâsiyetten itaate dönmeyi ifade ederken Allâh'a nispet edildiğinde gazabın rıza ve muhabbete dönüşmesi anlamını taşır. Tevvâb isminin mübalağa içermesi, Allâh'ın sayısız günahı olan kullarını tekrar tekrar bağışladığını vurgular. Tasavvufta tevâb, Allâh'ın kulunu mâsiyetten taate yönlendiren ve kalplerini ilahî hidayetle canlandıran bir isim olarak kabul edilir (Topaloğlu, 2012:48-49).

*Ḥazret-i Ḥudānuñ Tevvāb olmasını ve setr-i ‘uyūb ve mağfîret-i zunūb kılmasını rūḥ bu ‘āleme gelmeyince müşāhede kılmađı **zīrā** bu ‘ālem-i ervāḥda ‘uyūb u zunūb yok idi ki hattā Settārılık ve Ġaffārılık şıfatları zāhir olaydı **kezā** ve **kezā** niçe şıfāt-ı ‘aliyye vardur ki anuñ zuhūrı bu ‘ālem-i zāhire merhūndur **pes** ‘abd rabbisini ol şıfatlarla mevşūf bilmek dađı bu ‘ālem-i ecsāma gelmege mevķūfdur sa‘ādet-i kübrā ve ni‘met-i ‘uzmā bir kimse rabbisini mevşūf olduđı evşāf-ı kāmile ile bilmek ve müşāhede kılmađdur kemālile bilmek ise bu ‘ālemde müyesserdür **pes** rūḥ-ı insānīnūñ ‘ālem-i ecsāma gelmesinde fā‘ide Ḥazret-i Ḥaķķuñ evşāf-ı kāmile ile bilinmesi ve ‘abdūñ tekmīl-i ma‘rifet kılması içündür (370b)*

2.4.1.5.10. Yezdān:

Kadim İran’da "tapınılmaya lâyık varlık" anlamında kullanılan "yazata" kelimesi, Zerdüşť sonrası Avesta edebiyatında Ahura Mazda’nın yetkilerini ve gücünü paylaşan ilāhî varlıkları tanımlamak için genişletilmiştir. İslām öncesi İran’da yaygın olan bu kavram, İslām fetihlerinden sonra Müslümanların yönetimi altına giren Mecūsîler tarafından Hürmüz (Ahura Mazda) için "yezdan" şeklinde tek tanrı olarak kullanılmıştır (Alıcı, 2013:512-513). *Kur’ân*’da ve Esmâyihüsna’da yer almayan ancak Farsça yazılmış eserlerde Allāh’ı ve affediciliğini vurgulamak için kullanılan bir isimdir.

Şükr-i Yezdan řavķ-ı her gerden buved

Nī cidāl u rū-turuş kerden buved

*Ḥazret-i Ḥudānuñ şükri her gerdenūñ řavķı olur **ya‘nī** her kimsenūñ gerdenine farzdur ve lāzımdur ki mün‘im-i ḥaķīķīye şükr ide **‘ale’l-ḥuşūş** ‘ālem-i ervāḥdan ‘ālem-i insāniyyete getürdigi ve ‘aql u idrāk mertebesine yitürdigi ni‘amuñ şükrini kıla şükr cenk ü cedāl eylemek ve yüziñi ekşi itmek degüldür **ya‘nī** Ḥazret-i Bārī seni bir belāya mübtelā eylese bunda ne ni‘met vardur (371b)*

2.4.1.6. Gaflet:

Gaflet, İslâm'da "terketmek, önemsememek" anlamında bir kavram olup, "dalgınlık, dikkatsizlik, yanılma, ihmal" olarak tanımlanır ve insanın Allâh'a olan bağlılığını zayıflatır. *Kur'ân*'da, manevî menfaatlerini idrak edemeyenler gafil olarak nitelendirilir ve bu kişiler Allâh'ın ayetlerinden habersiz, cehennemlik kimseler olarak tanımlanır. Hadislerde ise gafil kalple yapılan duaların kabul edilmeyeceği belirtilir. Tasavvufta zâhid ve sûfiler gafletin, kişinin manevî gelişimine engel olduğunu vurgular ve bu halden korunmak için Allâh korkusunu önerirler (Uludağ, 1996:282-283).

*kâmil olan kimse her ne kadar loğma yise nûr-ı Hâk olur ve tâ'at ü 'ibâdete takvîyet virür ve her ne mertebe nikât u esrâr söylese anuñ 'uhdesinden gelür ve anı şer'â tevfiğ ider **amma** sen kâmil degülsin yime lâl ol ve hāmūş ol **zîrâ** sen loğma yiseñ sende ğaflet ü keşâfet ziyâde olur ve hevâ-yı nefsüñ kuvvet bulur (389a-389b)*

Çün zilukma tû ħased bîñi vü dām

Cehl ü ğaflet zāyed anrâ dan ħarām

*Çünkü ta'âm u ğıdâdan sen ħased göresin ve ħayd u dām göresin yağîn kendiñi bir şey'e muğayyed görüp rāh-ı Hâkdan vāmānde bulasın ve andan ceħl ü ğaflet toğā anı sen ħarām bil **zîrâ** loğma-yı ħarāmuñ şānı budur velev kâne fîşüreti'l-ħelāl elbette loğma-yı ħelāl nûr-ı cān ve zevğ-i revān bitürür **ammâ** ħarām olan keşâfet ü ğaflet zuhūra getürür (394a)*

*loğma-yı ħelāl tâ'at u nûrāniyyet ve 'ilm ü ħikmet ve bunlar emşālî ħaşlet maħşûllerin virür ve ğıdā-yı ħarām zulmet u ğaflet bitürür **nitekim** arpadan buğday ve buğdaydan arpa ħāşıl olmaz atdan eşek ve eşekden dağlı at toğmaz (394b)*

2.4.1.7. Hayr / Hayır - Şerr / Şer:

Hayr, "iyi olmak" ve "iyilik etmek" anlamlarına gelen bir kavram olup, *Kur'ân*'da ve hadislerde maddî ve manevî iyilikleri kapsayan geniş bir anlam

yelpazesi içinde kullanılır. *Kur'ân*'da hayr; mal, servet, bolluk gibi maddî nimetler veya genel olarak Allâh'ın insanlara verdiği her türlü nimet anlamında geçerken manevî nimetler olarak da vahiy, hikmet ve sâlih amel gibi kavramlarla ilişkilendirilir. Tasavvufta ve İslâmî düşüncede hayr, Allâh'ın lütuf ve inayetinin bir sonucu olarak değerlendirilir; insanların iyi davranışlar sergileyerek Allâh'a yakınlaşmaları ve dünya hayatını imar etmeleri gerektiği vurgulanır (Çağrı,1998:43-46).

Şer, hayrın karşıtı olarak "kötülük, zararlı ve çirkin şeyler" anlamına gelir. *Kur'ân*, şerrin Allâh'tan geldiğini ve insanların iyilikle kötülükle sınıandığını belirtir, ancak Allâh'ın şerre sebep olmadığı, sadece insanları denemek için bunları yarattığı vurgulanır. Şer, insanın nefsî arzularına uyarak ilahî emirlere karşı gelmesiyle ortaya çıkar ve genellikle şeytanın vesveseleriyle ilişkilendirilir. Tasavvuf ise, şerri nefsin kötü eğilimleri olarak görür ve manevî gelişim için bir engel olarak değerlendirir (Yavuz, 2010:539-542).

ey zinde dil olan kimse eger bir zinde dil olan kimse bulamazsañ hayru'l-celîs olan ve rûh-ı revāna enîs olan Hâzret-i Kûr'ânla ünsiyyet idüp tilâvetile mütelezziz olup aḥkāmıyla 'amel eyleyesin (374a)

kemā ḳāle 'aleyhisselām biḥasebi'mrî' imrin mine's-şerri en yuşāra ileyhi bi'l-eşābi'î fi'd-dîni ev fi'd-dunyā illā men 'aşimehullāhu 'an ebî Hureyre raḍiyallāhu 'anha⁴⁰ nitekim şöhretten ve ḥabs-i tenden necāt bulmak bâbında bu kışşayı takrîr iderler tā kim ḥişşe alalar (375b)

ḥayru'l-ebeveyn olan şeyḥ ü 'azîzinüñ niçe zamān kelāmına ḳulaḳ tutmak gerek ve andan ḥüsn-i ta'bîri ve esrâr-ı ṭarîḳat söylemegi istimā' ide tā ba'dehu kendü daḥî şāḥib-i nuṭḳ olup ḥüsn-i ta'bîr eylemege ḳādir ola (390a)

⁴⁰ "Ebu Hureyre (ra) rivayet eder ki: Hz. Peygamber, dinî ve dünyevî meselelerde Allâh'ın günahsız kıldıkları dışındakilerden korkarım, demiştir."

eger evlād-ı Ādem iseñ hemîşe talebde ol ve hem anuñ bölüğinde ol şeytân gibi serkeş olma ve girye vü zārîden ferāğat kıılma hayr-ı halef olana lâzımdur ki ceddinuñ eşerine gide ve anuñ ‘amel ü tarîkını ihtiyâr ide (393a)

Fi’lrâ derğayb eşerhâ zād nist

V’an mevālîdeş beḥükm-i ḥalk nist

İnsāndan şudūr iden fi’l ü kavı ki hayr u şerr her ne ise ‘ālem-i gaybda eşerleri zādenîdür **ya’ni** toğmaqlık muḳarrerdür ve fi’lün mevālîdi ki ‘ālem-i gaybda toğar ḥalkuñ ḥükminde degüldür [...] Ḥazret-i Ḥudā-yı müte‘āl ol āsār u cezāyı ḥalk u icād ider **egerçi** ol mevālîdüñ nisbet ü izāfeti yine bizedür **zîrâ** aṣl-ı fi’l bizden şudūr eyledi **pes** fi’lden toğan daḥı bizüm olur **kemâ kâle ‘aleyhisselām en-nāsu mecziyyüne bia’mālihîm inne ḥayran faḥîran ve inne şerren feşerren**⁴¹ (396a-396b)

taḳdîr-i kelām her ḳanḳı āyeti ki āyetlerden biz nesh iderüz ve **yāḥud** unutturavuz **ne’ti biḥayrin minḥa**⁴² ol āyet-i mensūḥadan daḥı ḥayrlusın getürürüz (399b)

2.4.1.8. Helâl - Haram:

Helâl, İslâm’da "mubah, câiz ve serbest" anlamına gelen ve dinde akıl sahibinin yapıp yapmamakta serbest bırakıldığı davranışları ifade eden bir terimdir. Tarih boyunca helâl kavramı, kutsal ve dünyevî ayrımı üzerinden gelişmiş olup kutsal olana zarar vermeyen dünyevî davranışlar helâl sayılmıştır. İslâm’da helâl kavramı, dinî emirler ve yasaklarla uyumlu bir yaşam tarzını temsil eder (Demirci, 1998:173-175). Haram ise Allâh tarafından kesin olarak yasaklanmış, yapılması veya yenilmesi dinen sakıncalı olan şeyleri ifade eder. *Kur’ân* ve hadislerde yasakların detayları verilmiş olup haramın kapsamı geniştir. Tasavvufta haram, insanın manevî yolculuğunda Allâh’a yaklaşmasını engelleyen bir engel olarak görülür. Dinde haram

⁴¹ "İnsanlar amelleriyle karşılık görürler. Eğer hayır ise hayır ve şer ise şerdir."

⁴² "... ondan daha hayırlısını getiririz." (Bakara, 106)

olan fiillerin ve nesnelerin insanın hem dünyadaki huzurunu hem de ahiret hayatını etkilediği vurgulanır (Demirci, 1997:97-100).

Luğma vü nüktest kāmīlā ḥelāl

Tū nei kāmīl meḥor mībāš lāl

*Ey nāķış olan ehl-i nefis loğma yimek ve nükte dimek kāmīle ḥelāldür **zīrā** kāmīl olan kimse her ne kadar loğma yise nūr-ı Hağ olur (389a)*

***lākin** iyilik şol iyikdür ki Hağret-i Hudānuñ ḥarām itdiği şeyden perhīz idesiz buyūta ḳapularından berū gelūñ ey mü'minler ve Hağret-i Allāhdan ittīkā eyleñ size emr eylediği ḥuşūşda 'azāb-ı 'īḳābdan necāt ricā eylediğünüz ḥāldē (391a)*

Luğmayī k'ū nūr efzūd u kemāl

An buved āverde ezkesb-i ḥelāl

*Bir loğma ki nūr u kemāl ziyāde itdi ve ol loğmayı ākil olan kimsenūñ derūnı münevver olup mertebe-yi kemāle müteveccih oldı ki ḥelāl kesbden getürölmiş loğma oldur **ya'ni** loğma-yı ḥelālūñ elbette şānı oldur ki nūr u kemāl ziyāde ider*

Meşnevī

Revğanī k'āyed çerāğ-ı mā kuşed

Āb ḥ'āneş çün çerāğīrā kuşed

*Şol bir revğan ki gele bizüm çerāğımızı söndüre sen ol revğana āb di çünki çerāğı söndüre **çünki** bir revğanda revğanlık ḥāşiyyeti olmaya ve çerāğa yardım itmeye ol āb ṭabī'atlı olur **pes** aña revğan dinmez **kezālik** bir loğma ki çerāğ-ı ḳalbe ziyā vermeye **belki** nūr-ı derūnı itfā eyleye ol ṭa'ām **egerçi** ḥelāl mertebesinde ise de aña ḥarāmdı **zīrā** ḥāşiyyet-i ḥelāl anda bulunmamış olur*

Meşnevī

İlm ü ḥikmet zāyed ezluğma-y ḥelāl

İşğ u rikḳat āyed ezluğma-y ḥelāl

Ḥelāl loğmadan 'ilm ü ḥikmet toğar ve 'aşğ u rikḳat-i ḳalb ḥāsıl olur ḥelāl gıdādan ḥelāl loğmanuñ şānı budur

Meşnevî

Çün zilukma tû hased bîni vü dām

Cehl ü ğaflet zāyed anrā dan harām

*Çünkü ta‘ām u ğidādan sen hased göresin ve kayd u dām göresin yaķın kendiñi bir şey’e muķayyed görüp rāh-ı Haķdan vāmānde bulasın ve andan cehl ü ğaflet toĝa anı sen harām bil zīrā loķma-yı harāmuñ şānı budur velev kāne fīşüreti’l-helāl elbette loķma-yı helāl nūr-ı cān ve zevķ-i revān bitürür **ammā** harām olan keşāfet ü ğaflet zuhūra getürür (393b-394a)*

*loķma-yı helāl tā‘at u nūrāniyyet ve ‘ilm ü hikmet ve bunlar emşāli haşlet maḥşüllerin virür ve ğidā-yı harām zulmet u ğaflet bitürür **nitekim** arpadan buĝday ve buĝdaydan arpa ḥāşıl olmaz atdan eşek ve eşekden daḥı at toĝmaz*

Meşnevî

Lukma tuḥmest u bereş endişehā

Lukma baḥr u gevhereş endişehā

*Fi’l-meşel loķma toḥmdur ve anuñ ḥāşılı fıkrlerdür **ma’nāda** loķma deryādur ve anuñ gevheri endişelerdür*

Meşnevî

Zāyed ezlukma-y helāl ender dehān

Meyl-i ḥıdmet ‘azm-ı reften an cihān

Ağızda helāl loķmadan toĝar Hażret-i Ḥudānūn ḥıdmetine meyl ü muḥabbet toĝar ve ol cihāna gitmeklik toĝar (394b)

2.4.1.9. İtaat, Taat, İbadet:

İtaat, "baş eğmek, emredileni yerine getirmek, söz dinlemek" anlamına gelen ve *Kur’ân*’da sıkça geçen bir kavramdır. Allāh’a, peygambere ve yöneticilere itaat olarak üç kategoride ele alınır. Allāh’a itaat, evrendeki tüm varlıkların O’na itaat etmesiyle başlamış ve insanın özgür iradesiyle O’na yönelmesiyle tamamlanır. Peygambere itaat, Allāh’ın buyruklarını anlamak ve yaşamak için gereklidir. Tasavvufta ise itaat, Allāh’a tam teslimiyet ve O’nun sevgisini kazanma yolunda

önemli bir yer tutar (Alper, 2001:444-445). İslâm'da ibadet, kişinin hayatını Allâh'a karşı saygı ve itaat bilinci içinde sürdürmesini içerir ve bu davranışların manevî bir özü olması gerektiği vurgulanır. İbadet, dua, secde, rükû gibi çeşitli şekillerde ortaya konur ve hem maddî hem de manevî boyutları kapsar (Sinanoğlu, 1999:233-235).

İbadet, İslâm'da genel ve özel anlamlarda kullanılır. Genel anlamda ibadet, müminin Allâh'a olan sevgi ve saygısını ifade ederek, O'nun rızasına uygun davranma çabasını kapsar. Özel anlamda ise namaz, oruç, zekât ve hac gibi belirli dinî görevleri yerine getirmeyi ifade eder. Namaz, oruç ve hac gibi ibadetler, müminin Allâh'a olan bağlılığını simgelerken, zekât ve sadaka gibi ibadetler toplumsal dengeyi sağlar (Koca, 1999:240-247). İbadeti, yakîn derecesine ulaşmak için vazgeçilmez bir araç olarak görmüşler ve ihsan kavramıyla bilinçli ibadetin önemini vurgulamışlardır (Uludağ, 1999:247-248). "Taât" kelimesi ise ibadetle eş anlamlı olarak kullanılmakta ve değerlendirilmektedir. İtaat, taat ve ibadet kelimeleri dinî metinlerde yakın anlamlı olarak karşımıza çıkmaktadır.

*ehlullâhuñ cebrî mürte'isün cebrine beñzer ki maqbûldur ve memdûhdur ve ehl-i
i nefis olan ve cebriyyenün cebrî gayr-ı mürte'is olanuñ taħrîk-i yed eyledükde
ben de mecbûrum dimesine beñzer ki mezmûmdur ve maqđûhdur cebriyye
tāyifesi nefslerinün hazzı cānibine gelseler mürîd ü muhtār olurlar ve tā'at u
'ibādet'e gelseler ihtiyārumuz yokdur dirler ve kendüleri cebrî iderler (361b)*

*ol 'ālemde şābir ü mücāhid mertebesin bulmadılar tā bu 'ālem-i ecsāma
gelmeyince ve tā'at u mücāhede idüp mücāhede ile ihtiyār olmayınca pes bu
'āleme geldiler ve mücāhede idüp mücāhid oldılar ve belālara şabr idüp şābirler
mertebesin buldılar (369a)*

*Ḥazret-i Cenāb-ı 'İzzet ol rūḥ-ı āzādı sicn-i ṭabī'ata getürüp ḥabs eyledi ve firāk
u hicrānuñ belāların aña zevk itdirdi tā ki ol 'āleme 'ibādetle müste'id ola ve
ba'de ḥalāşü'l-beden ol nî'metün qadrini bile (369b)*

turş rûy olan kimseye derûna yol bulmak gerekse aña di ki halâvet-i şükr-i tâ'atle memzûc olup ol vâsiâ ile derûna yol bula ve maqbûl ola (372a)

Zillet-i ü bih zi'tâ'at hây-i halk

Pîş-i küfreş cümle îmanhâ halk

*Anuñ zilleti gayrılarıñ tâ'atından Allâhu Te'âlâ katında yegdür anuñ küfri katında cümle îmanlar köhnedür anuñ ha'tâ ve zilleti halkuñ ha'tâ ve zilleti gibi degüldür **nitekim** müctehid-i fi'd-dîn ha'tâ eylese şevâb yazılır ve tâ'at u îmandan murâd erbâb-ı taklîdüñ qalîl olan îman u tâ'atıdır ma'lûmdur ki müctehidüñ ha'tâsı muqallidüñ tâ'at u îmânından evlâdur **ve anuñ** küfrinden murâd küfrüñ lûgat ma'nâsı olduğı üzre setrdür **ya'ni** ol 'âşık kendinüñ tâ'at u îmânını ve Hazret-i Allâh ile olan esrâr u kurbetini 'uyûn-ı nâsdan setr eylemesi katında muqallid olanlarıñ îmanları halk ve bî'tibârdur demek olur (382a-382b)*

kâmil olan kimse her ne kadar loğma yise nûr-ı Haq olur ve tâ'at ü 'ibâdete takvîyet virür ve her ne mertebe nikât u esrâr söylese anuñ 'uhdesinden gelür ve anı şer'â tevfiq ider (389a-389b)

*loğma-yı helâl tâ'at u nûrâniyyet ve 'ilm ü hikmet ve bunlar emsâli haşlet maşşüllerin virür ve gıdâ-yı harâm zulmet u gaflet bitürür **nitekim** arpadan buğday ve buğdaydan arpa hâşıl olmaz atdan eşek ve eşekden dağı at toğmaz (394b)*

2.4.1.10. Kader (Takdîr):

Kader ve kazâ, İslâm'da Allâh'ın yaratıklarına ilişkin planını ve tabiatın işleyişini ifade eden kavramlardır. Kader, Allâh'ın her şeyi ezeli ilmiyle bilip belirlemesi, kazâ ise bu planın gerçekleşmesidir. "Takdîr" ise, kaderle eş anlamlı olarak kullanılır ve "bir şeyin mahiyet ve niteliklerinin yanı sıra var oluş zamanı ve mekânını belirlemek" anlamına gelir. Tasavvufta kader, Allâh'ın mutlak ilmi ve iradesine bağlı olarak gerçekleşen olayları ifade eder ve sûfiler kaderi, insanın

iradesiyle yaptığı fiillerin ötesinde, Allâh'ın doğrudan yönettiği ilâhî bir süreç olarak görürler. *Kur'ân*'da kader, Allâh'ın yaratma, yaşatma, öldürme gibi fiilî sıfatlarıyla ilişkilendirilir ve her şeyin Allâh'ın ilmi, iradesi ve kudretiyle gerçekleştiği vurgulanır. Kader ve takdîr kavramlarının bu şekilde eş anlamlı kullanımı, Allâh'ın her şeyi belirli bir ölçü ve plana göre yaratıp yönettiğini ifade eder ve bu, hem *Kur'ân*'da hem de tasavvufta önemli bir yer tutar (Yavuz, 2001:58-63).

Mesnevî-yi Ma'nevî'nin 361a-400b varaklarında "kader" kelimesi tek bir beyitte kullanılmıştır. Ancak kader ile aynı anlama gelen "takdîr" kelimesi on beş kez yer almıştır. Takdîr kelimesi ekseri bir terkip içerisinde yer almış ve "Beğenme, güzel bulduğunu, beğendiğini belirtme, bir kimsenin veya şeyin önemini, değerini anlama, kıymet biçme, değerini belirleme" vb anlamlarda kullanılmıştır. Bilhassa belirtmek gerekir ki söz konusu eser *Mesnevî* olunca okyanusun altında sadeyle sırlanmış manâ incisinin tesbiti şarihin ve kârinin takdîrindedir. Aşağıda kelimenin kullanımına ilişkin bazı örnekler sunulmuştur.

et-ṭayyibātu li't-ṭayyibîne⁴³ dergâh-ı Hakkâ ṭayyib gelenler için ṭayyibât vardır ḥabîṣ olanlar için ḥabîṣât vardır mışra⁴⁴-ı şânî bu ma'nâyı müş'ir olur takdîr-i kelâm yarrâ hoş kün hoşî bubîn ve berencân-ı bedî bubîn⁴⁴ demekdür (361a)

aşlında 'aql 'aql-ı küllîdür ki enbiyâ vü evliyānuñ 'aқıllarıdur ve 'uқûl-ı cüz'î aña nisbet 'aql degüldür pes takdîr-i ma'nâ bu zıkr bahş bahş-i 'aқldur ki aşlında 'aql degüldür (362a)

ten-i insânî eyvân-ı şūrîde nice rāḥat bulursa cān daḥı mertebe-yi 'ilmde eyle rāḥat bulur kâfiyeler mast olduğu takdîr üzere eger mertebe-yi ceḥlde bulunursaḳ ol bizüm zindānımızdur eger mertebe-yi 'ilmde bulunursaḳ ol bizüm eyvānımız ve maқām-ı 'ālîşānımızdur (364b)

⁴³ "İyi ve güzel şeyler iyilere..." (Nur, 26)

⁴⁴ "Sevgiliyi hoş kıl, güzelliği gör ve kötü niyetli insanların zararını gör."

*Ḥazret-i Allāh anuñ rif'ati üzre niçe ḥāş rif'atler iḥsān ider veyāḥud tācdan murād edeb-i İlāhîdür ki edeb tācist eznür-ı İlāhî binih berser bür ve her cā ki ḥvāhî⁴⁵ buyurmuşlardır **pes** bu taḳdîr üzre anuñ edebi üzre Ḥazret-i Bārî kendinüñ nūrından niçe tāclar ḳor anuñ başı üzre dimek olur (382b)*

İn ḳader ta'zîm din şanrā ḥarîd

K'ez mirî an dest ü pāḥāşan burîd

*Bu ḳadar ta'zîm ve Ḥazret-i Mūsāyı bu ḳadar (taḳdîm) eylediklerinden ötürî anlar dînî şatun aldı **ya'nî** anlaruñ îmânına sebep oldu Ḥazret-i Mūsâyı lecc ü 'inād eyledikleri cihetden elleri ve ayakları bürîde oldu (388b-389a)*

2.4.1.11. Kevn:

Kevn kelimesi tasavvufta "var olmak" anlamında kullanılır ve özellikle "kün" (ol) emriyle ilişkilendirilir. İlk dönem mutasavvıfları, Cüneyd-i Bağdâdî ve Serrâc, kevnî sûfîlerin madde âleminde bedenlen bulunurken ruhen bu âlemden ayrı olmalarını ifade eden bir terim olarak kullanmışlardır. İbnü'l-Arabî'ye göre kevn, yaratılan her şey olup gerçek varlık yalnızca Hak'tır. Sûfîler bu nedenle yaratılanları değil, yaratıcıyı görmek ve madde âleminde yüz çevirerek Hakk'a yönelmek gerektiğini vurgulamışlardır. Tasavvufta kevn, dünya ve âhireti kapsayan geniş bir anlam yelpazesi içinde ele alınır (Uludağ, 2022:342-343).

*bir rûḥ bir ḳālîba gele ve ol ḳālîbda anuñ eşeri nümâyân ola kelime ma'nāya delâlet itdügi gibi ol ḳālîb kendü rûḥınuñ şânına ve ḥaḳîḳatine ve anda ne içün vaz' olduğına delâlet ider **pes** şaḥâyîf-i kevnde **ey** âyât-ı Ḥaḳḳı oḳumaḳ isteyen kimse her kelime bir ma'nāya delâlet itdügi gibi her şûret daḥı bir gûne ma'nāya delâlet ider **imdi** bu ḳavâlib-i insāniyyeye ve bu şuver-i kevnîyyeye nazar eyle ki her biri ḥāşşaten kendi de mevzû olan ma'nāya delâlet ider **eger** 'ārîf iseñ meşâyîḥ-ı 'azāmuñ 'âlem-i me'ânî didüklerini bu 'âlem-i şûretde görürsin ve*

⁴⁵ "Edeb tacı, İlâhî nurdan bir taçtır. Tacı başına koy, nereye istersen götür."

mütekellim-i haḳīḳīnün o şūretten ne murād eyledüğine vāḳıf ve ‘ārif olursın
(370a-370b)

2.4.1.12. Kıyamet:

İslâm dininde kıyamet inancı, zamanın düz bir hat olarak aktığını kabul eder ve dünya hayatının sonu ile ahiret hayatının başlangıcını ifade eder. *Kur'ân*'da kıyametle ilgili birçok ayet ve sûre bulunmaktadır ve kıyametin dehşeti, gerçekleşme biçimi, aşamaları detaylı bir şekilde tasvir edilir. Kıyamet, sûra üflenmesiyle başlar, ardından diriliş (ba's), toplanma (haşır), hesap ve nihayet cennet veya cehennem ile ebedî hayat devam eder. Tasavvufta ise kıyamet, insanın manevî uyanışı ve nefsin arınması olarak da yorumlanır; burada kıyamet, manevî dönüşüm sürecini ifade edebilir (Topaloğlu, 2022:516-522).

Ḥazret-i Cenāb-ı ‘İzzet rûz-ı kıyāmetde diye ki taḥḳīḳa ben bunlara cezā virdüm
*envā‘-ı nı‘amı bu gün **bimā şaberū** sizün (400b)⁴⁶*

2.4.1.13. Küfr / Küfür:

Küfür, İslâm'da "örtmek, gizlemek, nankörlük etmek" anlamına gelen bir terimdir ve genel olarak Allâh'ı, peygamberlerini ve onların tebliğ ettiği ilahî hükümleri reddetmek anlamında kullanılır. Küfür, Allâh'a inanmamak, peygamberlerin getirdiği mesajları kabul etmemek ve dinin emirlerini yerine getirmemek olarak tanımlanır. *Kur'ân*'da, küfür Allâh'ın varlığını ve birliğini, peygamberlerini ve ahiret gününü inkâr etmek anlamında sıkça vurgulanır ve küfre sapanların ahirette acı bir azaba uğrayacakları belirtilir. Tasavvuf açısından ise küfür, kulun Allâh'a yaklaşmasını engelleyen ve manevî bir perde oluşturan en büyük engel olarak kabul edilir (Sinanoğlu, 2002:533-536).

Zellet-i ū biḥ ziṭā‘at hāy-i ḥalḳ

Pîş-i küfreş cümle imanḥa ḥalḳ

⁴⁶ Çalışmanın son varakı olduğu için cümle yarım alınmıştır.

Anuñ zilleti ğayrılarıñ tã‘atından Allāhu Te‘ālā katında yegdür anuñ küfri katında cümle ĩmānlar köhnedür anuñ haṭā ve zilleti ḥalkuñ haṭā ve zilleti gibi degüldür **nitekim** müctehid-i fī‘d-dīn haṭā eylese şevāb yazılır ve tã‘at u ĩmāndan murād erbāb-ı taḳlīdūñ ḳalīl olan ĩmān u tã‘atıdur ma‘lūmdur ki müctehidūñ haṭāsı muḳallidūñ tã‘at u ĩmānından evlādur **ve anuñ** küfrinden murād küfrūñ luġat ma‘nāsı olduĝı üzre setrdür **ya‘nī** ol ‘āşıḳ kendinūñ tã‘at u ĩmānını ve Ḥazret-i Allāh ile olan esrār u ḳurbetini ‘uyūn-ı nāsdan setr eylemesi katında muḳallid olanlarıñ ĩmānları ḥalk ve bī‘tibārdur demek olur Ḥazret-i Cüneydūñ keferetun fīdīnillāhi ve‘l-kufri vācibun leddā⁴⁷ dimesi ve Ḥazret-i Şeyḫ Şiblīnūñ **tūbā limen māte fīkūfrihi femen māte fīkūfrihi femā veye‘l-Firdevsi**⁴⁸ dimesi setr-i esrār-ı rubūbiyyet ma‘nāsı murād olur (382a-382b)

Her ki ğired ‘illetī ‘illet şeved

Küfr ğired kāmīlī millet şeved

‘Īlete mensūb olan marīz her neyi tutarsa ‘illet olur **zīrā** mizāc-ı fāsīd olunca her neyise fāsīd eyler **ammā** bir kāmīl küfr tutsa millet olur **zīrā** aña bil’küfri ‘an ‘ilmin tutar şer‘an ve ‘aḳlen anı tutmak vācib olduĝı ḥīnde tutar **pes** anuñ ol ḥīnde küfr tutması millet olur (337b-388a)

2.4.1.14. Melek:

Melek kavramı, İslām, Hristiyanlık ve Yahudilik gibi vahye dayanan dinlerde, Tanrı ile insanlar arasında aracı olan ruhanî varlıklar olarak görülür. İslām’da melekler, Allāh’ın emirlerini yerine getiren, O’na sürekli ibadet eden, günahsız ve cinsiyetsiz varlıklardır. *Kur’ân*’da melekler Allāh’ın elçileri olarak tanımlanmış, yaratılışları ve görevleri çeşitli ayetlerde belirtilmiştir. Mevlevîlik ve diğer tarikatlarda meleklerin varlığı, Allāh’ın yüceliği ve rahmetiyle bağlantılı olarak tasavvufi ritüellerde ve sembolizmde yer bulur. Melekler, vahyin getirilmesi, insanları koruma,

⁴⁷ "Allāh’ın dinini inkâr edenler kâfirlerdir ve küfür onların üzerinedir."

⁴⁸ "Küfrü üzere ölen kimseye yazıklar olsun, çünkü küfrü üzere ölen kimse Firdevs Cenneti’nden mahrum kalır."

ilahî iradeyi gerçekleştirme gibi görevlerle donatılmış olup her dinde ve mistik inançta farklı özellikler ve rollerle tanımlanmıştır (Erbaş, 2004:37-39). Meleklerin varlığı, İslâm'da maddî dünyanın ötesinde manevî bir âlemin mevcudiyetini vurgulayan önemli bir inanç unsurudur (Özervarlı, 2004:40-42).

Tıfl-ı cān ezşîr-i şeytan bâz kun

Ba'd ezâneş bâmelek enbâz kun

Ey sâlik-i rāh-ı Haḡ cānuñ tıflını şeytān südinden men' eyle sîret-i şeytāndan murād ḡidā-yı cismāniyyedür andan soñra ol cānı melā'ikeye şerîk eyle ya'ni melā'ikenüñ ḡidāsına ve nūrāniyyetine anı enbâz eyle anlaruñ zevḡ aldığı yirden senüñ daḡı cānuñ zevḡ ala (393a-393b)

2.4.1.15. Mi'rac:

Mi'rac, sözlükte "yukarı çıkma vasıtası, merdiven" anlamına gelen bir kelime olup terim olarak Hz. Muhammed'in göğe yükselmesini ve Allâh katına çıkışını ifade eder. İslâmî kaynaklarda "isrâ ve mi'rac" olarak iki safhada ele alınır: Mescid-i Harâm'dan Mescid-i Aksâ'ya gece yolculuğu (isrâ) ve oradan göğe yükselme (mi'rac). Mi'rac hadisesi, Hz. Muhammed'in çeşitli peygamberlerle görüşüp Allâh'ın huzuruna çıkması ve beş vakit namazın farz kılınması gibi olayları içerir. Tasavvuf anlayışında, kulun mi'racı, Allâh'a yaklaşma ve O'nun rızasını kazanma yolculuğudur. Bu yolculuk, ibadet ve ubûdiyyet kavramlarıyla ifade edilir. Kul, ibadetlerini yerine getirirken, her şeyden sıyrılarak Allâh'ın huzurunda ve O'nunla birlikte olduğunun bilincine vardığında, mi'racını gerçekleştirmiş olur. Tasavvufta namaz, müminin mi'racı olarak görülür ve gönül huzuruyla kılınan namaz, kulun Allâh'a en yakın olduğu an olarak kabul edilir (Yavuz, 2020:132-135).

Her demî ūrā yekî mi'râc-ı ḡāş

Berser-i tâceş nihed şad tâc-ı ḡāş

Her bir demde ol 'āşık-ı şādık içün bir ḡāş mi'râc vardır ki müşāhede-yi zāt-ı İlāhîden anuñ tâcınıñ başı üzre Ḥazret-i Allāh niçe tâc-ı ḡāş ḡor tâcdan murād 'uluvv-ı şāndur bunda ya'ni Ḥazret-i Allāh anuñ rif'ati üzre niçe ḡāş rif'atler

ihsân ider veyâhud tâcdan murâd edeb-i İlâhîdür ki edeb tâcist eznür-ı İlâhî binih berser bür ve her cā ki ẖvāhî⁴⁹ buyurmuşlardur pes bu taqdîr üzre anuñ edebi üzre Hazret-i Bārî kendinüñ nûrından niçe tâclar qor anuñ başı üzre dimek olur (382b)

2.4.1.16. Mücâhede:

Mücâhede, "güç ve gayret sarfetmek" anlamına gelir ve tasavvufta nefis, şeytan ve düşmanla savaşmayı ifade eder. İlk sûfilerden Hâtim el-Esam'a göre mücâhede, insanın şeytanla, nefisle ve cephede düşmanla mücadelesini içerir. Hac ve Tevbe sûresinde Allâh yolunda yapılan mücâhedenin önemine vurgu yapılır. Tasavvufta büyük cihad, nefse karşı verilen savaştır ve bu, seyrüsülûkte ilerlemek için gereklidir. Mücâhede; takvâ, istikamet ve keşif mertebelerine ulaşmak için yapılır ve doğru uygulandığında Hakk'a vâsıl olmanın yollarını açar (Uludağ, 2020:339-440). Tasavvufta mücâhede eden kişiye "mücahid" denir. Mücâhid, nefesine, şeytana ve dış düşmanlara karşı mücadele eden, Allâh yolunda gayret gösteren kişidir. Mücâhid, sadece fiziksel savaşla değil, aynı zamanda manevî ve ahlâkî olarak da kendisiyle mücadele ederek nefisini terbiye etmeye çalışır.

ol 'âlemde şâlih ü fâsîd ve şâbir ü mücâhid egerçi Hazret-i Hudānuñ ma'lûmıdır ki bu 'âlemde dağı şâbir ü şâlih ve fâsîd olan ve mücâhede mertebesin bulan hemân ol 'âlemde şâbir ü mücâhid olandur bigayr-ı tefâvüt ve lâkin ol 'âlemde şâbir ü mücâhid olmağa i'tibâr yokdur ol 'âlem şalâh ü fesâd ve şabr u cihād 'âlemi degüldür pes lâzım geldi ki anda bilkuvve ẖaşıl olan a'māl bu 'âlemde fi'le gele ve şübüt mertebesin bula ve anda kâlellāhu Te'ālā ve lenebluvennekum hattā na'lemu'l-mucāhidîne minkum ve's-şâbirîne⁵⁰ şâbir ü mücâhid 'âlem-i ervāhda iken dağı Hazret-i Hudānuñ ma'lûmuydı ve lâkin şabr u cihād ile ibtilā olunmamışlar idi pes ol 'âlemde şâbir ü mücâhid mertebesin bulmadılar tā bu 'âlem-i ecsāma gelmeyince ve ṯā'at u mücâhede idüp mücâhede ile ihtiyār

⁴⁹ "Edeb tacı, İlâhî nurdan bir taçtır. Tacı başına koy, nereye istersen götür."

⁵⁰ "Andolsun ki içinizden cihad edenlere sabredenleri belirleyinceye ve haberlerinizi açıklayıncaya kadar sizi imtihan edeceğiz." (Muhammed, 31)

olmayınca pes bu ‘āleme geldiler ve mücāhede idüp mücāhid oldılar ve belālara şabr idüp şābirler mertebesin buldılar (368b-369a)

2.4.1.17. Peygamberler, Enbiyâ:

Peygamber kelimesi Farsça olup "haber getiren" anlamına gelir. Eski Türkçe karşılığı yalvaçtır (yalavaç), ancak peygamber kelimesi erken dönemde Türkçeye geçmiştir. *Kur’ân*’da ve hadislerde peygamberler için nebî, resûl ve mürsel kelimeleri kullanılır. Nebî "haber veren," resul ve mürsel ise "gönderilmiş kişi" anlamına gelir. Allâh’ın buyruklarını bildirmek üzere seçilmiş elçilerdir. Bazı ayetlerde Allâh’ın meleklerden ve insanlardan resuller seçtiği belirtilir. *Kur’ân*’da ve hadislerde peygamberlerin nitelikleri, yaşadıkları toplumun içinden seçilmiş olmaları, dürüst ve güvenilir olmaları, Allâh’tan vahiy almaları ve mucizeler göstermeleri şeklinde özetlenir. Peygamberler, insanlara doğru yolu gösterip erdemli davranışlara yönlendirmek için gönderilmiştir (Yavuz, 2007:257-262).

Mesnevî-yi Ma’vî’de "enbiya ve evliya" kelimeleri ekseriyetle birlikte zikredilmiştir. "Enbiya" kelimesinin birlikte geçtiği bölümler "evliya" maddesinde gösterilmiştir.

Ḥazret-i Nebîyy-i mükerrrem ‘aleyhisselām ba’s olunup anları dīne da‘vet eyledükde bu kadar ‘aқılla esrār-ı nebeviyyeden gāfil ve ‘ulūm-ı dīniyyeden cāhil oldu (362b)

Çün tu derḲur’ân-ı Ḥaқ bi’griḥti

Bārevān-ı enbiyā āmiḥti

Ey zinde dil olan kimse çünkim sen mürde dillerüñ muḳārenetlerin terk idüp Ḳur’ân-ı Ḥaққа firār idesin [...]

Hest Ḳur’an ḥālḥā-yı enbiyā

Māhiyān-ı baḥr-ı pāk-ı kibriyā

Zirā Ḳur’ân-ı Kerim enbiyā-yı ‘izāmuñ evşāf vü aḥvāli oldu enbiyā-yı filmeşel pāk olan deryā-yı kibriyānuñ māhīleridür [...] Ve eger Ḥazret-i Ḳur’ānı ḳabül

*idici olası ve anda olan kısaş-ı enbiyâyı çünkim okuyasın senüñ murğ-ı cānuñ
kafes-i tende teng gelür ve müte’ellim olur (374a-374b)*

Rūḥhāyī k’ezkafeshā resteend

Enbiyā-yı rehber-i şāyesteend

*Şol bir rūḥlar ki kafeshlerden kurtulmuşlardır anlar rehberliğe lāyık olan
enbiyādur ki şāyeste-yi Ḥaḥdururlar [...] Ol enbiyānuñ āvāzı taşradan dīn
cānibinden berü gelür [...] nādanlar ve gāfiller şöhetini terk idüp Ḥaḥret-i
Kur’āna ilticā idüp enbiyānuñ ḥāliyle ḥallenenlerdür [...] Enbiyā ‘aleyhisselām
dīn cānibinden böyle dirler ki ey tālib-i felāḥ olan kimse biz bu tengin olan
kafes-i tenden bu zikr olınan sebep ile kurtulduk (374b-375a)*

*tūṭī-yi cān-ı sālik ervāḥ-ı enbiyāya ‘arz-ı niyāz eyler bu güne kelām söyler
(377a)*

Guft Peygam-ber ki ey tālib-cerī

Han mekun bāḥiç maṭlūbī merī

*Ḥaḥret-i Nebiyy-i Mūkerrem ‘aleyhisselām didi ki ey cerī vü dilir olan tālib
zinhār bir maṭlūbla ceng ü cidāl ü nizā‘ eyleme **ya’ni** ey tālib mertebesinde olan
mübtedī murād mertebesine nā’il olan kāmiller ile ‘inād u muḥālefet eyleme ki
senüñ ḥālün anlaruñ ḥāline beñzemez (386b)*

Mesnevî-yi Ma’nevî’nin 361a-400b varakları arasında isimleri zikredilen
peygamberler şunlardır:

2.4.1.17.1. Hz. Âdem:

İlk insan ve ilk peygamber olan Hz. Âdem, topraktan yaratılmış ve Hz. Havva
ile eş kılınmıştır. Hz. Âdem, Allâh tarafından “İnsanlığın Babası” ve “Safiyullâh”
olarak isimlendirilmiştir. Allâh’ın ona verdiği ilim ve kemal sahibi bir insan olarak

yaratılan Hz. Âdem'in yaratılmasına kibirlenen İblis, kibrinden ona secde etmemiş ve Allâh tarafından lanetlenerek kovulmuştur (Köksal, 2004:29-61).

"Âdem" kelimesinin kökeni tartışmalıdır ve farklı dillerde "yapılmış" veya "kul" anlamlarına gelir. İslâm kaynaklarında Hz. Âdem'in topraktan yaratıldığı belirtilir ve çeşitli rivayetlerde bu toprak farklı yerlerden alınmıştır. *Kur'ân*, Hz. Âdem'in yaratılış sürecini çeşitli aşamalarda anlatır ve onun ilahî kudretle yaratıldığını vurgular. Hz. Âdem, meleklerin secde ettiği ve ilim öğretilen ilk insandır. *Kur'ân*'da Hz. Âdem'in cennette yaşadığı ve yasak ağaca yaklaşıp hata yaptığı belirtilir. Bu hata sonucu yeryüzüne indirilmiş ve tövbesi kabul edilmiştir. Hz. Âdem'in cennetten çıkarıldıktan sonraki hayatı hakkında İslâm kaynaklarında detaylı bilgi yoktur; çeşitli rivayetler ise genellikle Yahudi geleneğine dayanır. Hz. Âdem'in ömrü 930 yıl olarak belirtilir ve çeşitli rivayetlere göre kabri farklı yerlerde olabilir. İslâm'da Hz. Âdem'in hatası, bireysel bir hata olarak kabul edilir ve Hristiyanlıktaki asli günah inancı reddedilir (Bolay, 1988:358-363). *Mesnevî-yi Ma'nevî*'de Hz. Âdem'in cennetten çıkarılışı, semadan zemine inişi, tövbe etmesi sonunda yeniden cennete kavuşmasına atıfta bulunularak Allâh'ın verdiği nimetlere şükretmenin ve içten tövbenin faziletleri kısaca açıklanmıştır.

Ḥazret-i Âdemün 'aleyhisselâm hikâyesi bu ma'nâyı Ḥazret-i Âdemün 'aleyhisselâm hikâyesi bu ma'nâyı mü'eyyid olur zîrâ Ḥazret-i Bârî evvelâ aña cennet milkin virmiş ve cennet içre yâ Âdemu'skun ente ve zevcuke'l-Cenneti ve kulâ minhâ rağaden ḥaysü şî'tumâ⁵¹ âyet-i kerîmesinün mefhûmı üzre anı ni'met ü rāḥatla ğark eylemişdi ve lākin bîta'b u bîzaḥmet ü meşakkat müyesser olan ni'metün ḳadrini nev'ā bilinmemek muḳarrer oldıysa Ḥazret-i Bârî anuñ şecere-yi ḥıṭaya teḳarrübini cennetden ḥurûca ve semādan zemîne hûbûta sebeb idüp bu dünyāya getürdi ve aña bu ḳadar âlām u şedāyidi çekdürdi anuñ vücûdı bu ḳadar insānuñ zuḥûrına sebeb olup taḥşîl-i kemāl itdikden şoñra yine cennet-i a'lāya vāşıl eyledi (369b)

⁵¹ "Ey Âdem! Sen ve eşin (Havva) bereberce cennet yerleşin; orada kolaylıkla istediğiniz zaman her yerde cennet nimetlerinden yiyin." (Bakara, 35)

Çün ta'alluḡ yaft nan bāBu'l-beşer

Nān mürde zinde geşt ü bāḡaber

*Çünkü nān Ebu'l-beşer ḡazretine ta'alluḡ eyledi aña ḡidā olmak sebebiyle
lācerem mürde vü cemād olan zinde vü baḡaber oldu (373a-373b)*

Z'an ki Ādem z'an 'itāb ezeşk rest

Eşk-i ter bāşed dem-i tevbe-perest

*Zirā ki Ḥazret-i Ādem 'aleyhisselām ol 'itābdan gözyaşından kurtuldu
tevbeperest olan kimsenün nefsi ziyāde gözyaşıyla olur **ya'nı** zunūbdan tevbeye
mülāzemet iden kimsenün aḡzından çıkan kelāmı ziyāde gözyaşına muḡārın
olmak gerekdür **yohsa** mücerred bīsirişk-i dīde ve bīsūziş-i sīne şebt ü ric'at-ı
ḡavline i'tibār yoḡdur dīmek olur*

Meşnevi

Behr-i girye āmed Ādem berzemīn

Tā buved giryān u nālān u ḡazīn

*Ādem 'aleyhisselām yir üzre giryeden ötürü geldi **tā** kim zemīnde giryān u nālān
u ḡazīn ola **pes** Ādemzāde olana daḡı bu ḡālet lāzım olmak gerekdür*

Meşnevi

Ādem ezFırdevs u ezbālā-yı heft

Pāy-māḡān ezberāy-ı 'uzr reft

*Ḥazret-i Ādem 'aleyhisselām Fırdevs-i a'lādan ve fevḡ-ı seb'a-yı semādan
'özrden ötürü pāymāḡāna gitdi **ya'nı** şaff-ı ni'āle itdigi ḡaḡānuñ 'özrini dilemeden
ötürü pāy-ı māḡāna tenezzül itdi ve gitdi (392a-392b)*

*Ḥazreti Allāh Ādemī 'aleyhisselām 'ālem-i a'lādan mertebe-yi Ḥazret-i Allāh
Ādemī 'aleyhisselām 'ālem-i a'lādan mertebe-yi esfele itdigi ḡaḡānuñ 'özrini
dilemeden ötürü tenzīl eyledüğinden aḡz itmişlerdür idrāk kūn*

Meşnevi

Ger zipušt-i Ādemī ve 'zşulb-ı ü

Derṭaleb mībāṣ ve hem derṭulb-ı ũ

*Ey ṭālib-i Haḳ olan kimse sen daḥı eger ol Ḥazret-i Ādemũ ṣulb ũ sīretinden iseñ **murād** eger evlād-ı Ādem iseñ hemīṣe ṭalebde ol ve hem anuñ bölüğünde ol şeyṭān gibi serkeṣ olma ve girye vü zārīden ferāḡat ḳılma ḥayr-ı ḥalef olana lāzımdur ki ceddinũ eşerine gide ve anuñ ‘amel ũ ṭarīḳını iḥtiyār ide **ṭulp** bölük ma‘nāsınadır (392b-393a)*

2.4.1.17.2. Hz. İbrahim:

Hz. İbrâhim, Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâm’da tevhid inancını yerleştiren büyük bir peygamberdir. Yahudi ve İslâm kaynaklarında tevhid mücadelesi vurgulanır. *Tevrat*’ta Hz. İbrâhim’in putperest bir çevrede doğduğu, Tanrı’nın kendisini seçtiği ve büyük millet olacağı vaadiyle Ken’ân diyarına gitmesi anlatılır. *Kur’ân-ı Kerîm*, Hz. İbrâhim’in babası Âzer ve kavmine karşı putperestliği reddetmesini, Allâh’ın birliğini savunmasını vurgular. İslâmî kaynaklara göre, Nemrûd’un putperestlikten vazgeçmediği için Hz. İbrâhim’i ateşe atması, Hz. İbrâhim’in ise Allâh’ın yardımıyla ateşten zarar görmeden kurtulması anlatılır. Bu olay, Hz. İbrâhim’in tevhid inancındaki kararlılığını ve Allâh’ın korumasını sembolize eder, Nemrûd’un ise hakka karşı direnmesinin sonuçlarını gösterir (Harman, 2000:266-272).

Hz. İbrâhim, Türk edebiyatında tevhid inancı ve ahlâkî erdemlerin sembolü olarak sıkça işlenmiştir. Tasavvuf edebiyatında ise *Mesnevî* gibi eserlerde onun kıssaları, ibret verici tasavvufî yorumlarla zenginleştirilmiştir (Uzun, 2000:272-273).

Mesnevî-yi Ma'nevî’de Hz. İbrahim’in ateşe atılmasına ve ateşin Hz. İbrahim’i yakmamasına atıfta bulunularak cehennem ateşinden korunmak için onun vasıflarını taşımanın önemi ve gereği açıklanmıştır.

Gertu Nemrûdist âteş dermerev

Reft ḥvâhî evvel İbrâhîm şev

*Sende Nemrûdlık vardır âteş içre gitme eger âteş içre gitmek ister evvel İbrâhîm ol **ya'ni** ey Nemrûd şıfatıyla muttaşif olan ehl-i nefis bu ekl ü şürb ve bu hazz-ı nefis âteş gibidür o cânibe gitme ve ol nârı iştiğâl itme ve **illâ** eger gitmek istersen evvelen İbrâhîm şıfatıyla muttaşif ol **andan** soñra ol cânibe giderseñ git saña ziyân kılmaya ve seni helâk mertebesine ırgürmeye (386b)*

*Şeyh-i Ekber Hazretleri hikâye iderler ki **tabî'î** mezhebinde bir hakîm ile vaqt-i şitâda bir meclisde mukârenet vâkı' oldu **kulnâ yâ nâru kûnî berden ve selâmen 'alâİbrâhîm**⁵² âyeti tilâvet olunup münâsebetle kışsa-yı İbrâhîm 'aleyhisselâm zikr olundu (398b)*

2.4.1.17.3. Hz. Musa:

Mustafa Asım Köksal'ın *İslâm Tarihi Ansiklopedisi* eserine göre, Hz. Musa, İsrailoğulları'na peygamber olarak gönderilmiş önemli bir figürdür. Mısır'da doğan Hz. Musa, Firavun'un zulmünden kaçmış ve Allâh'tan vahiy alarak İsrailoğulları'nı esaretten kurtarmıştır. Tûr Dağı'nda Allâh ile konuşmuş ve *Tevrat*'ı almıştır. Köksal, Hz. Musa'nın yaşamını, Allâh ile olan yakın ilişkisini ve İsrailoğulları'na rehberlik etme görevini detaylı bir şekilde anlatır. Hz. Musa'nın hikayesi *Kur'ân*'da en çok yer verilen peygamber hikayelerinden biridir (Köksal, 2004:7-301).

İslâm'da Hz. Musa, *Kur'ân-ı Kerim*'in otuz dört sûresinde yüz otuz altı kez zikredilir ve en çok bahsedilen peygamberdir. *Kur'ân*, İsrailoğulları'nın Hz. Musa ile ilgili anlaşmazlıklarına ve Hz. Musa ile Firavun arasındaki olaylara yer verir. Hz. Musa'nın dünyaya gelişi, Medyen'e gidişi, peygamber olarak seçilişi ve Firavun ile mücadelesi gibi olaylar *Kur'ân*'da detaylı şekilde anlatılır. Hz. Musa'nın doğumunda Firavun'un erkek çocukları öldürme emri, annesinin onu sandığa koyup nehre bırakması ve Firavun'un ailesi tarafından bulunması, annesine geri dönmesi ve gençlik dönemi anlatılır.

⁵² "Ey ateş, İbrahim'e karşı serin ve selametli ol, dedik." (Enbiya, 69)

Hız. Musa'nın kaza ile bir Mısırlı'yı öldürmesi, ardından Medyen'e kaçışı ve burada evlenmesi de *Kur'ân*'da yer alır. Tûr Dağı'nda peygamber olarak seçilişı ve mucizeler verilmesi, Firavun ile mücadelesi, İsrâiloğulları'nı Mısır'dan çıkarışı ve Kızıldeniz'in yarılması gibi olaylar anlatılır. Ayrıca, Musa'nın Tûr Dağı'nda ilahî emirleri alması, kavminin buzağıya tapması ve bu olay sonrası yaşananlar detaylandırılır. Allâh, Hız. Musa ile aracısız konuştuğı için ona "Kelîmullah" unvanı verilmiştir. Hadislerde de Hız. Musa'dan bahsedilir; İsrâ ve Mi'rac mucizesinde Hız. Muhammed ile görüşmesi ve hayâ sahibi olması gibi özellikleri anlatılır. Musa'nın oruç tutması ve fiziksel özellikleri de hadislerde yer alır. *Kur'ân*'da Hız. Musa, Hız. Muhammed'i müjdeleyen bir peygamber olarak gösterilir (Harman, 2020:207-213).

Mesnevî-yi Ma'nevî'de Hız. Musa'nın Firavun'nun kibrini yıkmak ve tanrılık davasından vazgeçirmek için gösterdiği mucizesi olan asasının büyük bir yılanı dönüşerek sihirbazların yılanlarını yemesi ve sihirbazların Hız. Musa'ya itibar ederek iman ettikleri kıssaya atıfta bulunmaktadır. Bu kıssayla kibrin ve büyüklenmenin inançtaki yeri açıklanmıştır.

*Ta'zîm-i kerd-en-i Sâhîrân Mûsârâ 'aleyhisselâm ki çi fermâyî evvel tû endâzî
'asayâ mâ Mûsâ 'aleyhisselâm fermûd ki evvel şumâ beyned ezîd⁵³*

Meşnevî

Sâhîran der'ahd-ı Fir'avn-ı la'în

Çün mirî kerdend bâMûsâ bekîn

*Sâhîrler Fir'avn-ı la'înün zamânında çünkîm kîn ile Hâzret-i Mûsâyâ mirî vü
'inâd eylediler sâhîrler Hâzret-i Mûsâyı mu'azzez ü mûkerrem tutdılar lâkin
sâhîrler ol hînde Hâzret-i Mûsâyı muqaddem tutdılar*

Meşnevî

Zan ki guftendeş ki fermân ân-ı tust

Ger hemî h'vâhî 'aşâ tu'fken nuğust

*Sâhîrler Hâzret-i Mûsâyâ didiler cihân senün içündür eger isterseñ 'aşâyı evvel
sen bırak nitekim bu âyet-i kerîme ile bu ma'nâları beyân buyururlar kâlû eyâ*

⁵³ "Sihirbazlar, Hız. Musa (a.s) sordu: 'Ne emredersin, asayı önce sen mi atarsın ya Musa?' Bu, onu yüceltti. Hız. Musa (a.s): 'Hayır, önce siz.' dedi."

Mūsā immā en ve immā en nekūne evvele men elkā⁵⁴ sāhirlerūn yā Mūsā immā en tulķī ‘aşāke diyü Mūsāyı taķdīm eylemeleri ta‘zīm ü terkīm ma‘nāsın ifāde ider ve ammā en nekūne evvele men elkā dimeleri fermān senūndür dimegi iş‘ār ider

Meşnevi

Guft nī evvel şumā ey sāhirān

Efkenīd an mekrhārā dermiyān

Ḥazret-i Mūsā ‘aleyhisselām anlara didi ki evvel siz ilkā idūn mekrlerūnizi ortaya bıraķuñuz nitekim Ḥazret-i Mūsānuñ anlara ilkā idūn dimesinden hikāye buyururlarkāle lehum Mūsā mā entum mulķūn⁵⁵

Meşnevi

İn ķader ta‘zīm din şanrā ķarīd

K‘ez mirī an dest ü pāhāşan burīd

Bu ķadar ta‘zīm ve Ḥazret-i Mūsāyı bu ķadar (taķdīm) eylediklerinden ötüri anlar dīnī şatun aldı ya‘nī anlaruñ imānına sebep oldu Ḥazret-i Mūsāyla lecc ü ‘inād eyledikleri cihetden elleri ve ayakları bürīde oldu ya‘nī kāmīl olan Ḥazret-i Mūsāya sāhirlerūn ta‘zīm ü tekrīm eylemeleri dīnlerine sebep oldu ve maķbūl-ı Ḥaķ oldılar ve mirī vü ‘inād eyledikleri cihetden tenlerine zaķm irişdi nitekim buyururlar

Meşnevi

Sāhiran ķün haķķ-ı ü bi’snāhtend

Dest ü pā dercürm-i ü derbāhtend

Sāhirler ķünküṃ Ḥazret-i Mūsānuñ ķadrini añladılar ve anuñ ‘ızam-ı şānına ‘ārif oldılar ol itdikleri ‘inād u cedelūn cürmine dest ü pāların oynatdılar tā kim dest ü pālarınuñ muḥabbet-i Mūsā üzre kaţ‘ olınması muķaddemā itdikleri küstāḥlīga kefāret ola pes yine Şeyḫ-i ‘Aţţār Ḥazretlerinin ķavl-i şerīfinūn delālet itdigi me‘ānīnūn beyānına şurū‘ idüp buyururlar (388a-389a)

⁵⁴ Sihirbazlar, "Ey Musa önce sen mi atarsın, yoksa biz mi atalım?" (Taha, 65)

⁵⁵ "Musa onlara, atacağınızı atın, dedi." (Yunus, 80)

2.4.1.17.4. Hz. Süleyman:

Hz. Süleyman, Yahudilik ve Hristiyanlıkta önemli bir figür olarak kabul edilir. Yahudilikte İsrailoğulları'nın üçüncü kralı olan Hz. Süleyman, bilgelik ve barış dönemi ile tanınır. İsmi İbranice "barış" anlamına gelen "Şelomoh" kelimesinden türemiştir. *Ahd-i Atîk*'te Hz. Süleyman, Hz. Dâvûd'un oğlu olarak anılır ve onun yerine kral olmuştur. Hz. Süleyman'ın hükümdarlık dönemi, barış, refah ve büyük imar projeleri ile karakterize edilir. Bu dönemde özellikle Kudüs'te inşa edilen mâbed, Hz. Süleyman'ın adını ölümsüzleştiren en önemli yapıdır.

Hz. Süleyman, *Kur'ân*'da birçok ayette övülmüş ve üstün nitelikleri vurgulanmıştır. *Kur'ân*'da onun büyük bir bilge, adil bir hükümdar ve Allâh'ın sadık bir kulu olduğu belirtilir. Allâh, Hz. Süleyman'a kuşdili öğretmiş ve onun rüzgârları, cinleri ve diğer varlıkları emri altına almasını sağlamıştır. Tasavvufta Hz. Süleyman, mârifet ve hikmetin sembolü olarak anılır. Onun derin bilgisi ve Allâh'a olan bağlılığı, tasavvuf ehli tarafından büyük bir hayranlıkla anılmıştır. Onun hayatı, ibadetlerindeki samimiyet ve hikmetli yönetimi, tasavvufun temel ilkelerine ışık tutar (Harman, 2010:56-60).

Mesnevî-yi Ma'nevî'de zayıf ve günahsız bir kuşun Hz. Süleyman'ın ordusuyla karşılaşması anlatılmaktadır. Kuş, masumiyeti ve güçsüzlüğü temsil ederken, Hz. Süleyman adaletin ve ilahî hükümlerliliğin simgesi olarak karşımıza çıkar. Bu kıssa, Hz. Süleyman'ın ordusunun kudreti ve adaletinin, en zayıf varlıklar üzerinde bile ne denli etkili olduğunu vurgulayarak, ilahî iradenin her şeyi kuşattığını açıklamak için kullanılmıştır.

Kû yekî murğ-ı za'îff-y bîgünâh

V'enderûn-ı ü Süleyman bâsîpâh

*Çanı bir günâhsız ziyâde zebûn murğ ve anuñ derûnında Süleymân 'askeriyle
ola ya'ñî Süleymân-ı hâkîkat ki Hâzret-i Hâkdur cemî' cünûdıyla anda ola ve
anuñ vüs'at-ı bâtını bir mertebede ola ki cemî' eşyâyı ihâta kıla muhaşşal şûretâ
aşğar ma'nen âlem-i ekber ola (381b)*

2.4.1.17.5. Hz. İsa:

Hz. İsa, *Kur'ân-ı Kerim*'de "İsâ", "İbn Meryem" ve "Mesih" adlarıyla anılan, İncil'in kendisine verildiği ve Hz. Muhammed'i müjdelediği bildirilen bir peygamberdir. *Kur'ân*'da Hz. İsa'nın, Allâh'ın sadece bir kulu olduğu vurgulanır. Hz. İsa'nın doğumu, annesi Hz. Meryem'e melek (Cebrâil) tarafından müjdelendir ve babasız bir şekilde dünyaya gelir. Hz. Meryem, Hz. İsa'yı doğurduktan sonra halkın ithamlarıyla karşılaşır, ancak beşikteki Hz. İsa konuşarak annesini savunur. Hz. İsa'nın peygamberliği boyunca birçok mucize gerçekleştirdiği bildirilir: çamurdan kuş yapıp canlandırması, kör ve alacalıları iyileştirmesi, ölüleri diriltmesi, evlerde ne yendiğini ve saklandığını haber vermesi gibi. *Kur'ân*'da, Yahudilerin Hz. İsa'yı öldüremediği, çarmıha geremedikleri, Allâh'ın O'nu kendi katına yükselttiği ifade edilir. İslâm'a göre Hz. İsa, kıyamete yakın bir zamanda yeryüzüne dönecek, Deccal'i öldürecek ve dünyada adaleti tesis edecektir. *Kur'ân*'da Hz. İsa'nın doğumu, mucizeleri, peygamberliği ve Allâh katına yükseltilişi hakkında birçok ayrıntı bulunur, ancak onun tanrılığını veya Tanrı'nın oğlu olduğu iddialarını kesinlikle reddeder (Harman, 2000:465-472).

Mesnevî-yi Ma'nevî'de insan ruhunun maddî dünyanın örtüleriyle kaplanmadan önceki saf hali ve bu halin Hz. İsa'nın ölüleri diriltme mucizesiyle ilişkilendirilmesi anlatılmaktadır. Ruhların, beşeriyetin ve tabiatın perdeleri kalktığında her biri Hz. İsa gibi diriltici bir güce sahip olabileceği vurgulanmaktadır. Bu kıssa, ruhun safiyetini koruyarak etkili ve canlandırıcı sözler söylemenin önemini dile getirir; Hz. İsa'nın mucizesi, bu bağlamda, insan ruhunun ve dilinin potansiyel gücünü sembolize etmektedir.

Cānhā deraşl-ı ḥod 'İsî-demend

Yek zaman zaḥmend ü gāhî merhemend

Cānlaruñ cümlesi daḥı 'ālem-i ṭabī'ata gelmezden evvel ve elvās-ı beşeriyye ile mülevveş olmazdan muḳaddem kendü aşlında 'İsā demlerdür ve her birinüñ mürde iḥyâ eylemek şānlarındandır [...] pes cemî' cānlaruñ ḥayātbaḥş olmasına ve dem-i 'İsā gibi mürdeler iḥyâ kılmasına mānî' olan beşeriyyet ḥicābları ve ṭabī'at perdeleridür

Meşnevî

Ger hicāb ezcānhā berhāstî

Guft-i her cānî Mesîhāsāstî

Farazā eger cānlardan beşeriyet perdeleri ref^o olaydı ve ednās-ı tabî'iyeden rūhlar pāk ü muḳaddes olaydı her bir cānuñ sözi Ḥazret-i 'İsānuñ sözi gibi olaydı ve mürdeleri ihyā kılaydı [...]Ey mütekellim olan kimse eger şeker gibi lezîz ü şîrîn söz söylemek isterseñ ve Ḥazret-i 'İsā gibi niçe mürde dilleri ihyā eylemek isterseñ hırşdan ve ṭama'dan şabr eyle tā şeker gibi söz söyleyesin ve anuñ ile niçe mürde dilleri ihyā idesin dimekdür (385a-385b)

2.4.1.17.6. Hz. Muhammed (sav):

Hz. Muhammed, İsmailoğulları soyundan gelen Adnanîler'e mensuptur ve 20 Nisan 571 tarihinde Mekke'de doğmuştur. Hz. Muhammed doğmadan babası Abdullah, genç yaşta vefat etmiş, annesi Âmine de o altı yaşındayken ölmüştür. Dedesi Abdülmuttalib ve amcası Ebû Tâlib tarafından büyütülmüştür. Gençlik yıllarında ticaretle uğraşmış, dürüstlüğü ve güvenilirliği nedeniyle "Muhammedü'l-Emîn" olarak tanınmıştır. Yirmi beş yaşında, Hz. Hatice ile evlenmiş ve bu evlilikten altı çocuğu olmuştur. Kırk yaşında Hira mağarasında inzivaya çekildiği bir dönemde Cebriâl tarafından kendisine peygamberlik görevi verilmiştir. İlk vahiy Alak sûresi'nin ilk beş ayeti olup, üç yıl süren gizli davet döneminden sonra İslâm'ı açıkça tebliğ etmeye başlamıştır. Kureyşlilerin tepkisiyle karşılaşmış, hicretin 13. yılında Medine'ye göç etmiştir. Medine'de müslümanlar arasında kardeşlik tesis etmiş, Mescid-i Nebevî'yi inşa etmiş ve İslâm toplumunu düzenleyen antlaşmalar yapmıştır. Müslümanlar ile Kureyşliler arasında Bedir, Uhud ve Hendek gibi önemli savaşlar olmuştur. Mekke'nin fethi 630 yılında gerçekleşmiş, ardından birçok Arap kabilesi İslâm'ı kabul etmiştir. Veda Haccı sırasında, 632 yılında geniş kapsamlı bir konuşma yaparak müslümanlara önemli nasihatlerde bulunmuştur. Aynı yıl 8 Haziran'da Medine'de vefat etmiştir. Hz. Muhammed'in mirası, *Kur'ân* ve sünnet olarak ümmetine ve insanlığa rehberlik etmeye devam etmektedir (Fayda, 2020:406-421).

Kur'ân ve sünnete göre Hz. Muhammed, peygamberlerin sonuncusu ve İslâm'ın üç temel iman esasından biri olan nübüvvetin temsilcisidir. Onun peygamberlik konumu, Hz. İbrahim'in duası ve Hz. İsa'nın müjdesiyle tarihî bir bağa sahiptir. *Kur'ân*'da yüz yetmiş civarında âyetle resul ve nebî olarak anılan Hz. Muhammed, hem bireysel hem de toplumsal manevî arınmayı sağlama görevini üstlenmiştir (Topaloğlu, 2020:437-439).

İslâm kültüründe Hz. Muhammed, tasavvuf açısından derin bir manevî rehberlik kaynağı olarak kabul edilmiştir. 7. ve 8. yüzyıllarda zâhid ve sûfiler, dünyadan el etek çekip âhirete yönelerek Hz. Peygamber'i ibadet ve zühd hayatında örnek almışlardır. Hz. Peygamber'in sünnetine ve ahlakına bağlılık, sûfilerin en önemli ilkelerinden biri olmuştur (Uludağ, 2020:446-447).

Mesnevî-yi Ma'nevî'de Hz. Muhammed'in tebliğ ettiği dinî hakikatlerin anlaşılmasındaki zorluklar ele alınmaktadır. İlk olarak, insanların nebevî sırları ve dinî ilimleri kavrayamamasına değinilmiş, ardından Hz. Muhammed'in güçlü kişilere, zayıf kimselerle mücadeleye girmemeleri uyarısı aktarılmıştır. Son olarak, Yahudi ve müşriklerin Hz. Muhammed'in emir ve nehiyelerine yönelik eleştirileri ve Allâh'ın her şeye kâdir olduğunun bilincinde olmanın önemi vurgulanmıştır.

Ḥazret-i Nebiyy-i mükerrem 'aleyhisselâm ba's olunup anları dîne da'vet eyledükde bu kadar 'ağılla esrâr-ı nebeviyyeden gâfil ve 'ulûm-ı dîniyyeden câhil oldu (362b)

Guft Peyğam-ber ki ey tâlib-cerî

Han mekun bâhiç maflûbî merî

Ḥazret-i Nebiyy-i Mükerrem 'aleyhisselâm didi ki ey cerî vü dilîr olan tâlib zinhâr bir maflûbla ceng ü cidâl ü nizâ' eyleme ya'ni ey tâlib mertebesinde olan mübtedî murâd mertebesine nâ'il olan kâmiller ile 'inâd u muḥâlefet eyleme ki senüñ ḥâlüñ anlaruñ ḥâline beñzemez (386b)

bu âyetüñ sebab-i nüzûlî budur ki Yehûd u müşrikîn didiler ki Muḥammed aşḥâbına emr itdigi şey'i nehy eyler ve nehy itmîş iken yine emr eyler (399b)

elem ta'lem ennellâhe 'alâkulli şey'in ḳadîr⁵⁶ bilmez misin yâ Muḥammed bilürsin taḥḳîḳa Ḥazret-i Allâh cemî' şey'e ḳâdir pâdişâhdur pes bu âyetüñ bu maḥalle tevfiḳı bu minvâl üzre olur ki kaçan enbiyâ-yı 'izâm ve evliyâ-yı kirâmdan bir kimse mertebe-yi ḳurb-ı ferâyize nâ'il olduḳda ve evşâf-ı Ḥaḳḳıla muttasîf olduḳda biiznillâh cemî' eşyâya mutaşarrîf olup ḥükmeleri nâfiz ola (399b-400a)

Mesnevî-yi Ma'nevî'de Hz. Muhammed'in ismi zikredilmeden O'na ve hadislerine yapılan atıflar da vardır. Hadisler başlığı altında bu bilgiler sunulmuştur.

2.4.1.18. Sahabe / Ashab:

Sözlükte "bir kişiyle birlikte bulunmak, onunla dost ve arkadaş olmak" anlamındaki sohbet kökünden türeyen sahâbe, sâhibin çoğuludur ve Hz. Muhammed'i görüp ona inanan kimseler için kullanılır. Sahâbe nesli, Resûl-i Ekrem'e bağlılıkları ve İslâm'ın yayılması için yaptıkları çalışmalarla dinin önemli bir parçasıdır. *Kur'ân-ı Kerîm*'de ve Hz. Peygamber'in hadislerinde övülmüşlerdir. Onlar, İslâm'a girdikleri andan itibaren güçlü bir imanla yeni dinin gereklerini tam bir teslimiyetle yerine getirmişlerdir (Efendioğlu, 2008:491-495).

Mesnevî-yi Ma'nevî'de 361a-400b varakları arasında isimleri yer alan sahabeler Hz. Bilâl, Hz. Suheyb, Hz. Selmân ve diğer sahabelerle *Kur'ân* ilişkilendirilmiş olmasıdır. Sahabelerin, Allâh'a olan bağlılıkları, inançlarından dolayı sıkıntılar çekmeleri, sıkıntılar karşısında sabretmeleri, bu sabırları sonunda Allâh tarafından mükafaatlandırılacakları anlatılmıştır.

bu âyetüñ sebab-i nüzûlî budur ki Yehûd u müşrikîn didiler ki Muḥammed aşḥâbına emr itdigi şey'i nehy eyler ve nehy itmîş iken yine emr eyler (399b)

⁵⁶ "... Bilmez misin şüphesiz Allâh'ın her şeye gücü yeter." (Bakara, 106)

bu āyet Hazret-i Bilālūñ ve Şuheyb ve Selmānuñ ve aşḥāb-ı Resūlūñ fıkṛāsı hakkında (400a)

Mesnevî-yi Ma'nevî'nin 361a-400b varakları arasında isimleri zikredilen peygamberler şunlardır:

2.4.1.18.1. Bilâl-i Habeşî:

Bilâl-i Habeşî, hicretten kırk yıl kadar önce (581 civarı) Habeş asıllı bir köle olarak Serât'ta veya Mekke'de doğmuştur. Hz. Ebû Bekir onu satın alıp âzat ettiği eldeki bilgiler arasındadır. Medine'ye hicretten sonra Hz. Peygamber'in müezziniğini yapmış ve ilk ezanı okumuştur. Sabah ezanına "es-Salâtü hayrün mine'n-nevm" ibaresini eklemiştir. Hz. Ömer halife olunca Suriye'de fetihlere katılmış ve orada vefat etmiştir. Hz. Peygamber, onun cennetlik olduğunu müjdelemiştir (Fayda, 1992:152-153).

bu āyet Hazret-i Bilālūñ ve Şuheyb ve Selmānuñ ve aşḥāb-ı Resūlūñ fıkṛāsı hakkında (400a)

2.4.1.18.2. Ömer b. Hattab:

Hz. Ömer, Fil Vak'ası'ndan on üç yıl sonra veya Büyük (Dördüncü) Ficâr Savaşı'ndan dört yıl önce Mekke'de doğmuştur. Kureyş kabilesine mensuptur. Müslüman olmadan önce şiire meraklı, ticaretle uğraşan ve Kureyş adına elçilik yapmaktadır. Bi'setin 6. yılında (616) müslüman olmuştur. Hz. Ebû Bekir döneminde müşavir ve kadı olarak görev yapmıştır. Hz. Ebû Bekir'in vefatıyla hilâfete geçmiş ve 23 (644) yılında bir suikast sonucu vefat etmiştir. Hz. Ömer, fetihler ve adaletli yönetimiyle tanınır (Fayda, 2007:44-51).

Hz. Ömer, Hz. Ebû Bekir ile birlikte Hz. Muhammed'in en yakın iki dostu ve yardımcısından biridir ve fıkıh tarihinde önemli bir yere sahiptir. Fıkḥî konulardaki görüşleriyle tanınmış ve vahyin onun görüşlerine uygun geldiği belirtilmiştir. Hz.

Ömer, hüküm verirken önce *Kur'ân*'a, ardından sünnete ve sonra re'ye başvurmuştur. Hz. Ömer'in fıkıh, tefsir ve hadislerdeki görüşleri derin etkiler bırakmış ve sonraki müctehidleri etkilemiştir. Fıkıhî görüşleri ve uygulamaları, çeşitli kaynaklarda toplanmış ve detaylı şekilde incelenmiştir (Koçak, 2007:51-53).

Mesnevî-yi Ma'nevî'nin 361a-400b varakları arasında Hz. Ömer'in İslâm'a girişi ve onun bu süreçteki dönüşümü kısaca anlatılmaktadır. Bu bölümde Hz. Ömer, Ebu Cehl ile karşılaştırılarak örnek şahsiyeti öne çıkartılarak sunulmuştur.

An zaman ki bahş-i 'aqlî saz buved

În 'Umer bâ Bu'l-Hikem hem-raz buved

*Ol zamānda ki 'aqla mensûb olan bahşüñ düzeni ve i'tibârı var idi bu 'Ömerüñ ki murād Hazret-i 'Ömerdür Bu'l-Hikem ile hemrâz u demsâz idi ki murād Ebû Cehlüñ muqaddem olan künyetidir ki anuñ nāmı 'Ömerdür bu Ebu'l-Hikem anuñ için künyet virmişler ki hükm-i 'aqliyyede gayet ile mâhir idi ve ebhâş-ı fikriyyeye ziyâde kâdir idi **çünkü** Hazret-i Nebîyy-i mükerrerem 'aleyhisselâm ba's olunup anları dîne da'vet eyledükde bu kadar 'ağılla esrâr-ı nebeviyyeden gâfil ve 'ulûm-ı dîniyyeden câhil oldı **lâcerem** zıddıyla künyet virilüp Ebû Cehl dinildi Hazret-i 'Ömerüñ lakab-ı şerîfleri Fârûk oldı haqqı bâtıldan ziyâde fark etdi **nitekim** buyururlar*

Meşnevi

Çün 'Umer ez'aql âmed sūy-ı cān

Bu'l-Hikem Bū Cehl şud derbahş-i ān

***Çünkü** Hazret-i 'Ömer 'ağıldan cān cānibine geldi **ya'nî** 'aql-ı cüz'iyyenüñ mertebesinden güzer idüp İmān u İslām mertebesine irdi Bu'l-Hikem anuñ tahtında Ebû Cehl oldı ve İmān u İslām mertebesinden mahrûm kaldı (362a-363b)*

Çün zi'Ummer an resûl inrâ şenîd

Rüşenîyî derdileş âmed bedîd

Çünkü ol resûl-i Rûm Hazret-i 'Ömerden bu kelimât-ı tayyibeyi işitdi ol kelâmdan bir rûşenlik anuñ gönline zâhir oldı ve derûnın münevver eyledi ol Resûl bu kelâmuñ zevkinden bir mertebe-yi nûrânî oldı ve istiğrâk mertebesin buldı [...]

Guft yâ 'Ummer çi hikmet bûd u sır

Habs-i an şâff derin cāy-ı kedir

*Su'âl idüp didi ki yâ 'Ömer ne hikmet ve ne sır idi ki ol şâf olan rûhuñ bu münkedir olana tîre olana yirde habsi **ya'ni** pāk olana rûhun bu cāy-ı münkedirde ki bedendür bunda habs olmasına hikmet nedür didi (365b-366a)*

Hazret-i 'Ömer didi ki ey Resûl sen bir resûlsüñ ve daķık baķs idersin bunuñ haķıķat üzere keşf olunması cāyiz olanlardan degüldür (366b)

Hazret-i 'Ömer aña bu tariķ üzre hitāb idüp buyururlar ki resûl sen ki cüzvsin senüñ kārñ fā'ide iledür ki sen her dem fā'ideden hālî degilsin (368b)

*Ol resûl-i Rûm bu bir iki cāmdan ki nûş etdi kendisinden gitdi **cāmdan murād** Hazret-i 'Ömerüñ buyurduķı kelām-ı sa'ādetencāmdur (372a)*

*Seyl çünkü deryāya geldi karışdı deryā oldı dāne çünkü mezra'a geldi kişt ü zer' oldı **ya'ni** resûl-i Rûm muķaddemā seyl gibi idi **amma** baķr-ı ma'nā olan Hazret-i 'Ömere vāşıl olmakile deryā-yı ma'ānî oldı **evvel** bir dāne gibi idi mezra'-ı esrār-ı İlāhî olan Hazret-i 'Ömere vāşıl olduķda cem'ıyyet ma'nāsın bulup kişt-i 'ulûm u ma'ārif oldı (373a)*

2.4.1.18.3. Selmân-ı Fârisî:

Asıl adı Mâhbe (Mâyeh) b. Bûzehmeşân olan Selmân-ı Fârisî, İran'da doğmuş, Mecûsî bir ailenin çocuķuyken Hristiyanlığı benimsemiş ve Arap yarımadasına köle olarak getirilmiştir. Medine'de Benî Kurayza kabilesine satılmış ve burada Hz.

Muhammed ile tanışarak Müslüman olmuştur. Hendek Savaşı sırasında hendek kazılmasını önererek önemli katkılarda bulunmuştur. Hz. Muhammed'in takdirini kazanmış, İslâmiyet'in ilk dönemlerinde önemli roller üstlenmiştir. Hz. Ömer'in Medâin valisi olarak atadığı Selmân-ı Fârisî, sade ve zâhidane bir yaşam sürmüş, çok sayıda hadis rivayet etmiş, ilmi ve hikmetiyle tanınmıştır. 656 yılında vefat eden Selmân-ı Fârisî'nin türbesi, Bağdat yakınlarında Selmânîpâk'ta bulunmaktadır (Hatiboğlu, 1999:493-516).

bu âyet Hazret-i Bilâlûn ve Şuheyb ve Selmānuñ ve aşhâb-ı Resûlûn fıkṛası hakkında (400a)

2.4.1.18.4. Suheyb b. Sinân:

Hicretten otuz yıl kadar önce (581 civarı) Musul yakınlarında Fırat (veya Dicle) nehri kıyısındaki bir köyde doğan Suheyb b. Sinân, Bizanslılar tarafından esir alınarak Rum kültürüyle yetişmiştir. İslâm'ı kabul ettikten sonra müşriklerin işkencelerine maruz kalmış, ancak imanından vazgeçmemiştir. Suheyb, Bedir, Uhud ve Hendek savaşları dahil tüm önemli savaşlara katılmıştır. Hz. Ömer, ölümünden önce onu vekil bırakmış ve o, Hz. Ömer'in cenaze namazını kıldırmıştır. Şevval 38'de (659) Medine'de vefat etti ve Cennetü'l-Bakî'a defnedildi. Şakacı ve hoşgörülü kişiliğiyle tanınan Suheyb'in cömertliği ve takvâsı da meşhurdur (Efendioğlu, 2009:159-173).

bu âyet Hazret-i Bilâlûn ve Şuheyb ve Selmānuñ ve aşhâb-ı Resûlûn fıkṛası hakkında (400a)

2.4.1.19. Sabr / Sabır, Sâbir (Sâbir Mertebesi):

Sabır, ahlak terimi olarak üzüntü ve sıkıntılar karşısında direnç göstermeyi, metanetini korumayı ifade eder. *Kur'ân*'da sabrın önemi vurgulanır, sabredenlerin Allâh'ın sevgisine ve kat kat mükâfata nail olacağı belirtilir. Allâh, insanları çeşitli musibetlerle imtihan eder ve bu zorlukları sabırla karşılayanların ebedî kurtuluşa ereceği müjdelendir. Hadislerde, sabrın kişiyi telâştan koruyup doğru yolda tutan bir

ışık olduğu ifade edilir. Tasavvufta sabır, Allâh'a karşı teslimiyet ve edep olarak görülür, belâ ve sıkıntılara şikâyetsiz tahammül anlamına gelir (Çağrı, 2008:337-339). Sabır ve sebat eden sâlik sâbirler mertebesine erişerek kâmil insan olma yolunda önemli bir mesafe katetmiş olur.

*ol 'âlemde itdiği ikrârı bu 'âlemde işbât ider ve ol 'âlemde şâlih ü fâsid ve şâbir ü mücâhid **egerçi** Hazret-i Hudânuñ ma'lûmıdır ki bu 'âlemde dağı şâbir ü şâlih ve fâsid olan ve mücâhede mertebesin bulan hemân ol 'âlemde şâbir ü mücâhid olandur bigayr-ı tefâvüt **ve lâkin** ol 'âlemde şâbir ü mücâhid olmağa i'tibâr yokdur ol 'âlem şalâh ü fesâd ve şabr u cihâd 'âlemi degüldür **pes** lâzım geldi ki anda bilkuvve hâşıl olan a'mâl bu 'âlemde fi'le gele ve şübût mertebesin bula ve **anda kâlellâhu Te'âlâ ve lenebluvennekum hattâ na'lemu'l-mucâhidîne minkum ve's-şâbirîne**⁵⁷ şâbir ü mücâhid 'âlem-i ervâhda iken dağı Hazret-i Hudânuñ ma'lûmuydu **ve lâkin** şabr u cihâd ile ibtilâ olunmamışlar idi **pes** ol 'âlemde şâbir ü mücâhid mertebesin bulmadılar **tâ** bu 'âlem-i ecsâma gelmeyince ve tâ'at u mücâhede idüp mücâhede ile ihtiyâr olmayınca **pes** bu 'âleme geldiler ve mücâhede idüp mücâhid oldılar ve belâlara şabr idüp şâbirler mertebesin buldılar (368b-369a)*

*Hazret-i Bârî seni bir belâyâ mübtelâ eylese bunda ne ni'met vardur diyü cidâl eylemek ve ol belâdan yüzüñ ekşi idüp bu ne belâdur diyü şikâyet eylesek şükr itmemiş oluruz şükr oldur ki vücūdıñı maḥzâ ni'met bilesin **ve eger** belâyıla imtiḥân olunur iseñ cidâldan ḥazer üzre olasın ve mümkün olduğu mertebe şâbirlerden olasın (371b)*

Ger suḥan ḥvâhî ki gūyî çün şeker

Şabr kun ezḥırş u k'în ḥelvâ meḥ'ar

⁵⁷ "Andolsun ki içinizden cihad edenlere sabredenleri belirleyinceye ve haberlerinizi açıklayıncaya kadar sizi imtihan edeceğiz." (Muhammed, 31)

*Ey mütekellim olan kimse eger şeker gibi lezîz ü şîrîn söz söylemek isterseñ ve
Hâzret-i 'İsâ gibi niçe mürde dilleri ihyâ eylemek isterseñ hırşdan ve tama'dan
şabr eyle tâ şeker gibi söz söyleyesin ve anuñ ile niçe mürde dilleri ihyâ idesin
dimekdür*

Meşnevî

Şabr bâşed müştehâ-yı zîrekân

Hest helvâ ârzü-yı küdekân

*Zîreklerüñ ve 'âkıllaruñ müştehâsı şabr olur ammâ küdekânuñ ki ârzü vü iştihâsı
helvâdur*

Meşnevî

Her ki şabr âverd gerdun berreved

Her ki helvâ ħord vâ pester reved

*Ey 'âkıl her şol kimse ki şabr getürdi ve kendüyi şâbirler mertebesine yitürdi
gerdün üzre gider bir mertebe-yi 'âlî pervâz olur ki anuñ rûhı âsmân-ı berîn üzre
seyr ider her şol kimse ki helvâ yidi girü pester gider ħulâşa oldur ki her şol
kimse ki şabr u ħanâ'ati kendüye pîşe itdi mertebesi 'âlî olup bir mertebeye
irişür ki ma'nen âsmân rütbet ve keyvân rif'at olup anuñ rûhı eflâk üzre seyr ider
(385b)*

2.4.1.20. Sevap - Günah:

Sevap, İslâm dininde iyi amellerin ve itaatin ahiretteki mükâfatını ifade eden bir kavramdır ve *Kur'ân*'da hem dünyadaki hem de ahiretteki mükâfat ve ceza anlamlarında kullanılır. İman, salih amel, takva ve Allâh yolunda fedakarlık gibi davranışlar sevap kazandırırken, inkârcılık ve disiplinsizlik gibi davranışlar ceza getirir. Tasavvufta sevap, kulun Allâh'a olan sevgisini ve teslimiyetini ifade eden amellerle kazanılır ve kişinin manevî yükselişine katkı sağlar. Sevap, kulun iyi amellerine bağlı bir sonuç olsa da aslında ilahî rahmetin tecellisidir ve ahirette ebedî mutluluğun anahtarıdır (Karadaş, 2006:581-582).

Günah kavramı, dinî ve ahlâkî emirlerin ihlali sonucu oluşan ve kutsal varlıklarla olan ilişkiler bağlamında değerlendirilen bir olgudur. İslâm, *Kur'ân* ve tasavvuf perspektiflerinde günah, Allâh'ın emirlerine karşı gelme anlamında ilahî bir sınavdır ve itaatin zıddı olarak kabul edilir. *Kur'ân*'da günah, Allâh'ın emirlerine uymamanın yanı sıra, toplumsal ve ahlâkî kuralları çiğnemek olarak da tanımlanır ve bireyin hem dünya hem de ahiret hayatını etkileyen bir sorumluluktur (Harman, 1996:278-282).

Mesnevî-yi Ma'nevî'de "günah" sözcüğünü karşılamak için "zenb" kelimesinin çoğulu "zunûb" kelimeleri kullanılmıştır.

Ḥazret-i Ḥudānuñ Tevvāb olmasını ve setr-i 'uyûb ve mağfîret-i zunûb kılmasını rūḥ bu 'āleme gelmeyince müşāhede kılmağı zîrā bu 'ālem-i ervāḥda 'uyûb u zunûb yok idi ki ḥattā Settārлық ve Ğaffārлық şıfatları zāhir olaydı kezā ve kezā niçe şıfāt-ı 'aliyye vardur ki anuñ zuhûrı bu 'ālem-i zāhire merhûndur (370b)

Zellet-i ū biḥ ziṭā'at ḥāy-i ḥalḳ

Pîş-i küfreş cümle îmanhā ḥalḳ

Anuñ zilleti ğayrılarıñ ṭā'atından Allāhu Te'ālā katında yegdür anuñ küfri katında cümle îmānlar köhnedür anuñ ḥaṭā ve zilleti ḥalḳuñ ḥaṭā ve zilleti ğibi degüldür nitekim müctehid-i fi'd-dîn ḥaṭā eylese şevāb yazılır ve ṭā'at u îmandan murād erbāb-ı taḳlîdüñ ḳalîl olan îmān u ṭā'atıdur ma'lûmdur ki müctehidüñ ḥaṭası muḳallidüñ ṭā'at u îmānından evlādur ve anuñ küfrinden murād küfrüñ luğat ma'nāsı olduğı üzre setrdür (382b)

Zîrā ki Ḥazret-i Ādem 'aleyhisselām ol 'itābdan gözyaşından ḳurtuldı tevbeperest olan kimsenüñ nefsi ziyāde gözyaşıyla olur ya'nî zunûbdan tevbeye mülāzemet iden kimsenüñ ağzından çıkan kelāmı ziyāde gözyaşına muḳārin olmak gerekdür yoḥsa mücerred bîsirişk-i dîde ve bîsûziş-i sîne şebt ü ric'at-ı ḳavline i'tibār yokdur dimek olur (392a)

ne'ti biḥayrin minhā⁵⁸ ol āyet-i mensūḥadan daḥı ḥayrlusın getürürüz ev-mişlihā yāḥud aña mānend-i fāyidede ve şevābda bir āyet-i āḥir getürürüz (399b)

2.4.1.21. Şeytan (İblis), Dîv (Dev):

Şeytan kelimesi, Arapça'da "uzaklaşmak, haktan ve hayırdan ayrılmak" anlamında olup, İslâm inancında "hayırdan ve rahmetten uzaklaşmış yaratık" olarak tanımlanır. İslâm'da şeytan, insanları doğru yoldan saptırmak için vesvese veren, kötü fiilleri teşvik eden ve Allâh'ın emirlerine karşı çıkan bir varlıktır. *Kur'ân*'da, şeytanın Âdem ve Havva'yı kandırarak yasak meyveyi yemelerine neden olduğu, böylece onların cennetten çıkarılmalarına yol açtığı anlatılır. Bu olay, insan ve şeytan arasındaki mücadelenin başlangıcını simgeler. Şeytan, Allâh'ın izniyle insanoğlunu saptırmaya çalışırken, insanlar da akıl ve iradeleriyle bu vesveselere karşı koymalıdır. Tasavvuf felsefesinde ise şeytan, nefsin kötü arzularını temsil eder ve manevî gelişim yolunda bir engel olarak görülür (Çelebi, 2010:99-101).

"Dîv" sözcüğü Farsça "şeytan, cin, ifrit" anlarına gelmektedir (Sami, 1996:646). *Mesnevî-yi Ma'nevi*'de "dîv" sözcüğü "şeytan" sözcüğü ile birlikte kullanılmıştır.

Dest-i nâkış dest-i şeytānest u dîv

Z'an ki ender dām-ı teklîfest u rîv

Nâkışuñ eli şeytānuñ ve dîvüñ elidür zîrā ol nâkış şeytānuñ teklîf ü ḥîle vü mekri tuzagındadır (387b)

eger evlād-ı Âdem iseñ hemîşe talebde ol ve hem anuñ bölüğünde ol şeytān gibi serkeş olma ve girye vü zārîden ferāğat kıılma ḥayr-ı ḥalef olana lâzımdur ki ceddinüñ eşerine gide ve anuñ 'amel ü tarîkını ihtiyār ide (393a)

⁵⁸ "... ondan daha hayırlısını getiririz." (Bakara, 106)

Ṭıfl-ı cān ezşîr-i şeytan bâz kun

Ba'd ezâneş bâmelek enbâz kun

Ey sâlik-i rāh-ı Hâk cānuñ ṭıflını şeytân südinden men' eyle sîret-i şeytândan murād ğıdā-yı cismāniyyedür andan şoñra ol cānı melâ'ikeye şerîk eyle ya'nî melâ'ikenüñ ğıdāsına ve nūrāniyyetine anı enbâz eyle anlaruñ zevk aldugı yirden senüñ dahı cānuñ zevk ala

Meşnevî

Tā tu tārîk ü melûl u tîreyî

Dan ki bādîv-i la'în hem-şîreyî

Ey tâlib mādām ki keşîf ü tārîk ü melûlsın ve şıfat-ı nefسانیyye ile bulanıksın bil ki şeytân ile hemşîresin zîrā şeytānuñ zevk aldugı yirden sen dahı lezzet bulmuşsın (393a-393b)

2.4.1.22. Şükür:

Şükür kavramı, genel anlamda yapılan iyiliğe minnettarlık gösterme ve iyilik eden kişiyi övme anlamına gelir. İslâmî terim olarak ise, Allâh veya insanlardan gelen nimetlere minnet duyma, bu nimetlere söz ve davranışlarla karşılık verme anlamını taşır. *Kur'ân*'da ve hadislerde şükür, Allâh'a olan minnettarlık olarak sıkça vurgulanır ve şükredenlerin daha fazla nimetle ödüllendirileceği belirtilir. Şükür, nimetin sahibini hatırlamak, O'na minnettar olmak ve O'nun rızasına uygun davranmak şeklinde üç şekilde ifade edilir. Tasavvufta ise şükür, nimeti vereni anmak ve bu anmayı derin bir saygıyla gerçekleştirmek olarak tanımlanır (Çağrı, 2010:259-261).

Gufrā ger fāyide ne'bved megū

V'er buved hil i'tirāz ü şükr cū

Ey rūhuñ cesede ta'alluğ eylesinde fā'ide yokdur diyen kimse cevāb budur ki sözüñ eger fā'idesi olmazsa söyleme ve bîma'nā olan elfāz u hurûfi tekellüm eyleme eger söyledigüñ sözüñ ma'nā ve fā'idesi ola i'tirāzı terk eyle ve şükr tâlibi ol ki bu sırr saña bu vechile keşf olmuş oldı (370b-371a)

Şükr-i Yezdan tavk-ı her gerden buved

Nî cidāl u rû-turuş kerden buved

Hazret-i Hudānuñ şükri her gerdenüñ tavkı olur **ya'nî** her kimsenüñ gerdenine farzdur ve lâzımdur ki mün'im-i haqîkîye şükr ide **'ale'l-huşûş** 'âlem-i ervâhdan 'âlem-i insāniyyete getürdigi ve 'aql u idrāk mertebesine yitürdigi ni'amuñ şükrini kıla şükr cenk ü cedāl eylemek ve yüziñi ekşi itmek degüldür **ya'nî** Hazret-i Bārî seni bir belāya mübtelā eylese bunda ne ni'met vardır diyü cidāl eylemek ve ol belādan yüzüñ ekşi idüp bu ne belādur diyü şikāyet eylesek şükr itmemiş oluruz şükr oldur ki vücūdını maḥzā ni'met bilesin **ve eger** belāyla imtiḥān olunur iseñ cidāldan ḥazer üzre olasın ve mümkün olduğı meretebe şābirlerden olasın **Allāhu a'lem**

Meşnevi

Ger turuş-rû būden kerden āmed şükr bes

Hem çü sirke şükr-güyî nist kes

Eger şükr ancak turş rûy olmak geldiyse **pes** bu i'tibār ile sirke gibi bir şükr güy kimse yokdur **zîrā** sirke bir dem turş rûylıktan ḥālî degüldür

Meşnevi

Sirkerā ger rāh bāyed derciger

Gü bürü sirkengübîn bû derşeker

Sirkeye eger cigere yol bulmak gerekse sirkeye di ki o sirke şekerden sirkengübîn olsun **ya'nî** turş rûy olan kimseye derūna yol bulmak gerekse aña di ki ḥalāvet-i şükr-i tā'atle memzûc olup ol vāsiṭa ile derūna yol bula ve maḳbûl ola **bunda derūndan** murād derūn-ı pāk-i evliyādur (371b-372a)

'āşıkān-ı Ḥaḳ ve **müştākān-ı** cemāl-i muṭlaḳ **kullu şey'in mine'l-ḥabîbi ḥabîbun**⁵⁹ muḳtezāsınca maḥbûb-ı haqîkîden luṭf u ḳahr ve tiryāk u zehr her ne gelürse ḳabûl iderler ve hoş görürler ni'met ü miḥnet muḳābelesinde nice şükrler

⁵⁹ "Sevgilinin diyarından gelen her şey sevgilidir, sevilir."

iderlerse niḳmet ü miḥnet zamānın daḥı ‘ayn-ı sefā vü rāhat bilürler şükürler
iderler belāyı ve lācefāyı şafā bilürler **nitekim** İbnü’l Fārız ḥazretleri buyururlar

Beyt

Ve kullu ezen fi’l-ḥubbi izā bedā

Ca‘altu lehu şükri mekāne şekiyyete⁶⁰

ve **Bā(ye)zīd** Ḥazretleri daḥı bu maḥalle münāsib buyurmuşlar ki *ḳazā-yı*
Ḥudāya rızā ol mertebededür ki eger beni düzaḥda mü’ebbed eylese benüm
şükürüm cennetde muḥalled olandan yine ziyāde olurdu (379b)

Çün bināled zār bîşükr ü gile

Ufted ender heft gerdün gulgule

Ol murğ-ı zebün şükrüz ve şikāyetsiz çünki zārîlik ile nāle eyleye anuñ nālesi
sebebiyle heft gerdüna gulgule düşer ya‘nî evliyā-yı Ḥudādan şüretā naḥîf ü
zebün niçe kimseler vardur ki şükr ü şikāyet tarîkıyla degül belki kemāl-i şevḳ u
muḥabbetlerinden āh u nāleler eyleselerdi āsmān ḥalkına anlaruñ āh u
nālesinden velvele vü zelzele düşerdi dimek olur (381b-382a)

2.4.1.23. Tayyibat / Tayyibe / Tayyib:

Tayyib kelimesi, sözlükte "hoş ve lezzetli olmak" anlamındaki "tîb" kökünden türemiştir ve duyuların hoşlandığı, güzel ve temiz şeyleri ifade eder. Kelime Arapça "tayyibe" olarak da okunabilmektedir. "Tayyibat", "tayyib" kelimesinin çoğuludur. Dinî anlamda tayyib; yiyecek, meşrû yollarla elde edilen ve cevaz sınırları içinde tüketilen yiyeceklerdir. Kelime, güzel söz, temiz toprak, iffetli kadın, helâl kazanç gibi anlamlarda da kullanılır. Karşıtı habîs olup, kötü ve pis şeyleri ifade eder. *Kur’ân-ı Kerîm*’de elli yerde geçen "tîb" kökünden gelmekte olup farklı bağlamlarda kullanılır. Bu anlamlar arasında kıymetli mal, verimli ve temiz toprak, güvenli şehir, helâl ve lezzetli yiyecekler, şer‘î usûllere göre boğazlanmış hayvanlar, maddî ve manevî zevkler, güzel konutlar, hafif rüzgâr, müminler ve iyi işler, edepli evlat, güzel söz, ferahlık veren selâm ve huzurlu yaşam yer alır.

⁶⁰ "Ortaya çıktığında sevgideki bütün eziyetler sendendir. Şikâyet yerine sana teşekkür ettim."

Hadislerde tayyib kelimesi helâl, temiz ve meşrû kazançlar için kullanılır. Tahiyat'ta tayyibât, "samimi dua, ibadet ve güzel söz" anlamına gelir. *Kur'ân*'da tayyib, bazı nesnelerin temizliğini, güzelliğini ve hoşluğunu ifade ettiği gibi, doğru inanç, güzel sözler ve iyi işler için de kullanılır (Yerinde, 2011:196-197).

*et-tayyibātu li't-tayyibine⁶¹ dergāh-ı Hakkā tayyib gelenler için tayyibāt vardır
habîş olanlar için habîşāt vardır mışra⁶²-ı şānī bu ma'nāyı müş'ir olur taqdīr-i
kelām yārrā hoş kün hoşī bubīn ve berencān-ı bedī bubīn⁶² demekdür (361a)*

*Çünkü ol resūl-i Rūm Hazret-i 'Ömerden bu kelimāt-ı tayyibeyi işitti ol
kelāmdan bir rüşenlik anuñ göñline zāhir oldu ve derūnı münevver eyledi ol
Resūl bu kelāmuñ zevkinden bir mertebe-yi nūrānī oldu ve istiğrāk mertebesin
buldı ki (365b)*

2.4.1.24. Telbiye (Lebbeyk):

Telbiye, hac veya umre niyetiyle ihrama giren kişinin Allâh'a yönelme, teslimiyet ve bağlılık ifade eden bir zikirdir. Dinî açıdan, "Lebbeyk, Allâhümme lebbeyk..." sözleriyle Allâh'ın emrine icabet edilerek hac ibadetine başlanır ve bu sözler, kişinin Allâh'ın davetine gönülden karşılık verdiğini gösterir. Tasavvufî açıdan ise telbiye, müridin Allâh'a olan derin bağlılığını ve sürekli zikrini simgeler. Kul, bu ifadelerle dünyadan uzaklaşıp manevî bir yolculuğa çıkar, Allâh'ın huzurunda kendini arındırır ve O'na olan yakınlık arzusunu dile getirir. Bu nedenle telbiye, kulun manevî bir arınma sürecine girmesini ve ilahî huzura yönelmesini temsil eder (Öğüt, 2011:396-397).

Her demeş şad nāme şad peyk ezHudā

Yā Rabī (z)'ū şaş lebbeyk ezHudā

⁶¹ "İyi ve güzel şeyler iyilere..." (Nur, 26)

⁶² "Sevgiliyi hoş kıl, güzelliği gör ve kötü niyetli insanların zararını gör."

Ḥazret-i Allāhdan aña her demde yüz nāme yüz peyk irişür ya‘nî niçe fuyüzāt-ı İlāhî ve niçe esrār-ı Rabbānî cānib-i Ḥaḡdan anuñ cānibine gelür ol kimseden bir yā Rabb dimek ve Ḥazret-i Allāhdan altmış kere lebbeyk dimek vardur murād taḡdīd degil tekşīrdür Ḥazret-i Allāhdan bendeye lebbeyk dimek ecebtuke icābeten ba‘de icābetin⁶³ dimek ma‘nāsın mutazammın olur (382a)

2.4.1.25. Tevbe / Tövbe:

Arapça’da "geri dönmek" anlamına gelen tevbe, kişinin yaptığı kötü fiillerden pişmanlık duyarak Allāh’a yönelmesini ifade eder. *Kur’ân-ı Kerīm*’de seksen sekiz yerde geçen tevbe, Allāh’a yaklaşma ve O’nun rahmetini talep etme çabasıdır. Tasavvufta tövbe, ruhun Allāh’a açılışı ve yücelişini hedefleyen bir süreç olarak görülür. Tövbenin, günahlardan arınarak Allāh ile yapılan ahdi tazelemek anlamına gelmesi, onun dindeki önemini vurgular. Ayrıca, insanın sürekli hataya meyyâl olduğu göz önüne alındığında, tövbe imanın bir tezahürü olarak kabul edilir ve kişinin manevî temizliğe ulaşmasını sağlar. Peygamberler dahi tövbe ve istiğfar ederek Allāh’a yönelmişlerdir, bu da tevbenin insan hayatındaki vazgeçilmez yerini gösterir (Toplaoğlu, 2012:279-283).

Tasavvufta tövbenin yönü ve niteliği, sülûkün başındaki müridlerle hakikat ehli arasındaki farklar göz önüne alınarak açıklanır. Tövbe, kulun Allāh’a dönüşünü ve O’ndan af dilemesini ifade ederken, samimi olmayan tövbeler "yalancılardan tövbesi" olarak nitelendirilir. Sûfiler, tövbenin derecelerini avamın günahlardan, havassın gafletten ve âriflerin Allāh dışındaki her şeyden tövbe etmesi olarak açıklamaktadırlar (Uludağ, 2012:284-285).

Z’an ki Ādem z’an ‘itāb ezeşk rest

Eşk-i ter bâşed dem-i tevbe-perest

Zîrā ki Ḥazret-i Ādem ‘aleyhisselām ol ‘itābdan gözyaşından kurtuldı tevbeperest olan kimsenüñ nefsi ziyāde gözyaşıyla olur ya‘nî zunūbdan tevbeye mülāzemet iden kimsenüñ ağızından çıkan kelāmı ziyāde gözyaşına muḡārin

⁶³ "İcâbetten sonra başka bir icâbet aldım."

*olmak gerekdür **yoḥsa** mücerred bîsirişk-i dîde ve bîsûziş-i sîne şebt ü ric‘at-ı kavline i‘tibār yokdur dimek olur (392a)*

2.4.1.26. Vahdet, Vahdet-i Vücûd, Vahdet-i Şuhûd (Vahdet Mertebesi):

Vahdet kavramı, Arapçada birlik anlamına gelir ve tasavvufta Allâh’ın mutlak birliğini ifade eder. Vahdet-i vücûd ve vahdet-i şuhûd bu birliğin iki farklı yorumudur. Vahdet-i vücûd, varlığın birliği anlamına gelir ve her şeyin Allâh’ın tecellisinden ibaret olduğunu, Allâh dışında hiçbir gerçek varlık olmadığını savunur. Bu görüşe göre zât ve vücûd aynıdır; sıfatlar Allâh’ın zâtının aynıdır ve âlem, Allâh’ın tecellisi olan hayalden ibarettir. Vahdet-i şuhûd ise, görmenin birliği anlamına gelir ve kulun cem ve vecd hâlinde, her yerde sadece Allâh’ın tecellisini görmesini ifade eder. Bu hâlde kul, yalnızca Allâh’ı müşahede eder; ancak vecd hâli geçtikten sonra Hak ile halkı ayrı görür. Vahdet-i vücûda göre âlem hayalden ibarettir ve gerçek varlık sadece Allâh’tır; vahdet-i şuhûd ise âlemi hayal olarak kabul etmez ve âlemin objektif bir gerçekliği olduğunu savunur. Vahdet kavramının temelinde ise Allâh’ın mutlak birliği ve her şeyin bu birlik içinde anlam bulması yatar, bu da tasavvufî düşüncenin merkezî bir ilkesidir (Cebecioğlu, 2004). Kavramlar daha dış çerçeveden değerlendirildiğinde ise birbirinden ayrı görülmez, bir bütün olarak değerlendirilir ve kullanılır. Allâh’ın mutlak birliği çerçevesinde ele alarak yaratan ile yaratılmışlar arasındaki ilişkiyi izah eder.

*Ḥazret-i Mevlânâ bu mertebeye işâret buyururlar ki ey tâlib-i sırr-ı vahdet **egerçi** mertebe-yi mazhariyyete nazaran teşebbüh idüp gıryan olsaḡ anuñ ebr-i pürrişkı ve gülsek anuñ berkiyüz ve ḡışm u cengimüz anuñ ‘aks-i ḡahrıdur ve şulḡ u ‘özrimüz anuñ ‘aks-i mihridür (365a)*

Maḡv şud pîşeş su’âl u hem cevâb

Geşt fâriḡ ezḡatâ vü ezşavâb

Pes anuñ öninde hem su’âl ve hem cevâb maḡv oldu **zîrâ** maḡâm-ı vahdeti buldı ve kemâl-i şafvete irdi (366a)

cümleye ve ‘ayn-ı cem‘a hıfâb iderken ve ‘arz-ı hâcât idüp hâlin söylerken bu cümleden bir hâşşa-yı nazârî olan bir maḥbûb-ı mu‘ayyene iltifâb idüp söyler ve cümleden nefs-i vâhid hükmünde olmasını ve mertebe-yi vahdetde ittihâd itmesini iş‘âr ider (377a-377b)

Bu bûlbûl-i bâğ-ı vahdet ve bu ‘andelîb-i gülzâr-ı ḥaḳîḳat ‘aşîḳ-ı külldür küllden murâd müsemellâh olan mertebe-yi ulûhiyyetdür ki cemî‘-i esmâ vü şîfâtla muttaşîfadur (380a)

2.4.1.27. Yahudiler/ Yahudilik / Yehud:

Kur‘ân’da "yehûd" ve "hûd" terimleri, Hz. Musa’nın şeriatına bağlı Yahudileri ifade eder. Bu terimler, tövbe ve hakka dönüş anlamındaki "hevd" kökünden türemiştir. İbrânîce’de "yehudi", Arâmîce’de "yehudaye" şeklinde geçen bu kelimeler, Yahuda kabilesine ve bu kabilenin yerleştiği bölgeye atıf yapar. İslâm âlimleri, Yahudilere bu ismin, Hz. Musa zamanında buzağıya tapıp tövbe etmelerinden veya Yahuda kabilesine nispetle verildiğini belirtir (Gürkan, 2013:182-184).

Mesnevî-yi Ma’nevî’de "Yehûd" olarak yer alan Yahudiler müşriklerle birlikte zikredilmektedir.

bu âyetüñ sebab-i nüzûlî budur ki Yehûd u müşrikîn didiler ki Muḥammed aşḫâbına emr itdigi şey’i nehy eyler ve nehy itmîş iken yine emr eyler (399b)

2.4.2. TASAVVUFİ TERİM VE KAVRAMLAR:

2.4.2.1. Âlem:

Âlem, "alâmet ve nişan koymak" veya "bilmek" anlamındaki köklerden türetilmiştir ve yaratıcısının varlığını gösteren her şeyi ifade eder. İnsanlar, cinler ve melekler gibi varlıkları belirtmek için "âlemûn" veya "âlemîn", diğer varlıklar için ise "avâlim" kavramları kullanılır. Genel olarak, maddî veya manevî tüm varlıkları

kapsar. *Kur'ân-ı Kerîm*'de âlem kelimesi yetmiş üç kez, çoğul olarak âlemîn şeklinde geçer. Bu kullanımlarda Allâh'ın tüm varlıkların Rabbi olduğu vurgulanır. Aynı zamanda, geçmiş ve gelecek tüm insan türlerini veya çağın insan topluluklarını ifade eder. "Âlemlere rahmet" ifadesi, Hz. Muhammed'in tüm yaratıklara rahmet olduğunu belirtir. *Kur'ân*'da sıkça tekrarlanan "semavat" (gökler) ve "arz" (yer) kelimeleri, âlemin bütününe ifade eder. Bu âyetlerde Allâh'ın gökleri ve yeri yarattığı, bunların kontrolünün kendisinde olduğu ve tüm varlıkların O'na boyun eğdiği belirtilir. İslâm düşünürleri, âlem kavramını halk âlemi ve emr âlemi gibi terimlerle detaylandırmıştır. Ayrıca, şehâdet-gayb ve mülk-melekût gibi kavramlar da felsefî ve tasavvufî literatürde birer âlemi ifade eder (Bolay, 1989:357-360).

Tasavvufta genellikle üç âlem kabul edilir: maddî âlem, manevî âlem ve bu ikisi arasında köprü olan berzah âlemi. Mutasavvıflar, âlemin son derece geniş olduğunu ve Allâh'ın yaratıkları arasında yeryüzünden habersiz olanların bulunduğunu belirtir. Bu genişliği ifade etmek için 18.000 veya 360.000 âlemden bahsedilmiştir (Uludağ, 1989:360-361).

pes hakîm-i muṭlaḳ Ḥazret-i Allāh 'ālem-i ma'nāda olan ervāḫı kavālibe getürmeden ve şüret virmeden ne içün fā'ide görülmeye ve ne vechile ervāḫ-ı şāfiyenüñ ecsād-ı keşîfe gelmesinde fāyide olmaya (367a)

*fā'ide-yi evvel oldur ki rūḫ-ı pāk bedene gelmek ile taḥsîl-i kemāl eyler zîrā anuñ vücūdında bilḳuvve olan ḥāşiyet bu 'ālem-i ecsāmda fi'le gelür ve anuñ 'ilmi 'ayān mertebesin bulur ve ol 'ālemde itdigi ikrārı bu 'ālemde işbāt ider ve ol 'ālemde şālih ü fāsîd ve şābir ü mücāhid **egerçi** Ḥazret-i Ḥudānuñ ma'lūmıdur ki bu 'ālemde daḫı şābir ü şālih ve fāsîd olan ve mücāhede mertebesin bulan hemān ol 'ālemde şābir ü mücāhid olandur bigayr-ı tefāvüt **ve lākin** ol 'ālemde şābir ü mücāhid olmağa i'tibār yokdur ol 'ālem şalāḫ ü fesād ve şabr u cihād 'ālemi degüldür **pes** lāzım geldi ki anda bilḳuvve ḥāşıl olan a'māl bu 'ālemde fi'le gele ve şübūt mertebesin bula ve **anda ḳālellāhu Te'ālā ve lenebluvennekum***

*hattā na'lemu'l-mucāhidīne minkum ve's-şābirīne*⁶⁴ şābir ü mucāhid 'ālem-i ervāḥda iken daḥı Ḥazret-i Ḥudānuñ ma'lūmuydı **ve lākin** şabr u cihād ile ibtilā olunmamışlar idi **pes** ol 'ālemde şābir ü mucāhid mertebesin bulmadılar **tā** bu 'ālem-i ecsāma gelmeyince ve tā'at u mucāhede idüp mucāhede ile ihtiyār olmayınca **pes** bu 'āleme geldiler ve mucāhede idüp mucāhid oldılar ve belālara şabr idüp şābirler mertebesin buldılar ve **kıs** 'alāḥāzā sā'irü'l-evşāf **eger** insānuñ rūḥı bu 'ālem-i ecsāma gelme ve bilḳuvve zātında olan ḥāşiyeti fi'le getürme kemāl bulmazdı ve zātında olan ḥāşiyetler fi'le gelüp ve şābit olmazdı **ve fāyide-yi şānī oldur ki** rūḥ 'ālem-i ervāḥda iken vişālūñ zevḳini ve ol 'ālemüñ ḳadrini bilmezdi ve firāk u hicrānuñ ta'mını daḥı tuymazdı Ḥazret-i Cenāb-ı 'İzzet ol rūḥ-ı āzādı sicn-i ṭabī'ata getürüp ḥabs eyledi ve firāk u hicrānuñ belāların aña zevḳ itdirdi **tā ki** ol 'āleme 'ibādetle müste'id ola ve ba'de ḫalāşü'l-beden ol ni'metüñ ḳadrini bile Ḥazret-i Ādemüñ 'aleyhisselām ḫikāyesi bu ma'nāyı mü'eyyid olur **zīrā** Ḥazret-i Bārī **evvelā** aña cennet milkin virmiş ve cennet içre **yā Ādemu'skun ente ve zevcuke'l-Cenneti ve kulā minhā raḡaden ḫayşü şī'tuma⁶⁵ āyet-i kerīmesinüñ mefhūmı üzre anı ni'met ü rāḫatla ḡarḳ eylemişdi ve **lākin** bīta'b u bīzaḫmet ü meşakkat müyesser olan ni'metüñ ḳadrini nev'ā bilinmemek muḳarrer oldıysa Ḥazret-i Bārī anuñ şecere-yi ḫıṭaya tekarrübini cennetden ḫurūca ve semādan zemīne ḫübūṭa sebep idüp bu dünyāya getürdi ve aña bu ḳadar ālām u şedāyidi çekdürdi anuñ vücūdı bu ḳadar insānuñ zuḫūrına sebep olup taḫşil-i kemāl itdikden soñra yine cennet-i a'lāya vāşıl eyledi muḫaḳḳık olan 'ulemanuñ ma'lūmlarıdır ki vüşül-i şānī vüşül-i evvel gibi degildür ve **fāyide-yi şālīş oldur ki kuntu kenzen maḫfiyyen feaḫbebtu en u'rafe feḫalaktu'l-ḫalḳa liu'rafe⁶⁶ ḫadīs-i şerīfinüñ feḫvāsınca ḫāşşaten insānuñ bilinmesi içündür ve 'abd rabbisin ma'rifet-i şuhūdiyye vü taşşīliyye ile müşāhede ḳılması içündür **egerçi** 'ālem-i ervāḥda daḥı rūḥ rabbisini ḳābiliyyeti****

⁶⁴ "Andolsun ki içinizden cihad edenlere sabredenleri belirleyinceye ve haberlerinizi açıklayınca kadar sizi imtihan edeceğiz." (Muhammed, 31)

⁶⁵ "Ey Âdem! Sen ve eşin (Havva) bereberce cennete yerleşin; orada kolaylıkla istediğiniz zaman her yerde cennet nimetlerinden yiyin." (Bakara, 35)

⁶⁶ "Ben gizli bir hazine idim, bilinmek istedim ve bilineyim diye mahlûkatı yarattım." Bu ifade İsmâil Ankaravî'nin Mesnevî Şerhi'nde hadis değil mevzû olduğu beyan edilmektedir.

ķadar bilüp iķrār itmiŗdi **lākin** maʿrifet-i icmāliyye ile bilinmiŗdi maʿrifet-i tafşīliyye vü şuhūdiyye ile degül **zīrā** maʿrifet-i şuhūdiyye ve tafşīliyyenüñ maḥalli bu ʿālem-i zāhirdür şıfāt-ı İlāhiyyeden nice şıfāt vardur ki anuñ zuhūrı bu ʿālem-i zāhir vāsıtasıyladur **meşelā** ism-i Şāfī gibi ki Şāfī isminüñ zuhūrı cesedde olan maraź u derdi izāle idüp şifā virmek ile olur ʿālem-i ervāḥda ise bu ismüñ tecellīsi nevʿā zāhir olmaz ve **keżālik** Muḥyī vü Mümīt isimleri gibi ki bunlaruñ daḥı zuhūrı bu ʿālem-i zāhire nisbetledür **egerçi** Muḥyī isminüñ ʿālem-i ervāḥda eŗeri ve tecellīsi vardur **ammā** zuhūrı aşıl bu ʿālemde dūr ki ölmek ve dirilmek bu ʿāleme nisbetledür **pes** ʿabd bu ʿāleme gelmeyince Şāfī isminüñ ve Muḥyī vü Mümīt isminüñ āşārını müşāhede kılmadı bu ʿāleme geldükden soñra rabbisinüñ bu şıfatlarla mevşūf olduĖını yaķinen bildi ve müşāhede kıldı **keżālik** Ḥazret-i Ḥudānuñ Tevvāb olmasını ve setr-i ʿuyūb ve maĖfired-i zunūb kılmasını rūḥ bu ʿāleme gelmeyince müşāhede kılmadı **zīrā** bu ʿālem-i ervāḥda ʿuyūb u zunūb yok idi ki ḥattā Settārılık ve Ėaffārılık şıfatları zāhir olaydı **keżā** ve **keżā** niķe şıfāt-ı ʿaliyye vardur ki anuñ zuhūrı bu ʿālem-i zāhire merhūndur **pes** ʿabd rabbisini ol şıfatlarla mevşūf bilmek daḥı bu ʿālem-i ecsāma gelmege mevķūfdur saʿadet-i kübrā ve niʿmet-i ʿuzmā bir kimse rabbisini mevşūf olduĖı evşāf-ı kāmile ile bilmek ve müşāhede kıılmaķdur kemālile bilmek ise bu ʿālemde müyesserdür **pes** rūḥ-ı insānīnūñ ʿālem-i ecsāma gelmesinde fāʿide Ḥazret-i Ḥaķķuñ evşāf-ı kāmile ile bilinmesi ve ʿabdüñ tekmīl-i maʿrifet kıılması içündür (368b-370b)

eger söyledigüñ sözüñ maʿnā ve fāʿidesi ola iʿtirāzı terk eyle ve şükr ṭālibi ol ki bu sırr saña bu vechile keşf olmiŗ oldu ki rūḥuñ ʿālem-i maʿnāda ķālība gelmesi zamīrde olan maʿnā-yı enkeble beyān u ʿayān kıılması gibidür elbette mütekellim olan kimse bāṭnında olan bir maʿnāyı ki izḥār itmek istese anı bir ḥarfe **veya** bir kelimeye vaź idüp ol vāsıta ile anı izḥār ider daḥı ol maʿnāya zarf olur (371a)

eger ‘ārif iseñ meşâyıh-ı ‘azāmuñ ‘ālem-i me‘ānī didüklerini bu ‘ālem-i şüretde görürsin ve mütekellim-i haķıķınüñ o şüretten ne murād eyledüğine vāķıf ve ‘ārif olursın [...] ya‘nī her kimsenüñ gerdenine farzdur ve lâzımdur ki mün‘im-i haķıķiye şükr ide ‘ale’l-huşûş ‘ālem-i ervāhdan ‘ālem-i insāniyyete getürdigi ve ‘aķl u idrāk mertebesine yitürdigi ni‘amuñ şükrini kıla şükr cenk ü cedāl eylemek ve yüziñi ekşi itmek degüldür (371b)

Ol enbiyānuñ āvāzı taşradan dīn cānibinden berü gelür ya‘nī kendiler ki ‘ālem-i ma‘nāda maķ‘ad-ı şıdķda sākinlerdür anlaruñ kelāmı dīn cānibinden berü hāric-i ‘ālemden tālīblere böyle diyü gelür kafes-i tenden saña kırtulmaķ yolu budur budur (375a)

ki ben ‘ālem-i hicrānda ve vādi-yi firāķda kendü ķanumdan pür ķadehler nüş iderem (376a)

*Veyāhūd bu hāķ bīz olan üftādenüñ yādına ya‘nī bu ‘ālem-i süflīde ve cismāniyyetde ķalan dildādenüñ adına **çünkim** sāķī-yi haķıķatden şarāb-ı tahūrı nüş idesün ve li’l-arzi minkā’si’l-kirāmi naşībun⁶⁷ fehvāsınca anuñ cür‘asın hāķ üzre dök (377b)*

‘uķūl-ı İlāhī bu mertebede olan rūhlardan ‘ibāretdür ve bu ‘uķūl-ı İlāhī ‘ālem-i me‘ānīde ve merātib-i İlāhīde pervāz eyledigi cihetden tıyūra mümāşıldür (381a)

ten kafesinde maķbūs olmışdur ki o tenden hālāşa ārzü eyler ve ‘ālem-i ervāh-ı seyrini ister ķanı bir kimse ki o murğlaruñ maķremi ola [...] aķdur cemī‘-i cünüdiyla Kıan bir günāhsız ziyāde zebün murğ ve anuñ derünında Süleymān ‘askeriyle ola ya‘nī Süleymān-ı haķıķat ki Hāzret-i Hāķdur cemī‘ cünüdiyla anda

⁶⁷ "Cömertlerin kâsesinden toprak için bir nasip vardır."

ola ve anuñ vüs‘at-ı bā‘tını bir mertebede ola ki cemī‘ eşyāyı ihāfa kıla **muḥaṣṣal**
şūretā aṣḡar ma‘nen ‘ālem-i ekber ola (381b)

Zīrā ki bu ‘ālem-i ṭabī‘at karanlıkdur ve her cānib filmeşel penbe gibidür penbe
zār içre şerāre vü āteş nice olur fikr eyle **ya‘nī** ma‘lūmdur ki penbeye āteş düşse
nice yanarsa ve anuñ sebebiyle niçe eşyā ihrāk olursa kelām-ı fitneengiz daḡı
nīrān-ı ḡarb-ı fesādı eylece iştī‘āl eyler

Meşnevi

Zālim an kavmī ki çeşman düḡtend

Z’an suḡanhā ‘ālemīrā sūḡtend

Zālimdür ol bir kavm ki gözlerini dikdiler **ya‘nī** igmaḡ-ı ‘ayn idüp ol sözlerden
‘ālemi ve ‘ālem ehlini yaḡdılar

Meşnevi

‘Ālemīrā yek suḡan vīran kuned

Rūbehān-ı mürderā şīran kuned

Bir kelām-ı fitneengiz ‘ālemi vīrān u ḡarāb eyler mürde dilküleri arslanlar eyler
ya‘nī erbāb-ı meker ü ḡileden olan kimseler mürde meşābesinde meskenetde
iken o söz anları şīrlar gibi ḡazabnāk eyler [...] Cānlaruñ cümlesi daḡı ‘ālem-i
ṭabī‘ata gelmezden evvel ve elvāş-ı beşeriyye ile mülevveş olmazdan
muḡaddem kendü aşlında ‘īṣā demlerdür ve her birinüñ mürde ihyā eylemek
şānlarındandır [...] **ammā** beşeriyete geldükde bir zamān zaḡmlardur ve ḡāḡī
mürhemlerdür **ya‘nī** her bār ki beşeriyet ve muḡteżā-yı ṭabī‘at galebe ideydi
anlaruñ nefsi biri birine zaḡm urur ve her bā(r) ki aşlında olan ḡāşiyet-i cān
zuhūra gele ol zamānda merhem olurlar ve ḡayāt virürler **mıṣra‘-ı evvel** ‘ālem-i
ervāḡda olduklarına göredür ve **mıṣra‘-ı şānī** ‘ālem-i beşeriyete geldüklerine
göredür **pes** cemī‘ cānlaruñ ḡayātbaḡ olmasına ve dem-i ‘īṣā gibi mürdeler ihyā
kılmasına mānī‘ olan beşeriyet ḡicābları ve ṭabī‘at perdeleridür (384b-385a)

Hâzret-i Allâh Âdemi ‘aleyhisselâm ‘âlem-i a‘lâdan mertebe-yi esfele itdigi haţânuñ ‘özrini dilemeden öturi tenzîl eyledüğinden ahz itmışlerdür (392b-393a)

İnsândan şudûr iden fi‘l ü kavı ki hayr u şerr her ne ise ‘âlem-i gaybda eşerleri zâdenîdür ya‘nî toğmaqlık muğarrerdür ve fi‘lün mevâlîdi ki ‘âlem-i gaybda toğar halkuñ hükminde degüldür (396a-396b)

2.4.2.1.1. Âlem-i Ervâh:

Tasavvufta ruh kavramı derinlemesine ele alınarak çeşitli sınıflandırmalar yapılmıştır. İlk sûfîler ruhun mahiyetinden ziyade onun önemi ve faydası üzerinde dururken, ruhun bedenden önce yaratılıp yaratılmadığı, mahlûk olup olmadığı gibi konular tartışılmıştır. Ruhun bedene hayat veren bir mâna olduğu, nefis, kalp ve akıl gibi terimlerle eş anlamlı olarak kullanıldığı ifade edilmiştir (Uludağ, 2018:192-193).

Ruhlar âlemi, taayyün-i sani ve vahidiyyet mertebelerinden sonra gelen bir mertebedir ve suver-i ilmiyye bakımından ruhlar mertebesine iner. Bu mertebede ruhlar, cevher-i basit olarak ortaya çıkar ve ne şekil ne renk ne de zaman ve mekânla alakalıdır. Her ruh bu mertebede kendisini ve mebdai olan Hakk'ı idrak eder. A'raf sûresinde "Elestü birabbiküm kâlû bela" (Ben sizin Rabbiniz değil miyim? Evet dediler) ifadesiyle bu mertebeye işaret edilmektedir. Bu ifadeler, ruhların cisimsel özellikler taşımayan, ilahî bilgilerin ve özlerin saf bir şekilde tecelli ettiği bir âlemde bulunduğunu ve bu âlemde Allâh'ın rubûbiyetini idrak ettiklerini anlatır (Cebecioğlu, 2004).

Mesnevî-yi Ma'nevi'de ruh kavramı birçok farklı bakış açısıyla ele alınmış ve irdelenmiştir. Ruhun bedene gelerek bir kalıba, surete bürünmesi, ruhun saflığı, ruhun ilahî sıfatlarla tekâmülü, vahdet-i vücûd felsefesi ile bütünün (küll) bir parçası (cüzv) olması gibi şerhe ait açıklamalarda kullanılan bazı ifadelerle âlem-i ervâh kastedilmiştir. Ayrıca "ruh" kelimesi yazmanın 361a-400b varakları arası kırk dokuz kez tekrar edilmiştir. Bu durum insanın aslının ruh ile ifade edildiğinin, bedeninin ise sadece ruha biçilmiş bir kıyafet gibi görüldüğünün bir ispatı olarak değerlendirilmelidir. Yazmada insanın tasavvufî eğitim sürecinde ulaştığı ya da içinde

bulunduğu merhaleler "rûh-ı fikrî, rûh-ı hassas, rûh-ı hayvanî, rûh-ı kudsiyye, rûh-ı revân, rûh-ı akl, rûh-ı ziyâyî, rûh-ı azâd" gibi terkiplerle adlandırılmıştır. Aşağıdaki bölümlerde sadece âlem-i ervah ifadesinin geçtiği bölümler örneklendirilmiştir.

şâbir ü mücâhid 'âlem-i ervâhda iken dağı Hazret-i Hudānuñ ma'lûmuydu ve lâkin şabr u cihād ile ibtilā olunmamışlar idi pes ol 'âlemde şâbir ü mücâhid mertebesin bulmadılar tā bu 'âlem-i ecsāma gelmeyince ve tāt u mücâhede idüp mücâhede ile ihtiyār olmayınca pes bu 'âleme geldiler ve mücâhede idüp mücâhid oldılar ve belâlara şabr idüp şâbirler mertebesin buldılar ve kıs 'alāhāzā sâ'irü'l-evşāf eger insānuñ rûhı bu 'âlem-i ecsāma gelmese ve bilkuvve zātında olan hāşiyeti fi'le getürmese kemāl bulmazdı ve zātında olan hāşiyetler fi'le gelüp ve şābit olmazdı ve fāyide-yi şānı oldur ki rûh 'âlem-i ervâhda iken vişālün zevkını ve ol 'âlemün qadrini bilmezdi ve firāk u hicrānuñ tātını dağı tuymazdı Hazret-i Cenāb-ı 'İzzet ol rûh-ı āzādı sicn-i tabī'ata getürüp habs eyledi ve firāk u hicrānuñ belâların aña zevk itdirdi (369a-369b)

egerçi 'âlem-i ervâhda dağı rûh rabbisini kabiliyyeti kadar bilüp ikrār itmışdi lâkin ma'rifet-i icmāliyye ile bilinmişdi ma'rifet-i tafşiliyye vü şuhūdiyye ile degül zîrā ma'rifet-i şuhūdiyye ve tafşiliyyenün maḥalli bu 'âlem-i zāhirdür şifāt-ı İlāhiyyeden nice şifāt vardır ki anuñ zuhūrı bu 'âlem-i zāhir vāstasıyladur meşelā ism-i Şāfî gibi ki Şāfî isminün zuhūrı cesedde olan marāz u derdi izāle idüp şifā virmek ile olur 'âlem-i ervâhda ise bu ismün tecellisi nev'ā zāhir olmaz ve kezālik Muhyî vü Mümît isimleri gibi ki bunların dağı zuhūrı bu 'âlem-i zāhire nisbetledür egerçi Muhyî isminün 'âlem-i ervâhda eşeri ve tecellisi vardır ammā zuhūrı aşıl bu 'âlemde dūr ki ölmek ve dirilmek bu 'âleme nisbetledür (370a)

kılmadı zîrā bu 'âlem-i ervâhda 'uyūb u zunūb yok idi ki hattā Settārlik ve Gaffārlik şifātları zāhir olaydı kezā ve kezā nice şifāt-ı 'aliyye vardır ki anuñ zuhūrı bu 'âlem-i zāhire merhündür (370b)

Hazret-i Hudānuñ şükri her gerdenüñ tavkı olur ya'ni her kimsenüñ gerdenine farzdur ve lâzımdur ki mün'im-i haqîkiye şükr ide 'ale'l-huşûş 'âlem-i ervâh'dan 'âlem-i insāniyyete getürdigi ve 'aql u idrāk mertebesine yitürdigi ni'amuñ şükrini kıla şükr cenk ü cedāl eylemek ve yüziñi ekşi itmek degüldür (371b)

tūtî maḥbūs-i kafes olduğı gibi ārzū-yı pervāz itdigi gibi cān tūtisi dahı ten kafesinde maḥbūs olmışdur ki o tenden ḥalāşa ārzū eyler ve 'âlem-i ervāḥ-ı seyrini ister kanı bir kimse ki o murğlaruñ maḥremi ola (381a-381b)

her bār ki beşeriyyet ve muḳtezā-yı ṭabī'at galebe ideydi anlaruñ nefsi biri birine zaḥm urur ve her bā(r) ki aşlında olan ḥāşiyet-i cān zuḥūra gele ol zamānda merhem olurlar ve ḥayāt virürler mışra'-ı evvel 'âlem-i ervāḥ'da olduklarına göredür ve mışra'-ı şānī 'âlem-i beşeriyyete geldüklerine göredür (385a)

2.4.2.2. Âlim:

Âlim kelimesi, Arapça kökenli olup, "bilgi sahibi", "bilgin" anlamlarına gelir. İlim sahibi kişilere, özellikle de dinî ve ilmî konularda derin bilgi ve anlayışa sahip olanlara "âlim" denir. Bu terim, genel olarak eğitimli, bilge ve bilgili kişileri tanımlamak için kullanılır. Âlimler, bilgi ve hikmetleriyle topluma rehberlik eder, ilmî çalışmalar yapar ve eğitim verirler. İslâm kültüründe âlimler, dinî metinlerin yorumlanması, fıkıh, hadis ve tefsir gibi alanlarda önemli bir rol oynarlar.

Alîm sıfatı, "bir şeyi gerçek mahiyetiyle bilmek" anlamına gelen ilm kökünden türemiştir ve Allâh'ın her şeyi en mükemmel şekilde bilmesini ifade eder. Bu isim, Allâh'ın her türlü nesne ve olayı, duyular âlemi ve ötesinde sınırsızca bildiğini belirtir. İslâm inancına göre, tüm bilginin kaynağı Allâh'tır ve peygamberlere bilgi vererek insanlara öğretmiştir. Alîm ismi, Allâh'ın her şeyi kuşatan bilgisini ifade eder ve Allâh'ın zatını niteleyen bir sıfattır (Öztürk, 1989:460-461).

Ḥazret-i Ḥudānîñ ‘ālim ü ‘ārif kulları mertebe-yi cehlde elemnāk olurlar ve zindān-ı miḥneti bulurlar (364b)

bir ‘ālim kimse Hind gemisine girüp giderken deryanuñ ortasında bir tağa rāst gelürler (379a)

Bu tuiyūr-ı ‘uḳūl-ı İlāhîñ şerḥini kıṣa eyle ve bundan yüz çevir ve bundan söz söyleme ve cümlesinden Ḥazret-i Allāh şavāba a‘lemrekdür (383a)

2.4.2.3. 'Akıl / Akıl:

Akıl, sözlükte "menetmek, engellemek, bağlamak" anlamlarına gelirken felsefede, varlığın hakikatini idrak eden ve kavramlar arasında ilişki kurarak kıyas yapabilen bir güç olarak tanımlanır. *Kur'ân*'da akıl, kırk dokuz yerde fiil şeklinde geçer ve akletmenin önemi vurgulanır. Akıl, eşyadaki nizamı anlamak ve ilâhî hakikatleri sezme gibi fonksiyonlara sahiptir. Hadislerde akıl, "hatırda tutmak, anlamak ve bilmek" anlamlarında kullanılır. İslâm felsefesinde akıl, bilginin kaynağı ve insanın varoluşunu anlamlandırma çabasında merkezi bir role sahiptir (Bolay, 1989:238-242).

Kelâm ilminde akıl, bilgi kaynağı olarak önemli bir konuma sahiptir. Tüm kelâmcılar, aklın dinî sorumlulukların temel şartı olduğu ve akıldan yoksun kişilerin sorumlu tutulamayacağı konusunda hemfikirdirler (Yavuz, 1989:242-246).

İlk dönem zâhid ve sûfiler, akla hadis ve fıkıh âlimleri gibi değer verip mahiyetini tahlil etmekten çok, pratik faydalarına odaklanmışlardır. Akıl, Allâh'ın nimetlerini tanımaya, kötü duygulara karşı koyup, dinin emirlerine yönlendiren bir melek olarak kabul edilmiştir. Mevlânâ, aklın gayb âlemi hakkında verdiği bilgileri körün renkler hakkında verdiği bilgilere benzetir. İlk yaratılan varlığın akıl olduğu görüşü mutasavvıflar arasında yaygındır. Sûfiler, nazarî ve metafizik aklın yetersiz olduğunu, insan aklının maddî âlemle sınırlı olduğunu, ilâhî hakikatleri kavramakta

aciz kaldığını vurgularlar. Aklın zıddı olarak aşkı koymuş, aşkın akıldan üstün olduğunu savunmuşlardır (Uludağ, 1989:246-247).

Bahş-i ‘aḳlest in çe‘aḳl ān ḥileger

Tā za‘īf reh bered ancā meger

Bu zıkr olan bahş ‘aḳluñ bahşidür bu ḥileger ne ‘aḳldur **ya‘nī** ḥile idici ‘aḳl-ı cüz’ī ḥadd-i zātında ‘aḳl degüldür dimekdür **zīrā** aşlında ‘aḳl ‘aḳl-ı küllidür ki enbiyā vü evliyānuñ ‘aḳıllarıdur ve ‘uḳül-ı cüz’ī aña nisbet ‘aḳl degüldür **pes** taḳdīr-i ma‘nā bu zıkr bahş bahş-i ‘aḳldur ki aşlında ‘aḳl degüldür bu bahş-i ‘aḳlī anuñ içündür ki tā bir za‘īfu’z-zihñ olan kimse meger ki ol cebr ü ihtiyār mertebesine yol ilede ve cebr u ihtiyār nedür ‘aḳlı irişdigi ḳadar idrāk ide

Meşnevi

Bahş-i ‘aḳlī ger dūr ü mercan buved

An diger bāşed ki bahş-i can buved

‘Aḳla mensüb olan bahş-ı farazā dürr ü mercān ola ol bahş ḡayrı olur ki cān bahşi ola **ya‘nī** cān bahşi bir mertebe-yi ḥüb u ra‘nā vü laṭīfdür ki ‘aḳla mensüb olan eger dürr ü mercān bile olsa aña mümāşil ü müşābih olmaz

Meşnevi

Bahş-i cān ender maḳāmī diger est

Bāde-yi cānrā ḳıvāmī diger est

Cāna müte‘allıḳ olan bahş bir maḳām-ı āḥardadır ki ol maḳām maḳām-ı ‘aḳldan ‘ālīter ü berterdür bāde-yi cānuñ bir āḥar ḳıvāmı vardır ki ol ‘aḳl bādesinüñ ḳıvāmına beñzemez

Meşnevi

An zaman ki bahş-i ‘aḳlī saz buved

İn ‘Umer bā Bu’l-Ḥikem hem-raz buved

Ol zamānda ki ‘aḳla mensüb olan bahşüñ düzeni ve i‘tibārı var idi bu ‘Ömerüñ ki murād Ḥazret-i ‘Ömerdür Bu’l-Ḥikem ile hemrāz u demsāz idi ki murād Ebū Cehlüñ muḳaddem olan künyetidür ki anuñ nāmı ‘Ömerdür bu Ebu’l-Ḥikem anuñ için künyet virmişler ki ḥükm-i ‘aḳliyyede ḡayet ile māhir idi ve ebḥāş-ı

fikriyyeye ziyāde kâdir idi **çünkü** Hâzret-i Nebîyy-i mükerrem ‘aleyhisselām ba’s olunup anları dīne da‘vet eyledükde bu kadar ‘aķılla esrār-ı nebeviyyeden gâfil ve ‘ulūm-ı dīniyyeden cāhil oldu **lācerem** zıddıyla künyet virilüp Ebū Cehl dinildi Hâzret-i ‘Ömerüñ laķab-ı şerīfleri Fārūķ oldu haķķı bātıldan ziyāde fark etdi **nitekim** buyururlar

Meşnevi

Çün Umer ez‘aķl āmed sūy-ı cān

Bu’l-Hikem Bū Cehl şud derbaķs-i ān

Çünkü Hâzret-i ‘Ömer ‘aķldan cān cānibine geldi **ya‘nī** ‘aķl-ı cüz’iyyenüñ mertebesinden güzer idüp İmān u İslām mertebesine irdi Bu’l-Hikem anuñ tahtında Ebū Cehl oldu ve İmān u İslām mertebesinden maķrūm ķaldı

Meşnevi

Sūy-ı ‘aķl ū sūy-ı hiss ū kāmīl est

Gerçi ķod nisbet becān ū cāhil est

Hiss cānibinde ve ‘aķl-ı cüz’i’inde ol Ebū Cehl kāmīldür egerçi cāna nisbet ķod o cāhildür **velhāşıl** istidlālī vü ‘aķlī olan umūra nisbet ol Ebu’l-Hikemdür **amma** cānī vü dīnī olan umūra nisbet ol Ebu’l-Hikemdür Cehldür **pes** bundan ma‘lūm oldu ki ‘aķl-ı cüz’iñüñ baķşı ve istidlālī dīne mütē‘allık olan ve cāna intisāb ķılan ‘ulūm u esrāra vāsıta olmaz ve fāyide ķılmaz imiş

Meşnevi

Baķs-i ‘aķl u ķis eşer dan yā sebeb

Baķs-i cānī yā ‘aceb yā bu’l-‘aceb

Baķs-i ‘aķlī ve baķs-i ķissīyi eşer bil **ya‘nī** ‘aķl u ķissüñ baķşini **yā** eşerden mü‘eşşire istidlāl **veyāķud** sebebdan müsebbibe intikāl eylemek bil ve ‘aķl u ķiss eşer ū sebeb mertebesinden ilerüye tecāvüz idemez ve cān mertebesine gidemez **ammā ki** cāna mensūb baķş yā ‘acebdür **yāķud** ‘aceb şāķibidür **ya‘nī** cāna mensūb olan baķş u ‘ilm bir meretebe ki a‘ceb-i ‘acāyibdür ki ‘aķl-ı cüz’i şāķibleri anuñ idrākinde ķayrānlar ve kelimātınuñ nezāfetinde ‘acizler ve nātüvānlardur

Meşnevî

Žav’-ı cān āmed nemand ey müstezî

Lāzım u melzūm u nāfi muқтаzî

bu zıkr olınan cebr u қadr bahşı қıl ü қāl ve bahş-i ‘aқl-ı pür’ıkāldür ki erbāb-ı cedāl lāyıқdur **feemmā** erbāb-ı kemāl bu gūne bahş ü cidālden ҳalāş olmışlardur **zīrā** ey tālib-i žiyā-yı Hūdā ve ey rāğīb-ı esrār-ı Hūdā bunlara cānuñ žav’ı geldi ve ‘aynu’l-‘iyān oldı hāşıl **pes** delāyil-i ‘aқliyyeden olan lāzım u melzūm tavīli mişālu’n-necād ve keşīru’r-remād gibi ki bunlar melzūmdur bunlara lāzım gelen қadd-ı tavīldür ve mihmān-ı keşīrdür bunlardan kināyedür **amma** bu maḥalle münāsib olan lāzım u melzūm **meşelā** ef‘āl-i ḥalk-ı melzūm ve aña Hāḫkuñ ḥalk eylemesi lāzımdur **nāfi vü muқтаzî** ism-i fā‘ildür eger meyanlarında vāv muқadder olursa biri birinüñ muқābil ü zıddı olup nefy idici ve iqtizā idici daḫı қalmadı dimek olur **velemmā** eger vāv muқadder olmazsa muқтаzî-yi nefy idici қalmadı dimek olur **meşelā** bu maḥalle münāsib ‘ind-i ehli’s-sünnete ef‘āl-i ḥalk ḥalk-ı muқтаzīdür ehl-i қadr ve erbāb-ı i’tizāl bunı nāfidür **pes** žiyā-yı cān ve muқтаzā-yı a‘yān ‘ayān olduқda bu mezkūrātuñ birisi de қalmaz (362a-363b)

ammā bu ma‘iyyet fi’l-ḥaқīқа ‘aқılla bilinmez ve fehм ile idrāk olınmaz muḥaşşal ‘aқl bunuñ derkinde ḥayrāndur (364a)

bu ma‘nādan enseb ve ‘aқla aқreb olan ma‘nā budur ki (365b)

‘ālem-i ervāḥdan ‘ālem-i insāniyyete getürdigi ve ‘aқl u idrāk mertebesine yitürdigi ni‘amuñ şükrini қıla şükr cenk ü cedāl eylemek ve yüziñi ekşi itmek degüldür (371b)

vaқt-i ḥācetde rūḥ anı ‘aқla ‘arż ider ki anuñ mertebesі bālāterdür şabīnüñ vücūdında bidāyet-i neşv ü nemāda bu rūḥ yokdur **zīrā** gördigi şeyi derḥāl ferāmüş ider **üçünci** mertebesі rūḥ-ı ‘aқldur ki ḥiss ü ḥayālden ḥāric olan

me'ānīyi idrāk ider ma'ārif-i zarūriyye-yi külliye gibi ki bu hālet behāyimde ve şıbyānda yokdur (380b-381a)

*bir kāmīl küfr tutsa millet olur **zīrā** aña bil'küfri 'an 'ilmin tutar şer'an ve 'aqlen anı tutmaḵ vācib olduğu ḥīnde tutar **pes** anuñ ol ḥīnde küfr tutması millet olur (388a)*

*vire **ya'nī** vücuda getüre esb kürre-yi ḥar ve ḥar kürre-yi esb virmek muḥāl-i 'aḳldur (394b)*

*Ki ben ne için bir ḥām haberi gūzāfdan iletdüm dānişsizlikdan ve 'aḳlsızlıktan **nişāf** bunda sefāhet ü 'aḳlsuzlıḡa dirler (395a)*

2.4.2.4. Aşk, Âşık, Muhabbet:

Arapça kökenli "aşk" kelimesi, şiddetli ve aşırı sevgi anlamına gelir ve sevgilisine sarmaşık gibi bağlanmayı ifade eder. İslâmî literatürde, aşk iki temel anlamda kullanılmıştır: İlâhî aşk ve beşerî aşk. İlâhî aşk; Allâh'a duyulan derin sevgi ve bağlılık anlamında kullanılırken, beşerî aşk insanlara duyulan sevgi olarak kabul edilmiştir. *Kur'ân* ve sahih hadislerde doğrudan aşk kelimesi geçmez; sevgi genellikle "hub" ve "muhabbet" terimleriyle ifade edilir. İbnü'l-Arabî gibi büyük mutasavvıflar, aşkı ilâhî bir nitelik olarak ele almış ve varlık âleminin aşk üzerine kurulu olduğunu savunmuşlardır. Ancak kelâmcılar ve bazı İslâm âlimleri, aşk teriminin Allâh sevgisini ifade etmek için kullanılmasını eleştirmişlerdir. Sûfîler arasında aşk, Allâh'a olan bağlılığın en yüksek mertebesi olarak kabul edilir ve birçok tasavvufî eser bu kavram etrafında şekillenmiştir. Böylece tasavvufî aşk, ilâhî aşkın insanî bir yansıması olarak görülmüş ve derinlemesine işlenmiştir (Uludağ, 1991:11-17).

Maddî aşk, fiziksel ve cinsel çekim ile ilgilidir ve genellikle mecâzî olarak kabul edilir. Hakikî aşk ise Allâh aşkıdır. Allâh'ı tanımak ve sevmek, yaratılan her şeyi O'nun aşkıyla sevmeyi gerektirir. İlâhî aşk, Allâh'ın bir kudsî hadiste ifade ettiği gibi, "Ben gizli bir hazineydim, bilinmeyi arzu ettim, âlemi yarattım." ifadesiyle

anlam bulur. Gerçek aşka bazen mecâzî aşkla da ulaşılır ve bu nedenle "Mecâzî aşk, gerçek aşkın köprüsüdür." denilmiştir (Cebecioğlu, 2004:54-55).

bizüm hışm u kahrımızuñ şıfatları Hâzret-i Hudānuñ kahr u gāzabınuñ ‘aksidür ve eşeridür ki vücūd-ı insānī şıfātınuñ mir’āt u mazharıdur ve eger şulh u ‘özre geleyüz ol Hâzret-i Hudānuñ mihr ü muḥabbetinüñ ‘aks u eşeridür ki bizde zāhir olmışdur (365a)

Ey dilber-i ḥaḳīkī senüñ nāruñ budur ki ‘uşşāk zevk u şafālarından aña yanmağa cān virürler yā senüñ nūruñ nice ola senüñ mātemüñ budur yāḥud senüñ sūruñ nice ola [...]

Meşnevi

‘Āşıkam berkahr u berluṭfeş becid

Bu’l-‘aceb men ‘āşık-ı in her du zıd

Ben ol maḥbūbuñ luṭfına ve kahrına ciddile ‘āşıkam ziyāde ‘acebdür ki ben bu her iki zıdduñ ‘āşıkıyam (378a-378b)

Hâzret-i Mevlānā ‘āşık-ı Hâḳ olanları nehenge teşbīh idüp buyururlar bu ne bülbüldür ya’nī bülbul degüldür belki bu ‘āşık āteşe mensüb nehengdür cümle-yi nāhoşlar anuñ ‘aşkıdan hoşlukdadur ve zevk ü dilkeş likler içredür ‘āşıkān-ı Hâḳ ve müştākān-ı cemāl-i muṭlaḳ kullu şey’in mine’l-ḥabibi ḥabībun⁶⁸ muktezāsınca maḥbūb-ı ḥaḳīkiden luṭf u kahr ve tiryāk u zehr her ne gelürse kabül iderler ve hoş görürler ni‘met ü miḥnet muḳābelesinde nice şükrler iderlerse niḳmet ü miḥnet zamānın daḥı ‘ayn-ı sefā vü rāhat bilürler şükürler iderler (379b)

‘uşşāk-ı İlāhīnūñ bu maḥalle münāsib sözleri çokdur hemān ‘āşık oldur ki kendü irādet ü iktizāsın terk ide ve dostuñ rızā vü murādına ise kendüye murād eyleye tā ‘āşık-ı küll mertebesin bula

⁶⁸ "Sevgilinin diyarından gelen her şey sevgilidir, sevilir."

Meşnevî

‘Āşık-ı küllest ĥod küllest ü

‘Āşık-ı ĥıřest ü ‘ışık-ı ĥıř-cü

*Bu bülbül-i bāğ-ı vahdet ve bu ‘andelib-i gülzār-ı ĥaķīķat ‘aşıķ-ı külldür külden murād müsemmellāh olan mertebe-yi ulūhiyyetdür ki cemī‘-i esmā vü şıfātla muttaşıfadır ve ‘aşıķ-ı küll oldur ki Ĥazret-i Cenāb-ı ‘İzzete esmā-yı laṭīfiyyesi cihetinden nice ‘aşıķ ise esmā-yı ķahriyyesi tarafından daķı eyle ‘aşıķ ola **meşelā** muṭī‘i nice severse māni‘i daķı eyle seve ve mu‘izz ü bāsıta nice iverse müzill ü ķābız cānibine daķı eyle ive cemīl ü laṭīf olmasını ne gūne ārzü iderse Ķahhār u Müntakım olduķı zamānda daķı eyle ārzü ide ve bu gūne esmā-yı celāliyye ĥazṛ ide **ve’l-ĥāşıl** ma‘şūk her ne şıfatla tecellī iderse ve her ne ĥāleti ki mürīd olursa ‘aşıķuñ daķı murādı ol ola **pes** bu mertebeye varan ‘aşıķ bi’l-küllıyye kendiden ķurtulurve **men ĥarece ‘ani’l-kulli ba‘de’l-kulli**⁶⁹ kelāminuñ ĥasebince külden geķen küll olur ve ĥalīfe müstaḥlefüñ ‘aynı olur didikleri mertebe’i bulur **zırā** ba‘de’l-maĥv şaĥve geldikten soñra üşniyyet ü muğāyeret bulunmaz (380a-380b)*

‘uķül-ı İlāhī bu mertebede olan rûĥlardan ‘ibāretdür ve bu ‘uķül-ı İlāhī ‘ālem-i me‘ānīde ve merātib-i İlāhīde pervāz eylediķi cihetden tuyûra mümāşıldür ve bu ‘uķuluñ cenāĥları kuvvet-i ‘ilmiyye ve kuvvet-i ‘ameliyyedür ve şevķ ü muĥabbet ve velāyet ü kerāmet ve bunlar emşāli olan şıfatlar aña ecniĥa gibidür ki bu gūne şıfāt-ı ‘aliyye ile evc-i ma‘nāda pervāz iderler (381a)

*ķanı bir kimse ki o murğlaruñ maĥremi ola **ya’ni** ķanı bir tālīb ü ‘aşıķ ki tuyûr-ı İlāhī olan enbiyā vü evliyānuñ maĥremi ola ve anlaruñ rāzını idrāk eylemege taḥşıl-i isti‘dād kıla (381b)*

⁶⁹ "Her şeyden sonra her şeyden ayrılan kimse"

evliyā-yı Hudādan şūretā naḥīf ü zebūn niçe kimseler vardur ki şükr ü şikāyet
tarīkıyla degül **belki** kemāl-i şevk u muḥabbetlerinden āh u nāleler eyleselerdi
āsmān ḥalkına anlaruñ āh u nālesinden velvele vü zelzele düşerdi [...] ol ‘āşık
kendinüñ tāt u imānını ve Ḥazret-i Allāh ile olan esrār u ḳurbetini ‘uyūn-ı
nāsdan setr eylemesi ḳatında muḳallid olanlaruñ imānları ḥalk ve bī‘tibārdur
[...] Her bir demde ol ‘āşık-ı şādık içün bir ḥāş mi‘rāc vardur ki müşāhede-yi
zāt-ı İlāhiden anuñ tācınıñ başı üzre Ḥazret-i Allāh niçe tāt-ı ḥāş ḳor **tācdan**
murād ‘uluvv-ı şāndur (382a-382b)

Ol ‘āşık-ı şādıkuñ şūret ü cesedi ḥāk üzredür ve anuñ cānı lāmekāndur bir
lāmekān ki sālīkleriñ vehminüñ fevḳindedür ki sālīkleriñ kuvve-yi vāhimeleri
anı tefekkür u tasavvur idemezler (382b-383a)

Sāḥirler çünkim Ḥazret-i Mūsānuñ ḳadrini añladılar ve anuñ ‘ızam-ı şānına ‘ārif
oldılar ol itdikleri ‘inād u cedelüñ cürmine dest ü pālarn oynatdılar **tā kim** dest ü
pālarnuñ muḥabbet-i Mūsā üzre ḳaṭ olınması muḳaddemā itdikleri küstāḥlıḡa
kefāret ola (389a)

Tū çı dānī zevk-ı āb-ı dīdegān

‘Āşık-ı nānī tu çün nādīdegān

Sen gözler yaşınuñ zevḳını ne bilürsin **belki** sen görmemişler gibi ‘āşık-ı nānsın
(393a)

Ağızda ḥelāl loḳmadan toḡar Ḥazret-i Hudānūn ḥıdmetine meyl ü muḥabbet
toḡar ve ol cihāna gıtmeklik toḡar (394b)

2.4.2.5. Ağlamak (Gözyaşı, Eşk, Gırye, Gıryân, Nālân):

Ağlamak, dinî ve tasavvufî hayatın önemli bir parçasıdır. Hz. Âdem’in
cennetten çıkarıldıktan sonra günahı için ağlaması, Hz. Ya’kûb’un oğlu Yûsuf’un

hasretiyle gözlerinin perde inmesi ve Hz. Peygamber'in yakınları için ağlaması gibi örnekler, ağlamanın *Kur'ân-ı Kerîm* ve hadislerde sıkça karşımıza çıkan örnekleridir. Meryem, Tevbe ve İsrâ sûrelerinde Allâh; az gülüp çok ağlamayı tavsiye ederken, ağlayarak secdeye kapanmayı över ve rakik kalpleri yüceltir. İslâm dini, bedenî ve dünyevî sıkıntılara sabrı salık verirken Allâh korkusu ve sevgisiyle ağlamayı tavsiye eder. Hz. Muhammed de "Benim bildiğimi siz bilseydiniz az güler çok ağladınız." buyurarak bu duygunun önemine dikkat çeker. Tasavvufta ise hüznü bir tavır ve ağlamak, derin bir manevî yaşamın ifadesi olarak önemli görülmüş ve bazı zâhidler bu halleriyle tanınmışlardır. Ağlamak, riya ve gösterişten uzak, samimi halle gerçekleşirse büyük sevap vaad edilmiştir (Uludağ, 1988:473-474).

İlk dönem sûfilere, Allâh korkusu, günah, Allâh'tan ayrı kalma veya sevgi sebebiyle yoğun duygusal tepkiler yaşayan ve bu nedenle "Bekkâûn" (ağlayanlar) olarak anılan kişilerdi. *Kur'ân-ı Kerîm*'de gerçek müminlerin Allâh'ın ayetlerini duyunca ağlayarak secdeye kapandıkları belirtilmiştir (Cebecioğlu, 2004:88).

Mesnevî-yi Ma'nevî'de ağlamak ya da yakın anlamlara gelen girye, eşk, gözyaşı, zâr, zârî, nâle vb birden çok sözcük kullanılmıştır.

V'er begîrîm ebr-i pür-rızk-ı veyîm

V'er buhandîm an zaman berķ-i veyîm

Ve eger giryân olayuz Hâzret-i Hudânuñ âbıla pürebrîyüz ki kaçârât-ı eşkimüzi bârân gibi yağdururuz zemîn-i vücûdımızda nebâtât-ı hasenâtı bitürmeden ötûri ve eger handân olayuz ol zamân Hâzret-i Hubâb-ı 'İzzetüñ berķiyüz (364b)

Yâd ârîd ey mihan z'in murğ-ı zâr

Yek şabûhî dermiyân-ı merğzâr

Ey ulular bu zâr u giriftâr olan murğdan yâd getürîñüz bir şabûh ile merğzâr içre ya'nî bu murğ-ı zebûnî gülzâr içre hâtıra getürüñ ve zîkr eyleñüz (376b-377a)

Vallâh er z'in hâr derbostan şevem

Hemçü bûlbûl z'in sebeb nâlan şevem

*Vallāh eger bu hārdan bostān cānibine gidem **ya'ni** bu hār-ı belādan firār idüp bostān-ı rāhat ve gülistān-ı refāhiyyet cānibine seyr idem bülbül gibi bu sebebden nālān oluram ve ol hār-ı belādan firār idüp gülistān cānibine geldüğimden ötüri feryād iderem (378b-379a)*

Çün bināled zār bîşükr ü gile

Ufted ender heft gerdün gulgule

*Ol murğ-ı zebün şükrsüz ve şikāyetsiz çünki zārīlik ile nāle eyleye anuñ nālesi sebebiyle heft gerdüna gulgule düşer **ya'ni** evliyā-yı Hudādan şüretā naḥīf ü zebün niçe kimseler vardur ki şükr ü şikāyet tarīkıyla degül **belki** kemāl-i şevk u muḥabbetlerinden āh u nāleler eyleselerdi āsmān ḥalḳına anlaruñ āh u nālesinden velvele vü zelzele düşerdi dimek olur (381b-382a)*

Z'in suḥan ger nīstī bīgāneyī

Delḳ u eşkī gır dervīrāneyī

*Pes tālib ü mübtedīye evvelā sükūt u istimā' ve ta'allüm-i kelām-ı şeyḥ lāzım olduğunu beyān eyledükden soñra tarīḳ-ı Hāḳda aña daḥı ne lāzım idigini beyān buyururlar ey tālib-i rızā-yı İlāhī bu sözden eger bīgāne degül iseñ **ya'ni** bu kelāma maḥrem ü āşinā iseñ bir vīrānede ḥırḳa dik ve gözyaşı dök **ya'ni** eger bu sözleri gūş itdüñ ve ḳabül ḳılduñ ise bundan soñra saña lāzım olan oldur ki dünyāyı terk idüp gözyaşın akıdasın bidāyet-i sülūkda olanlara şart budur **bunda** bir ma'nā daḥı cāyızdūr ki **ger** ḥarf-i şart olmayup şaḡır ma'nāsına ola bu **taḳdīr** üzre ma'nā **ey** tālib bu sözden şaḡır degülseñ **ammā** bīgānesin gerekdūr ki bir vīrānede delḳ ü eşk tutasın **tā** maḥrem ü āşinā olasın ve 'itāb u 'ıḳab-ı Hāḳdan ḳurtulasın*

Meşnevi

Z'an ki Ādem z'an 'itāb ezeşk rest

Eşk-i ter bāşed dem-i tevbe-perest

*Zirā ki Hāzret-i Ādem 'aleyhisselām ol 'itābdan gözyaşından ḳurtuldu tevbeperest olan kimsenüñ nefsi ziyāde gözyaşıyla olur **ya'ni** zunūbdan tevbeye*

mülâzemet iden kimsenüñ ağızından çıkan kelâmı ziyâde gözyaşına mukârin
olmak gerekdür **yoğsa** mücerred bîsirişk-i dîde ve bîsûziş-i sîne şebt ü ric'at-ı
kavline i'tibâr yokdur dimek olur

Meşnevi

Behr-i girye âmed Âdem berzemîn

Tâ buved giryân u nâlân u hazîn

Âdem 'aleyhisselâm yir üzre giryeden ötüri geldi **tâ** kim zemînde giryân u nâlân
u hazîn ola **pes** Âdemzâde olana dahı bu hâlet lâzım olmak gerekdür (392a-
392b),

eger evlâd-ı Âdem iseñ hemîşe talebde ol ve hem anuñ bölüğünde ol şeytân gibi
serkeş olma ve girye vü zârîden ferâgat kılma hayr-ı halef olana lâzımdur ki
ceddinüñ eşerine gide ve anuñ 'amel ü tarîkını ihtiyâr ide **tulp** bölük
ma'nâsınadur

Meşnevi

Z'âteş-i dil v'âb-ı dîde nuql sâz

Büstân ezebr u hurşîdest bâz

Gönül âteşinden ve gözyaşından nuql düz **zîrâ** bostân-ı ebr u âftâbdan güşâdedür
ve tâzedür

Meşnevi

Tû çi dâñî zevk-ı âb-ı dîdegân

'Âşık-ı nânî tu çün nâdîdegân

Sen gözler yaşınıñ zevkîni ne bilürsin **belki** sen görmemişler gibi 'âşık-ı nânsın
(393a)

2.4.2.6. Ârif:

Ârif kelimesi, "taniyan, bilen, vakıf ve halden anlayan" anlamlarına gelir ve
özellikle tasavvufta kullanılır. Ârifin bilgisine "mârifet" denir. Mârifet, Allâh'a dair
bilgi başta olmak üzere tüm varlık ve olayların mahiyeti hakkında bilgi anlamına

gelir. Tasavvufta, mârifet en yüksek manevî mertebe olarak kabul edilir ve ârif, Allâh'ı doğrudan tanıyan kişidir. Ârifler, sezgi ve derin tecrübe ile bilgiye ulaşır ve bu bilgi, manevî bir yolculuğun sonucudur. Tasavvufta âriflerin yaşamları ve kerametleri menâkıbnâmeler aracılığıyla aktarılır (Uludağ, 1991:361-362).

Ḥazret-i Hudāniñ 'ālim ü 'ārif kulları mertebe-yi cehlde elemnāk olurlar ve zindān-ı miḥneti bulurlar (364b)

ider eger 'ārif iseñ meşâyıḡ-ı 'azāmuñ 'ālem-i me'ānī didüklerini bu 'ālem-i şūretde görürsün ve mütekellim-i ḥaḳīḳiñüñ o şūretde ne murād eyledüğine vāḳıf ve 'ārif olursın (371b)

Sāḫirler çünkim Ḥazret-i Mūsānuñ ḳadrini añladılar ve anuñ ızam-ı şānına 'ārif oldılar (389a)

2.4.2.7. Dost:

Farsça "dost" kelimesi, İslâmî literatürde sadâkat, uhuvvet, meveddet ve sohbet gibi kavramlarla ifade edilir. *Kur'ân-ı Kerîm*'de dost kelimesi anlamında en çok geçen kelime "velî"dir ve genellikle Allâh'ın insanlara, insanların Allâh'a ve şeytanın insanlara dostluğunu ifade eder. Allâh'ın gerçek ve ebedî dost olduğu, müminlerin yalnızca Allâh'a dayanıp güvenmeleri gerektiği vurgulanır. Ayrıca "halîl" kelimesi, derin ve içten dostluk anlamında kullanılır ve Nisâ suresinde Allâh'ın Hz. İbrâhim'i dost edindiği belirtilir. İslâm ahlakında dostluk, din kardeşliği ve ahlâkî sorumluluklar açısından ele alınır, tasavvufta ise hakikatin ve ilâhî sırlara aşına olmanın bir parçası olarak görülür (Çağrı, 1994:511-513).

'āşık oldur ki kendü irâdet ü iḳtizāsın terk ide ve dostuñ rızā vü murādına ise kendüye murād eyleye tā 'āşık-ı küll mertebesin bula (379b-380a)

Bāz miğerdîm mā ey düstān

Sūy-ı murğ u tācir-i Hindūstān

Tuyūr-ı ‘uḳūl-ı İlāhī beyānından ve anlaruñ merātib ü esrārını şerḥ eylemeden ey dostlar biz girü rucū‘ idelüm (383b)

2.4.2.8. Edeb:

"Edeb" kelimesi, Arapça kökenli olup "davet etmek" ve "zarif olmak" anlamlarına gelir. *Kur’ân*’da geçmemekle birlikte hadislerde sıklıkla kullanılmıştır. İslâm’da edep, ahlâkî ve sosyal davranışları ifade eden geniş kapsamlı bir kavram haline gelmiştir. Edep; zamanla çeşitli mevkiler, meslekler, tasavvuf, eğitim ve sosyal ilişkilerde uygun davranışları ifade eden bir terim olmuştur (Çağrı, 1994:412-414). Tasavvufta edep, esas, kural, ahlâk, saygı, terbiye ve nezaket gibi anlamlar taşır. Edep, zâhirî (beden ve şeriatla ilgili) ve bâtinî (kalp ve Hak’la ilgili) olarak ikiye ayrılır. Esas olan bâtinî edeptir, çünkü kalpteki edep bedene yansır (Uludağ, 1994:414-415).

tācdan murād edeb-i İlāhīdür ki edeb tācist eznūr-ı İlāhī binih berser bür ve her cā ki ḥvāhī⁷⁰ buyurmuşlardur pes bu taḳdīr üzre anuñ edebi üzre Ḥazret-i Bārī kendinüñ nūrından niçe tāclar ḳor anuñ başı üzre dimek olur olur (382b)

meşāyih-ı ‘izām bu edebi Ḥazret-i Allāh Ādemi ‘aleyhisselām ‘ālem-i a‘lādan mertebe-yi esfele itdigi ḥaṭānuñ ‘özrini dilemeden ötür tenzīl eyledüğinden aḫz itmişlerdür (392b-393a)

2.4.2.9. Ehadiyyet Mertebesi:

Mutasavvıflara göre "ahad", Allāh’ın isim, sıfat ve nisbetlerden bağımsız olarak birliğini ifade eder. Ehadiyyet, bu eşsiz ve mükemmel teklik halidir. Bu birlik, insan aklıyla idrak edilemez ve sadece Allāh tarafından bilinir. Ehadiyyet, Allāh’ın zâtını sadece zâtıyla bilme mertebesidir. Vahdet, Allāh’ın zâtını, sıfatlarını ve bütün varlıkları topluca bilmesi, vâhidiyyet ise bunları ayrıntılı olarak bilmesi mertebesidir.

⁷⁰ "Edeb tacı, İlāhî nurdan bir taçtır. Tacı başına koy, nereye istersen götür."

Ehadiyyet, en yüce birliktir ve mutlak tenzihe ulaşmak için Allâh'ı menfi (selbî) sıfatlarla nitelemek gerekir. İnsan bu birlik sayesinde Allâh'ın ahadiyyetini anlayabilir (Uludağ, 1988:484).

*mertebe-yi eḥadiyyete nazar olınsa biz kimüz ṭolaşıḳ ve ḳarışıḳ cihānda ki esmā-yı keṣīre vü muḥte(li)fenüñ zuhūrātıyla muḳadder olmuṣdur ol Ḥazret ḥod nefsu'l-emrde elif gibi mütevaḥḥid bizzātdur ittışāl u infışālden ve ḥarekāt u sekenātdan ve aḡyār u masivādan münezzeḥdür [...] Ḥazret-i Eḥadiyyete teşbiyete olmayup ḥaḳāyık-ı mümkineye (**teşbīḥ ola bu taḳdīr üzre ma'nā biz cihānda kimüz**) elif gibiüz ol ḥod ne ṭutar hīḳ bir nesne ḥarekāt u nuḳātdan ṭutmaz **kezālik** biz daḡı nefsu'l-emrde hīḳ bir şey' ṭutmaz (365a-365b)*

Meṣnevīnün ekṣer-i maḥallinde budur ki maḫzar-ı Ḥudā olan veliyy-i kāmile ḫıṭāb iderken maḫzar-ı zāhirün mertebeyi eḥadiyyetde bir olduğına işāret için maḫzardan zāhire ve mütecellīleden mütecellīye iltifāt iderler ve aña münāsib söz söylerler (378a)

2.4.2.10. Evliyâ-yı Kirâm, Velî, Ehlullah, Ehl-i Velâ:

Velî kelimesi “yardım eden, koruyan” anlamına gelir ve Allâh'ın isimlerinden biridir. *Kur'ân*'da Allâh'ın müminlerin velisi, şeytanın da inkârcıların velisi olduğu belirtilir. Mutasavvıflar velîliği genel (her mümin) ve özel (peygamberler ve sâlih müminler) olarak ikiye ayırırlar. Özel velâyet, devamlı ve ihlâslı ibadetle Allâh'a yakınlığı ifade eder. *Kur'ân*'da özel velâyet için "Allâh'ın ihlâslı kulları" ve "şeytanın etkileyemediği kimseler" gibi ifadeler kullanılır. Tasavvufta bu kimseler "ricâlullah" olarak anılır ve yüksek manevî makamlara sahip oldukları kabul edilir. Velîler, Allâh'la yakın ilişki kurmuş, duaları kabul edilen, firâset sahibi (gerçekleri sezme yetisi) kişilerdir. Türk kültüründe ise en çok bilinen evliya grupları üçler, yediler ve kırklar olarak bilinir (Uludağ, 2013:25-28).

aşlinda 'aḳl 'aḳl-ı küllîdür ki enbiyâ vü evliyānuñ 'aḳıllarıdur (361a)

ehlullāhuñ cebraî mürte‘işüñ cebrine beñzer ki maḵbūldur ve memdūḥdur (361b)

*aña di ki ḥalāvet-i şükr-i ṭā‘atle memzūc olup ol vāsıta ile derūna yol bula ve maḵbūl ola **bunda derūndan** murād derūn-ı pāk-i evliyādur (372a)*

V’er buḥvānı ve neyî Qur’an-peḫr

Enbiyā vü evliyārā dīde-gır

***Farazā** Qur’ānı okuyasın ve Qur’anpeḫr olmayasın enbiyā vü evliyāyı daḥı görmiş tut Qur’anpeḫr olmayana enbiyā vü evliyānuñ mülākātı fā’idemend olmaz ve Qur’ānı ḳabūl itmeyen anlaruñ rü’yetinden behremend olmaz (374b)*

***bunda tenbīh** budur bir kimse bir belāya mübtelā olsa enbiyā vü evliyā ervāḥından bu gūne istimdād eyleye (376b)*

Bu beyt-i şerīf tūṭı-yi cānuñ ervāḥ-ı enbiyā vü evliyādan istirşād itmesinüñ ve ḳafes-i tenden rehā bulması içün müsta‘īn ü müstehdī olmasının beyānında vāḳı‘ olan ebyāt-ı şerīfedendür (377a)

beni dūzaḥda mü’ebbed eylese benüm şükrüm cennetde muḥalled olandan yine ziyāde olurdu aşl ehl-i velā ḳatında belā-yı Mevlādan gāfil olmaḥdur (379b)

***beşinci** mertebesi şol rûḥ-ı ḳudsīdür ki enbiyāya maḥşüşdur ve evliyādan ba‘zılara daḥı maḥşüş olur (381a)*

***ya‘nı** ḳanı bir ṭālib ü ‘āşık ki tıyūr-ı İlāhī olan enbiyā vü evliyānuñ maḥremi ola ve anlaruñ rāzını idrāk eylemege taḥşıl-i isti‘dād ḳıla [...] **ya‘nı** evliyā-yı Hudādan şüretā naḥīf ü zebūn niçe kimseler vardur ki şükr ü şikāyet ṭarīḳıyla degül **belki** kemāl-i şevḳ u muḥabbetlerinden āḥ u nāleler eyleselerdi āsmān*

halkına anlaruñ āh u nālesinden velvele vü zelzele düşerdi dimek olur (381b-382a)

pes bunda bir su'āl lāzım gelür ki su'āl budur enbiyā vü evliyā hod yirler ve içerler ve beşeriyetlerinüñ hükümünü virürler (386a)

'ulemā-yı 'āmilīn ve evliyā-yı kāmīlīn bu deryāda sabbāhlardur ve ehl-i deryā gibi gavvāşlardur bunlar huzūz-ı nefsāniyyeye ve riyāsete dāhil olsalar kendüleri andan halāş idüp necāt bulmağa kādirlerdür (387a)

Evliyārā hest kudret ezlālāh

Tīr-i ceste bāz ārendeş zirāh

Ya'nī ni'am hulefā-yı Hudā olan Evliyā'ullah içün Hāzret-i Allāhdan evvel kuvvet ü kudret vardır ki atılmış tiri yolundan girü dönderürler (397b-398a)

bu taqdīr üzre bestenüñ ve peşimān şüdün zamīrleri evliyādan 'alāsebīli'l-bedel her bir veliye 'āyid olur nitekim bu taqdīr üzre ma'nā virildi ve bir vech dahı velī evliyā-yı Hudādan 'ale'l-ıtlāk bir kimse murād ola ve beste ve peşimān şüdün fā'ili ola pes bu taqdīr üzre ma'nā çünkim veliyy-i Hudā mevālīd ü āşāruñ zuhūrından rencīde oldı (398a)

kaçan enbiyā-yı 'izām ve evliyā-yı kirāmdan bir kimse mertebe-yi kurb-ı ferāyize nā'il olduğda ve evşāf-ı Hākkıla muttaşif olduğda biiznillāh cemī'e eşyāya mutaşarrıf olup hükmleri nāfiz ola [...] ve bu āyet-i ātiyyede ensāyı evliyāsına isnād eyledi (400a)

2.4.2.11. Fânî Olmak (Fenâ Mertebesi):

Fenâ, Arapça'da "geçici olmak, yok olmak" anlamına gelir. İslâm tasavvufunda, müridin kötü huylarından arınıp Allâh'a tam teslimiyetle ulaşmasıdır.

Kur'ân'da Rahman sûresinde bu kavram, dünya hayatının geçiciliğiyle ilişkilendirilir. Tasavvufta fenâ, nefsin kötü arzulardan arındırılması ve Allâh'ın iradesine tam teslimiyetle yaşanmasıdır. *Kur'ân*'da Nisa sûresinde "Sana gelen iyilik Allâh'tan, başına gelen kötülük ise nefsindendir." ve Fecr sûresinde "Ey itminana ermiş nefis! Dön rabbine." gibi ayetler, nefsin terbiye edilerek Allâh'a tam bağlılıkla huzura ermesini vurgular. Fenâ, müridin dünya ile ilgili algılarını yok edip Allâh'ın mutlak iradesini tanınması ve nefsin arındırması sürecidir (Kara, 1995:333-335).

ehl-i tasavvuf kendilerden fânî ve Hakkıla bâkî olanlardır (372b)

2.4.2.12. Hakikat:

Hakikat kelimesi, Arapçada "gerçek, sabit ve doğru olmak" anlamına gelen "hakk" kökünden türemiştir ve İslâm düşüncesinde önemli bir kavramdır. İslâmî felsefede hakikat, bir şeyin kendine özgü varlığı ve gerçekliği olarak tanımlanır (Çağrıci, 1997:177-178). Tasavvufta hakikat, zâhirin ardındaki gizli mâna ve ilâhî sırlara aşına olma anlamına gelir. Sûfiler, hakikati daha çok "ilâhî gerçekleri temaşa etmek" ve "Hakk'ın tecellilerini görmek" şeklinde yorumlamışlardır. Hakikat, dinî hayatın en yüksek seviyede yaşanması ve kalbin sürekli Allâh'ın huzurunda bulunmasıdır. Tasavvufta, şariat-tarikat-hakikat-mârifet gibi sıralamalar yapılmış ve hakikat, dinî ilimlerin özü olarak kabul edilmiştir. "Hakîkatü'l-hakâik" ise bütün hakikatleri içinde barındıran Allâh'ın zâtını ifade eder (Demirci, 1997:178-179). Ayrıca Arapçada "gerçekleştirmek" anlamına gelen "tahkîk" kelimesi, ilâhî isimlerin tezahüründe Hakk'ın ortaya çıkmasına işaret eder. Bu kavram, kulun gerçeğe ulaşmak için tüm gücünü seferber etmesini ifade eder (Cebecioğlu, 2004).

Mesnevî-yi Ma'nevî'de hakikat kelimesi ile yakın anlamli olarak kullanılan "tahkîk" kelimesi de yer almaktadır. *Mesnevî-yi Ma'nevî*'nin 361a-400b varaklarında hakikat kelimesi on bir kez, tahkîk kelimesi beş kez tekrar edilmektedir. Bu kelimeler ekseri tasavvufî bir kavram terkinde yer almaktadır. Kelimelerin yazmada kullanımına ilişkin örnekler aşağıda sunulmuştur.

bu āyet **Sūre**-yi *Ḥadīdedür* ve bu maḥal bu āyet-i kerīmenūñ taḥḳīḳ ü tefsīrinin beyānundadır (364a)

*Ḥazret-i Ḥaḳḳuñ ḥalkla ma‘iyyeti ḥaḳīḳatde ma‘a’l-ağyār ve ‘s-sivā*⁷¹ *olmaduğın* müş‘ir olur (365a)

*Aşlı buldı ki maḳām-ı ḥaḳīḳatdür ve fūrū‘dan güzer etdi ki murād şuver-i ḥalkiyyedür [...] resūl-i Rūm su‘āle şurū‘ eyledi ki kāmillerūñ de’bindendür ki herkes esrār-ı ḥaḳīḳate vuşūl bulalar ve tālīblerde lāzımdur ki bilmedüklerin su‘āl ideler **pes** resūl-i Rūmuñ ba‘de’l-kemāl su‘āli bu ḳabīlden olur (366a)*

*Ḥazret-i ‘Ömer didi ki ey Resūl sen bir resūlsūñ ve daḳīḳ baḥş idersin bunuñ ḥaḳīḳat üzere keşf olunması cāyız olanlardan degüldür ve **lihazā** ruḥuñ ḥaḳīḳatinden su‘āl olındukda **ḳulī’r-rūḥun emri rabbi***⁷² *dimek ile cevāb (366b)*

*bu ‘ālem-i süflīde ve cismāniyyetde ḳalan dildādenūñ adına **çünkim** sākī-yi ḥaḳīḳatden şarāb-ı ṭahūrı nūş idesün (377b)*

*Bu **bülbül**-i bāğ-ı vaḥdet ve bu ‘andelīb-i gülzār-ı ḥaḳīḳat ‘aşıḳ-ı külldür küllden murād müsemellāh olan mertebe-yi ulūhiyyetdür (380a)*

bilmez misin yā Muḥammed bilürsin taḥḳīḳa Ḥazret-i Allāh cemī‘ şey’e ḳādir pādişāhdur (399b)

2.4.2.13. Hayvāniyyet Mertebesi:

Tasavvufî açıdan insan, evrendeki tüm varlıkları ve anlamları temsil eden özelliklerle donatılmıştır ve üç ana yönü vardır: bitkisel, hayvanî ve insanî. Bitkisel

⁷¹ Tasavvufta Allāh’tan başkasını veya dünyevî meşguliyetleri kasteder ve insanın manevî yolculuğunda Allāh’tan başkasıyla ilgilenmemesi gerektiğini vurgulayan sözdür.

⁷² "De ki: Ruh, Rabbimin emrindedir." (İsrâ, 85)

yönü bedensel gelişimi, hayvanî yönü temel yaşamsal faaliyetleri, insanî yönü ise akıl, vicdan ve kalbi içerir. İnsanın amacı, bu yönlerini doğru kullanarak nefsini terbiye etmek ve ruhsal olgunluğa ulaşmaktır. Sadece bedensel ve hayvanî ihtiyaçlarla yetinmek, insanı nefsin esiri kılar ve onu hayvanî bir seviyeye indirir. Ancak doğru düşünce ve insaniyet, onu İslâmiyet’le şereflendirir ve melekler seviyesine çıkarır. Yanlış düşünceler ve kötü yaşam tarzları ise insanı hayvanlardan daha aşağı düşürebilir. Tasavvufî terbiyede, insan yeteneklerini Allâh’ın rızasına uygun şekilde kullanarak yüksek makamlara ulaşır ve ahirette cennete layık olur. Bu yolculukta insan, nefsini tanıyıp terbiye ederek, fani dünyadan bekaya ulaşır ve hakikati idrak eder (Cebecioğlu, 2004).

‘uḳūluñ beş mertebesi vardur evvel mertebesi rûḥ-ı ḥassāsıdur ol nesneyi ki ḥavāss-ı ḥamseyi zāhire ĩrād ider bu rûḥ anı telaḳḳı vü ḳabūl ider ve bu rûḥ rûḥ-ı ḥayvānīnūñ aşıldur ve bu rûḥ ṣabīnūñ daḥı vüḳūdında vardur (380b)

şol kimse ki ancak nefsinūñ müşteḥāsını iḥtiyār ider müdebbir olur ve ḥayvāniyyetde ḳalur ve rûḥāniyyetden maḥrūm olur (386a)

2.4.2.14. Hırka (Delk):

Hırka, tasavvufta zühd ve takva sembolü olarak giyilen ve zamanla çeşitli tarikatlarda farklı biçimler alan bir elbisedir. İlk sûfîlerin yün ve çuhadan yapılmış kaba elbiseler giymesi, dünyaya önem vermediklerini ve gösterişten kaçındıklarını simgeler. Hırka giymenin, müridin şeyhine kayıtsız şartsız bağlı kalma ve ona biat etme anlamına geldiği kabul edilir. Hz. Peygamber’in Ehl-i Beyt’ini abasının altına alması ve hırkasını Veysel Karanî’ye vermesi gibi hadiseler, hırkanın tasavvufî gelenekte önemli bir yere sahip olduğunu gösterir. Hırkanın rengine ve şekline yüklenen sembolik anlamlar, onun dostluk, barış ve canlılara zarar vermemeyi simgelediğini vurgular. Tasavvufta hırka, Allâh’a yönelme ve dünyevî arzulardan uzaklaşmayı temsil ederken, hırkayı giymenin kuralları ve âdâbı bulunmaktadır. Hırka giymeyi eleştirenler olsa da, tasavvufta onun derin manevî ve ahlâkî anlamları bulunmaktadır (Uludağ, 1998:373-374).

Z'in suhan ger nıstı bîgāneyî

Delğ u eşkî gır dervîrāneyî

*Pes ṯalib ü mübtedîye evvelā sükût u istimā' ve ta'allüm-i kelām-ı şeyh lāzım olduğunu beyān eyledükden şöñra ṯarîğ-ı Hāğda aññ dağı ne lāzım idigini beyān buyururlar ey ṯalib-i rızā-yı İlāhî bu sözden eger bîgāne degül iseñ **ya'ñî** bu kelāma mağrem ü āşinā iseñ bir vîrānede hırğa dik ve gözyaş dök **ya'ñî** eger bu sözleri gūş itdün ve kabûl kıldun ise bundan şöñra saññ lāzım olan oldur ki dūnyāyı terk idüp gözyaşın akıdasın bidāyet-i sülūkda olanlara şart budur **bunda** bir ma'nā dağı cāyızdır ki **ger** harf-i şart olmayup sağır ma'nāsına ola bu **tağdır** üzre ma'nā **ey** ṯalib bu sözden sağır degülseñ **ammā** bîgānesin gerekdür ki bir vîrānede delğ ü eşk tutasın **tā** mağrem ü āşinā olasın ve ğitāb u ğıkab-ı Hāğdan kurtulasın (391b-392a)*

2.4.2.15. İnsân-ı Kâmil:

İnsân-ı kâmil anlayışı, Muhyiddin İbnü'l-Arabî tarafından tasavvufa kazandırılmış, insanı evrenin bir mikrokozmosu (küçük âlem) olarak gören düşünceleri içerir. *Kur'ân*'da Hz. Âdem'in halifelik makamı, insanın ahsen-i takvîm üzere yaratılması ve Hz. Muhammed'in âlemlere rahmet olması gibi ayetler, bu kavramın dayanakları olarak görülür. Hadis çalışmaları da insân-ı kâmil düşüncesinin gelişiminde önemli rol oynamıştır. İnsân-ı kâmil; hem maddî hem manevî boyutları olan, Hakk'ın tecellilerini kendinde barındıran, şariat, tarikat, hakikat ve mârifet itibarıyla olgun, kemale ermiş kişidir. Bu makam, Allâh'ın ahlakıyla ahlaklanmış, yaratılışın gayesi ve Allâh'ın halifesi olarak kabul edilir. İnsân-ı kâmil, Hak ile halk arasında köprü vazifesi görür ve ilâhî varlık için en büyük şahit ve delil sayılır (Aydın, 2000:330-331).

"Kâmil" kelimesi *Mesnevî-yi Ma'nevî*'nin 361a-400b varaklarında hem *Mesnevî* beyitlerinde hem de şerh bölümlerinde toplamda yirmi beş kez zikredilmiştir. Sözcük ekseri bir terkip içinde verilmiş ve yukarıda zikredilen anlamı öne çıkacak şekilde kullanılmıştır. Metinde "kâmil" anlamına yakın "velâyet" sözcüğü de yer almaktadır. "Velâyet" sözcüğü sözlükte "velî, yardım eden, koruyan; yardım edilen,

korunan" anlamlarına gelir ve İslâm'da Allâh'ın dostu olarak anılır. Kelimeler arasında nüans farkları bulunsa da metin bağlamında yakın anlamlı sözcükler olarak yer alır. İnsan-ı kâmil ve yakın anlamlı sözcüklerin kullanımına ilişkin aşağıda bazı örnekler sunulmuştur.

Sūy-ı 'aql ū sūy-ı hiss ū kâmil est

Gerçi hod nisbet becân ū cāhil est

*Hiss cānibinde ve 'aql-ı cüz'î 'indinde ol Ebū Cehl kāmildür egerçi cāna nisbet
hod o cāhildür velhāşıl istidlālî vü 'aqlî olan umūra nisbet ol Ebu'l-Hikemdür
amma cānî vü dīnî olan umūra nisbet ol Ebu'l-Hikemdür Cehldür (362b-363a)*

*ṭālibler kâ'ideden ötüri resûl-i Rûm su'âle şurû' eyledi ki kāmillerüñ
de'bindendür ki herkes esrâr-ı haḳîḳate vuşûl bulalar ve ṭāliblerde lâzımdur ki
bilmedüklerin su'âl ideler (366)*

*Ey sa'âdet ol mürdeye ki kendisinden kurtulmuş oldu bir zindenüñ vücūdına
ulaşmış oldu ya'nî bir mürşid-i kāmile vāşıl olup anuñ sâye-yi terbiyesinde
perveriş buldı (373b)*

*Ḥazret-i Mevlānānuñ de'b-i şerîfleri Meşnevînüñ ekşer-i maḥallinde budur ki
maẓhar-ı Ḥudā olan veliyy-i kāmile ḫıṭāb iderken maẓhar-ı zāhirüñ mertebe-yi
eḫadiyyetde bir olduğına işâret için maẓhardan zāhire ve mütecellîleden
mütecellîye iltifāt iderler ve aña münāsib söz söylerler (378a)*

*'uḳûluñ cenāḫları kuvvet-i 'ilmiyye ve kuvvet-i 'ameliyyedür ve şevḳ ü
muḥabbet ve velāyet ü kerāmet ve bunlar emşālî olan şıfatlar aña ecniḫa gibidür
ki bu gûne şıfât-ı 'aliyye ile evc-i ma'nāda pervāz iderler (381a)*

Lukma vü nüktest kāmilrā ḫelāl

Tū nei kāmil meḫor mibāş lāl

*Ey nâķış olan ehl-i nefis loķma yimek ve nûkte dimek kâmile ħelâldür **zîrâ** kâmil olan kimse her ne ķadar loķma yise nûr-ı Haķ olur (389b)*

2.4.2.16. Kalb (Dil, Gönül):

Kalb, biyolojik olarak kan dolaşımını sağlayan bir organ olmanın ötesinde, dinî ve tasavvufî bağlamda bilgi, düşünce ve imanın merkezi olarak kabul edilir. *Kur'ân* ve hadislerde kalp, anlama ve kavrama merkezi olarak tanımlanır ve iman ile inkârın mahalli olarak büyük öneme sahiptir. Tasavvufta "rabbânî latife" veya "ilâhî cevher" olarak adlandırılan kalp, dinî hakikatler ve ilâhî sırları edinmenin yolu olarak görülür. Tasavvufta kalbin saflaşması ve olgunlaşması, Allâh'a yakınlaşmanın temel hedefidir (Uludağ, 2001:229-232).

"Kalb" kelimesi *Mesnevî-yi Ma'nevî*'nin 361a-400b varaklarında hem toplamda yedi kez zikredilmiştir. Kalb kelimesi dışında aynı anlama gelen "dil" kelimesi de yirmi bir kez, "gönül" kelimesi bir kez tekrar edilmiştir. Dil sözcüğü ekseri bir terkip içinde verilmiş ve yukarıda zikredilen anlamı öne çıkacak şekilde kullanılmıştır. Kelimenin kullanımına ilişkin aşağıda bazı örnekler sunulmuştur.

Yek mişâl ey dil pey-i farkî biyâr

Tâ bidânî cebrrâ eziġtiyâr

Ey dil cebr ile iġtiyârı biri birlerinden fark eylemek için bir mişâl getir tâ cebrî iġtiyârdan bilesin (361a)

*kemâ ķâle 'aleyhisselâm iyyâķum ve mucâlesetu'l-mevti ķâlû ev mae'l-mevti ķâle 'aleyhisselâm el-aġniyâ'u ve firivâyeti uġrâ ķâle 'aleyhisselâm ehlu'd-dunyâ*⁷³*ve zindeden murâd ķalbi 'ilm ü 'irfânla ħayât bulan kimsedür ħünkim bir zinde dil olan kimse bir mürde dil olan kimse ile muķârenet eylese şöġbet mü'eşşire-yi ħabî'at-ı sâriķa olduġı cihetden muķârininüñ ħükmini aġz idüp mürde vü pejmürdelik aña daġı sirâyet ider **pes** ey zinde dil olan kimse **eger** bir zinde dil*

⁷³ "Hz. Peygamber, ölülerle oturmaktan sakının, dedi. Ölüler kimdir diye sorduklarında; agniyadır, dedi. Bir başka rivayette dünya ehlidir, dedi."

olan kimse bulamazsañ hayru'l-celîs olan ve rûh-ı revāna enîs olan Hâzret-i
Kur'ânla ünsiyyet idüp tilâvetile mütelezziẓ olup ahkâmıyla 'amel eylesin
(374a)

Ey dilber-i haķîķî senüñ nāruñ budur ki 'uṣṣāk zevk u şafâlarından aña yanmağa
cân virürler **yâ** senüñ nūruñ nice ola (378b)

bu 'âşık âteşe mensûb nehengdür cümle-yi nâhoşlar anuñ 'aşkından hoşluğdadur
ve zevk ü dilkeş likler içredür (379b)

Göñül âteşinden ve gözyaşından nuql düz **zîrâ** bostân-ı ebr u âftâbdan güşâdedür
ve tâzedür (393a)

bir loğma ki çerâğ-ı kalbe ziyâ virmeye **belki** nūr-ı derûnı ıtfâ eyleye ol ta'âm
egerçi helâl mertebesinde ise de aña harâmdı **zîrâ** hâşiyyet-i helâl anda
bulunmamış olur [...]

'İlm ü hikmet zâyed ezluğma-y helâl

'İşk u rikkat âyed ezluğma-y helâl

Helâl loğmadan 'ilm ü hikmet toğar ve 'aşk u rikkat-i kalb hâsıl olur helâl
gıdâdan helâl loğmanuñ şânı budur (394a)

2.4.2.17. Keşf:

Keşf, sözlükte "perdeyi kaldırmak, bilinmeyeni açığa çıkarmak" anlamına gelir ve Kur'an'da sıkıntıyı sona erdirmek şeklinde kullanılır. Tasavvufta ise keşf, "perde arkasındaki gerçekleri bilme" ve "Allâh'ın tecellilerini temaşa etme" anlamında kullanılır. Sûfiler, keşfi ruhî ve manevî aydınlanma olarak görürler, bu süreçte sâlikin kalbinde ilâhî nurların zuhur ettiğine inanırlar. Mutasavvıflar keşfi metafizik gerçeklerin idraki olarak değerlendirir. İslâm âlimleri, keşfin doğruluğunu vahiy ve akıl süzgecinden geçerek kabul ederken, hadislerin sıhhatini belirlemede

keşfe dayanan görüşleri reddetmişlerdir. Keşf, metafizik hakikatlerin kavranması için önemli bir araç olarak kabul edilmiştir (Uludağ, 2022:315-317).

Guft tu baḥṣ-i şigerfî mîkunî

Ma'niirā bend ḥarfî mîkunî

Hâzret-i 'Ömer didi ki ey Resûl sen bir resûlsüñ ve daḳîḳ baḥṣ idersin bunuñ ḥaḳîḳat üzere keşf olunması cāyiz olanlardan degüldür ve lihazā ruḥuñ ḥaḳîḳatinden su'āl olındukda ḳulî'r-rūḥun emri rabbî⁷⁴ demek ile cevāb ammā cān-ı pāküñ beden-i keşîfe gelmesinde ve bedene ta'aşşuḳ eylesinde çok fā'ide vardır cümle-yi fā'ideden biri budur ki bir ma'nā bir ḥarf bende idersen tā ol ḥarf vāsıtasıyla ma'nā zuhūra gele ve ḥāricde muḥāṭab olan kimseler murād ne idüğini bileler (366b)

Gufrā ger fāyide ne'bved megū

V'er buved hil i'tirāz ü şükr cū

Ey rūḥuñ cesede ta'alluḳ eylesinde fā'ide yokdur diyen kimse cevāb budur ki sözüñ eger fā'idesi olmazsa söyleme ve bîma'nā olan elfāz u ḥurūfî tekellüm eyleme eger söylediğüñ sözüñ ma'nā ve fā'idesi ola i'tirāzı terk eyle ve şükr tālîbi ol ki bu sırr saña bu vechile keşf olmuş oldu ki rūḥuñ 'ālem-i ma'nāda ḳālîba gelmesi zamîrde olan ma'nā-yı enkeble beyān u 'ayān ḳılması gibidür (370b-371a)

2.4.2.18 Keramet:

Keramet, "Allâh'ın velî kullarından zuhur eden olağanüstü hâl" olarak tanımlanır ve *Kur'ân*'da doğrudan geçmese de bazı olaylar keramet örneği olarak kabul edilir. Sûfiler, kerameti Allâh'ın velî kullarına bir ikramı ve lutfu olarak görür, ancak kerametın Allâh'ın izniyle gerçekleştiğini vurgularlar. Keramet, peygamberlerden gelen mûcizelerden farklı olarak velîlerden zuhur eder ve velîlerin iddiasız, gösterişsiz bir şekilde ortaya çıkar. Tasavvufta, kerametlerin Allâh'a

⁷⁴ "De ki: Ruh, Rabbimin emrindedir." (İsrâ, 85)

yakınlığın göstergesi olarak değil, nefsi eğitmek ve ilâhî emirlere bağlılığı artırmak için bir vesile olarak değerlendirilmesi gerektiği savunulur (Uludağ, 2022:265-268).

şol rûh-ı kudsîdür ki enbiyâya maḥşûşdur ve evliyâdan baʿzılara daḥı maḥşûş olur ve bu rûh-ı kudsîden envâr-ı ḡaybî ve esrâr-ı lâraybî mütecellî olur ʿuḳûl-ı İlâhî bu mertebede olan rûhlardan ʿibâretdür ve bu ʿuḳûl-ı İlâhî ʿâlem-i meʿânîde ve merâtib-i İlâhîde pervâz eylediği cihetden tıyûra mümâşıldür ve bu ʿuḳûluñ cenâhları kuvvet-i ʿilmiyye ve kuvvet-i ʿameliyyedür ve şevḳ ü muḥabbet ve velâyet ü kerâmet ve bunlar emşâli olan şıfatlar aña ecniḥa gibidür ki bu gûne şıfât-ı ʿaliyye ile evc-i maʿnâda pervâz iderler (381a)

2.4.2.19. Kudret:

Kudret, Allâh'a nisbet edildiğinde, "dilediğini hikmet çerçevesinde eksiksiz yapmak" anlamına gelir ve aczi tamamen reddeder. *Kur'ân*'da kudret kavramı, Allâh'ın gücünü ve her şeyi planlı bir şekilde yaratma ve düzenleme yetisini ifade eder. Tasavvufî yorumda ise kudret, Allâh'ın sınırsız gücünün tecellisi olarak, evrenin her bir zerresinde görülen düzen ve ahengi sağlar. Kudret, ilim ve irade ile birlikte, Allâh'ın yaratma fiilinin temelidir; mümkün olan her şeyi kapsar ve ezelîdir. Kudret, Allâh'ın kainatı yaratıp yönetmesindeki mükemmelliği ve hikmeti vurgular, bu da insanın sınırlı kudretini ve aczini ortaya koyar (Toplaoğlu, 2002:316-317).

ekşer-i ʿulemâ ol Allâh her ne yirde olsañuz ʿilm ü kudretiyile sizûñle biledür ʿumûmen ve faẓl u raḥmetile biledür ḥuşûşan diyü tefsîr eylemişlerdür (364a)

Vâlih ender kudret-i Allâh şud

An resûl ancâ resîd ü şâh şud

Ol resûl bir ḥâlete irişdi ki Hâzret-i Hâḳḳuñ kudretinden vâlih ü ḥayrân oldı ol resûl bu mertebeye irişdi şâh oldı (373a)

Evliyârâ hest kudret ezİlâh

Tîr-i ceste bâz ârendeş zirâh

Ya'nî ni'am hulefâ-yı Hudâ olan Evliyâ'ullah için Hazret-i Allâhdan evvel kuvvet ü kudret vardur ki atılmış tîri yolından girü dönderürler

Meşnevî

Beste derhâ-yı mevâlîd ezsebeb

Çün peşîmân şud velî z'an dest-i Rabb

Mevâlîdün kapularını veliyy-i Hudâ bağlamışdur sebebdan *ya'nî* âşârı sebebdan def' ider kaç' ider **çünkü** veliyy-i Hudâ peşîmân u rencîde oldu ol mevâlîdün zuhûrından **ve lâkin** bu mevâlîdi dest-i Rabbdan bağlar kendinün dest-i kudretiyle degül **bu mışra'da** iki vech cāyızdır **bir vech** budur ki velî harf-i istidrâkden **ve lîkin** ma'nâsına ola bu **taqdîr** üzre bestenün ve peşîmân şüdün zamîrleri evliyâdan 'alâsebîli'l-bedel her bir velîye 'âyid olur **nitekim** bu **taqdîr** üzre ma'nâ virildi ve **bir vech** dahı velî evliyâ-yı Hudâdan 'ale'l-ıtlâk bir kimse murâd ola ve beste ve peşîmân şüdün fâ'ili ola **pes** bu **taqdîr** üzre **ma'nâ** çünkü veliyy-i Hudâ mevâlîd ü âşârın zuhûrından rencîde oldu dest-i Rabbdan ve kudret-i Hak cihetinden mevâlîdün kapularını esbâb tarafından bağlar ve âşârı esbâb u âlâtdan def' ider demek olur (397b-398a)

Guft e nâguft e kuned ezfeth-i bâb

Ki ezan ne sîh sūzed nî kebâb

Guft e gufterâ taqdîri nedür ve **kunedün** fâ'ili velîdür **taqdîr-i** ma'nâ ol velîyy-i kâmyâb kendüye olan feth-i bâbdan dinilmişî dinilmemiş eyler ol vech üzre ki andan ne şiş yanar ne kebâb yenir *ya'nî* kimseye zulm u sitem eylemez **belki** âlet-i Hakdur ki kudret-i Hak birle kemâl-i 'adâlet ider dimekdür (399b-399a)

2.4.2.20. Kuvve, Bilkuvve (Kuvvet):

Kuvvet, felsefî ve dinî kaynaklarda canlı varlığın zor fiilleri yapma yeteneği olarak tanımlanır. İslâm'da ise kuvvet, gücün ve kudretin simgesi olup insanın Allâh'ın emirlerini yerine getirme kapasitesini ifade eder. *Kur'ân*'da kuvvet, hem

Allâh'a atfedilen ilahî kudreti hem de insanların ve toplumların fiil yapma yeteneğini kapsar. Tasavvufta ise kuvvet, nefis terbiyesi ve manevî gelişim yolunda gerekli olan manevî gücü ve motivasyonu temsil eder. İbn Sînâ gibi İslâm filozofları, kuvvetin "bilkuvve" ve "bilfiil" gibi hallerini açıklayarak varoluş ve oluş sürecini izah etmişlerdir. Kısaca kuvvet kavramı, insanın manevî ve ahlâkî mücadelesinde Allâh'a olan bağlılığı ve bu bağlılık doğrultusunda gösterdiği direnci ifade eder (Turhan, 2022:504-506).

fâ'ide-yi fâ'ide-yi evvel oldur ki rûh-ı pāk bedene gelmek ile tahsîl-i kemāl eyler *zîrâ* anuñ vücūdında bilkuvve olan hâşiyet bu 'âlem-i ecsâmda fi'le gelür ve anuñ 'ilmi 'ayân mertebesin bulur ve ol 'âlemde itdiği ikrârı bu 'âlemde işbât ider ve ol 'âlemde şâlih ü fâsid ve şâbir ü mücâhid **egerçi** Hazret-i Hudānuñ ma'lūmıdır ki bu 'âlemde dağı şâbir ü şâlih ve fâsid olan ve mücâhede mertebesin bulan hemān ol 'âlemde şâbir ü mücâhid olandur bigayr-ı tefâvüt **ve lākin** ol 'âlemde şâbir ü mücâhid olmağa i'tibār yokdur ol 'âlem şalāh ü fesād ve şabr u cihād 'âlemi degüldür **pes** lāzım geldi ki anda bilkuvve hâşıl olan a'māl bu 'âlemde fi'le gele ve şübūt mertebesin bula ve **anda kâlellāhu Te'ālā ve lenebluvennekum hattā na'lemu'l-mucāhidīne minkum ve's-şâbirīne**⁷⁵ şâbir ü mücâhid 'âlem-i ervāhda iken dağı Hazret-i Hudānuñ ma'lūmuydı **ve lākin** şabr u cihād ile ibtilā olunmamışlar idi **pes** ol 'âlemde şâbir ü mücâhid mertebesin bulmadılar **tā** bu 'âlem-i ecsāma gelmeyince ve tāt u mücâhede idüp mücâhede ile ihtiyār olmayınca **pes** bu 'âleme geldiler ve mücâhede idüp mücâhid oldılar ve belālara şabr idüp şâbirler mertebesin buldılar ve **kıs** 'alāhāzā sā'irü'l-evşāf **eger** insānuñ rûhı bu 'âlem-i ecsāma gelmese ve bilkuvve zātında olan hâşiyeti fi'le getürmese kemāl bulmazdı ve zātında olan hâşiyetler fi'le gelüp ve sâbit olmazdı (368b-369a)

beşinci mertebesi şol rûh-ı kudsidür ki enbiyāya mahşûşdur ve evliyādan ba'zılara dağı mahşûş olur ve bu rûh-ı kudsiden envār-ı gaybî ve esrār-ı lāraybî

⁷⁵ "Andolsun ki içinizden cihad edenlere sabredenleri belirleyinceye ve haberlerinizi açıklayıncaya kadar sizi imtihan edeceğiz." (Muhammed, 31)

mütecellî olur ‘uķûl-ı İlâhî bu mertebede olan rûhlardan ‘ibâretdür ve bu ‘uķûl-ı İlâhî ‘âlem-i me‘ânide ve merâtib-i İlâhîde pervâz eyledigi cihetden tıyûra mümâşıldır ve bu ‘uķûluñ cenâhları kuvvet-i ‘ilmiyye ve kuvvet-i ‘ameliyyedür (381a)

Şûreteş berhâk u can berlâmekân

Lâmekânî fevķ-ı vehm-i sâlikân

Ol ‘âşıķ-ı şâdıķuñ şûret ü cesedi hâk üzredür ve anuñ cânı lâmekândur bir lâmekân ki sâliklerüñ vehminüñ fevķindedür ki sâliklerüñ kuvve-yi vâhimeleri anı tefekkür u tasavvur idemezler (382b-383a)

amma *sen kâmil degülsin yime lâl ol ve hâmuş ol **zîrâ** sen loķma yiseñ sende ğaflet ü keşâfet ziyâde olur ve hevâ-yı nefsüñ kuvvet bulur (389b)*

Evliyârâ hest kudret ezîlâh

Tîr-i ceste bâz ârendeş zirâh

Ya‘nî *ni‘am hulefâ-yı Hudâ olan Evliyâ‘ullah içün Hâzret-i Allâhdan evvel kuvvet ü kudret vardır ki atılmış tîri yolından girü dönderürler (397b-398a)*

2.4.2.21. Makam:

Makâm kelimesi, sözlükte "ayaküstü durulacak yer, ikametgâh, mertebe, mevki" gibi anlamlara gelir ve tasavvuf terimi olarak ahlâk ilkeleriyle sülûkün mertebelerini, velîlerin kabirlerini veya sembolik türbelerini ifade eder. Tasavvufta makam, nefis terbiyesi ve riyâzetle kazanılan kalıcı hallerin ifadesidir; hallerin ilâhî lütuf, makamların ise çalışarak elde edilmesi gerektiği vurgulanır. Seyrüsülûkte makamların sıralı ve disiplinli bir süreçle kazanılması, her makamın hayatın sonuna kadar devam etmesi beklenir. Sûfîler, makâmların zâhirî ilimlere aykırı olmaması gerektiğini belirtirken Hakk’a giden yoldaki manevî aşamaları temsil ederler. Ayrıca velîlerin kabir ve türbelerine de makam denilir. Bu anlayış, İslâm’ın ahlâkî ve manevî olgunluğa erişme çabasının yansımasıdır (Uludağ, 2003:409-410).

Bahş-i cān ender maḳāmī dīger est

Bāde-yi cānrā kıvāmī dīger est

Cāna müte‘allık olan bahş bir maḳām-ı āḫardadır ki ol maḳām maḳām-ı ‘aḳldan ‘ālīter ü berterdür bāde-yi cānuñ bir āḫar kıvāmı vardır ki ol ‘aḳl bādesinüñ kıvāmına beñzemez (362a)

eger mertebe-yi ‘ilmde bulunursaḳ ol bizüm eyvānımız ve maḳām-ı ‘ālīşānımızdur **velḫāşıl** *eger* mertebe-yi ‘ilmde ve *eger* merbe-yi ceḫlde andan ḫālī vü dūr degülüz (364b)

Pes anuñ öñinde hem su‘āl ve hem cevāb maḫv oldu **zīrā** maḳām-ı vaḫdeti buldı ve kemāl-i şafvete irdi

Meşnevī

Aşlrā deryaft ü bü’gzaşt ezfurū‘

Behr-i ḫikmet kerd derpursiş şurū‘

Aşlı buldı ki maḳām-ı ḫaḳīḳatdür ve fūrū‘dan güzer etdi ki murād şuver-i ḫalkıyyedür **egerçi** aşlı buldı ve fūrū‘dan tecāvüz itdi ve su‘āl ü cevāb ḫaydından ḫuruldı (366a)

2.4.2.22. Mârifet:

Mârifet, ilimden farklı olarak özel ve ayrıntılı bilgileri ifade eder ve sûfiler tarafından Allâh'ı tanımanın en yüksek şekli olarak görülür. Sûfiler, bu bilgiyi "ledün ilmi" gibi terimlerle adlandırmışlar ve doğrudan ilâhî bir lütuf olarak kabul etmişlerdir. Zâriyât sûresinde geçen "Ben cinleri ve insanları ancak bana ibadet etmeleri için yarattım." ifadesi sûfiler tarafından "Beni tanısinlar." şeklinde yorumlanır, çünkü ibadet, ibadet edilenin bilinmesine bağlıdır. Mârifet, ilâhî sır ve hakikatlere dair derin bir kavrayış ve manevî bir aydınlanma olarak tasavvufta önemli bir yere sahiptir (Uludağ, 2003:54-56).

ekşer-i ‘ulemā ol Allāh her ne yirde olsañuz ‘ilm ü kudretiyle sizünle biledür ‘umūmen ve fāzl u rahmetile biledür huşūşan diyü tefsīr eylemişlerdür ammā bu ma‘iyyet fi’l-ḥaḳīka ‘aḳılla bilinmez ve fehmi ile idrāk olunmaz muḥaşşal ‘aḳl bunun derkinde ḥayrāndur ammā bu beyān-ı şerīf sırr-ı ma‘iyyeti bildiricidir ve anuñ ma‘nāsını kābil-i ma‘rifet olana rüşen idicidir (364a)

kuntu kenzen maḥfiyyen feaḥbebtu en u‘rafe feḥalaḳtu’l-ḥalka liu‘rafe⁷⁶ ḥadīs-i şerīfinün feḥvāsınca ḥāşşaten insānuñ bilinmesi içündür ve ‘abd rabbisin ma‘rifet-i şuhūdiyye vü tafşīliyye ile müşāhede kılması içündür egerçi ‘ālem-i ervāḥda daḥı rûḥ rabbisini kābiliyyeti kadar bilüp ikrār itmişdi lākin ma‘rifet-i icmāliyye ile bilinmişdi ma‘rifet-i tafşīliyye vü şuhūdiyye ile degül zīrā ma‘rifet-i şuhūdiyye ve tafşīliyyenün maḥalli bu ‘ālem-i zāhirdür şıfāt-ı İlāhiyyeden nice şıfāt vardır ki anuñ zuhūrı bu ‘ālem-i zāhir vāsıtasıyladur (370a)

sa‘ādet-i kübrā ve ni‘met-i ‘uzmā bir kimse rabbisini mevşūf olduğı evşāf-ı kāmile ile bilmek ve müşāhede kılmaḳdur kemālile bilmek ise bu ‘ālemde müyesserdür pes rûḥ-ı insānünün ‘ālem-i ecsāma gelmesinde fā’ide Ḥazret-i Ḥaḳḳuñ evşāf-ı kāmile ile bilinmesi ve ‘abdün tekmi’l-i ma‘rifet kılması içündür (370b)

2.4.2.23. Mevleviyye (Mevlevîlik):

Mevlevîlik, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî’nin öğretilerine dayanan bir tasavvufi anlayış olup özellikle Anadolu’da yayılmış ve tarih boyunca önemli bir kültürel ve manevî etki yaratmıştır. Mevlânâ’nın halifeleri tarafından yaygınlaştırılan Mevlevîlik, Ulu Ârif Çelebi döneminde kurumsallaşarak, çeşitlilik makamı ile yönetilen ve geniş bir teşkilat yapısına sahip bir tarikat haline gelmiştir. Osmanlı döneminde devlet desteğiyle büyüyen Mevlevîlik, kültürel alanda da büyük katkılar sağlamış, özellikle

⁷⁶ "Ben gizli bir hazine idim, bilinmek istedim ve bilineyim diye mahlûkatı yarattım." Bu ifade İsmâil Ankaravî’nin Mesnevî Şerhi’nde hadis değil mevzû olduğu beyan edilmektedir.

edebiyat, hat, musiki ve diğer sanat dallarında önemli isimler yetiştirmiştir. Mevlevîlik, tekkelerin kapatılmasına rağmen, Mevlânâ'nın ölüm yıl dönümü törenleri ve yurtiçi ve yurtdışındaki etkileriyle günümüzde de varlığını sürdürmektedir (Tanrıkorur, 2004:468-475).

tarîk-ı Mevleviyyenüñ ve meşâyîh-ı şûfiyyenüñ elâna de'bindendür ki kaçan bir kimse bir cürm eylese anı pây-ı mâcâna geçirürler tâ cürmine i'tizâr eyleye ve mürşid ü muhtedâsından günâhınun 'ömrini dileye (392b)

2.4.2.24. Mürîd:

Mürîd, sözlükte "iradesi, isteği olan kişi" anlamında kullanılır ve Hakk'a giden yolda irade ve kararlılık gösteren kişidir. Tasavvufî anlamda mürîd, alışkanlıklarını terk ederek kendisini Hakk'ın iradesine teslim eden kişidir. O, nefsin arzularından uzaklaşır ve Hakk'a yönelir. İlk sûfiler mürîdi "iradesiz kul" olarak da tanımlar, çünkü mürîd Hakk'ın iradesine tabi olur. Tarikatlarda şeyh-mürîd ilişkisi önemlidir, mürîd şeyhe tam teslimiyetle bağlıdır. Mürîdin görevleri ve nitelikleri tasavvuf kitaplarında ayrıntılı olarak tanımlanmıştır. Mürîdlerin şeyhe bağlılığı eleştirilse de, birçok büyük mutasavvıf bu yolla kâmil insan olma seviyesine ulaşmıştır (Uludağ, 2006:47-49).

ehlullâhuñ cebrî mürte'îşüñ cebrine beñzer ki maqbûldur ve memdûhdur ve ehl-i nefis olan ve cebriyyenüñ cebrî gayr-ı mürte'îş olanuñ taḥrîk-i yed eyledükde ben de mecbûrum dimesine beñzer ki mezmûmdur ve maqdûhdur cebriyye tâyifesi nefslerinüñ ḥazḫı cānibine gelseler mürîd ü muḫtâr olurlar (361b)

ma'şûḫ her ne şıfatla tecellî iderse ve her ne ḥâleti ki mürîd olursa 'âşîḫuñ daḫı murâdı ol ola (380a)

2.4.2.25. Mürşid, Mürşid-i Kâmil, Şeyh:

Mürşid, Arapçada doğru yolu gösteren ve irşad eden anlamına gelir. Tasavvuf terminolojisinde ise tarikat lideri anlamında kullanılır ve postnişin, şeyh, seccâdenişin

gibi ifadelerle de anılır. Gerçek mürşid Hz. Muhammed'dir ve diğer mürşidler onun manevî mirasını taşır. Mürşidlerin fenâ makamına ulaşarak Allâh'ın ahlâkını yansıtmaları gereklidir. Ancak her mürşid kâmil değildir; en makbul mürşid, hem kendisi olgun olan hem de başkalarını olgunlaştırandır (Cebecioğlu, 2004). Yazmada "şeyh" kelimesinin çoğulu "meşâyih" kelimesi de kullanılmaktadır.

*cümleden biri meşâyih-ı 'izâm rûhuñ cesede ta'alluk eylemesi bâbında mir'âtı temşil eylemişlerdür ve dimişlerdür ki zücâce-yi şâfî bîkeşâfet rûnümâ olmaz ve nâzır olanuñ yüzi ol zücâcede temeşşül eylemez **pes** şüret-i insâniyyenüñ görölmesinden ötüri üstâdân-ı cihân zücâce-yi şâfînüñ zahrına kedr ü keşâfet getirürler derhâl aña nâzır olanuñ yüzi 'ayân olur (367b)*

eger 'ârif iseñ meşâyih-ı 'azâmuñ 'âlem-i me'ânî didüklerini bu 'âlem-i şüretde görürsin ve mütekellim-i hakîkînüñ o şüretten ne murâd eyledüğine vâkıf ve 'ârif olursın (371b)

*Ey sa'âdet ol mürdeye ki kendisinden kurtulmuş oldu bir zindenüñ vücûdına ulaşmış oldu **ya'nî** bir mürşid-i kâmile vâşıl olup anuñ sâye-yi terbiyesinde perveriş buldı (373b)*

*hayru'l-ebeveyn olan şeyh ü 'azîzinüñ niçe zamân kelâmına kulağ tutmak gerek ve andan hüsn-i ta'bîri ve esrâr-ı tarîkat söylemegi istimâ' ide **tâ** ba'dehu kendü dahı şâhib-i nuṭṭ olup hüsn-i ta'bîr eylemege kâdir ola (390a)*

Kerr-i aşlî keş nebûd âgâz-ı gûş

Lâl bâşed key kuned dernuṭṭ cûş

*Aşlî olan şağır ki aña ibtidâdan gûş olmadı **ya'nî** anadan şağır toğdı ol kimse dilsiz olur nuṭṭa kaçan cûş ider **ya'nî** ebedî söze kâdir olmaz **kezâlik** ezelde sem'-i bâtını olmayan kimseler dahı guftâr-ı meşâyihâ nâ'il olamaz ve anlaruñ sözünden bilemez (390b)*

Pes t̤alīb ü mübtedīye evvelā sükūt u istimā‘ ve ta‘allüm-i kelām-ı şeyḥ lāzım olduğunu beyān eyledükden şöñra t̤arīḳ-ı Ḥaḳda añā daḥı ne lāzım idigini beyān buyururlar (391b)

pāy-ı māḳān aşlında ayak dolaşdurmak ve apul apul gitmek ma‘nāsınadır şöñra meşāyih-ı ‘Acem anı pabuc başmak çıkaracak yire ıtlaḳ eylediler ol münāsebetle ki ekşer ol yirde ayak tolaşıcı olur ve pabucın giyen kimse bir miḳdār ayağını tolaşdurur pes Meşnevī-yi Şerīfde her ne yirde pāy-ı māḳān zıkr olsa andan şaff-ı ni‘āl murāddur t̤arīḳ-ı Mevleviyyenüñ ve meşāyih-ı şūfiyyenüñ elāna de’bindendür ki kaçan bir kimse bir cürm eylese anı pāy-ı māḳāna geçirürler tā cürmine i‘tizār eyleye ve mürşid ü muḳtedāsından günāhınun ‘özrini dileye meşāyih-ı ‘izām bu edebi Ḥazret-i Allāh Ādemi ‘aleyhisselām ‘ālem-i a‘lādan mertebe-yi esfele itdigi ḥaṭānuñ ‘özrini dilemeden ötürü tenzıl eyledüğinden aḥz itmışlerdür (392b-393a)

2.4.2.26. Nefis / Nefs:

Nefs kelimesi, "ruh, can, hayat, nefes, varlık, zat, insan, kişi" gibi anlamlara gelir. Kur‘ān’da "ruh" ve "zat" anlamında kullanılır. Nefs; kötülüğü emretme, kötülükleri kınama ve huzura erme gibi görevler üstlenmiştir. Nefs, insanı ilāhî hitaba muhatap kılar ve sorumluluk yükler. Gazzālî’ye göre kalp, ruh, nefis ve akıl kavramları ilāhî latifeyi ifade eder ve bu bağlamda eş anlamlıdır. Nefs; rabbânî ve ilāhî bir latife, manevî bir cevherdir. İnsan esas itibarıyla nefisten ibarettir. Tasavvuf kitaplarının ekserisinde nefis-i emmâre, nefis-i levvâme ve nefis-i mutmainne olmak üzere üç nefis mevzubahis edilir; ancak bu sayı tarikat anlayışlarına göre değişmektedir. Tasavvufta ise nefis, şer ve günahın kaynağı olarak görülür. Sûfiler nefsi alt etmeyi en büyük cihad kabul eder. Sûfiler, nefsi kötülüklerden arındırmanın önemini vurgular. Nefis terbiyesi şiddetli mücâhede ve meşakkatli riyâzetle gerçekleştirilir. Sâlik, bu mertebeleri aşarak nefis-i kâmile mertebesine ulaşır (Uludağ, 2006:526-529).

ehlullāhuñ cebrī mürte‘işüñ cebrine beñzer ki maqbūldur ve memdūhdur ve ehl-i nefis olan ve cebriyyenüñ cebrī gayr-ı mürte‘iş olanuñ taḥrīk-i yed eyledükde ben de mecbūrum dimesine beñzer ki mezmūmdur ve maqbūhdur cebriyye ṭāyifesi nefslerinüñ ḥaḫzı cānibine gelseler mürīd ü muḫtār olurlar ve ṭā‘at u ‘ibādetde gelseler iḫtiyārımız yoḫdur dirler ve kendüleri cebrī iderler (361b)

*ol Ḥazret ḫod nefsu’l-emrde elif gibi mütevaḫḫid bizzātdur ittiṣāl u infışālden ve ḫarekāt u sekenātdan ve aḡyār u masivādan münezzehdür [...] biz daḡı nefsu’l-emrde ḫiç bir şey’ tutmaz **belki** bizüm vücūdımız fī’l-ḫaḫīḫa nābūddur (365b)*

Derūnda āzād olan ma’nāyı ḫarfe bend eyledüñ sen bād-ı nefsi bir kelimeye kayd eylemişsen ve nāsa ol nefes ü kelime vāsıtasıyla söylemişsin (366b)

***pes** sen her bir rūḡuñ cisme gelmesin buña göre kıyās eyle her bir rūḡ ḫālība gelmez **illā** nefs-i Raḡmānīyye vāsıtasıyla **çünkim** bir rūḡ bir ḫālība gele (371a)*

cümleñüñ nefs-i vāḫid hükmünde olmasını ve mertebe-yi vaḫdetde ittiḫād itmesini iş‘ār ider (377b)

anlaruñ nefsi biri birine zaḡm urur ve her bā(r) ki aṣlında olan ḫāṣiyyet-i cān zuhūra gele ol zamānda merhem olurlar ve ḫayāt virürler (385a)

şol kimse ki ancaḫ nefsinüñ müṣteḫāsını iḫtiyār ider müdebbir olur ve ḫayvāniyyetde ḫalır ve rūḡāniyyetden maḡrūm olur [...] biz daḡı anlara iḫtidā idüp yisek ve nefsimüzüñ müṣteḫāsını virsek cā’īz olmaz mı Ḥazret-i Şeyḡ-i ‘Aṭṭāruñ bu ḫavl-i şerīfle cevāb virüp buyururlar

***Tefsīr-i ḫavl-i Ferīdu’d-dīn ‘Aṭṭār ḫuddūs-Allāḡ’us-sirruhe’l-‘azīz**⁷⁷*

⁷⁷ "Feridüddin Attar’ın (k.s) sözünün tefsiri"

Beyt

Tu şāhib-i nefsi ey gāfil miyān-ı hāk hun mīhor

Ki şāhib-dil eger zehrī hored ān engübīn bāşed⁷⁸

*Ehl-i nefis olanlara hıttāben buyururlar ma'nā-yı şerīfi oldur ki ey gāfil sen şāhib-i nefssin hāk ortasında kan yi **ya'ni** hıdmet ü riyāzet cānibine gidüp hāk içre ciger kanını yi ki saña nāfi⁶ olan budur ki zīrā eger şāhib-i dil zehr yiye aña ziyān olmaz **belki** 'asel-i muşaffā olur (386a)*

***Zīrā** şāhib-i dil emrāz-ı rūhāniyyeden kurtulup şıhhat-ı ma'nevī bulup perhīzden hālāş oldı **ammā** tālib-i miskīn henüz teb ortasındadır **ya'ni** emrāz-ı nefsāniyye içredür **pes** aña perhīz eylemek lāzımdur [...] ey Nemrūd şıfatıyla muttaşif olan ehl-i nefis bu ekl ü şürb ve bu hazz-ı nefis āteş gibidür o cānibe gitme ve ol nārı iştiğāl itme ve **illā** eger gitmek istersen evvelen İbrāhīm şıfatıyla muttaşif ol (386b)*

*Ey ehl-i nefis **çünkim** sebbāh ü şināver degülsin deryāya mensüb olan ehl-i deryā dağı degülsin sefāhet ü hōdre'yiligüñden kendiñi deryāya bırağma ki gark olursun **ya'ni** bu hazz-ı nefsānī ve bu müştehiyāt-ı cismānī fi'l-meşel deryā gibidür 'ulemā-yı 'āmilīn ve evliyā-yı kāmīlīn bu deryāda sabbāhlardur ve ehl-i deryā gibi gavvāşlardur bunlar huzūz-ı nefsāniyyeye ve riyāsete dāhil olsalar kendüleri andan hālāş idüp necāt bulmağa kādirlerdür (387a)*

*Ey nākış olan ehl-i nefis loğma yimek ve nükte dimek kāmīle helāldür **zīrā** kāmīl olan kimse her ne kadar loğma yise nūr-ı Hāk olur (389a)*

***amma** sen kāmīl degülsin yime lāl ol ve hāmūş ol **zīrā** sen loğma yiseñ sende gaflet ü keşāfet ziyāde olur ve hevā-yı nefsūñ kuvvet bulur (389b)*

⁷⁸ "Ey gafil, sen nefis sahibisin, toprak arasında kan iç. Çünkü gönül sahibi zehir yese de ona bal olur."

tevbeperest olan kimsenün nefsi ziyāde gözyaşıyla olur (392a)

*Ey tālib mādām ki keşîf ü tārîk ü melûlsın ve şıfat-ı nefsaniyye ile bulanıksın bil ki şeytān ile hemşîresin **zîrā** şeytānuñ zevk alduğı yirden sen dağı lezzet bulmuşsun (393b)*

*Yehūd u müşrikîn didiler ki Muḥammed aşḫābına emr itdigi şey'i nehy eyler ve nehy itmiş iken yine emr eyler **pes** Ḥaḳdan degüldür belki kendinün tilkâ-yı nefsindendür didüklerinde bu āyet nāzil oldu (399b)*

2.4.2.27. Nimet:

Nimet kelimesi, sözlükte "bolluk ve iyi hal içinde olmak" ve "maddî ve manevî imkânlar" anlamına gelir. "Ni'am" ise nimet kelimesinin çoğuludur. *Kur'ân*'da ve hadislerde, Allâh'ın insanlara sunduğu refah ve mutluluk sağlayan meşrû şeyler olarak tanımlanır. Nimetler maddî ve manevî olarak ikiye ayrılır; maddî nimetler su, bitkiler, yiyecekler gibi varlığın devamı için gerekli olan şeylerdir; manevî nimetler ise hidayet, iman ve ebedî hayattaki mutluluk olarak özetlenebilir. *Kur'ân*'da peygamberler ve sâlih kullar, kendilerine nimet verilenler olarak anılır. Nimetin kadrini bilmek, Allâh'a teşekkür ve bağlılıkla ifade edilir (Günaydın, 2007:129-130).

*Ḥazret-i Cenāb-ı 'İzzet ol rūḥ-ı āzādı sicn-i ṭabî'ata getürüp ḥabs eyledi ve firāk u hicrānuñ belāların aña zevk itdirdi **tā ki** ol 'āleme 'ibādetle müste'id ola ve ba'de ḥalāşü'l-beden ol ni'metün kadrini bile Ḥazret-i Ādemün 'aleyhisselām ḥikāyesi bu ma'nâyı mü'eyyid olur **zîrā** Ḥazret-i Bārī **evvelā** aña cennet milkin virmiş ve cennet içre **yā Ādemu'skun ente ve zevcuke'l-Cenneti ve kulā minhā raḡaden ḥayşü şî'tumā**⁷⁹ āyet-i kerîmesinün mefhûmı üzre anı ni'met ü rāḥatla ḡarḡ eylemişdi ve **lākin** bîta'b u bîzaḥmet ü meşakḳat müyesser olan ni'metün kadrini nev'ā bilinmemek muḳarrer oldıysa Ḥazret-i Bārī anuñ şecere-yi ḥıṭaya*

⁷⁹ "Ey Âdem! Sen ve eşin (Havva) bereberce cennete yerleşin; orada kolaylıkla istediğiniz zaman her yerde cennet nimetlerinden yiyin." (Bakara, 35)

teḳarrübini cennetden ḥurūca ve semādan zemīne ḥübūṭa sebep idüp bu dünyāya getürdi (369b)

‘abd rabbisini ol şıfatlarla mevşūf bilmek daḥı bu ‘ālem-i ecsāma gelmege mevḳūfdur sa‘ādet-i kübrā ve ni‘met-i ‘uzmā bir kimse rabbisini mevşūf olduḡı evşāf-ı kāmīle ile bilmek ve müşāhede kılmāḳdur kemālile bilmek ise bu ‘ālemde müyesserdür (370b)

*Ḥazret-i Bārī seni bir belāya mübtelā eylese bunda ne ni‘met vardır diyü cidāl eylemek ve ol belādan yüzüñ ekşi idüp bu ne belādur diyü şikāyet eylesek şükr itmemiş oluruz şükr oldur ki vücūdıñı maḥzā ni‘met bilesin **ve eger** belāyıla imtiḥān olunur iseñ cidāldan ḥazer üzre olasın ve mümkün olduḡı mertebe şābirlerden olasın (371b)*

maḥbūb-ı ḥaḳīḳiden luṭf u ḳahr ve tiryāk u zehr her ne gelürse ḳabūl iderler ve ḥoş görürler ni‘met ü miḥnet muḳābelesinde nice şükrler iderlerse niḳmet ü miḥnet zamānın daḥı ‘ayn-ı sefā vü rāhat bilürler şükürler iderler belāyı ve lācefāyı şafā bilürler (379b)

Evliyārā hest ḳudret ezlālāh

Tīr-i ceste bāz ārendeş zirāh

Ya‘nī ni‘am ḥulefā-yı Ḥudā olan Evliyā‘ullah için Ḥazret-i Allāhdan evvel ḳuvvet ü ḳudret vardır ki atılmış tīri yolından girü dönderürler (397b-398a)

*Ḥazret-i Cenāb-ı ‘İzzet rūz-ı ḳıyāmetde diye ki taḥḳīḳa ben bunlara cezā virdüm envā‘-ı ni‘amı bu gün **bimā şaberū** sizün (400b)⁸⁰*

2.4.2.28. Nûr:

⁸⁰ Çalışmanın son varakı olduḡu için cümle yarım alınmıştır.

Nûr kelimesi, "aydınlık" ve "ışık" anlamına gelir ve *Kur'ân-ı Kerîm*'de ve hadislerde "manevî ve ilâhî ışık" olarak kullanılır. Nûr, hidayeti temsil ederken, zulmet dalâleti ifade eder. Aynı zamanda Allâh'ın isimlerinden biri olan Nûr, "Allâh semaların ve arzın nurudur." şeklinde Nûr sûresinde geçer ve O'nun hidayet verici özelliğine işaret eder. Hz. Muhammed ve *Kur'ân* da nûr olarak nitelendirilir (Uludağ, 2007:244-245). Mâide ve İbrahim sûresinde nur, vahyin ve hidayetin sembolü olarak yer alır. İlk sûfilerden Gazzâlî ve İbnü'l-Arabî, nur kavramını ilahî varlık ve bilginin kaynağı olarak tanımlamışlardır. Gazzâlî, nurun Allâh'tan geldiğini ve varlığın kaynağı olduğunu savunurken, İbnü'l-Arabî nur ile varlık ve bilgi arasında bağlantı kurmuştur (Kutluer, 2007:245-246).

Z'an ki bînâyı ze-nûreş bâzığest

Ezdelîlçün 'aşâ-keş fâriğest

Ol sebebden ki bir bînâ kimsenüñ nûrı bâzığdür ya'ni lâmi'dur ol bînâ delîlden ve 'aşâ u 'aşâ-keşden fâriğdür yâhûd 'aşâkeş gibi olan delîlden fâriğ ü müstağnîdür demek olur (363b-364a)

Çünkü ol resûl-i Rûm Hazret-i 'Ömerden bu kelimât-ı tayyibeyi işitdi ol kelâmdan bir rûşenlik anuñ göñline zâhir oldı ve derûnıñ münevver eyledi ol Resûl bu kelâmuñ zevkından bir mertebe-yi nûrânî oldı (365b-366a)

Nâr-ı tû İnest nûret çun buved

Mâtem in tâ hod ki sûret çun buved

Ey dilber-i haqîkî senüñ nâruñ budur ki 'uşşâk zevk u şafâlarından aña yanmağa cân virürler yâ senüñ nûruñ nice ola senüñ mâtemüñ budur yâhûd senüñ sûruñ nice ola (378a-378b)

Her demî urâ yekî mi'râc-ı hâş

Berser-i tâceş nihed şad tâc-ı hâş

Her bir demde ol 'aşîk-ı şâdık için bir hâş mi'râc vardur ki müşâhede-yi zât-ı İlâhîden anuñ tâcınıñ başı üzre Hazret-i Allâh niçe tâc-ı hâş kor tâcdan murâd

‘uluvv-ı şāndur bunda **ya‘nî** Hazret-i Allāh anuñ rif‘atı üzre niçe hāş rif‘atler ihsān ider **veyāḥud** tācdan murād edeb-i İlāhîdür ki edeb tācist eznür-ı İlāhî binih berser bür ve her cā ki ḥvāhî⁸¹ buyurmuşlardur **pes** bu taqdîr üzre anuñ edebi üzre Hazret-i Bārî kendinüñ nūrından niçe tāclar ḳor anuñ başı üzre dimek olur (382b)

Ey nāḳış olan ehl-i nefis loḳma yimek ve nükte dimek kāmile ḫelāldür **zîrā** kāmîl olan kimse her ne ḳadar loḳma yise nūr-ı Hāḳ olur (389a)

Ey sālîk-i rāh-ı Hāḳ cānuñ tıflını şeytān südinden men‘ eyle **sîret-i** şeytāndan murād ğidā-yı cismāniyyedür andan soñra ol cānı melā’ikeye şerîk eyle **ya‘nî** melā’ikenüñ ğidāsına ve nūrāniyyetine anı enbāz eyle anlaruñ zevḳ aldugı yirden senüñ daḫı cānuñ zevḳ ala [...]

Meşnevî

Lukmayî k’û nūr efzûd u kemāl

An buved āverde ezkesb-i ḫelāl

Bir loḳma ki nūr u kemāl ziyāde itdi ve ol loḳmayı ākil olan kimsenüñ derünü münevver olup mertebe-yi kemāle müteveccih oldı ki ḫelāl kesbden getirülmüş loḳma oldur **ya‘nî** loḳma-yı ḫelālüñ elbette şānı oldur ki nūr u kemāl ziyāde ider

Meşnevî

Revġanî k’āyed çerāġ-ı mâ kuşed

Āb ḥvāneş çün çerāġîrā kuşed

Şol bir revġan ki gele bizüm çerāġımuzy söndüre sen ol revġana āb di çünki çerāġı söndüre **çünki** bir revġanda revġanlık ḫāşiiyeti olmaya ve çerāġa yardım itmeye ol āb ṭabî‘atlı olur **pes** aña revġan dinmez **kezālik** bir loḳma ki çerāġ-ı ḳalbe ziyā virmeye **belki** nūr-ı derünü ıttā eyleye ol ta‘ām **egerçi** ḫelāl mertebesinde ise de aña ḫarāmdı **zîrā** ḫāşiiyet-i ḫelāl anda bulunmamış olur [...]

Meşnevî

⁸¹ "Edeb tacı, İlâhî nurdan bir taçtır. Tacı başına koy, nereye istersen götür."

Çün zilukma tū ḥased bīnī vū dām

Cehl ü ğaflet zāyed anrā dan ḥarām

*Çünkü ta‘ām u ğidādan sen ḥased göresin ve kayd u dām göresin yaḳīn kendiñi bir şey’e muḳayyed görüp rāh-ı Ḥaḳdan vāmānde bulasın ve andan cehl ü ğaflet toĝa anı sen ḥarām bil **zīrā** loḳma-yı ḥarāmuñ şānı budur velev kāne fīşūreti’l-ḥelāl elbette loḳma-yı ḥelāl nūr-ı cān ve zevḳ-i revān bitürür **ammā** ḥarām olan keşāfet ü ğaflet zuḥūra getürür [...] **kezālik** loḳma-yı ḥelāl tā‘at u nūrāniyyet ve ‘ilm ü ḥikmet ve bunlar emşāli ḥaşlet maḥşūllerin virür ve ğidā-yı ḥarām zulmet u ğaflet bitürür (393b-394b)*

Ezheme dilhā ki an nūkte şinīd

An suḥanrā kerd maḥv u nābedīd

Dükeli ḳalblerden ki ol velī nūkātı işitdi dilerse ḳalblerden ol sūḥan ü kelimātı maḥv u nābedīd⁸² itdi ya‘nī bunlar muşarrıf-ı ḥavātır ve cevāsīs-i zāmāyirdür kemā ḳāle ‘aleyhisselām itteḳū firāsete’l-mu‘minu feinnehu yenzuru binūrillāhi feinnehum cevāsīs-i’l-ḳulūbi yedḥulūne ḳulūbe’n-nās ve yuḥricūne’l-ḥavātırā ve’l-vesvāse feizā cālestumūhum fecālisūhum bişşıdḳı ve’l-iḥlāşi revāhe’l-mesellūm ve’l-benihārī⁸³ (399a)

2.4.2.29. Ölüm (Mevt):

Ölüm, hayatın sona ermesi ve ruhun bedenden ayrılması anlamına gelir. Kültürden kültüre deĝişen ölüm sonrası algılar, din ve felsefenin tartışmalı konuları arasındadır. Ölüm, bazı inanışlarda geçiş olarak görülürken bazıları tarafından kesin bir son olarak kabul edilir (Gürkan, 2007:32-34). *Kur’ân-ı Kerîm*’de ölüm, Allâh’ın insana lütfettiĝi hayatın sona ermesi olarak tanımlanır ve imāte (canlının hayatına son

⁸² Yazmada müellifi tarafından kelime sonuna sehven bir "ra" harfinin fazla yazıldığı deĝerlendirilmiştir. Kelimenin metin bağlamında "nābedīd" olarak okunması uygun görülmüştür.

⁸³ Resûlullah (sav), "Müminin ferasetinden sakının. Çünkü o, Allâh’ın nuruyla bakar. Gerçekten de onlar, insanların kalplerine girebilecek kadar ihlâslıdır. Onlar vesvese ve hileleri reddedip mağlup ettikten sonra doğrulukla ve içtenlikle zaferin örneĝi ve çaba gösterenlerin sembolü olurlar."

verme), teveffî (ruhunu kabzetme) gibi kavramlarla ifade edilir. Ölüm, bir geçiş olarak görülür ve insanı ebedî hayata hazırlayan bir araç olarak kabul edilir. İslâm dininde, ölümün Allâh'a kavuşmak anlamında bir "likâ" olarak ifade edilmesi, ölümü bir son değil, yeni bir başlangıç olarak değerlendirmektedir. Hadislerde ölüm, Allâh'a kavuşma sevincini taşıyan müminler için bir kurtuluş, kâfirler için ise azap olarak belirtilir (Topaloğlu, 2007:34-35). Tasavvufta ise "ölmeden önce ölmek" kavramı, nefsin arzu ve tutkularını denetim altına almayı ifade eder. Ölüm, tasavvuf klasiklerinde, bilhassa Mevlevîlikte Hak âşıklarının Hakk'a kavuşma anı olarak sevinçle karşılanır ve bir vuslat olarak değerlendirilir (Uludağ, 2007:37-38).

Vāy an zinde ki bāmürde nişest

Mürde geşt ü zindegî ezvey becest

*Vāy ol zindeye ki mürde ile oturdı ol zinde mürdeye muḳārenetle mürde oldı ve zindelik andan firār itdi **mürdeden** murād aḡniyā ve ehl-i dūnyādur **kemā ḳāle** ‘aleyhisselām iyyākum ve mucālesetu’l-mevti ḳālū ev mae’l-mevti ḳāle ‘aleyhisselām el-aḡniyā’u ve firivāyeti uḫrā ḳāle ‘aleyhisselām ehlu’d-dunyā⁸⁴ ve **zindeden** murād ḳalbi ‘ilm ü ‘irfānla ḫayāt bulan kimsedür **çünkim** bir zinde dil olan kimse bir mürde dil olan kimse ile muḳārenet eylese şoḫbet mü’eşşire-yi ṭabī‘at-ı sārīḳa olduğu cihetden muḳārininüñ ḫükmini aḫz idüp mürde vü pejmürdelik aña daḫı sirāyet ider **pes** ey zinde dil olan kimse **eger** bir zinde dil olan kimse bulamazsañ ḫayru’l-celīs olan ve rūḫ-ı revāna enīs olan Ḥazret-i Ḳur’ānla ünsiyyet idüp tilāvetile mütelezziz olup aḫkāmıyla ‘amel eyleyesin (373b-374a)*

Ṭūṭıyî z’ān ṭūṭıyan lerzîd bes

Ū fütād ü murd u bü’gsisteş nefes

*Ol ṭūṭîlerden bir ṭūṭî çok ditredi **veyāḫud** ol ṭūṭîlerden bir ṭūṭî pes ditredi şoñra düşdi ve öldi ve anuñ nefesi kesildi*

Meşnevî

⁸⁴ "Hz. Peygamber, ölümlerle oturmaktan sakının, dedi. Ölümler kimdir diye sorduklarında; aḡniyadır, dedi. Bir başka rivayette dünya ehlidir, dedi."

Şud peşîman h'vâce ezguft-i haber

Guft reftem derhelāk-ı cānever

H'vâce haberüñ dimesinden peşîmān oldu ve ol tūṭîñüñ peyāmın anlara dimesinden nedāmet itdi ve bāzergān kendü kendüye didi ki bir cānverüñ helākine gıtdüm ve anuñ mevtine sebep oldum diyü peşîmān oldu

Meşnevî

În meger h'vışest bāan tūṭiyek

În meger du cism būd u rūḥ yek

Bāzergān anı mürde oldu kıyās idüp didi ki ol bizüm kafesimüzde olan tūṭîcige bu tūṭî meger ki ana hışımdur varise bu ikisi şūretā bir cism idi ve ma'nen bir rūḥ idi (383b-384a)

Zeyd-i rāmî an dem er murd ezvecel

Derdhā mizāyed ancā tā ecel

*Gör ki Zeyd-i rāmî ol tîri atduğı dem olsa havfindan derdler ve ḥaṭarlar toğar 'Amruñ vüçūdında ol tîrüñ zaḥmından tā 'Amruñ eceli vaktine deg ol tîr zaḥmınuñ mevālidinden **çünkü** 'Amr bir sene soñra ölse Zeyde sen evvel sebep olduğundan ötüri kıttāldür ki 'Amr anuñ zaḥmınuñ sebebiyle öldi (397a)*

Mesnevî-yi Ma'nevî'nin 361a-400b varakları arasında ölüm ve mevt kelimeleri dışında yirmi üç defa da "mürde" kelimesi geçmekte olup bu kelime ekseriya başka bir kelime ile terkip oluşturmaktadır. Bu durum ölüm kavramının sadece fiziki bir yok oluş veya ahiret hayatıyla ilgili olmadığını, dünya hayatında iken yaratıldığı fitratı taşımayan her unsur ölü olarak değerlendirildiğini de göstermektedir.

2.4.2.30. Sır (Esrâr):

Sır kelimesi, "saklamak, gizlemek" anlamlarına gelir ve tasavvufta gizli tutulan bilgi ve düşünceler için kullanılır. *Kur'ân*'da ve hadislerde insanın manevî halleri ve başkalarından saklanan düşünceleri ifade eden sır kavramı, Allâh'ın her şeyi bildiğini vurgular (Çağrı, 2009:113-115). Sır, tasavvufta kalpte bulunan Rabbânî bir

latifedir ve müşahedenin mahallidir. Nefs, sırrın himmeti olmadan iş yapmaktan aciz kalır. Sır, kalbin veya ruhun bir boyutu olarak kabul edilir. Sır, gizlenmesi gereken manevî bir bilgidir ve "Sırrını sırredene aşkolsun, faş edene yuf!" gibi deyişlerle ifade edilir. Sırlamak, gizlemek anlamında kullanılır ve ölen kişi için "Sırroldu." denir (Tosun, 2009:115-116).

Sır kelimesinin çoğulu "esrar" ve "sırar" olup tasavvufta iki anlamda kullanılır: "sadece Allâh'ın bildiği özel bilgi" ve "ruhun bir idrak mertebesi". Hz. Muhamed'in, "Benim bildiklerimi bilseydiniz az güler, çok ağlardınız." hadisi, onun bazı bilgileri sır olarak sakladığını gösterir. Sır, kul ile Hak arasında gizli kalan haller ve ruhun bir boyutu olarak kabul edilir. Sûfiler arasında, kalp mârifetin, ruh muhabbetin, sır da müşahedenin mekânıdır. Sır, ruhanî bir nur olup Hz. Mûsâ'nın kademi altında kabul edilir ve feyzini onun ruhaniyetinden alır. Tasavvufta sır latifesi yoluyla vuslata erişilir (Cebecioğlu, 2004).

bu beyân-ı şerîf sırr-ı ma'îyyeti bildiricidir ve anuñ ma'nâsını kıabil-i ma'rifet olana rûşen idicidir (364a)

Hzret-i Mevlânâ bu mertebeye işâret buyururlar ki ey tâlib-i sırr-ı vahdet egerçi mertebe-yi mazhariyyete nazaran teşebbüh idüp gıryan olsağ anuñ ebr-i pürüzü ve gülsek anuñ berkiyüz ve hışm u cengimüz anuñ 'aks-i kahrıdur ve şulh u 'özrimüz anuñ 'aks-i mihridür didük (365a)

Guft yâ 'Ummer çi hikmet bûd u sır

Habs-i an şâfî derin cāy-ı kedir

Su'âl idüp didi ki yâ 'Ömer ne hikmet ve ne sır idi ki ol şâf olan rûhuñ bu münkedir olana tîre olana yirde habsi ya'nî pāk olana rûhun bu cāy-ı münkedirde ki bedendür bunda habs olmasına hikmet nedür didi (366a)

eger söyledigüñ sözüñ ma'nâ ve fâ'idesi ola i'tirâzı terk eyle ve şükr tâlibi ol ki bu sır saña bu vechile keşf olmuş oldu (371a)

Mesnevî-yi Ma'nevi'de sır kelimesi dışında aynı ya da yakın anlama gelecek şekilde kullanılan "mahrem" kelimesi de mevcuttur. Mevlânâ'nın *Mesnevî*'si ve şerhleri incelendiğinde, "mahrem" ifadesinin özellikle şu anlamlarda kullanıldığı görülür:

Sır: "Mahrem" kelimesi, özellikle manevî ve deruni sırların saklandığı, paylaşıldığı anlamında kullanılır. Tasavvufta, sırlar sadece güvenilir ve manevî olgunluğa ulaşmış kişilere, yani "mahrem" olanlara açıklanır.

Yakın Dostluk ve Ünsiyet: "Mahrem", kelimesi yakın dostluk ve güven ilişkisinde olan kişiler için de kullanılır. Mevlânâ, manevî yolculukta rehberlik eden ve yol gösteren kişilere "mahrem" olarak atıfta bulunur. Bu kişiler, müridin sırlarına vakıf olan ve ona manevî rehberlik eden kimselerdir.

Evlilikte Yasağı Olan Kişiler: Klasik İslâm hukukundaki anlamıyla, evlenilmesi yasak olan yakın akrabalar anlamında da kullanılmıştır. Bu anlam, daha çok toplumsal düzen ve ahlâkî değerlerin korunması bağlamında ele alınır.

Manevî Eğitim ve Terbiye: Mevlânâ, manevî terbiye ve eğitimin mahremiyet içinde yapılması gerektiğini vurgular. Manevî sırların ve bilgilerin herkesle paylaşılmaması, sadece buna layık olanlarla paylaşılması gerektiğini ifade eder.

Tasavvufî Anlayış ve Halvet: "Mahrem" ifadesi, tasavvufî anlayışta içsel bir halveti, yani Allâh ile kul arasındaki özel, mahrem ilişkiyi de ifade eder. Bu bağlamda, kişinin manevî yolculuğunda Allâh ile olan özel anları ve halleri mahrem olarak değerlendirilir.

Mesnevî-yi Ma'nevi'de de "mahrem" kelimesi bu anlamlarda genişletilmiş ve açıklanmıştır. Kelimenin yazmada kullanımına ilişkin örnekler aşağıda sunulmuştur:

Kışsa-yı tûfî-yi can z'in san buved

Kû kesî k'û mahrem-i murgan buved

*Cān tūṭışınūñ kışşası bu üslūbdan olur **ya'ni** tūṭī maḥbūs-i kafes olduğu gibi ārzū-yı pervāz itdiği gibi cān tūṭışı daḥı ten kafesinde maḥbūs olmuştur ki o tenden ḥalāşa ārzū eyler ve 'ālem-i ervāḥ-ı seyrini ister ḫanı bir kimse ki o murğlaruñ maḥremi ola **ya'ni** ḫanı bir tālib ü 'āşık ki tūyūr-ı İlāhī olan enbiyā vü evliyānuñ maḥremi ola ve anlaruñ rāzını idrāk eylemege taḥşīl-i isti'dād kıla (381a-381b)*

*ey tālib-i rızā-yı İlāhī bu sözden eger bīgāne degül iseñ **ya'ni** bu kelāma maḥrem ü āşinā iseñ bir vīrānede ḫırka dik ve gözyaşı dök **ya'ni** eger bu sözleri gūş itdūñ ve ḫabūl kılduñ ise bundan soñra saña lāzım olan oldur ki dūnyāyı terk idüp gözyaşın akıdasın bidāyet-i sülūkda olanlara şart budur **bunda** bir ma'nā daḥı cāyızdır ki **ger** ḫarf-i şart olmayup şağır ma'nāsına ola bu **taḫdīr** üzre ma'nā **ey** tālib bu sözden şağır degülsen **ammā** bīgānesin gerekdür ki bir vīrānede delḫ ü eşk tutasın **tā** maḥrem ü āşinā olasın ve 'itāb u 'ıḫab-ı Ḥaḫdan ḫurtulasın (391b-392a)*

2.4.2.31. Şarab (Şürb):

Arapça "şürb" kelimesi "içmek" anlamına gelir. Tasavvufî manada ise ilâhî ikramlarla kalplerin ve ruhların beslenmesini ifade eder. *Kur'ân*'da "şirb" kelimesi, içecekten alınan pay anlamında kullanılır ve Muhammed sûresinde cennette çeşitli içeceklerin bulunduğu bildirilir. Tasavvufta şürb, ilâhî aşk ve muhabbetle ilişkilendirilir; temiz kalplerin ilâhî nurlar ve tecellilerle beslenmesi olarak görülür. Peygamber Efendimizin rüyasında süt içmesi ve sütün ilim sembolü olması, tasavvuf edebiyatında su, süt ve şarabın manevî halleri simgelemesini açıklar (Uludağ, 2010:269-270).

Yā beyād-ı in fütāde-y ḫāk-bīz

Çünkü ḫordī cūr'āi berḫāk rīz

*Veyāḫud bu ḫāk bīz olan üftādenüñ yādına **ya'ni** bu 'ālem-i süflīde ve cismāniyyetde ḫalan dildādenüñ adına **çünkim** sāḫī-yi ḫaḫīḫatden şarāb-ı ṭahūrī*

*nūş idesün ve li'l-arzi minkā'si'l-kirāmi naşībun⁸⁵ feḥvāsınca anuñ cür'asın ḥāk
üzre dök (377b)*

2.4.2.32. Semâ (Seb'a-yı Semâ):

Semâ, İslâm düşüncesinde hem fizikî hem de metafizik anlamları olan, "gökyüzü" ve "yükseklik" gibi çeşitli manalara gelir. *Kur'ân*, semânın yaratılış sürecini detaylı olarak açıklamasa da, onun yoktan var edildiğini ve yedi kat olarak yaratıldığını belirtir. Semâ, kozmoloji ve astrofizik gibi bilimlerin konusu olurken metafizik boyutta gayb âlemi ve melekût ile ilişkilendirilir. *Kur'ân*'da semânın korunduğu ve meleklerin orada bulunduğu ifade edilir. Tasavvufta ise semâ, insanın ruhsal mertebeleri aşarak Allâh'a ulaşmasını simgeler. Yedi kat semâ, hem fiziksel evrenin tabakaları hem de manevî yükseliş basamakları olarak yorumlanır (Baş, 2009:453-455).

*Ḥazret-i Bārī anuñ şecere-yi ḥıṭaya teḡarrübini cennetden ḥurūca ve semâdan
zemîne hübūṭa sebeb idüp bu dünyāya getürdi ve aña bu kadar âlām u şedāyidi
çekdürdi anuñ vücūdı bu kadar insānuñ zuhūrına sebeb olup taḡşīl-i kemāl
itdikden şoñra yine cennet-i a'läya vāşıl eyledi (369b)*

Ey bedī ki tū kunī derḡaşm u ceng

Bāṭarabter ezsemā' u bang-ı çeng

*Ey maḡbüb-ı ḡaḡikī ol bedligi ve cefāyı ki sen ḡışm u cengde idersen semā'dan
ve bāng-ı çengden şevḡ u ṭarabter degildür (378a)*

Ādem ezFirdevs u ezbālā-yı heft

Pāy-māçān ezberāy-ı 'uzr reft

*Ḥazret-i Ādem 'aleyhisselām Firdevs-i a'lādan ve fevḡ-ı seb'a-yı semādan
'özrden ötüri pāymāçāna gitdi (392b)*

⁸⁵ "Cömertlerin kâsesinden toprak için bir nasip vardır."

2.4.2.33. Tecellî:

Sözlükte “belirmek, ortaya çıkmak” anlamındaki tecellî, tasavvufta "sâlikin kalbine doğan ledünnî bilgiler ve nurlar" anlamında kullanılır. Araf sûresinde tecelli, Hz. Mûsâ'nın rabbini görmek isteyince rabbinin dağa zuhur etmesiyle ve Leyle sûresi'nde gündüzün ortaya çıkmasıyla ifade edilir. Hadislerde de Allâh'ın müminlere kendini göstermesi tecellîdir. Sûfiler tecellîyi zât, sıfat ve hüküm olarak üçe ayırır; tecellî Hakk'ın insana yönelik bir aydınlanma sürecidir. Muhyiddin İbnü'l-Arabî'ye göre, tecellî Hakk'ın yaratma fiilidir ve âlemdeki her şey Hakk'ın tecellîsidir. Tecellî Hakk'ın zâtında zâtı için gerçekleşen "tecellî-i akdes" ve varlıkların sûretlerinde gerçekleşen "tecellî-i mukaddes" olarak ikiye ayrılır. Tecellî, Hakk'ın bilinmeyi istemesiyle başlar ve âlemdeki her şey bu tecellinin sonucudur (Ceyhan, 2011:241-243).

*Şâfî isminüñ zühûrî cesedde olan marâz u derdi izâle idüp şifâ virmek ile olur 'âlem-i ervâhda ise bu ismüñ tecellîsi nev'â zâhir olmaz ve **kezâlik** Muhyî vü Mümît isimleri gibi ki bunlaruñ dağı zühûrî bu 'âlem-i zâhire nisbetledür **egerçi** Muhyî isminüñ 'âlem-i ervâhda eşeri ve tecellîsi vardır **ammâ** zühûrî aşıl bu 'âlemde dür ki ölmek ve dirilmek bu 'âleme nisbetledür (370a)*

*Qahhâr u müntakim olduğı zamânda dağı eyle ârzü ide ve bu güne esmâ-yı celâliyye hazz ide **ve'l-hâşıl** ma'sûk her ne şıfatla tecellî iderse ve her ne hâleti ki mürîd olursa 'âşıküñ dağı murâdı ol ola **pes** bu mertebeye varan 'aşık bi'l-küllîyye kendiden kıtutulur (380a)*

2.4.2.34. Vecd (İstiğrak Mertebesi):

Vecd, tasavvufta sâlikin ilâhî bir ihsan sonucu yaşadığı derin manevî çarpıntı ve kendinden geçme hali olup Hakk'ın varlığını idrak eden ve O'ndan başkasına yer vermeyen bir kalpte ortaya çıkar. *Kur'ân*'da müminlerin vecd ile *Kur'ân* okudukları belirtilir ve Hz. Muhammed'in yaşadığı vecd hallerinden bahsedilir. Tasavvufta ise vecd, sâlikin iradesi dışında gelen bir hal olup ilâhî tecellîlerin doğurduğu derin

heyecan ve manevî sarhoşluktur. Vecd hali, Hakk’a yakınlaşma ile gerçekleşir ve sâlikin manevî hallerinde kabz-bast, heybet-üns gibi değişimlere yol açar. Sâlikin niyeti ve bekleyişi ile başlayan süreçte, ilâhî tecellîlerle vecd ve nihayetinde Hakk’ı bulma (vücûd) gerçekleşir. Bu süreçte irade ile vecde gelmeye tevâcüd, iradesiz gelmeye vecd, en mükemmel şekline ise vücûd denir (Ceyhan, 2012:583-584). *Mesnevî-yi Ma'nevî*’de "vecd" kelimesi yerine aynı anlama gelen "istiğrak mertebesi" ifadesi kullanılmıştır.

Çün zi‘Ummer an resûl inrâ şenîd

Rüşenîyî derdileş âmed bedîd

Çünkü ol resûl-i Rûm Hâzret-i ‘Ömerden bu kelimât-ı tayyibeyi işitdi ol kelâmdan bir rüşenlik anuñ göñline zâhir oldı ve derûnın münevver eyledi ol Resûl bu kelâmuñ zevkinden bir mertebe-yi nûrânî oldı ve istiğrâk mertebesin buldı ki (365b-366a)

An resûl ezḥod buşud z’in yek du cām

Nî risâlet yâd mandeş nî peyām

Ol resûl-i Rûm bu bir iki cāmdan ki nûş etdi kendisinden gitdi cāmdan murâd Hâzret-i ‘Ömerüñ buyurduğı kelâm-ı sa‘âdetencāmdur ki rahîk-i tahkîk ile pür idi ol resûl-i Rûm anı gûş-ı hûş ile nûş idüp bîhoş oldı ve istiğrâk mertebesin buldı anuñ yâdında ne risâlet qaldı ne peyām qaldı (372b-393a)

2.4.2.35. Vüsûl, Visâl (Vuslat):

Vüsûl, tasavvufta “kulun seyrüsülûk neticesinde Hakk’a ulaşması” anlamına gelir ve ayrılık ifade eden fasl ve infisâl terimlerinin karşıtıdır. İlk sûfîler vuslatı Hakk’a kavuşma, O’nunla birliktelik (ittisâl) ve O’ndan ayrı kalma (fırkat, hicran) halleriyle tanımlamışlardır. Vuslat, kulun Hakk’a yönelmesi, zühd, farz ve nâfile ibadetlerle yakınlaşması, nihayet sevdiğine kavuşmasıdır. Sâlikler için vuslat, Hak’la birlikteliği, ayrılık ise mücadele ve Hakk’ın isteğini kabullenmeyi ifade eder. Vuslat ve fasl, vahdet-i vücûd ve vahdet-i şühûd perspektifinde Hakk’ın tecellisi ve kulun idrakiyle açıklanır (Ceyhan, 2013:143-145).

rūḥ 'ālem-i ervāḥda iken viṣālūñ zevkını ve ol 'ālemūñ qadrını bilmezdi ve fīrāk u hicrānuñ ta'ımını daḥı tıymazdı [...] Ḥaẓret-i Bārī anuñ şecere-yi ḥıṭaya teḡarrübini cennetden ḥurūca ve semādan zemīne ḥübūta sebeb idüp bu dünyāya getürdi ve aña bu kadar ālām u şedāyidi çekdürdi anuñ vücūdı bu kadar insānuñ zuḥūrına sebeb olup taḡşīl-i kemāl itdikden şoñra yine cennet-i a'lāya vāşıl eyledi muḡaḡḡık olan 'ulemanuñ ma'lūmlarıdur ki vüṣūl-i şānī vüṣūl-i evvel gibi degildir (369a-369b)

Ey benim maḡbūbum bir ḡadeḡ viṣāl ü müşāhededen nūş eyle benüm yāduma eger isterseñ ki viresün benüm naşīb ü dādumı (377b)

2.4.2.36. Zikr, Zikir:

Zikir, Arapça kökenli bir kelime olup "bir şeyi anmak, hatırlamak" anlamına gelir ve dinde "Allâh'ı anmak ve unutmamak suretiyle gafletten kurtuluş" anlamında kullanılır. *Kur'ân*'da birçok âyette geçen zikir; Allâh'ı övmek, nimetlerini anmak, kalple hissetmek, namaz kılmak, dua ve istiğfarda bulunmak gibi çeşitli anlamlarda kullanılır. Zikir, dinî bir ibadet olarak kalp ve dil ile yapılabilir ve bu, Allâh'ı hatırlamak ve O'nunla ünsiyet kurmak anlamına gelir. Tasavvufta zikir, Allâh'a olan muhabbetin ve korkunun etkisiyle gafletten kurtulmayı amaçlar. Sûfiler, zikir yoluyla Allâh'ın huzurunda olma bilincini sürdürmeyi ve mâsivâdan uzaklaşmayı hedeflerler (Öngören, 2013:409-412).

Zikrin hakikati, Allâh'tan başkasını unutmaktır. Zikir, dil ile yapılırken kalpten yardım alır; kalbin zikri ise sevilenin hakikatini kalpte yoğunlaştırmak olarak tanımlanır. Sırrın zikri, zikreden tamamen Allâh'ta erimesi anlamına gelir. Namaz, zekat, oruç, cihad gibi ibadetler de Allâh'ı zikir kapsamında değerlendirilir ve zikir bütün ibadetlerin ortak paydası olarak kabul edilir (Cebecioğlu, 2004).

Zikr, aynı zamanda *Kur'ân-ı Kerîm*'in isimlerinden biridir. *Mesnevî-yi Ma'nevî*'de zikr kelimesi genellikle "ismini söylemek, bahsini etmek ve anmak"

anlamalarında kullanılmıştır. Yazmanın 361a-400b varakları arası "zıkr" kelimesi on üç kez "zıkr olunan" anlamına gelen "mezkûr" kelimesi iki kez yer almakta olup aşağıda örneklendirilmiştir.

*ḳulnā yā nāru kūnī berden ve selāmen ‘alāİbrāhīm*⁸⁶ āyeti tilāvet olunup münāsebetle ḳışṣa-yı İbrāhīm ‘aleyhisselām zıkr olundu ve nār aña berd ü selām ḳılındı diyü ḥikāye olundu (398b)

Āyet-i ensevkumū zıkrī buḥvān

Ḳudret-i nisyan nihādenṣan bidān

Bu āyet Sûre-yi Ḳad Efleḥdadur⁸⁷ ibtidāsı budur ki *innehu kāne ferīḳun min‘ibādī* bu āyet Hazret-i Bilālūñ ve Şuheyb ve Selmānuñ ve aşḫāb-ı Resûlūñ fıḳrāsı ḥaḳḳındadır (400a)

ensevkum zıkrī ya‘nī size anlar unutdurdılar benüm zıkrümü ehl-i tefsîr bu ma‘nâyı ihtiyār eylemişler *ya‘nī* anlaruñ istihzāsına ol ḳadar tevaḡḡul eylediñüz ki anlaruñ ḥāline taḳayyüd eylemeñüz benüm zıkrümü unutdurdı *ammā* ehl-i taḥḳīḳ *hemān* lafzından müstefād olan ma‘nâyı ihtiyār iderler *ya‘nī* siz anları istihzā eylediñüz anlar da sizi benüm zıkrümü unutdurdılar (400b)

2.4.3. MUTASAVVIFLAR:

2.4.3.1. Bâyezîd-i Bistâmî:

Bâyezîd-i Bistâmî, tasavvuf ve tabakat kitaplarında menkıbeleri, sözleri ve şathiyeleriyle anılır, ancak hayatına dair sınırlı bilgi bulunur. İran’ın Horasan eyaletindeki Bistâm kasabasında doğmuş ve dedesi Sürûşân’ın Müslüman olmasıyla İslâm’a geçmiş bir aileden gelmektedir. Doğum tarihi tam olarak bilinmemekle

⁸⁶ "Ey ateş, İbrahim’e karşı serin ve selametli ol, dedik." (Enbiya, 69)

⁸⁷ "Kullarımdan bir gurup vardır ki 'Ey rabbimiz sana inandık, bizi bağışla ve bize rahmet et. Sen rahmet edenlerin en merhametlisisin.' derler. Ama siz onları alaya aldınız. Sonunda size benim zikrimi unutturdular. Hâlbuki siz onlara güldünüz." (Mü’minun, 109-110)

birlikte, vefatının 261 (875) yılında olduğu kabul edilir. Büyük mutasavvıf, tasavvufun doğuş döneminde yaşamış ve "Sultânü'l-ârifin" unvanıyla tanınmıştır. Bâyezîd'in tasavvufî görüşleri ve mistik yaşantısı, onu takip eden birçok mutasavvıf ve tarikat üzerinde derin etkiler bırakmıştır (Uludağ, 1992:238-241).

Bâ(ye)zîd Hazretleri dahı bu maħalle münāsib buyurmuşlar ki kaçā-yı Hudāya rızā ol mertebededür ki eger beni dūzaħda mü'ebbed eylese benüm şükrüm cennetde muħalled olandan yine ziyāde olurdı aşl ehl-i velā katında belā-yı Mevlādan ġāfil olmaħdur (379b)

2.4.3.2. Cüneyd-i Bağdâdî:

Cüneyd Bağdâdî, doğum tarihi kesin olarak bilinmeyen ve Bağdat'ta doğup yaşamış önemli bir sûfidir. Ailesi aslen Nihâvendli olup cam ticaretiyle uğraştıkları için Kavârîrî nisbesiyle tanınmıştır. Cüneyd-i Bağdâdî, Ebû Sevr el-Kelbî'den fıkıh, çeşitli âlimlerden hadis dersleri almıştır. Yirmi yaşında fetva verebilecek seviyeye gelmiştir. Şer'î ilimlerin yanı sıra tasavvufla da derinlemesine ilgilenmiştir. Onun ilmî ve tasavvufî derinliği "tâvûsü'l-ulemâ" ve "seyyidü't-tâife" gibi unvanlarla anılmasına sebep olmuştur. Tasavvufun yaşanan ve tadılan bir tevhid olduğunu vurgulamış, ruhî temaşaya dayalı bir tevhidi benimsemiştir. Ona göre, kulun fenâ hali, beşerî varlığını unutup Hakk'ın varlığında kaybolmasıdır. Şer'î hükümlere bağlı kalmayı ve sünnete uymayı önemseyerek sekr halinden ziyade sahv ve temkin halini savunmuştur (Ateş, 1970).

keenne 'aleyhisselām kânellāhu ve lemyekun ma'ahu şey'in⁸⁸ kâle'l-Cüneyd el-āne kemā kâne⁸⁹ ammā bu ma'nādan enseb ve 'aqla aqreb olan ma'nā budur ki mışra'-ı şānî Hazret-i Eħadiyyete teşbiyete olmayup haķāyık-ı mümkineye teşbîh ola (365b)

⁸⁸ "Sadece Allâh vardı ve başka hiç bir varlık yoktu." Buhârî III/1 166, VI/2699(6982), Tevhîd 22, Bed'u'l-Halk 1. (Gültekin, İsmâil Ankaravî'nin Mesnevî Şerhi, s.178)

⁸⁹ "Cüneyd der ki: Şu an olduğu hâl üzeredir."

*Ḥazret-i Cüneydüñ keferetun fidīnillāhi ve'l-kufri vācibun leddā⁹⁰ dimesi ve Ḥazret-i Şeyḫ Şiblīnūñ **ṭūbā limen māte fīkūfrihi femen māte fīkūfrihi femā veye'l-Firdevsī⁹¹** dimesi setr-i esrār-ı rubūbiyyet ma'nāsı murād olur (382b)*

2.4.3.3. Ebû Bekir Şiblî:

Ebû Bekir eş-Şiblî 247'de (861) Sâmerâ'da doğmuş, Türk asıllı bir ailenin çocuğudur. İyi bir eğitim almıştır. Valilik yaptıktan sonra tasavvufa yönelmiş ve Cüneyd-i Bağdâdî'nin öğrencisi olmuştur. Şiblî, tasavvufun önemli konuları olan mârifetullah ve tevhid üzerine yoğunlaşmıştır. Şiblî'nin sözleri, işârî yorumları ve şâhiyeleri tasavvufta önemli bir yer tutar. Şiirleri de tasavvufî anlamlar taşır. Mevleviyye, Rifâiyye ve Şâzeliyye gibi tarikatlarda Şiblî'nin etkisi görülür (Gürer, 2010:125-126).

*Ḥazret-i Şeyḫ Şiblīnūñ **ṭūbā limen māte fīkūfrihi femen māte fīkūfrihi femā veye'l-Firdevsī** dimesi setr-i esrār-ı rubūbiyyet ma'nāsı murād olur (382b)*

2.4.3.4. Ferîdüddin Attâr:

Horasan Selçukluları döneminde, muhtemelen 537-540 (1142-1145) yılları arasında Nişâbur'da doğan Attâr, eczacılık ve tıpla uğraştığı için bu lakapla tanınmıştır. Çocukluk ve gençlik dönemi hakkında sınırlı bilgi vardır. Gençliğinde attarlık yaparken ilim tahsil etmiş ve tasavvufî bilgiler edinmiştir. Otuz dokuz yıl boyunca tasavvufla ilgili şiir ve hikâyeler toplamış, birçok seyahat yaparak Irak, Şam, Mısır, Mekke, Medine, Hindistan ve Türkistan'ı gezmiş, sonrasında Nişâbur'a dönerek inzivaya çekilmiştir. Moğollar tarafından şehit edilmiştir.

Attâr'ın Mevlânâ ve diğer önemli isimler üzerinde büyük etkisi olmuştur. Görüşlerinde vahdet-i vücûd telakkisine derin anlam verir ve fenâ makamına önem verir. Kesin olarak ona ait sekiz eseri vardır: İlâhînâme, Esrârname, Musîbetname,

⁹⁰ "Allâh'ın dinini inkâr edenler kâfirlerdir ve küfür onların üzerinedir."

⁹¹ "Küfrü üzere ölen kimseye yazıklar olsun, çünkü küfrü üzere ölen kimse Firdevs Cennetinden mahrum kalır."

Hüsrevnâme, Muhtârname, Mantiku't-tayr, Dîvân ve Tezkiretü'l-evliyâ'. Diğer eserlerin büyük kısmı ona sahte olarak isnat edilmiştir (Şahinoğlu, 1991:95-98).

*Tefsîr-i kavî-i Ferîdu'd-dîn 'Attâr quddûs-Allâh'us-sirruhe'l-'azîz*⁹²

Beyt

Tu şâhib-i nefsi ey gâfil miyân-ı hâk hun mîhor

*Ki şâhib-dil eger zehrî hored ân engübîn bâşed*⁹³

Ehl-i nefis olanlara hitâben buyururlar ma'nâ-yı şerîfî oldur ki ey gâfil sen şâhib-i nefssin hâk ortasında kan yi ya'nî hıdmet ü riyâzet cânibine gidüp hâk içre ciger kanını yi ki saña nâfi' olan budur ki zîrâ eger şâhib-i dil zehr yiye aña ziyân olmaz belki 'asel-i muşaffâ olur (386a)

Şeyh-i 'Attâr Hazretlerinin kavî-i şerîfinün delâlet itdiği me'ânînin beyânına şurû' idüp buyururlar (389a)

2.4.3.5. İbnü'l Fârız:

İbnü'l-Fârız, 1181 yılında Kahire'de doğmuş ve tasavvuf şiirinin önemli temsilcilerinden biri olarak tanınmıştır. İbnü'l-Fârız, genç yaşta tasavvufa yönelmiş ve Mekke'de geçirdiği yıllarda tasavvufî deneyimlerini derinleştirmiştir. Şiirlerinde tasavvufî ve ilâhî aşkı işlemiştir. *Nazmü's-sülûk* ve *el-Kasîdetü'l-hamriyye* gibi önemli eserleriyle tanınmıştır. Şiirleri, genellikle vahdet-i vücûd anlayışıyla yorumlanmış, ancak bu felsefî doktrine yabancı olduğu belirtilmiştir. Pek çok mutasavvıf ve edebiyatçı tarafından takdir ve saygı görmüştür. 1235 yılında Kahire'de vefat etmiş ve Mukattam Dağı'nın eteğinde defnedilmiştir (Udağ, 2000:40-43).

İbnü'l Fârız hazretleri buyururlar

Beyt

⁹² "Feridüddin Attar'ın (k.s) sözünün tefsiri"

⁹³ "Ey gafil, sen nefis sahibisin, toprak arasında kan iç. Çünkü gönül sahibi zehir yese de ona bal olur."

Ve kullu ezen fi'l-ḥubbi izā bedā

Ca'altu lehu şükri mekāne şekiyyete⁹⁴ (379b)

2.4.3.6. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî:

Yukarıdaki başlıkta Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî hakkında teferruatlı bilgi verildiği için bu bölümde sadece *Mesnevî-yi Ma'nevî*'de isminin zikredildiği bölümlere yer verilmiştir.

*pes Hâzret-i Mevlânâ bu mertebeye işâret buyururlar ki ey tâlib-i sırr-ı vahdet egerçi mertebe-yi mazhariyyete nazaran teşebbüh idüp gıryan olsaḡ anuñ ebr-i pürrişkı ve gülsek anuñ berkiyüz ve hışm u cengimüz anuñ 'aks-i ḡahrıdur ve şulḡ u 'özrimüz anuñ 'aks-i mihridür didük **velâkin** mertebe-yi eḡadiyyete nazar olınsa biz kimüz ṡolaşık ve ḡarışık cihānda ki esmā-yı keşire vü muḡte(li)fenüñ zuhūrâtıyla muḡadder olmuşdur ol Hâzret ḡod nefsu'l-emrde elif gibi mütevaḡḡid bizzâtdur ittişāl u infişâlden ve ḡarekât u sekenâtdan ve aḡyār u masivâdan münezzeḡdür (365a-365b)*

Hâzret-i Mevlânânuñ de'b-i şerîfleri Meşnevînüñ ekşer-i maḡallinde budur ki mazḡar-ı ḡudâ olan veliyy-i kāmile ḡıṡâb iderken mazḡar-ı zâhirüñ mertebe-yi eḡadiyyetde bir olduḡına işâret için mazḡardan zâhire ve mütecellîleden mütecellîye iltifât iderler ve āña münāsib söz söylerler (378a)

*Hâzret-i Mevlânâ 'âşık-ı ḡaḡ olanları nehenge teşbîḡ idüp buyururlar **bu ne bûlbûldür ya'ni** bûlbûl degûldür **belki** bu 'âşık āteşe mensûb nehengdür (379b)*

2.4.3.7. Muhyiddin İbn'ül-Arabî:

İbnü'l-Arabî, 17 Ramazan 560 (28 Temmuz 1165) tarihinde Endülüs'ün Mürsiye (Murcia) şehrinde doğmuştur. İbnü'l-Arabî, İşbîliye'de (Sevilla) büyümüş ve

⁹⁴ "Ortaya çıktığında sevgideki bütün eziyetler sendendir. Şikâyet yerine sana teşekkür ettim."

burada İbn Rüşd ile tanışmıştır. Onun felsefî ve tasavvufî görüşlerini karşılaştırmış, derin bir tasavvufî yolculuğa çıkmıştır. İbnü'l-Arabî; felsefe, tıp, astroloji ve edebiyat gibi alanlarda eğitim almış, İslâm dünyasında önemli şahsiyetlerle tanışmıştır.

En önemli eserleri arasında *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye* ve *Fusûsü'l-Hikem* bulunmaktadır. Eserlerini ilahî ilhamlarla yazdığını belirtir. Tasavvufî görüşlerini ve vahdet-i vücûd anlayışını eserlerinde geniş şekilde açıklamıştır. 22 Rebîülâhîr 638 (10 Kasım 1240) tarihinde Dımaşk'ta vefat etmiş ve burada defnedilmiştir (Kılıç, 1999:493-516).

İbnü'l-Arabî, İslâm düşüncesinde önemli bir yere sahiptir. İbnü'l-Arabî, vahdet-i vücûd doktrini geliştirerek yoğun tartışmalara yol açmış ve İslâm düşünce tarihinde en çok tartışılan isimlerden biri olmuştur. *Kur'ân* ve hadisleri yorumlarken batını te'viller yapmış, farklı din ve felsefelerden etkilenmiştir. Eleştiriler, onun panteist görüşler taşıdığı ve yaratanla yaratılan arasındaki sınırları belirsizleştirdiği yönündedir. İbnü'l-Arabî'nin düşünceleri, İslâm toplumunda hem olumlu hem olumsuz yankılar uyandırmış, özellikle tasavvuf ve edebiyat alanında büyük etkiler bırakmıştır (Kaya, 1999:520-522).

Eserde Arabî'nin ismi bazen "Şeh-i Ekber, Ekber Hazretleri, Arabî" vb şekilde zikredilmektedir.

Şeyh-i Ekber Hazretleri hikâye iderler ki tabîî mezhebinde bir hakîm ile vâkı-i şitâda bir meclisde mukârenet vâkı' oldu (398b)

2.4.4. TARİHİ KİŞİLER:

2.4.4.1. Ebû Cehil:

Ebû Cehil, 570 civarında Mekke'de doğmuş, Kureys'in Mahzûm koluna mensup olup asıl adı Amr (Ömer)'dir. İslâmiyet'e karşı düşmanlığı sebebiyle Hz. Muhammed tarafından Ebû Cehil olarak anılmıştır. İslâm'ın ilk yıllarından itibaren Resûlullah'a ve Müslümanlara düşmanlık etmiş, onları işkenceye maruz bırakmış,

boykotlara öncülük etmiştir. Bedir Savaşı'nda Muâz ve Muavviz tarafından yaralanmış ve Abdullah b. Mes'ûd tarafından öldürülmüştür. İslâm aleyhindeki faaliyetleri ve zulümleri nedeniyle *Kur'ân* 'da hakkında birçok âyet inmiştir (el-En'âm 6/108; el-Hicr 15/90; el-Alak 96/9-18) (Kapar, 1994:117-118).

*Ol zamānda ki 'aqla mensûb olan bahşûn düzeni ve i'tibârı var idi bu 'Ömerüñ ki murād Hazret-i 'Ömerdür Bu'l-Hikem ile hemrâz u demsâz idi ki murād Ebû Cehlûñ muḳaddem olan künyetidir ki anuñ nāmı 'Ömerdür bu Ebu'l-Hikem anuñ içün künyet virmişler ki hükm-i 'aqliyyede ḡayet ile māhir idi ve ebḥâş-ı fikriyyeye ziyāde ḳādir idi **çünkü** Hazret-i Nebīyy-i mükerrerem 'aleyhisselām ba's olunup anları dīne da'vet eyledükde bu ḳadar 'aḳılla esrār-ı nebeviyyeden ḡāfil ve 'ulûm-ı dīniyyeden cāhil oldu **lācerem** zıddıyla künyet virilüp Ebû Cehl dinildi Hazret-i 'Ömerüñ laḳab-ı şerīfleri Fārûḳ oldu ḥaḳḳı bātıldan ziyāde fark etdi **nitekim** buyururlar*

Meşnevi

Çün Umer ez'aḳl āmed sūy-ı cān

Bu'l-Hikem Bū Cehl şud derbaḥş-i ān

*Çünkü Hazret-i 'Ömer 'aḳldan cān cānibine geldi **ya'nı** 'aḳl-ı cüz'iyyenüñ mertebesinden güzer idüp imān u İslām mertebesine irdi Bu'l-Hikem anuñ tahtında Ebû Cehl oldu ve imān u İslām mertebesinden maḥrûm ḳaldı*

Meşnevi

Sūy-ı 'aḳl ū sūy-ı ḥiss ū kāmīl est

Gerçi ḥod nisbet becān ū cāhil est

*Hiss cānibinde ve 'aḳl-ı cüz'i 'indinde ol Ebû Cehl kāmīldür egerçi cāna nisbet ḥod o cāhildür **velḥāşıl** istidlālī vü 'aḳlī olan umūra nisbet ol Ebu'l-Hikemdür **amma** cānī vü dīnī olan umūra nisbet ol Ebu'l-Hikemdür Cehldür (362a-363a)*

2.4.4.2. Leylâ ve Mecnûn:

Leylâ ve Mecnûn, İslâm coğrafyasının önemli aşk hikâyelerinden biridir. Asıl adı Kays b. Mülevvah el-Âmirî olan Mecnûn, Leylâ bint Mehdî el-Âmiriyye'ye duyduğu aşkla aklını kaybeder ve çöllere düşer. Edebiyatta Mecnûn'un çılgın aşkı, şiirlerle beslenen küçük olayların birleşmesiyle büyük bir hikâye haline getirilmiştir. Çeşitli Arap, Fars ve Türk kaynaklarında işlenen bu hikâye, Leylâ'nın evlendirilmesi, Mecnûn'un çöllerde vahşi hayvanlarla yaşaması ve sonunda ikisinin de ölümüyle sonuçlanır. Hikâye, birçok esere, tiyatroya ve romana konu olmuştur (Durmuş, 2003:159-160).

Leylâ ve Mecnûn hikâyesi, Fars edebiyatında ilk kez Menûçihri ve Baba Kûhî-i Şîrâzî'nin divanlarında anılmıştır. Ancak hikâye, müstakil olarak Nizâmî-i Gencevî tarafından ele alınmıştır (Yazıcı, 2003:160). Türk edebiyatında ise gerek mecaz ve mazmunlar vasıtasıyla, gerekse müstakil mesnevî olarak büyük ilgi görmüştür. Türk edebiyatında Leylâ ve Mecnûn'u müstakil mesnevî olarak ilk yazan şair Edirneli Şâhidî'dir. Ancak en çok sevilen ve etkili olan eser Fuzûlî'nin *Leylâ vü Mecnûn* 'udur (Pala, 2003:161). Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinde ise hikâye, aşkın derinliği ve manevî boyutunu anlatmak için metaforik bir araç olarak kullanılır. Mevlânâ, bu hikâyeyi sadece dünyevî aşkın değil, ilahî aşkın da bir sembolü olarak ele alır.

Yâd-ı yâran yârrâ meymun buved

Haşşa k'an Leylî vü in Mecnun buved

Yârlaruñ bir yârı yâd idüp tezekkür eylemesi yâr içün mübârek olur **bâhuşuş** yâd iden Leylî ve mezkûr olan Mecnûn ola (377a)

2.4.4.3. Nemrud:

Nemrud ismi, Yahudi kutsal metinlerinde "isyan etmek" anlamına gelen İbrânîce "marad" kökünden türemiştir. Tanah'a göre Nemrud, Nûh'un oğullarından Hâm'ın torunu ve Kuş'un oğludur. Nemrud'un Bâbil, Ninevâ ve Kalah gibi şehirleri kurduğu belirtilir. Talmud'da, Nemrud'un Hz. İbrâhim'i ateşe atan kötü yönetici olduğu vurgulanır. *Kur'an* 'da Nemrud adı geçmez, ancak Hz. İbrâhim'le tartışan kişi olarak kabul edilir. İslâmî kaynaklarda Nemrud, insanları kötülüğe teşvik eden, taç giyen, ateşe tapan ve kendisine tapınmaya davet eden ilk kişi olarak anılır. Rivayetlere

göre, Allâh'a meydan okuyan Nemrud, burnundan giren bir sivrisinek tarafından öldürülmüştür. Nemrud'un gerçekten yaşamış bir kral mı yoksa mitolojik bir figür mü olduğu tartışmalıdır (Batuk, 2006:554-555).

Nemrud, inançsızlığı ve Hz. İbrâhîm'e karşı mücadelesiyle divan şiirinde sıkça telmih ve mecazlara konu olmuştur. Tasavvufî metinlerde ise Nemrud'un kibri ve yenilgisi, nefsin mağlup edilmesi ve küçük bir çabanın bile büyük zaferler kazandırabileceği şeklinde yorumlanmıştır. Dinî eserlerde de Nemrud'un zalimliği ve Hz. İbrâhîm'in imanına sıkça değinilmiştir (Pala, 1998).

Gertu Nemrûdist âteş dermerek

Reft h'vâhî evvel İbrâhîm şev

*Sende Nemrûdlık vardır âteş içre gitme eger âteş içre gitmek ister evvel İbrâhîm ol ya'nî ey Nemrûd şıfatıyla muttaşîf olan ehl-i nefis bu ekl ü şûrb ve bu hazz-ı nefis âteş gibidür o cānibe gitme ve ol nārı iştiğāl itme ve illā eger gitmek istersen evvelen İbrâhîm şıfatıyla muttaşîf ol **andan** sonra ol cānibe gidersen git saña ziyān kılmaya ve seni helāk mertebesine ırgürmeye (386b)*

bu âyetde nārdan murād Nemrûduñ nār-ı gāzabı berd ü selām oldı dimekdür (398b)

2.4.5. TARİHİ MEKÂNLAR:

2.4.5.1. 'Acem:

"Ucme" kelimesi Arapçada "konuşurken dil kurallarına uymamak, dili bozuk olmak" anlamına gelir. "Acem" kelimesi ise "açık seçik konuşmak" anlamındaki "arab" kelimesinin karşıtıdır ve "Arap olmayan kimse" demektir. Hz. Muhammed Vedâ Hutbesi'nde bu anlamda kullanmıştır. Acemî ise "fasih konuşmayan kimse" anlamına gelir. Acem kelimesi, Araplar tarafından Arap olmayanlar için kullanılmıştır. İlk İslâmî fetihler sırasında özel olarak İranlılar için kullanılmıştır.

Acem bölgesi Arap Yarımadası'na daha yakın bir konumda olduğu için İslâm'ı erken dönemde kabul etmiş, İslâm'ın öğretilerini diğer kavimlere göre daha önce yorumlamışlardır. Yetiştirdikleri din âlimlerinin görüşleri diğer kavimleri de etkilemiştir. Bu nedenle ve Arap toplumları ile Orta Asya Türk toplumları arasında tampon bölge oldukları için Acem, İslâm tasavvufçuları için bir bölge olmaktan çok ilim irfan merkezidir. *Mesnevî* Farça yazıldığı için şerh metinlerinde sıkça "Acem dili" ifadesi kullanılmıştır.

pāy-ı mācān aşlinda ayak dolaşdurmak ve apul apul gitmek ma'nāsınadur soñra meşāyih-ı 'Acem anı pabuc başmak çıkaracak yire ıtlak eylediler ol münāsebetle ki ekşer ol yirde ayak tolaşıcı olur ve pabucın giyen kimse bir miqdār ayağını tolaşdurur (392b)

2.4.5.2. Hindistan:

Hindistan, Güney Asya'da yer alan, zengin tarihi ve kültürel mirasıyla bilinen bir ülkedir. Coğrafi olarak Himalaya Dağları'ndan Hint Okyanusuna kadar uzanan geniş bir alanı kaplar. Hindistan'ın tarihî, dinî ve kültürel etkileşimleri, Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinde de yansımalarını bulur. Mevlânâ, Hindistan'a eserinde yer vererek, bu ülkenin İslâm dünyasıyla derin bağlarına dikkat çeker. Hindistan; İslâmiyet'in Arap tacirler ve sûfiler aracılığıyla yayıldığı, önemli bir coğrafi ve kültürel merkezdir. Mevlânâ'nın Hindistan'a dair atıfları, Hindistan'ın "akıl ve hikmet ülkesi" olarak İslâm dünyasında sahip olduğu itibarı ve kültürel zenginliklerin bir yansımasıdır. *Mesnevî*'deki Hindistan ile ilgili bilgiler, İslâm coğrafyasındaki geniş kültürel ve entelektüel etkileşimleri göstermekte ve bu kadim toprakların manevî ve entelektüel zenginliğini gözler önüne sermektedir.

Çünkü bâzergan seferrâ sâz kerd

Sûy-ı Hindustan şuden âğâz kerd

Çünkü bâzergân seferi düzmek itdi ve tedârik eyledi Hindustân cānibine gitmege 'azîmet u âğâz itdi (375b-376a)

Bâz guften-i bâzergân bâṭūfî ân çi ki did ezṭūṭiyân-ı Hindustân⁹⁵ (394b)

2.4.5.3. Rûm:

Rûm kelimesi, İslâm kaynaklarında Romalılar, Bizanslılar ve İslâm topraklarında yaşayan Rumlar için kullanılmıştır. *Kur'ân-ı Kerîm*'de Bizanslılar için geçen bu terim; Rûm sûresinde, Bizans'ın Sâsânîler karşısında aldığı yenilgiyi ve zaferi belirtir. Hadislerde de Bizanslılarla ilgili çeşitli savaş ve barış durumu bildirilmiştir. Tasavvufta ise Rûm, Bizans topraklarında yaşayan Hristiyanları ve Bizans'a mensup olanları ifade eder. Selçuklular ve Osmanlılar, Anadolu'da yaşayan Grekçe konuşan toplulukları da Rûm olarak tanımlamış, Osmanlı döneminde Rûmî terimi Anadolu ve Osmanlı anlamında kullanılmıştır (Avcı, 2008:222-225).

Su'âl kerdin-i resûl-i Rûm ez'Ömer ezsebeb-i ibtilâ-yı ervâḥ bâîn âb u gîl⁹⁶

Meşnevî

Çün zi'Ummer an resûl inrâ şenîd

Rüşenîyî derdileş âmed bedîd

*Çünkü ol resûl-i Rûm Hâzret-i 'Ömerden bu kelimât-ı tayyibeyi işitdi ol kelâmdan bir rüşenlik anuñ göñline zâhir oldı ve derûnıñ münevver eyledi ol Resûl bu kelâmuñ zevkünden bir mertebe-yi nûrânî oldı ve istiğrâk mertebesin buldı [...] ṭalibler kâ'ideden ötüri resûl-i Rûm su'âle şurû' eyledi ki kâmillerüñ de'bindendür ki herkes esrâr-ı ḥaḳîḳate vuşul bulalar ve ṭaliblerde lâzımdur ki bilmedüklerin su'âl ideler **pes** resûl-i Rûmuñ ba'de'l-kemâl su'âli bu kabîlden olur (365b-366a)*

Tû ki cüzvî kâr-ı tû bâfâyidest

Pes çirâ derṭa'n-ı küll ârî ṭu dest

Bu beyt-i şerîf küll-i rûḥuñ bedene gelmesinde ve bedene ta'alluk kılmasında olan fevâidi işbât ider resûl-i Rûmuñ cân-ı şâfî beste-yi ebdân şude diyü su'âl

⁹⁵ "Tacirin tutisine, Hindistan tutilerinde gördüğü şeyi açıkça anlatması"

⁹⁶ "Rum elçinin Ömer'e ruhların bu beden balçığına yakalanmalarının nedenini sorması"

itdiginden murād bir cān degüldür **belki** cānlaruñ küllisidür ebdānuñ cem‘le olması dağı buña delālet ve her ādemüñ rūhı bu cümle ervāhdan bir cüzvdür **pes** resül-i Rūmuñ rūhı bu cümle ervāhdan bir cüzv menzilesinde olduğı muqarrer oldıysa Hāzret-i ‘Ömer aña bu tarīķ üzre hıṭāb idüp buyururlar ki resül sen ki cüzvsin senüñ kārıñ fā‘ide iledür ki sen her dem fā‘ideden ḥālī degilsin (368a-368b)

Ol resül-i Rūm bu bir iki cāmdan ki nūş etdi kendisinden gitdi **cāmdan murād** Hāzret-i ‘Ömerüñ buyurduğı kelām-ı sa‘ādetencāmdur ki raḥīķ-i taḥķīķ ile pür idi ol resül-i Rūm anı gūş-ı hūş ile nūş idüp bīhoş oldu ve istiğrāk mertebesin buldı anuñ yādında ne risālet ḳaldı ne peyām ḳaldı [...] Seyl çünki deryāya geldi ḳarışdı deryā oldu dāne çünki mezra‘a geldi kişt ü zer‘ oldu **ya‘nī** resül-i Rūm muḳaddemā seyl gibi idi **amma** baḥr-ı ma‘nā olan Hāzret-i ‘Ömere vāşıl olmakile deryā-yı ma‘ānī oldu **evvel** bir dāne gibi idi mezra‘-ı esrār-ı İlāhī olan Hāzret-i ‘Ömere vāşıl olduḳda cem‘iyyet ma‘nāsın bulup kişt-i ‘ulūm u ma‘ārif oldu (372b-373a)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.1. METİN

MEŞNEVÎ-YÎ MA'NEVÎ

[361a] *et-tayyibātu li't-tayyibîne*⁹⁷ dergāh-ı Hakkā tayyib gelenler için tayyibāt vardır ḥabîş (1) olanlar için ḥabîşāt vardır *mışra*^c-ı şānī bu ma'nāyı müş'ir olur (2) *taqdīr-i kelām yārrā hoş kūn hoşī bubīn ve berencān-ı bedī bubīn*⁹⁸ (3) demekdür

(1498) *Meşnevî*

Yek mişāl ey dil pey-i farķī biyār

Tā bidānī cebrrā ezihtiyār (4)

Ey dil cebr ile ihtiyārı biri birlerinden fark eylemek için bir mişāl (5) getir *tā* cebri ihtiyārdan bilesin

(1499) *Meşnevî*

Dest k'an lertzān buved (6) *ezirti'āş*

V'an ki destīrā tū lertzānī zicāş

Meşelā dest ki (7) o dest irti'āşdan lertzān ola *ra*^cşe bir marāzdur ki o (8) insānīn elini ditredür bīhtiyār eli ditreyen kimseye mürte'iş (9) dirler ve ol bir eli ki yirinden sen ditresin

(1500) *Meşnevî*

Her dü cünbiş (10) *āferīde-y Hāk şinās*

Līk ne'tvan kerd īn baān kıyās

pes (11) her iki hareketi sen Hāzret-i Hūdānuñ yaradılmışı aña *lākin* bunu aña (12) kıyās eylemek gerekmez *egerçi* bu ikisinün bile ḥālīķı Hākdur *velākin* (13) beynehumāda çok fark vardır *zīrā* ki bu ihtiyārīdūr ve ol biri (14) ıztırārīdūr

(1501) *Meşnevî*

Z'in peşīmānī ki lertzānīdiyeş

Mürte'işrā key peşīman (15) [361b] *dīdiyeş*

⁹⁷ "İyi ve güzel şeyler iyilere..." (Nur, 26)

⁹⁸ "Sevgiliyi hoş kıl, güzelliği gör ve kötü niyetli insanların zararını gör."

Bu hareketden peşimānsın anı ditretdüñ **pes** ma‘lūm (1) oldı ki bu bābda senüñ ihtiyāruñ vardur **ammā** mürte‘iş olanı (2) ol hareketden kaçan peşimān gördün **ya‘nī** peşimān görmedüñ (3) **zīrā** ki o mecbūrdur **pes** ehlullāhuñ cebrī mürte‘işüñ (4) cebrine beñzer ki maqbūldur ve memdūhdur ve ehl-i nefis olan ve cebriyyenüñ (5) cebrī gayr-ı mürte‘iş olanuñ tahrik-i yed eyledükde ben de (6) mecbūrum dimesine beñzer ki mezmūmdur ve maqđūhdur cebriyye t̄ayifesi (7) nefslerinüñ h̄azzı cānibine gelseler mürīd ü muhtār olurlar (8) ve t̄a‘at u ‘ibādete gelseler ihtiyārimuz yokdur dirler ve kendüleri (9) cebrī iderler

(1502) Meşnevī

Bahş-i ‘aql est in çe‘aql ān h̄ileger (10)

Tā za‘īf reh bered ancā meger

Bu zıkr olan bahş ‘aqluñ bahşidür (11) bu h̄ileger ne ‘aqldur **ya‘nī** h̄ile idici ‘aql-ı cüz’ī hadd-i zātında (12) ‘aql degüldür dimekdür **zīrā** aşlında ‘aql ‘aql-ı küllidür ki enbiyā vü evliyānuñ (13) ‘aqlılarıdır ve ‘uqūl-ı cüz’ī aña nisbet ‘aql degüldür **pes** taqđir-i ma‘nā (14) bu zıkr bahş bahş-i ‘aqldur ki aşlında ‘aql degüldür bu bahş-i (15) [362a] ‘aqlī anuñ içündür ki tā bir za‘īfu’z-zih̄n olan kimse meger ki (1) ol cebr ü ihtiyār mertebesine yol ilede ve cebr u ihtiyār (2) nedür ‘aqlı irişdigi kadar idrāk ide

(1503) Meşnevī

Bahş-i ‘aqlī (3) ger dūr ü mercan buved

An diger bāşed ki bahş-i can buved (4)

‘Aqla mensūb olan bahş-ı farazā dūr ü mercān ola ol (5) bahş gayrı olur ki cān bahşi ola **ya‘nī** cān bahşi bir mertebe-yi (6) h̄üb u ra‘nā vü laṭīfdür ki ‘aqla mensūb olan eger dūr ü mercān (7) bile olsa aña mūmāşil ü müşābih olmaz

(1504) Meşnevī

Bahş-i cān ender maqāmī (8) *diger est*

Bāde-yi cānrā kıvāmī diger est

Cāna mūte‘allık olan (9) bahş bir maqām-ı āḫardadır ki ol maqām maqām-ı ‘aqldan (10) ‘ālīter ü berterdür bāde-yi cānuñ bir āḫar kıvāmı vardur ki ol (11) ‘aql bādesinüñ kıvāmına beñzemez

(1505) *Meşnevî*

An zaman ki bahş-i (12) ‘aqlî saz buved

În ‘Umer bâ Bu’l-Ĥikem hem-raz buved

Ol zamānda ki (13) ‘aqla mensûb olan bahşüñ düzeni ve i‘tibârı var idi (14) bu ‘Ömerüñ ki murād Ĥazret-i ‘Ömerdür Bu’l-Ĥikem ile hemrâz u demsâz idi (15) [362b] ki murād Ebû Cehlüñ muqaddem olan künyetidir ki anuñ nâmı ‘Ömerdür bu Ebu’l-Ĥikem anuñ (1) içün künyet virmişler ki hükmi-i ‘aqliyyede gayet ile mâhir idi (2) ve ebhâş-ı fikriyyeye ziyâde kâdir idi **çünkü** Ĥazret-i Nebîyy-i mükerrrem ‘aleyhisselâm (3) ba’s olunup anları dîne da’vet eyledükde bu kadar ‘aqlılla esrâr-ı (4) nebeviyyeden gâfil ve ‘ulûm-ı dîniyyeden câhil oldu **lâcerem** zıddıyla (5) künyet virilüp Ebû Cehl dinildi Ĥazret-i ‘Ömerüñ laqab-ı şerîfleri (6) Fârûk oldu haqqı bâtıldan ziyâde fark etdi **nitekim** buyururlar (7)

(1506) *Meşnevî*

Çün ‘Umer ez‘aql âmed sūy-ı cān

Bu’l-Ĥikem Bū Cehl şud derbahş-i ān (8)

Çünkü Ĥazret-i ‘Ömer ‘aqlıdan cān cānibine geldi **ya’nî** ‘aql-ı cüz’iyyenüñ mertebesinden (9) güzer idüp İmān u İslām mertebesine irdi Bu’l-Ĥikem (10) anuñ tahtında Ebû Cehl oldu ve İmān u İslām mertebesinden mahrûm (11) kaldı

(1507) *Meşnevî*

Sūy-ı ‘aql ū sūy-ı ĥiss ū kāmīl est

Gerçi ĥod nisbet (12) becān ū cāhīl est

Ĥiss cānibinde ve ‘aql-ı cüz’î ‘indinde ol (13) Ebû Cehl kāmildür egerçi cāna nisbet ĥod o cāhildür **velhâşıl** istidlālî (14) vü ‘aqlî olan umūra nisbet ol Ebu’l-Ĥikemdür **amma** cānî vü dīnî olan (15) [363a] umūra nisbet ol Ebu’l-Ĥikemdür Cehldür **pes** bundan ma’lûm oldu (1) ki ‘aql-ı cüz’înüñ bahşı ve istidlālî dîne mütē‘allık olan ve cāna (2) intisāb kılan ‘ulûm u esrâra vâsıta olmaz ve fâyide kılmaz imiş (3)

(1508) *Meşnevî*

Bahş-i ‘aql u ĥis eşer dan yā sebeb

Bahş-i cānî yā ‘aceb yā bu’l-‘aceb (4)

Bahş-i ‘aqlî ve bahş-i hissîyi eşer bil **ya‘nî** ‘aql u hissüñ bahşini (5) **yâ** eşerden mü’essire istidlâl **veyâhüd** sebebdan müsebbibe intikâl (6) eylemek bil ve ‘aql u hiss eşer ü sebep mertebesinden ilerüye tecävüz (7) idemez ve cân mertebesine gidemez **ammâ ki** cânâ mensüb bahş yâ ‘acebdür (8) **yâhüd** ‘aceb şâhibidür **ya‘nî** cânâ mensüb olan bahş u ‘ilm bir meretebe (9) ki a‘ceb-i ‘acâyibdür ki ‘aql-ı cüz’î şâhibleri anuñ idrâkinde (10) hayrânlar ve kelimâtınuñ nezâfetinde ‘âcizler ve nâtüvânlardır

(1509) Meşnevî (11)

Zav’-ı cân âmed nemand ey müstezî

Lâzım u melzûm u nâfî muқтаzî

bu zıkr (12) olınan cebr u qadr bahşı kıl ü kâl ve bahş-i ‘aql-ı pür‘ıkdür ki erbâb-ı (13) cedâl lâyıkdur **feemmâ** erbâb-ı kemâl bu gûne bahş ü cidâlden hâlâş (14) olmışlardır **zîrâ** ey tâlib-i ziyâ-yı Hüdâ ve ey râğıb-ı esrâr-ı (15) [363b] Hüdâ bunlara cânuñ zav’ı geldi ve ‘aynu’l-‘ıyân oldu hâşıl **pes** (1) delâyl-i ‘akliyyeden olan lâzım u melzûm tavîli mişâlu’n-necâd ve keşîru’r-remâd (2) gibi ki bunlar melzûmdur bunlara lâzım gelen qadd-ı tavîldür ve mihmân-ı (3) keşîrdür bunlardan kinâyedür **amma** bu maḥalle münâsib olan lâzım u melzûm (4) **meşelâ** ef‘âlî ḥalk-ı melzûm ve aña Ḥaḫḫuñ ḥalk eylemesi lâzımdur **nâfî** (5) **vü muқтаzî** ism-i fâ‘ildür eger meyanlarında vâv muqadder olursa (6) biri birinüñ muqâbil ü zıddı olup nefy idici ve iktizâ idici (7) daḫı qalmadı demek olur **velemmâ** eger vâv muqadder olmazsa (8) muқтаzî-yi nefy idici qalmadı demek olur **meşelâ** bu maḥalle münâsib (9) ‘ind-i ehli’s-sünnete ef‘âl-i ḥalk ḥalk-ı muқтаzîdür ehl-i qadr ve erbâb-ı (10) itizâl bunı nâfidür **pes** ziyâ-yı cân ve muқтаzâ-yı a‘yân ‘ayân (11) olduḫda bu mezkûrâtıñ birisi de qalmaz

(1510) Meşnevî

Z’an ki bînâyı (12) ze-nûreş bâzığest

Ezdelîlçün ‘aşâ-keş fâriğest (13)

Ol sebebdan ki bir bînâ kimsenüñ nûrı bâzıgdür **ya‘nî** lâmi‘dur ol (14) bînâ delîlden ve ‘aşâ u ‘aşâ-keşden fâriğdür **yâhüd** ‘aşâkeş gibi (15) [364a] olan delîlden fâriğ ü müstağnidür demek olur **Tefsîr-i ve huve** (1) **ma‘akum eynemâ kuntum**⁹⁹ bu âyet Sûre-

⁹⁹ "Nerede olursanız O sizinle beraberdir." (Hadid, 4)

yi Haddidedür ve bu maḥal bu āyet-i (2) kerīmenüñ taḥkīk ü tefsīrinin beyānundadır ma‘nā-yı şerīfī (3) ol Allāh sizüñ iledür her ne yirde ve ne ḥālde olsañuz (4) **ekser**-i ‘ulemā ol Allāh her ne yirde olsañuz ‘ilm ü kudretiyile sizüñle (5) biledür ‘umūmen ve faẓl u raḥmetile biledür ḥuşuşan diyü tefsīr eylemişlerdür (6) **ammā** bu ma‘iyyet fi’l-ḥaḳīka ‘aḳılla bilinmez ve fehmi ile idrāk olınmaz (7) muḥaşşal ‘aḳl bunuñ derkinde ḥayrāndur **ammā** bu beyān-ı şerīf sırr-ı ma‘iyyeti (8) bildiricidir ve anuñ ma‘nāsını ḳābil-i ma‘rifet olana rüşen (9) idicidir

(1511) Meşnevî

Bār-ı dīger mā beḳışşa āmedīm

Mā ezin ḳışşa birun key ḥod ki şudīm (10)

Biz ki biḥasebi’z-zāhir ḳışşa cānibine geldük biz ḥod fi’l-ḥaḳīka ol ḳışşadan (11) ḳaçan taşra gitdük **ya‘nī** ḥaḳīkat-ı ḳışşadan taşra gitmedük ve maḳşūd-ı (12) aşlıden ḥurūc itmedük her ne ḳışşaya gelsek anuñ ile bile (13) yüz ve her ne ḥāle irsek andan ḥālī degülüz

(1512) Meşnevî

Ger becehl āyīm (14) *an zindān-u ust*

V’er be‘ilm āyīm an eyvān-ı ust

Eger cehl mertebesine (15) [364b] gelsek ve gāfil olsaḳ anuñ zindānıdır ki Ḥazret-i Ḥudānıñ ‘ālim (1) ü ‘ārif ḳulları mertebe-yi cehlde elemnāk olurlar ve zindān-ı miḥneti bulurlar (2) ve **eger** ‘ilm mertebesine gelürsek ol ‘ilm maḳşūd-ı ḥaḳīḳīnüñ eyvānıdır (3) ten-i insānī eyvān-ı şūrīde nice rāḥat bulursa cān daḥı mertebe-yi (4) ‘ilmde eyle rāḥat bulur **ḳāfiyeler** mast olduḡı taḳdīr üzere (5) **eger** mertebe-yi cehlde bulunursaḳ ol bizüm zindānımızdur **eger** mertebe-yi ‘ilmde (6) bulunursaḳ ol bizüm eyvānımız ve maḳām-ı ‘ālīşānımızdur (7) **velḥāşıl eger** mertebe-yi ‘ilmde ve **eger** merbe-yi cehlde andan ḥālī vü dūr (8) degülüz

(1513) Meşnevî

V’er beḥvāb āyīm mestān-ı veyīm

V’er bebīdārī bedestān-ı (9) *veyīm*

Eger ki h'āba gelürüz anuñ mestleriyüz ve **eger** bîdârlıga geleyüz (10) anuñ kışşa vü hikāyesindeyüz **elhasıl** iki hâlde bile andan dūr degilüz (11)

(1514) *Meşnevî*

V'er begîrîm ebr-i pür-rızķ-ı veyîm

V'er buhandîm an zaman berķ-i veyîm (12)

Ve **eger** giryān olayuz Hāzret-i Hūdānuñ ābıla pürebriyüz ki қаатарāt-ı eşkimüzi (13) bārān gibi yağdururuz zemīn-i vücūdımızda nebātāt-ı hasenātı bitürmeden (14) ötüri ve **eger** handān olayuz ol zamān Hāzret-i Hübāb-ı 'İzzetüñ berķiyüz (15) [365a]

(1515) *Meşnevî*

V'er beḥaşm ü ceng 'aks-i kahr-ı ust

V'er beşulḥ u 'uzr 'aks-i (1) mihr-i ust

Ve **eger** cenk u cidāle geleyüz ol Allāhuñ қahrınuñ 'aks ü (2) eşeridür **ya'nî** bizüm ḥışm u қahrımızuñ şıfatları Hāzret-i Hūdānuñ қahr u (3) ḡazabınuñ 'aksidür ve eşeridür ki vücūd-ı insānî şıfātınuñ (4) mir'āt u mazḥarıdur ve **eger** şulḥ u 'özre geleyüz ol Hāzret-i Hūdānuñ (5) mihr ü muḥabbetinüñ 'aks u eşeridür ki bizde zāhir olmışdur

(1516) *Meşnevî* (6)

Mā kiyîm ender cihān-ı pîç pîç

Çün elif ü ḥod nedāred ḥiç ḥiç

Bu beyt-i şerîf (7) Hāzret-i Hāķķuñ ḥalkıla ma'ıyyeti ḥaķıķatde ma'a'l-aḡyār ve's-sivā¹⁰⁰ olmaduḡını (8) müş'ir olur **belki** ma'ıyyet biḥasebi'l-merātib ve'l-esmā¹⁰¹ lāzım gelür ve'l-esmā (9) lāzım gelür **ve illā** ma'ıyyet ma'a'l-ḡayr¹⁰² mümkün olmaz **pes** Hāzret-i (10) Mevlānā bu mertebeye işāret buyururlar ki ey ṭālib-i sırr-ı vaḥdet (11) **egerçi** mertebe-yi mazḥariyyete nāzaran teşebbüh idüp giryān olsaķ anuñ ebr-i pürırızķı (12) ve ḡülsek anuñ berķiyüz ve ḥışm u cengimüz anuñ 'aks-i қahrıdur (13) ve şulḥ u 'özrimüz anuñ 'aks-i mihridür didük **velākin** mertebe-yi eḥadiyyete (14)

¹⁰⁰ Tasavvufta Allāh'tan başkasını veya dünyevî meşguliyetleri kasteder ve insanın manevî yolculuḡında Allāh'tan başkasıyla ilgilenmemesi gerektiḡini vurgulayan sözdür.

¹⁰¹ Tasavvufta insanların veya varlıkların isimlerine ve makamlarına göre nasıl bir arada olduklarını veya nasıl bir ilişki içinde bulunduklarını anlatmak için kullanılan sözdür.

¹⁰² Tasavvufta iyilerle birlikte olmanın ve onların etkisi altında kalmanın önemi vurgulayan sözdür.

nażar olinsa biz kimüz  olaşı  ve  arışı  cih nda ki esm -yı ke ire (15) [365b] v  mu te(li)fen  n  uh r tıyla mu adder olmuşdur ol   zret  od nefsu'l-emrde (1) elif gibi m teva  hid bizz tdur itti  l u infi  lden ve  arek t u (2) seken tdan ve a y r u masiv dan münezzehdür *keenne 'aleyhissel m k nell hu* (3) *ve lemyekun ma'ahu şey'in*¹⁰³ *  le'l-Cüneyd el- ne kem  k ne*¹⁰⁴ *amm * bu ma'n dan enseb ve 'a la (4) a reb olan ma'n  budur ki mı ra'-ı s n    zret-i E adiyyete te biyete olmayup (5)  a  y  -ı mümkineye (*te b h ola bu ta d r üzre ma'n  biz cih nda kim z*) elif gibiy z ol  od ne tutar hiç bir nesne  arek t u (6) nu  tdan tutmaz **kez lik** biz da ı nefsu'l-emrde hiç bir şey' tutmaz (7) **belki** bizüm v c dımız fi'l- a   a n b ddur ve bizüm m cell muzda  uh r iden (8)  arek t u seken t ve i til f t an  esm  v   ıf tının mu te iy tudur (9) *pes et-tevh d  is  tu'l-iz f t* bu mertebeye göre dinilmi dur Su' l (10) kerd n-i res l-i R m ez' mer ezsebeb-i ibtil -yı erv   b  n  b u gil¹⁰⁵ (11)

(1517) *Me nev *

  n zi'Ummer an res l inr   en d

R   en y  derd le   med bed d (12)

  nkim ol res l-i R m   zret-i 'Ömerden bu kelim t-ı  ayyibeyi i itdi ol (13) kel mdan bir r  enlik an  g  line z hir oldu ve der n n (14) münevver eyledi ol Res l bu kel m n zev inden bir mertebe-yi n r n  (15) [366a] oldu ve isti r k mertebesin buldı ki

(1518) *Me nev *

Ma v  ud p    su' l u (1) hem cev b

Ge t f ri  ez  t  v  ez av b

Pes an  öninde (2) hem su' l ve hem cev b ma v oldu **z r ** ma  m-ı va deti buldı ve kem l-i (3)  afvete irdi

(1519) *Me nev *

A lr  derya t   b 'gza t ezfur 

Behr-i  ikmet (4) kerd derpursi   ur 

¹⁰³ "Sadece All h vardı ve başka hiç bir varlık yoktu." Buh r  III/1 166, VI/2699(6982), Tevh d 22, Bed'u'l-Halk 1. (G ltek n, İsm  l Ankarav 'nin Mesnev   erhi, s.178)

¹⁰⁴ "Cüneyd der ki:  u an olduğu h l üzeredir."

¹⁰⁵ "Rum elçinin  mer'e ruhların bu beden bal ı ına yakalanmalarının nedenini sorması"

Aşlı buldı ki maḳām-ı ḥaḳīḳatdūr ve (5) fūrū'dan güzer etdi ki murād şuver-i ḥaḳīyyedür **egerçi** aşlı buldı ve (6) fūrū'dan tecāvüz itdi ve su'āl ü cevāb ḳaydından ḳuruldı **velākin** (7) ṭālibler ḳā'ideden ötüri resūl-i Rūm su'āle şurū' eyledi (8) ki kāmillerūn de'bindendür ki herkes esrār-ı ḥaḳīḳate vuşul bulalar ve (9) ṭāliblerde lāzımdur ki bilmedüklerin su'āl ideler **pes** resūl-i Rūmuñ (10) ba'de'l-kemāl su'ālī bu ḳabilden olur

(1520) Meşnevî

Guft yā 'Ummer çi ḥikmet (11) būd u sır

Ḥabs-i an şāfī derin cāy-ı kedir

Su'āl idüp didi ki (12) yā 'Ömer ne ḥikmet ve ne sır idi ki ol şāf olan rūḥuñ bu münkedir (13) olana tīre olana yirde ḥabsi **ya'nī** pāk olana rūḥun bu cāy-ı (14) münkedirde ki bedendür bunda ḥabs olmasına ḥikmet nedür didi

(1521) Meşnevî (15) [366b]

Āb-ı şāfī dergilī pinhan şude

Cān-ı şāfī beste-yi ebdan şude (1)

Āb-ı şāfī bir gilūñ içinde pinhān olmış pāk olan cān bedende (2) muḳayyed olmuş bu ki sebep nedür ve ḥikmet nedür diyü su'āl eyledi

(1522) Meşnevî (3)

Guft tu baḥş-i şigerfī mīkunī

Ma'nūrā bend ḥarfī mīkunī

Ḥazret-i (4) 'Ömer didi ki ey Resūl sen bir resūlsūñ ve daḳīḳ baḥş idersin (5) bunuñ ḥaḳīḳat üzere keşf olunması cāyiz olanlardan degüldür (6) **ve liḥazā** ruḥuñ ḥaḳīḳatinden su'āl olınduḳda **ḳulī'r-rūḥun** (7) **emri rabbi**¹⁰⁶ demek ile cevāb **ammā** cān-ı pākūñ beden-i keşife gelmesinde (8) ve bedene ta'aşşuḳ eylemesinde çok fā'ide vardur cümle-yi fā'ideden (9) biri budur ki bir ma'nā bir ḥarfe bende idersen **tā** ol ḥarf vāsıtasıyla (10) ma'nā zuhūra gele ve ḥāricde muḥāṭab olan kimseler murād ne idüğini (11) bileler

(1523) Meşnevî

¹⁰⁶ "De ki: Ruh, Rabbimin emrindedir." (İsrâ, 85)

Ḥabs kerdī ma‘nī-yi āzādrā

Bend-i ḥarfī kerdeyī tū bādrā (12)

Derūnda āzād olan ma‘nāyī ḥarfe bend eyledüñ sen bād-ı nefsi bir kelimeye (13) kayd eylemişsen ve nāsa ol nefes ü kelime vāsıtasıyla söylemişsin

(1524) Meşnevī (14)

Ezberāy-ı fāyide in kerdeyī

Tū ki ḥod ezfāyide derperdeyī

Bunı ma‘lūm (15) [367a] ki sen fā’ideden ötürī söylemişsin sen ḥod fā’ideden perdedesin (1) **ya‘nī** rūḥuñ beden-i keşife gelmesinden ve rūḥ aña ‘alāka (2) itmesinden biḥabersin

(1525) Meşnevī

An ki ezvey fāyide zāyide şud (3)

Çün nebīned ānçī mārā dīde şud

Ol Allāh ki andan fā’ideler (4) zāyide oldı **yāḥud** zāyinde oldı **ya‘nī** habs-i fā’ide andan (5) vüçüd buldı ve zuhūra geldi ol ne içün görmeye anı ki bize görülmüş (6) oldı **ya‘nī** bizde ol kadar ‘ilm ü ḥikmet vardır ki elbette bir fā’ide (7) görsek bir ma‘nāyī bir kelimeye ta‘līk eylemezüz ve zamīrde olan ma‘nā-yı (8) ḥarf ü kelime vāsıtasıyla nāsa söylemezüz çünkü biz maḥlūk iken (9) bize fā’ide görülmüş oldı **yā pes** ḥakīm-i muṭlaḳ Ḥazret-i Allāh ‘ālem-i (10) ma‘nāda olan ervāḥı kavālibe getürmeden ve şüret virmeden ne (11) içün fā’ide görülmeye ve ne vechile ervāḥ-ı şāfiyenüñ ecsād-ı keşife (12) gelmesinde fāyide olmaya

(1526) Meşnevī

Şad hezār(an) fāyidest ü her yekī (13)

Şad hezāran pīş-i an yek endekī

Ma‘nānuñ kelāma muḳayyed olmasında (14) ve meḥāric ü ḥurūf mertebesine gelmesinde niçe yüz biñ fā’ide vardır (15) [367b] ve şad hezārānuñ her biri ol bir fā’idenüñ katında ki murād andan (1) cānuñ cesede ta‘alluḳ eylesidür ki endekdür **mışra‘**-ı evvelde her yekī (2) lafzı mışra‘-ı sāniye merhūn olur ve ma‘nā her bir şad hezārān kadar (3) ‘aded ol fā’idenüñ katında eḳall-i ḳalīldür ki andan murād rūḥuñ (4)

bedene ta'alluk eylemesinde olan fâ'idedür **cümleden** biri meşâyih-ı (5) 'izâm rûhuñ cesede ta'alluk eylemesi bâbında mir'âtı temşil eylemişlerdür (6) ve dimişlerdür ki zücâce-yi şâfî bîkeşâfet rûnümâ olmaz ve nâzır (7) olanuñ yüzi ol zücâcede temessül eylemez **pes** şüret-i insâniyyenüñ (8) görölmesinden ötüri üstādān-ı cihān zücâce-yi şâfîñüñ zahrına (9) kedr ü keşâfet getirürler derhâl aña nâzır olanuñ yüzi 'ayān (10) olur **kezâlik** ervāh-ı şâfiyede şıfat-ı İlâhiyye bikemâlihâ görölmeyüp (11) âyinenüñ zahrında olan keşâfet gibi Hazret-i Cenâb-ı 'İzzet ecsâd-ı keşîfe-yi (12) ervāh-ı şâfiyeye zamm eyledükde ervāh-ı şâfiyede nümâyān olmayan (13) şıfât-ı İlâhiyye ecsâd-ı insâniyyede zuhûra geldi ve mir'ât-ı vücūd-ı âdemîde (14) nümâyān oldu

(1527) Meşnevî

An dem-i nuṭket ki cüzv-i cüzviḥast

Fâyide şud (15) [368a] küll küll-i ḥālî çirast

Meşelâ ol senüñ nuṭkuñ nefesi ki cüzvlerüñ (1) cüzvidür her bir 'uṣv bir cüzvdür ve nefes bu cümle cüzvlerüñ bir cüzvidür (2) bu mışra'uñ ma'nası merhündür **taḳdîr-i** kelām ol senüñ nuṭkuñ (3) demi cüzvlerüñ cüzvidür küllî fâ'idedür küllî fâ'ide ne için ḥālîdür (4) **evvelki** küll **ikinci** külle muṣāf degildür **ikinci** külliden murād insānuñ (5) rûhınuñ ve cisminüñ küllîsidür **taḳdîr-i** ma'nâ senüñ nuṭkuñ (6) nefhası ki cümle-yi eczâ-yı bedeniyyeñden bir cüzvdür anuñ elfāz u ḥurūfa (7) ta'alluk eylemesi küllî fâ'ide oldu **pes** nefha-yı İlâhî olan rûḥ cesede (8) geldükde ve cesed ile zâhir olduğda küll olur **pes** küll mertebesinde (9) olan fâ'ideden ne için ḥālî olur cüzvüñ cüzvi küllî fâyide olıcak (10) **ya** küllüñ küllî fâ'ideyi câmi' olması ulviyyet ile sâbit olur

(1528) Meşnevî

Tû ki (11) cüzvî kâr-ı tû bâfâyidest

Pes çirâ derṭa'n-ı küll ârî tu dest (12)

Bu beyt-i şerîf küll-i rûhuñ bedene gelmesinde ve bedene ta'alluk kılmasında (13) olan fevâidi işbât ider resûl-i Rûmuñ cân-ı şâfî beste-yi ebdān (14) şude diyü su'âl itdiginden murād bir cân degöldür **belki** cânlaruñ (15) [368b] küllîsidür ebdānuñ cem'le olması daḥı buña delâlet ve her âdemüñ rûhı (1) bu cümle ervāḥdan bir cüzvdür **pes** resûl-i Rûmuñ rûhı bu cümle ervāḥdan (2) bir cüzv menzilesinde olduğu

muḳarrer oldıysa Ḥazret-i ‘Ömer aña bu tarīḳ (3) üzre ḥiṭāb idüp buyururlar ki resül sen ki cüzvsin senüñ kārın (4) fā’ide iledür ki sen her dem fā’ideden ḥālī degilsin **pes** küll-i rūḥuñ (5) ta’nına ne içün el getürürsin **ya’nı** küllī ervāḥuñ ebdān-ı keşifeye (6) ta’alluḳ eylesinde fā’ide nedür diyü neden ötüri ta’na şurū’ idersin (7) ervāḥuñ ebdāna gelmesinde ve beden āyīnesinde zāhir olmasında (8) lāyu’add ve lāyuḥşā fevāyid-i keşire vardur ki ta’biri ḳābil degüldür **ammā** ḳalīl-i keşire (9) delīl olduğundan ötüri bu bir kaç fā’ide zıkrıyle iktifā olundu (10) **fā’ide-yi evvel** oldur ki rūḥ-ı pāk bedene gelmek ile taḥsīl-i kemāl eyler (11) **zīrā** anuñ vüçüdında bilḳuvve olan ḥāşiyet bu ‘ālem-i ecsāmda (12) fi’le gelür ve anuñ ‘ilmi ‘ayān mertebesin bulur ve ol ‘ālemde itdiği iḳrārı (13) bu ‘ālemde işbāt ider ve ol ‘ālemde şālih ü fāsīd ve şābir ü mücāhid (14) **egerçi** Ḥazret-i Ḥudānuñ ma’lūmidur ki bu ‘ālemde daḥı şābir ü şālih ve (15) **[369a]** fāsīd olan ve mücāhede mertebesin bulan hemān ol ‘ālemde şābir ü (1) mücāhid olandur biḡayr-ı tefāvüt **ve lākin** ol ‘ālemde şābir ü mücāhid (2) olmaḡa i’tibār yokdur ol ‘ālem şalāḥ ü fesād ve şabr u cihād ‘ālemi degüldür (3) **pes** lāzım geldi ki anda bilḳuvve ḥāşıl olan a’māl bu ‘ālemde fi’le (4) gele ve şübüt mertebesin bula ve **anda ḳālellāhu Te’ālā ve lenebluvennekum ḥattā** (5) **na’lemu’l-mucāhidīne minkum ve’s-şābirīne**¹⁰⁷ şābir ü mücāhid ‘ālem-i ervāḥda (6) iken daḥı Ḥazret-i Ḥudānuñ ma’lūmuydı **ve lākin** şabr u cihād ile ibtilā (7) olunmamışlar idi **pes** ol ‘ālemde şābir ü mücāhid mertebesin bulmadılar (8) **tā** bu ‘ālem-i ecsāma gelmeyince ve tā’at u mücāhede idüp mücāhede ile (9) ihtiyār olmayınca **pes** bu ‘āleme geldiler ve mücāhede idüp mücāhid oldılar (10) ve belālara şabr idüp şābirler mertebesin buldılar ve **ḳıs** ‘alāḥazā (11) sā’irü’l-evşāf **eger** insānuñ rūḥı bu ‘ālem-i ecsāma gelmese ve bilḳuvve (12) zātında olan ḥāşiyeti fi’le getürmese kemāl bulmazdı ve zātında (13) olan ḥāşiyetler fi’le gelüp ve şābit olmazdı **ve fāyide-yi şānī oldur ki** (14) rūḥ ‘ālem-i ervāḥda iken vişālūñ zevḳını ve ol ‘ālemüñ ḳadrini (15) **[369b]** bilmezdi ve firāḳ u hicrānuñ ta’mını daḥı tuymazdı Ḥazret-i Cenāb-ı ‘İzzet (1) ol rūḥ-ı āzādı sicn-i ṭabī’ata getürüp ḥabs eyledi ve firāḳ u (2) hicrānuñ belāların aña zevḳ itdirdi **tā ki** ol ‘āleme ‘ibādetle müste’id (3) ola ve ba’de ḥalāşü’l-beden ol ni’metüñ ḳadrini bile Ḥazret-i (4)

¹⁰⁷ "Andolsun ki içinizden cihad edenlere sabredenleri belirleyinceye ve haberlerinizi açıklayıncaya kadar sizi imtihan edeceğiz." (Muhammed, 31)

Âdemün ‘aleyhisselâm hikâyesi bu ma‘nâyı mü’eyyid olur **zîrâ** Hazret-i Bârî (5) **evvelâ** aña cennet milkin virmiş ve cennet içre **yâ Âdemu’skun ente** (6) **ve zevcuke’l-Cenneti ve kulâ minhâ rağaden hayşü şî’tumâ**¹⁰⁸ âyet-i kerîmesinün (7) mefhûmı üzre anı ni‘met ü rāhatla ğark eylemişdi ve **lâkin** bîta‘b u (8) bîzahmet ü meşakkat müyesser olan ni‘metün kıadrını nev‘â bilinmemek (9) muqarrer oldıysa Hazret-i Bârî anuñ şecere-yi hıtağa teqarrübini cennetden (10) hurûca ve semâdan zemîne hübüta sebep idüp bu dünyâyâ getürdi (11) ve aña bu kadar âlâm u şedâyidi çekdüirdi anuñ vücûdı bu kadar (12) insānuñ zühûrına sebep olup taşşîl-i kemâl itdikden soñra (13) yine cennet-i a‘lāya vāşıl eyledi muhaqqık olan ‘ulemanuñ ma‘lûmlarıdır (14) ki vüşûl-i şānî vüşûl-i evvel gibi degildür ve **fāyide-yi şāliş oldur ki** (15) [370a] **kuntu kenzen mahfiyyen feahbebtu en u‘rafe fehalaktu’l-halka liu‘rafe**¹⁰⁹ (1) hadîş-i şerîfinün fehvāsınca hāşşaten insānuñ bilinmesi içündür (2) ve ‘abd rabbisin ma‘rifet-i şuhūdiyye vü tafşîliyye ile müşāhede (3) kılması içündür **egerçi** ‘ālem-i ervāhda dağı rūh rabbisini kâbiliyyeti kadar (4) bilüp ikrār itmişdi **lâkin** ma‘rifet-i icmāliyye ile bilinmişdi ma‘rifet-i (5) tafşîliyye vü şuhūdiyye ile degül **zîrâ** ma‘rifet-i şuhūdiyye ve (6) tafşîliyyenün mahallî bu ‘ālem-i zāhirdür şıfât-ı İlāhiyyeden nice şıfât vardır (7) ki anuñ zühûrı bu ‘ālem-i zāhir vāsıtasıyladır **meşelâ** ism-i Şāfî gibi (8) ki Şāfî isminün zühûrı cesedde olan maraz u derdi izāle idüp (9) şifā virmek ile olur ‘ālem-i ervāhda ise bu ismün (10) tecellîsi nev‘â zāhir olmaz ve **kezâlik** Muhyî vü Mümît isimleri gibi (11) ki bunlaruñ dağı zühûrı bu ‘ālem-i zāhire nisbetledür **egerçi** Muhyî isminün (12) ‘ālem-i ervāhda eşeri ve tecellîsi vardır **ammâ** zühûrı aşıl bu ‘ālemde (13) dūr ki ölmek ve dirilmek bu ‘āleme nisbetledür **pes** ‘abd bu ‘āleme (14) gelmeyince Şāfî isminün ve Muhyî vü Mümît isminün āşārını müşāhede (15) [370b] kılmağı bu ‘āleme geldükden soñra rabbisinün bu şıfatlarla mevşûf (1) olduğını yakinen bildi ve müşāhede kıldı **kezâlik** Hazret-i Hüdānuñ (2) Tevvāb olmasını ve setr-i ‘uyûb ve mağfîret-i zunûb kılmasını rūh (3) bu ‘āleme gelmeyince müşāhede kılmağı **zîrâ** bu ‘ālem-i ervāhda ‘uyûb u zunûb (4) yok idi ki hattâ Settârlık ve Ğaffârlık şıfatları zāhir

¹⁰⁸ "Ey Âdem! Sen ve eşin (Havva) bereberce cennete yerleşin; orada kolaylıkla istediğiniz zaman her yerde cennet nimetlerinden yiyin." (Bakara, 35)

¹⁰⁹ "Ben gizli bir hazine idim, bilinmek istedim ve bilineyim diye mahlûkatı yarattım." Bu ifade İsmâîl Ankaravî’nin Mesnevî Şerhi’nde hadis değil mevzû olduğı beyan edilmektedir.

(5) olaydı **kezā ve kezā** niçe şîfât-ı ‘aliyye vardır ki anuñ zühûrî bu (6) ‘âlem-i zâhire merhûndur **pes** ‘abd rabbisini ol şîfatlarla mevşûf (7) bilmek dağı bu ‘âlem-i ecsâma gelmege mevķûfdur sa‘âdet-i kübrā ve ni‘met-i (8) ‘uzmā bir kimse rabbisini mevşûf olduğı evşāf-ı kāmîle ile (9) bilmek ve müşāhede kılmakđur kemālile bilmek ise bu ‘âlemde müyesserdür (10) **pes** rûh-ı insānînûñ ‘âlem-i ecsâma gelmesinde fā’ide Hāzret-i (11) Hāķķuñ evşāf-ı kāmîle ile bilinmesi ve ‘abdûñ tekmîl-i ma‘rifet kılması içündür (12)

(1529) Meşnevi

Gufrā ger fāyide ne’bved megū

V’er buved hil i’tirāz ü şükr cū (13)

Ey rûhuñ cesede ta‘alluķ eylemesinde fā’ide yokđur diyen kimse (14) cevāb budur ki sözüñ eger fā’idesi olmazsa söyleme ve bîma’nā olan (15) [371a] elfāz u ħurûfî tekellüm eyleme **eger** söyledigüñ sözüñ ma’nā ve fā’idesi (1) ola i’tirāzı terk eyle ve şükr tālîbi ol ki bu sır saña bu vechile keşf (2) olmış oldu ki rûhuñ ‘âlem-i ma’nāda kālîba gelmesi zamîrde olan ma’nā-yı (3) enkeble beyān u ‘ayān kılması gibidür elbette mütekellim olan kimse bātinında olan (4) bir ma’nāyı ki izhār itmek istese anı bir ħarfe **veya** bir kelimeye vaż‘ idüp (5) ol vāsîta ile anı izhār ider dağı ol ma’nāya zarf olur (6) ve ma’nā ol ħarfle zühûra gelür **pes** mütekellim ki bir ma’nāya delālet iden (7) kelimeyi edā eyleye elbette andan fā’ide muķarrerdür **pes** sen her bir rûhuñ (8) cisme gelmesin buña göre kıyās eyle her bir rûh kālîba gelmez **illā** nefs-i Raĥmānîyye (9) vāsîtasıyla **çünkim** bir rûh bir kālîba gele ve ol kālîbda anuñ (10) eşeri nümāyān ola kelime ma’nāya delālet itdügi gibi ol kālîb kendü rûhınıñ (11) şānına ve ĥāķîkatine ve anda ne içün vaż‘ olduğına delālet ider (12) **pes** şāĥāyif-i kevnde **ey** āyāt-ı Hāķķı okumaķ isteyen kimse her kelime bir ma’nāya (13) delālet itdigi gibi her şüret dağı bir gûne ma’nāya delālet ider (14) **imdi** bu ķavālib-i insāniyyeye ve bu şuver-i kevnîyyeye nażar eyle ki her biri (15) [371b] ĥāşşaten kendi de mevzû‘ olan ma’nāya delālet ider **eger** ‘ārif (1) iseñ meşāyih-ı ‘azāmuñ ‘âlem-i me‘ānî didüklerini bu ‘âlem-i şüretde (2) görürsin ve mütekellim-i ĥāķîķinûñ o şüretten ne murād eyledüğine (3) vāķıf ve ‘ārif olursın

(1530) *Meşnevî*

Şükr-i Yezdan tavk-ı her gerden buved (4)

Nî cidāl u rû-turuş kerden buved

Hzret-i Hudānuñ şükri her gerdenüñ (5) tavk-ı olur **ya'nî** her kimsenüñ gerdenine farzdur ve lâzımdur ki mün'im-i (6) haķikîye şükr ide **'ale'l-huşuş** 'ālem-i ervāḥdan 'ālem-i insāniyyete (7) getürdigi ve 'aql u idrāk mertebesine yitürdigi ni'amuñ şükri (8) kıla şükr cenk ü cedāl eylemek ve yüziñi ekşi itmek degüldür (9) **ya'nî** Hzret-i Bārî seni bir belāya mübtelā eylese bunda ne ni'met vardır (10) diyü cidāl eylemek ve ol belādan yüzüñ ekşi idüp bu ne (11) belādur diyü şikāyet eylesek şükr itmemiş oluruz şükr (12) oldur ki vücūdın maḥzā ni'met bilesin **ve eger** belāyla imtiḥān olunur (13) iseñ cidāldan ḥazer üzre olasın ve mümkün olduğı mertebe (14) şābirlerden olasın **Allāhu a'lem**

(1531) *Meşnevî*

Ger turuş-rû būden kerden āmed şükr bes (15) [372a]

Hem çü sirke şükr-gūyî nist kes

Eger şükr ancak turş rûy olmağ geldiyse (1) **pes** bu i'tibār ile sirke gibi bir şükr gūy kimse yokdur **zîrā** sirke bir dem (2) turş rüylıktan ḥālî degüldür

(1532) *Meşnevî*

Sirkerā ger rāḥ bāyed derciger (3)

Gū bürü sirkengübîn bû derşeker

Sirkeye eger cigere yol bulmağ gerekse sirkeye (4) di ki o sirke şekerden sirkengübîn olsun **ya'nî** turş rûy olan (5) kimseye derūna yol bulmağ gerekse aña di ki ḥalāvet-i şükr-i t'a'atle memzūc (6) olup ol vāsiṭa ile derūna yol bula ve maḳbūl ola **bunda** (7) **derūndan** murād derūn-ı pāk-i evliyādur

(1533) *Meşnevî*

Ma'ni ender şî'r cüz bâḥabṭ (8) *nist*

Çün felāsengest ü ender zabṭ nist

Ma'nā şî'rde (9) ḥabṭ u ḥaṭādan ḥālî degildür ma'nā şî'rde şapan gibidür zabṭda (10) degildür **ya'nî** bir şapan atan kimse istedig yiri nişāna alamaduğı gibi (11) ve murād

üzre anı uramadığı gibi nâzım olan kimse dağı istedigı (12) ma'nâyı söyleyemez ve keyfe mâyeşâ istedigı m'anâ mâfizzamîri (13) ta'bîr idemez **belki** şî'rde ma'nâ şapanda olan taş gibidür (14) gâh olur ki bir murâdı nişâne idüp anuñ nazmına kaçd olınsa (15) [372b] ma'nâ bir âhar cânibe gider ve şî'rde nâzımuñ murâdı olmayan ma'nâ zuhûr (1) ider **bu beyt** keenehu ba'z-ı maḥalde ba'z-ı kelimātuñ nazma gelüp takrîr (2) olması ol maḥalle enseb ü elyak iken o kelimât nazma gelmeyüp ol demde (3) bir âhar ma'nâ ve bir âhar kelâm söylendigüne i'tizâr eylemek tarîkı (4) üzre vâkı' olmışdur *Derma'nî-yi ân ki men erâde enyeclise ma'allâhi* (5) *fe'l-yeclis ma'ahli't-taşavvuf*¹¹⁰ ol qavlüñ ma'nâsınuñ beyânındadır (6) ki bir kimse Allâh ile oturmak dilese erbâb-ı taşavvuf ile otursun (7) **zîrâ** bunlar mazhar-ı İlâhî ve mir'ât-ı esrâr-ı Rabbânîdürürler (8) kendilerden olmuşlar ve Hakkıla bâkî olmuşlardur **pes** ehl-i taşavvuf kendilerden (9) fânî ve Hakkıla bâkî olanlardur **eger** erbâb-ı taşavvuf kimler idigin tafşilen (10) bilmek isteriseñ Tarîkatnâmede kısım-ı evvelüñ bâbında yazılmışdur (11)

(1534) *Meşnevî*

An resûl ezḥod buşud z'in yek du cām

Nî risâlet yâd mandeş (12) nî peyâm

Ol resûl-i Rûm bu bir iki cāmdan ki nûş etdi kendisinden (13) gitdi **cāmdan murâd** Hâzret-i 'Ömerüñ buyurduğı kelâm-ı sa'âdetencāmdur (14) ki raḥîk-i taḥkîk ile pür idi ol resûl-i Rûm anı gûş-ı hûş ile (15) [373a] nûş idüp bîhoş oldu ve istiğrāk mertebesin buldı (1) anuñ yâdında ne risâlet qaldı ne peyâm qaldı

(1535) *Meşnevî*

Vâlih ender (2) kudret-i Allâh şud

An resûl ancâ resîd ü şâh şud (3)

Ol resûl bir hâlete irişdi ki Hâzret-i Hakkıñ kudretinden (4) vâlih ü ḥayrân oldu ol resûl bu mertebeye irişdi şâh (5) oldu

(1536) *Meşnevî*

Seyl çün âmed bederyâ baḥr geşt

¹¹⁰ "Allâh ile oturmak isteyen kişi, tasavvuf ehli ile otursun."

Dāne çün āmed bemezra‘(6) kişt geşt

Seyl çünki deryāya geldi karışdı deryā oldu (7) dāne çünki mezra‘a geldi kişt ü zer‘ oldu **ya‘nī** resūl-i Rūm (8) muḳaddemā seyl gibi idi **amma** baḥr-ı ma‘nā olan Ḥazret-i ‘Ömere vāşıl olmakile (9) deryā-yı ma‘ānī oldu **evvel** bir dāne gibi idi mezra‘-ı esrār-ı (10) İlāhī olan Ḥazret-i ‘Ömere vāşıl olduğda cem‘iyyet ma‘nāsın bulup (11) kişt-i ‘ulūm u ma‘ārif oldu **kezālik** her kim ki ehl-i taṣavvufdan (12) birine mülākāt olsa kaṭre iken deryā ve dāne meşābesinde iken (13) maḥall-i cem‘ olmaḳ muḳarrerdür **pes** bu ma‘nāyı mü‘eyyid olan kelāma şurū‘ (14) idüp buyururlar

(1537) Meşnevī

Çün ta‘alluḳ yaft nan bāBu‘l-beşer (15) [373b]

Nān mürde zinde geşt ü bāḥaber

Çünki nān Ebu‘l-beşer ḥazretine (1) ta‘alluḳ eyledi aña ğidā olmaḳ sebebiyle lācerem mürde vü cemād olan (2) zinde vü baḥaber oldu

(1538) Meşnevī

Mūm u hīzem çün fedā-yı nār şud (3)

Zāt-ı zulmānī-yi ū envār şud

Mūm u hīzem çün āteşe fedā (4) oldu ve yandı ol mūm u hīzemün zulmānī olan zātı envār (5) ile mūnevver oldu

Meşnevī

(1539) Seng-i sürme çünki şud derdīdegān (6)

Geşt bīnāyī şud ancā dīde-bān

Sürme taşı çünki gözlerde oldu (7) **ya‘nī** saḥḳ olunup gözlere çekildi ol seng bīnālīga sebep oldu (8) **ya‘nī** ol göz görici oldu

(1540) Meşnevī

Ey ḥunuk an mürde k‘ezḥod reste şud (9)

Dervücūd-ı zindeyī peyveste şud

Ey sa‘ādet ol mürdeye ki kendisinden (10) ḳurtulmuş oldu bir zindenün vücūdına ulaşmış oldu (11) **ya‘nī** bir mürşid-i kāmīle vāşıl olup anuñ sāye-yi terbiyesinde perveriş (12) buldı

(1541) Meşnevî

Vây an zinde ki bāmürde nişest (13)

Mürde geşt ü zindegî ezvey becest

Vây ol zindeye ki mürde ile oturdı ol zinde mürdeye (14) muķārenetle mürde oldu ve zindelik andan firār itdi **mürdeden** murād (15) [374a] aġniyā ve ehl-i dünyādur **kemā kāle** ‘aleyhisselām iyyākum ve mucālesetu’l-mevti (1) **kālū ev mae’l-mevti kāle** ‘aleyhisselām el-aġniyā’u ve firivāyeti uhrā (2) **kāle** ‘aleyhisselām ehlu’d-dunyā¹¹¹ ve **zindeden** murād qalbi ‘ilm ü ‘irfānla ĥayāt (3) bulan kimsedür **çünkim** bir zinde dil olan kimse bir mürde dil (4) olan kimse ile muķārenet eylese şöĥbet mü’essire-yi ṭabī‘at-ı sārīķa (5) olduġı cihetden muķārininüñ ĥükmini aĥz idüp mürde vü pejmürdelik (6) aña daĥı sirāyet ider **pes** ey zinde dil olan kimse **eger** (7) bir zinde dil olan kimse bulamazsañ ĥayru’l-celīs olan ve rūĥ-ı (8) revāna enīs olan Ĥazret-i Ķur’ānla ünsiyyet idüp tilāvetile (9) mütelezziz olup aĥkāmıyla ‘amel eylesesin

(1542) Meşnevî

Çün tu derĶur’ān-ı (10) Ĥaķ bi’griĥti

Bārevān-ı enbiyā āmilĥti

Ey zinde dil olan kimse **çünkim** (11) sen mürde dillerüñ muķārenetlerin terk idüp Ķur’ān-ı Ĥaķķa firār idesin (12) **ya’nī** Ĥazret-i Ĥaķķuñ kelāmınuñ kıratına muķayyed olasın ve aña ilticā (13) idesin saña yegrek olan oldur

(1543) Meşnevî

Hest Ķur’an ĥālĥā-yı enbiyā (14)

Māhiyān-ı baĥr-ı pāk-ı kibriyā

Zirā Ķur’ān-ı Kerim enbiyā-yı ‘izāmuñ evşāf vü (15) [374b] aĥvālī oldu enbiyā-yı filmeşel pāk olan deryā-yı kibriyānuñ mähileridür (1) **eger** sen dirseñ ki ben de Ķur’ān oķurum belī **egerçi** sen de Ķur’ān (2) oķursın **amma** aşl murād olan aĥkām-ı Ķur’āniyyeyi ķabül eylemekdür (3)

(1544) Meşnevî

V’er buĥvānī ve neyi Ķur’an-pezir

¹¹¹ "Hz. Peygamber, ölümlerle oturmaktan sakının, dedi. Ölümler kimdir diye sorduklarında; aġniyadır, dedi. Bir başka rivayette dünya ehlidir, dedi."

Enbiyā vü evliyārā dīde-gīr (4)

Farazā Qurʾānı okuyasın ve Qurʾānpezīr olmayasın enbiyā vü evliyāyı (5) daḥı görmış
tut Qurʾānpezīr olmayana enbiyā vü evliyānuñ (6) mülākātı fāʾidemend olmaz ve
Qurʾānı qabūl itmeyen anlaruñ rüʾyetinden (7) behremend olmaz

(1545) Meşnevī

Ver pezirānī çü berhʾānī kaşas

Murğ-ı cānet (8) *teng āyed derkafeş*

Ve **eger** Hāzret-i Qurʾānı qabūl idici olasın ve anda (9) olan kışaş-ı enbiyāyı çünkim
okuyasın senüñ murğ-ı cānuñ kafeş-i (10) tende teng gelür ve müteʾellim olur

(1546) Meşnevī

Murğ kʾū ender kafeş zindāniyest (11)

Mīnecūyed resten eznādāniyest

Bir kuş ki o kuş kafeş içre (12) zindānīdür **eger** kafesden kurtulmak istemezse
nādānlığındandır (13)

*Bu beyt Veledīdür*¹¹²

(1547) Meşnevī

Rūḥhāyī kʾezkafeşhā resteend

Enbiyā-yı rehber-i şāyesteend (14)

Şol bir rūḥlar ki kafeşlerden kurtulmuşlardır anlar rehberliğe lāyık olan (15) [375a]
enbiyādur ki şāyeste-yi Hāḫdururlar

(1548) Meşnevī

Ezbirūn āvāzışān (1) *āyed zidīn*

Ki bere resten turā īnest ü īn

Ol enbiyānuñ (2) āvāzı taşradan dīn cānibinden berü gelür **yaʿnī** kendiler ki ʿālem-i (3)
maʿnāda maḫʿad-ı şıdkda sākinlerdür anlaruñ kelāmı dīn cānibinden (4) berü ḥāric-i
ʿālemden tāliblere böyle diyü gelür kafes-i tenden saña kurtulmak (5) yolu budur
budur **īn** kelimesinüñ müşārun ileyhi nādanlar (6) ve gāfiller şoḫbetini terk idüp
Hāzret-i Qurʾāna ilticā idüp enbiyānuñ (7) ḥāliyle ḥallenenlerdür

¹¹² Bu cümle derkenarda yer almaktadır.

(1549) Meşnevî

Mā bedin restīm z'in tengin kafeş (8)

Cüz ki in reh nist çāre-yi in kafeş

Enbiyā ‘aleyhisselām dīn cānibinden (9) böyle dirler ki ey tālib-i felāh olan kimse biz bu tengin olan (10) kafes-i tenden bu zıkr olunan sebep ile kurtulduk bu ten kafesinden (11) kurtulmağa çāre bu yoldan gayrı degüldür şöhet-i mürdegāndan (12) halāşa vesile budur ki

(1550) Meşnevî

H'ışrā rencūr sāzī zār zār (13)

Tā turā bīrun kunend eziştihār

Kendiñi ziyāde zebūn ve rencūr (14) düzesin aḡniyā vü ehl-i dünyāya kendüñi ma‘yüb gösteresin ki tā (15) [375b] seni iştihārdan bīrūn ideler bize şikleti қо var git diyeler (1)

(1551) Meşnevî

K'iştihār-ı halk bend-i muhkemest

Derreh ev ez bend-i āhen key kemest (2)

Zirā halkuñ iştihārı muhkem benddür **ya'nī** beyne'l-halāyık iştihār (3) bulmak rāh-ı Hāḡda ḡāyet ile muhkem kayddur rāh-ı Hāḡda bu iştihār (4) kaydı bend-i āhenden kaçan kemdür **ya'nī** kayd-ı iştihār kayd-ı āhenden (5) kem degüldür **belki** bend-i iştihār demürbendden daḡı ziyāde bedterdür (6) *kemā kāle ‘aleyhisselām biḡhasebi'mri' imrin mine's-şerri en yuşāra ileyhi bi'l-eşābi'i* (7) *fi'd-dīni ev fi'd-dunyā illā men ‘aṣimehullāhu ‘an ebī Hureyre raḡiyallāhu ‘anha*¹¹³ (8) **nitekim** şöhetden ve ḡabs-i tenden necāt bulmak bābında bu kışşayı takrīr (9) iderler tā kim ḡişşe alalar

Kışşa-yı bāzārgān ki tūḡl-yi maḡbūs ū ūrā (10) *peygām dād beḡḡḡiyān-ı Hindistān der hengām-ı refīten bāzārgān beticāret*¹¹⁴ (11)

(1552) Meşnevî

¹¹³ "Ebu Hureyre (ra) rivayet eder ki: Hz. Peygamber, dinî ve dünyevî meselelerde Allāh'ın günahsız kıldıkları dışındakilerden korkarım, demiştir."

¹¹⁴ Ticaret için gideceği sırada, tutisinin Hindistan'daki tutilere haber gönderdiği tacirin kıssası

Būd bāzergān u ūrā tūṭiyī

Derḳafes maḥbūs zībā tūṭiyī (12)

Bir bāzergān var idi anuñ bir tūṭisi derḳafes **ya‘nī** kafesde (13) maḥbus idi bir zībā tūṭi idi

(1553) Meṣnevī

Çünkü bāzergan seferrā sāz kerd (14)

Sūy-ı Hindustan şuden āgāz kerd

Çünkü bāzergān seferi düzmek (15) [376a] itdi ve tedārik eyledi Hindustān cānibine gitmege ‘azīmet u (1) āgāz itdi

(1554) Meṣnevī

Her gūlām u her kenīzekrā zicūd

Guft (2) *behr-i tu çi ārem gūy zūd*

Bāzergān her gūlāmına ve her bir cāriyesine (3) cūd u kereminden didi ki senden ötüri ne getüreyin Hindūstāndan (4) tīz söyle

(1555) Meṣnevī

Her yekī ezvey murādī sāz kerd (5)

Cümlerā va‘de bīdād ān nīk merd

Anlardan her biri bāzergāndan (6) bir murād ṭaleb eyledi ol nīk merd cümlesine va‘de virdi (7)

(1556) Meṣnevī

Guft tūṭīrā çi ḥ‘āhī armaḡān

K‘āremet ezḫıṭṭa-yı (8) *Hindūstān*

Bāzergān tūṭiye didi ki sen ne armaḡān istersin (9) ki Hindūstān saña ve añun serḥaddinden getürem

(1557) Meṣnevī (10)

Guftes an tūṭī ki ancā tūṭiyān

Çün bebīnī kun zihāl-i men beyān (11)

Ol tūṭī o bāzergāna didi ki ol yirde olan tūṭileri (12) çünki göresin benüm ḥālümden anlara beyān eyle böyle diyü

(1558) *Meşnevî* (13)

K'an fülân tûṭî ki müştāk-ı şumast

Ezkażā-yı āsman derḥabs-ı mast (14)

Ki ol fülân tûṭî ki sizün müştākıñuzdur każā-yı āsmāndan (15) [376b] bizüm ḥabsimüzdür böyle diyesin cümlesine selām idesün

(1559) *Meşnevî* (1)

Merşumā kerd ü selām ü dād ḥ'ast

V'ezşumā çāre'v reh-i irşād (2) *ḥ'ast*

Diyesin ki ol tûṭî size selām itdi ve dād istedi (3) sizden ve irşād taleb eyledi

(1560) *Meşnevî*

Guft mîşāyed ki men deriştīyāk (4)

Can diḥīm incā bemîrem derfirāk

Tûṭî bâzergāna didi (5) ki anlara böyle di ki lâyıḳ mıdur ki ben sizün iştīyākıñuzdan (6) cān virem ve bunda sizün firākıñuzdan ölem

(1561) *Meşnevî*

În revā (7) *bāşed ki men derbend-i saḥt*

Geh şumā bersebze gāḥî berdıraḥt (8)

Bu r(ev)a vü sezā ola mı ki ben muḥkem bende olam siz gāḥ sebze de gāḥ (9) dıraḥtān üzre olasuz **veyāḥud** siz dıraḥt üzre (10) sebzegāḥda olasuz **bunda tenbîḥ** budur bir kimse bir belāya mübtelā olsa (11) enbiyā vü evliyā ervāḥından bu gūne istimdād eyleye

(1562) *Meşnevî*

În çünin bâşed vefā-yı düstān

Men derin ḥabs ü şumā dergülsitān (13)

Dostlarıñ dostlara vefāsı böyle mi olur ben böyle ḥabsda (14) olam siz gülistānda olasuz

(1563) *Meşnevî*

Yād ārîd ey miḥan z'in murğ-ı zār (15) [377a]

Yek şabūḥî dermiyān-ı mergzār

Ey ulular bu zār u giriftār olan (1) murğdan yād getürinüz bir şabūh ile mergzār içre
ya'nı bu murğ-ı (2) zebūnı gülzār içre hātıra getürün ve zıkr eyleñüz

(1564) Meşnevî

Yād-ı yāran (3) yārrā meymun buved

Haşşa k'an Leylî vü in Mecnun buved

Yārlaruñ bir yārı (4) yād idüp tezekkür eylemesi yār içün mübārek olur **bāhuşuş** yād
(5) iden Leylî ve mezkūr olan Mecnun ola

(1565) Meşnevî

Ey harifān-ı büt-i mevzūn-ı (6) ḥod

Men ḳadeḥḥā mīḥorem ez-ḥūn-ı ḥod

Bu beyt-i şerīf tūṭi-yi cānuñ (7) ervāḥ-ı enbiyā vü evliyādan istirşād itmesinüñ ve
ḳafeş-i tenden (8) rehā bulması içün müsta'fin ü müstehdî olmasının (9) beyānında
vāḳi' olan ebyāt-ı şerīfedendür tūṭi-yi cān-ı sālīk ervāḥ-ı (10) enbiyāya 'arz-ı niyāz
eyler bu gūne kelām söyler ki ey kendü mevzūn u (11) zībā olan maḥbūblarınüñ
ḥarīfleri ve muḳarrebleri inşā(f) mıdır (12) ki ben 'ālem-i hicrānda ve vādi-yi firāḳda
kendü ḳanumdan pür ḳadeḥler nūş (13) iderem **pes** cümleye ve 'ayn-ı cem'a ḥıṭāb
iderken ve 'arz-ı ḥacāt (14) idüp ḥālın söylerken bu cümleden bir ḥāşşa-yı nazārı olan
bir maḥbūb-ı (15) [377b] mu'ayyene iltifāb idüp söyler ve cümleñüñ nefis-i vāḥid
hükmünde (1) olmasını ve mertebe-yi vaḥdetde ittiḥād itmesini iş'ār ider ve dirler ki
(2)

(1566) Meşnevî

Yek sabūhı nūş kun beryād-ı men

Ger nemīḥvāḥi ki bi'dhī dād-ı men (3)

Ey benim maḥbūbım bir ḳadeḥ vişāl ü müşāhededen nūş eyle benüm yāduma (4) eger
isterseñ ki viresün benüm naşīb ü dādımı

Beyt

Çü bāḥabīb nişīnī vü (5) bāde peymāyī

Beyād dār ḥarīfān-ı bād-peymārā¹¹⁵

¹¹⁵ "Yār ile birlikte oturup bāde içtiğin zaman, badeperest olan diğerk kişileri hatırına getir."

(1567) *Meşnevî*

Yâ beyâd-ı in fütâde-y (6) hâk-bîz

Çünkü hordî cür'âî berhâk rîz

Veyâhud bu hâk bîz (7) olan üftâdenüñ yâdına **ya'nî** bu 'âlem-i süflîde ve cismâniyyetde (8) kalan dildâdenüñ adına **çünkü** sâķî-yi haķîkatden şarâb-ı tahûrî (9) nûş idesün *ve li'l-arzî minkâ* si 'l-kirâmi naşîbun¹¹⁶ fehvâsınca (10) anuñ cür'asın hâk üzre dök

(1568) *Meşnevî*

Ey 'aceb an 'ahd u (11) an sevgend kû

Va'dehâ-yı an leb-i çün kând kû

Ey 'aceb ol ve ol (12) yemîn kanı ol kând gibi şîrîn lebüñ va'deleri kanı

(1569) *Meşnevî*

Ger firâķ-ı (13) bende ezbed-bendegist

Çün tu bâbed bed kunî pes farķ çist (14)

Eger bendenüñ firâķı bed bendeligden olan kabâhatinden ise **çünkü** (15) [378a] sen bed bed eylersin **pes** Hudâvend-i bendenüñ ortasında farķ nedür (1) Hâzret-i Mevlânânuñ de'b-i şerîfleri Meşnevînüñ ekşer-i maħallinde (2) budur ki mazhar-ı Hudâ olan veliyy-i kâmile hıtab iderken mazhar-ı zâhirüñ (3) mertebe-yi eħadiyyetde bir olduğına işâret içün mazhardan zâhire (4) ve mütecellîleden mütecellîye iltifât iderler ve aña münâsib söz söylerler (5) **nitekim** bu maħalde dahı böyledür ol Cenâb-ı maħbûb haķîkate buyurduķları (6) ebyât-ı şerîfedendür ki buyururlar

(1570) *Meşnevî*

Ey bedî ki tû kunî derħaşm u ceng (7)

Bâtarabter ezsemâ' u bang-ı çeng

Ey maħbûb-ı haķîķî ol bedligi (8) ve cefâyı ki sen hışm u cengde idersen semâ'dan ve bāng-i (9) çengden şevķ u tarabter degildür

(1571) *Meşnevî*

Ey cefâ-yı tû zidevlet hûbter (10)

¹¹⁶ "Cömertlerin kâsesinden toprak için bir nasip vardır."

V'intikām-ı tū zican maḥbūbter

Ey cānān senüñ cevri ü cefāñ devletden (11) ḥūbterdür ve senüñ intikāmuñ cān u ḥayātdan maḥbūbterdür (12)

(1572) Meşnevî

Nār-ı tū ĩnest nūret çun buved

Mātem in tā ḥod ki sūret (13) çun buved

Ey dilber-i ḥaḳīkī senüñ nāruñ budur ki 'uṣṣāk zevk u (14) şafālarından aña yanmağa cān virürler yā senüñ nūruñ nice ola (15) [378b] senüñ mātemüñ budur yāḥud senüñ sūruñ nice ola

(1573) Meşnevî

Ān ḥalāvēthā (1) ki dāred cevri-i tū

V'enleṭāfet kes neyābed ḡavr-ı tū

Ḥalāvet ü leṭāfetlerden (2) ki senüñ cevriñ tutar ta'biri mümkin degüldür ve leṭāfet ü (3) melāḥatden ki kimse senüñ ḡavriñ bulmaz ya'nī senüñ leṭā(fet) ü melāḥatuñ (4) bir mertebeyi pāyāndur ki kimse anuñ ḥadd u ḡāyetine irmez

(1574) Meşnevî (5)

Nālem ü tersem ki ü bāver kuned

V'ezkerem in cevriā kemter kuned

Nāle (6) eylerem ve ḥavf iderem ki ol maḥbūb-ı ḥaḳīkī benüm nālemi taşdıḳ (7) ide ve kemāl-i kereminden ziyāde merḥametinden ol cevri kemter eyleye (8)

(1575) Meşnevî

'Āşıḳam berḳahr u berluṭfeş becid

Bu'l-'aceb men 'āşıḳ-ı in her du zıd (9)

Ben ol maḥbūbuñ luṭfına ve ḳahrına ciddile 'āşıḳam ziyāde 'acebdür ki (10) ben bu her iki zıdduñ 'āşıḳıyam

(1576) Meşnevî

Vallāh er z'in ḥār derbostan (11) şevem

Hemçü bülbul z'in sebeb nālan şevem

Vallāh eger bu hārdan bostān (12) cānibine gidem **ya'ni** bu hār-ı belādan firār idüp bostān-ı rāhat (13) ve gülistān-ı refāhiyyet cānibine seyr idem bülbül gibi bu sebebdan nālān (14) oluram ve ol hār-ı belādan firār idüp gülistān cānibine geldüğimden (15) [379a] ötüri feryād iderem

(1577) *Meşnevi*

İn 'aceb bülbül ki bü'gşāyed dehān (1)

Tā hored ü hārrā bāgülistān

Bu 'ucb bülbüldür ki ağzını açar (2) hattā o bülbül hārı gülistānla yiye **ya'ni** belā vü cefāyı şafā vü rāhat (3) gibi qabül eyleye

(1578) *Meşnevi*

İn çi bülbül in neheng-i āteşist (4)

Cümle nāhoşhā zi'ışk-ı ü rā h'aşist

Neheng-i deryāyı (5) muhîtte olur bağa şeklinde bir 'azîm cānverdür ki andan (6) büyük cānver olmaz imiş gemileri yudar imiş **'acāyib-i** (7) maḥlūkātta yazmışlar ki bir 'ālim kimse Hind gemisine girüp giderken (8) deryanuñ ortasında bir tağa rāst gelürler ehl-i keştî (9) dirler ki bunda ḥod tağ yokdur bu ne ḥikmetdür diyüp gemiden (10) taşraya çıkarlar ol tağuñ üzerinde āteş yakup yemek (11) bişürürler zamāndan soñra ol tağ harekete gelüp deryā içre (12) girüp gider gā'ib olur ehl-i keştiden bilenler dirler ki (13) buña neheng dirler biḥamdillāh ağzı tarafında bulunmaduk yoḥsa cümlemizi (14) yudardı ve niçe biñ keştî de olsa bir loḳma iderdi didiler (15) [379b] **pes** Ḥazret-i Mevlānā 'āşık-ı Ḥaḳ olanları nehenge teşbih idüp buyururlar (1) **bu ne bülbüldür ya'ni** bülbül degüldür **belki** bu 'āşık āteşe mensüb nehengdür (2) cümle-yi nāhoşlar anuñ 'aşkından hoşluḳdadur ve zevḳ ü dilkeş (3) likler içredür **'āşıkān-ı** Ḥaḳ ve **müştākān-ı** cemāl-i muṭlaḳ **kullu şey'in mine'l-ḥabibi** (4) **ḥabibun**¹¹⁷ muḳtezāsınca maḥbüb-ı ḥaḳīḳiden luṭf u ḳahr ve tiryāk u (5) zehr her ne gelürse qabül iderler ve hoş görürler ni'met ü (6) miḥnet muḳābelesinde nice şükrlar iderlerse niḳmet ü miḥnet (7) zamānın daḥı 'ayn-ı sefā vü rāhat bilürler şükürler iderler (8) belāyı ve lācefāyı şafā bilürler **nitekim** İbnü'l Fāriz ḥazretleri buyururlar (9)

¹¹⁷ "Sevgilinin diyarından gelen her şey sevgilidir, sevilir."

Beyt

Ve kullu ezen fi'l-ḥubbi izā bedā

*Ca'altu lehu şükri mekāne şekiyyete*¹¹⁸ (10)

ve **Bā(ye)zīd** Ḥazretleri daḥı bu maḥalle münāsib buyurmuşlar ki **ḳazā**-yı **Ḥudāya** (11) rızā ol mertebededür ki **eger** beni dūzaḥda mü'ebbed eylese benüm (12) şükürüm cennetde muḥalled olandan yine ziyāde olurdu (13) aşl ehl-i velā ḳatında belā-yı Mevlādan gāfil olmaḳdur **pes** (14) 'uşşāḳ-ı İlāhīnūñ bu maḥalle münāsib sözleri çoḳdur hemān 'aşıḳ oldur (15) [380a] ki kendü irādet ü iḳtizāsın terk ide ve dostuñ rızā (1) vü murādına ise kendüye murād eyleye **tā** 'aşıḳ-ı küll mertebesin bula (2)

(1579) Meşnevī

'Āşık-ı küll est ḥod küll est ü

'Āşık-ı ḥıṣ est ü (3) 'ışık-ı ḥıṣ-cū

Bu **būlbül**-i bāḡ-ı vaḥdet **ve bu** 'andelīb-i gülzār-ı ḥaḳīḳat (4) 'aşıḳ-ı külldür küll den murād müsemellāh olan mertebe-yi ulūhiyyetdür (5) ki cemī'-i esmā vü şıfātla muttaşıfadur ve 'aşıḳ-ı küll oldur ki Ḥazret-i (6) Cenāb-ı 'İzzete esmā-yı laṭıfıyyesi cihetinden nice 'aşıḳ ise esmā-yı (7) ḳahriyyesi tarafından daḥı eyle 'aşıḳ ola **meşelā** muṭī'i nice severse (8) mānī'i daḥı eyle seve ve mu'izz ü bāsiṭa nice iverse müzill ü ḳabız (9) cānibine daḥı eyle ive cemīl ü laṭif olmasını ne gūne ārzü (10) iderse Ḳahhār u Müntaḳım olduḡı zamānda daḥı eyle ārzü ide (11) ve bu gūne esmā-yı celāliyye ḥazṣ ide **ve'l-ḥāşıl** ma'şūḳ her ne (12) şıfatla tecellī iderse ve her ne ḥāleti ki mürīd olursa 'aşıḳuñ (13) daḥı murādı ol ola **pes** bu mertebeye varan 'aşıḳ bi'l-küllıyye kendiden (14) ḳurtulur **ve men ḥarece 'anı'l-kulli ba'de'l-kulli**¹¹⁹ kelāminuñ ḥasebince küll den (15) [380b] geḫen küll olur ve ḫalīfe müstaḥlefūñ 'aynı olur didikleri mertebe'i (1) bulur **zīrā** ba'de'l-maḥv şaḥve geldikden şoñra üşniyyet ü muḡāyeret bulunmaz (2)

Beyit

Ve ḳad rufī'at tā'u'l-ḫıṭābi beynenā

¹¹⁸ "Ortaya çıktığında sevgideki bütün eziyetler sendendir. Şikâyet yerine sana teşekkür ettim."

¹¹⁹ "Her şeyden sonra her şeyden ayrılan kimse"

Ve fîref'ihâ 'anfırkati'l-farkî rif'atî¹²⁰ (3)

Şîfât-ı ecniha-yı tıyûr-ı 'uķûl-ı İlâhî¹²¹ Bu beyân-ı şerîf Allâha mensûb (4) olan 'uķûl tıyûrınınûn kanadlarınınûn şîfatıdır 'uķûluñ (5) beş mertebesi vardır **evvel** mertebesi rûh-ı hassâsıdır (6) ol nesneyi ki havâss-ı hamseyi zâhire îrâd ider bu rûh anı (7) telaķķî vü kabûl ider ve bu rûh rûh-ı hayvânîninûn aşıldır (8) ve bu rûh şabînün dahı vücûdında vardır **ikinci** mertebesi rûh-ı (9) ziyâyîdür ki havâss-ı hamsenün îrâd itdiği şeyleri hıfz (10) ider vakt-i hâcetde rûh anı 'aķla 'arz ider ki anuñ (11) mertebesi bâlâterdür şabînün vücûdında bidâyet-i neşv ü nemâda (12) bu rûh yokdur **zîrâ** gördüğü şeyi derhâl ferâmûş ider (13) **üçüncü** mertebesi rûh-ı 'aķldır ki hiss ü hayâlden hâric olan (14) me'ânîyi idrâk ider ma'ârif-i zarûriyye-yi külliye gibi ki bu hâlet (15) [381a] behâyimde ve şıbyânda yokdur **dördüncü** mertebesi rûh-ı fikrîdür (1) ki envâ'-ı te'lîfâtla 'ulûm-ı 'aķliyyeyi aķz ider ve **kezâlik** ma'lûmâtı (2) mâbeynine derc ider ki anuñla ebvâb-ı ma'ârif ü 'ulûmuñ istiftâhına (3) kâdir olur 'ulemânuñ 'aķlı gibi **ve bu** merâtib-i erba'ada olan 'uķûle (4) 'uķûl-i beşerî dirler **beşinci** mertebesi şol rûh-ı kudsîdür ki (5) enbiyâya maķşûşdur ve evliyâdan ba'zılara dahı maķşûş olur ve bu (6) rûh-ı kudsîden envâr-ı ğaybî ve esrâr-ı lâraybî mütecellî olur 'uķûl-ı (7) İlâhî bu mertebede olan rûhlardan 'ibâretdür ve bu 'uķûl-ı İlâhî (8) 'âlem-i me'ânîde ve merâtib-i İlâhîde pervâz eylediği cihetden (9) tıyûra mümâşildür ve bu 'uķûluñ cenâhları kuvvet-i 'ilmiyye ve kuvvet-i 'ameliyyedür (10) ve şevķ ü muķabbet ve velâyet ü kerâmet ve bunlar emşâli olan (11) şîfatlar aña ecniha gibidür ki bu güne şîfât-ı 'aliyye ile evc-i ma'nâda pervâz (12) iderler

(1580) Meşnevî

Kışsa-yı tûfî-yi can z'in san buved

Kû kesî k'û maķrem-i murġan buved (13)

Cân tûfîsinün kışşası bu üslûbdan olur **ya'nî** tûfî maķbûs-i (14) kafes olduğı gibi ârzû-yı pervâz itdiği gibi cân tûfîsi dahı (15) [381b] ten kafesinde maķbûs olmışdur ki o tenden ģalâşa ârzû eyler ve 'âlem-i (1) ervâh-ı seyrini ister kanı bir kimse ki o

¹²⁰ "Onun durumu bir iken aramızdaki hitâb tâ'sı kalktı. Farkın firkatinin kalkmasıyla yükseldim."

¹²¹ "İlâhî akıl kuşlarının kanatlarının sıfatı"

murğların maḥremi ola **ya'nî** kanı (2) bir t̄alib ü 'aşık ki t̄uyūr-ı İlāhî olan enbiyā vü evliyānuñ maḥremi (3) ola ve anların rāzını idrāk eylemege taḥṣīl-i isti'dād kıla (4)

(1581) Meşnevî

Kū yekî murğ-ı za'îf-y bîgünāh

V'enderūn-ı ū Süleyman bāsipāh (5)

Ḳanı bir günāhsız ziyāde zebūn murğ ve anuñ derūnında Süleymān (6) 'askeriyle ola **ya'nî** Süleymān-ı ḥaḳīkat ki Ḥazret-i Ḥaḳdur cemî' cünūdıyla (7) anda ola ve anuñ vüs'at-ı bātını bir mertebede ola ki cemî' eşyāyı (8) ihāta kıla **muḥaṣṣal** şūretā aşgar ma'nen 'ālem-i ekber ola

(1582) Meşnevî

Çün (9) *bināled zār bîşükr ü gile*

Ufted ender heft gerdūn gulgule

Ol (10) murğ-ı zebūn şükrüz ve şikāyetsiz çünki zārılık ile nāle eyleye (11) anuñ nālesi sebebiyle heft gerdūna gulgule düşer **ya'nî** evliyā-yı Ḥudādan (12) şūretā naḥīf ü zebūn niçe kimseler vardır ki şükr ü şikāyet (13) tarīkıyla degül **belki** kemāl-i şevḳ u muḥabbetlerinden āh u nāleler eyleselerdi (14) āsmān ḥalḳına anların āh u nālesinden velvele vü zelzele (15) [382a] düşerdi dimek olur

(1583) Meşnevî

Her demeş şad nāme şad peyk ezḤudā (1)

Yā Rabî (z)'ü şaşt lebbeyk ezḤudā

Ḥazret-i Allāhdan aña her demde (2) yüz nāme yüz peyk irişür **ya'nî** niçe fuyūzāt-ı İlāhî ve niçe esrār-ı (3) Rabbānî cānib-i Ḥaḳdan anuñ cānibine gelür ol kimseden bir yā Rabb (4) dimek ve Ḥazret-i Allāhdan altmış kere lebbeyk dimek vardır (5) **murād** taḥdīd degil tekşīrdür Ḥazret-i Allāhdan bendeye lebbeyk dimek (6) *ecebtuke icābeten ba'de icābetin*¹²² dimek ma'nāsın mutaẓammın olur

(1584) Meşnevî (7)

Zellet-i ū bîh ziṭā'at hāy-i ḥalḳ

Pîş-i küfreş cümle imanḥā ḥalḳ (8)

¹²² "İcâbetten sonra başka bir icâbet aldım"

Anuñ zilleti ğayrılarıñ tã‘atından Allāhu Te‘ālā katında yegdür anuñ (9) küfri katında cümle İmānlar köhnedür anuñ haṭā ve zilleti ḥalkuñ haṭā (10) ve zilleti gibi degüldür **nitekim** müctehid-i fi‘d-dīn haṭā eylese şevāb yazılır (11) ve tã‘at u İmāndan murād erbāb-ı taḳlīdūñ ḳalīl olan İmān u (12) tã‘atıdır ma‘lūmdur ki müctehidūñ haṭāsı muḳallidūñ tã‘at u (13) İmānından evlādur **ve anuñ** küfrinden murād küfrūñ luğat ma‘nāsı (14) olduĝı üzre setrdür **ya‘nī** ol ‘āşık kendinūñ tã‘at u İmānını (15) [382b] ve Ḥazret-i Allāh ile olan esrār u ḳurbetini ‘uyūn-ı nāsdan setr eylemesi katında (1) muḳallid olanlarıñ İmānları ḥalk ve bī‘tibārdur dimek olur Ḥazret-i (2) Cüneydūñ *keferetun fidīnillāhi ve’l-kufri vācībun leddā*¹²³ dimesi ve Ḥazret-i Şeyḥ (3) Şiblīnūñ *tūbā limen māte flküfrihi femē māte flküfrihi femā veye’l-Firdevsi*¹²⁴ (4) dimesi setr-i esrār-ı rubūbiyyet ma‘nāsı murād olur

(1585) *Meşnevī*

Her demī ūrā (5) yekī mi‘rāc-ı ḥāş

Berser-i tāceş nihed şad tāt-ı ḥāş

Her bir demde ol (6) ‘āşık-ı şādık için bir ḥāş mi‘rāc vardır ki müşāhede-yi zāt-ı (7) İlāhiden anuñ tācınıñ başı üzre Ḥazret-i Allāh niçe tāt-ı ḥāş ḳor (8) **tācdan murād** ‘uluvv-ı şāndur bunda **ya‘nī** Ḥazret-i Allāh anuñ rif‘ati (9) üzre niçe ḥāş rif‘atler iḥsān ider **veyāḥud** tācdan murād edeb-i (10) İlāhīdür ki *edeb tācist eznūr-ı İlāhī binih berser bür ve her cā ki ḥvāhi*¹²⁵ (11) buyurmuşlardur **pes** bu taḳdīr üzre anuñ edebi üzre Ḥazret-i (12) Bārī kendinūñ nūrından niçe tāclar ḳor anuñ başı üzre dimek (13) olur

(1586) *Meşnevī*

Şūreteş berḥāk u can berlāmekān

Lāmekāni fevḳ-ı vehm-i (14) sālīkān

Ol ‘āşık-ı şādıkuñ şūret ü cesedi ḥāk üzredür (15) [383a] ve anuñ cānı lāmekāndur bir lāmekān ki sālīkleriñ vehminūñ fevḳindedür (1) ki sālīkleriñ ḳuvve-yi vāhimeleri anı tefekkür u tasavvur idemezler

(1587) *Meşnevī* (2)

¹²³ "Allāh'ın dinini inkār edenler kâfirlerdir ve küfür onların üzerinedir."

¹²⁴ "Küfrü üzere ölen kimseye yazıklar olsun, çünkü küfrü üzere ölen kimse Firdevs Cennetinden mahrum kalır."

¹²⁵ "Edeb tacı, İlāhî nurdan bir taçtır. Tacı başına koy, nereye istersen götür."

Lāmekānī nī ki derfehm āyedet

Her demī dervey hayālī zāyedet

Saňa didüğüm (3) lāmekān ol lāmekān degüldür ki senüñ vehm ü fehmüne gele her bir demde (4) ol lāmekānda saňa bir hayāl toğa ve bir endişe hāşıl ola

(1588) Meşnevī (5)

Bel mekān ü lāmekan derhük-m-i ü

Hemçü derhük-m-i beheştī çār cü

Belki mekān u (6) lāmekān ol lāmekānuñ hükminde cennetüñ dört ırmağı behiştilerüñ (7) **ya‘nī** cennete mensüb olan ehl-i cennetüñ hükminde olduğu gibi (8) **nitekim** hadīş ile şābitdür ki ehl-i cennet cennetüñ ırmaqlarını keyfe (9) māyeşā’ istedikleri cānibe revān iderler ve cennetüñ enhār-ı erba‘ası (10) anlaruñ hük-m ü taşarrufında ola **kezālik** mekān u lāmekān mekān-ı (11) haķīķinüñ hük-m ü taşarrufındadır

(1589) Meşnevī

Şerh-i in kütēh kun ü ruh z’in bitāb (12)

Dem mezen vallāhu a‘lem bi’ş-şavāb

Bu tuyūr-ı ‘uķūl-ı İlāhīnüñ şerhini (13) kışa eyle ve bundan yüz çevir ve bundan söz söyleme ve cümlesinden (14) Hāzret-i Allāh şavāba a‘lemrekdür

(1590) Meşnevī

Bāz mīgerdīm mā ey dūstān (15) [383b]

Sūy-ı murğ u tācīr-i Hindūstān

Tuyūr-ı ‘uķūl-ı İlāhī beyānından ve anlaruñ (1) merātib ü esrārını şerh eylemeden ey dostlar biz girü rucū‘ idelüm (2) murğ u tācīr ü Hindūstān cānibine gidelüm **ya‘nī** bunlaruñ kışşasın (3) beyān eylemege şurū‘ kılalum

(1591) Meşnevī

Merd-i bāzergan pezīruft in peyām (4)

K’ū resāned sūy-ı cins ezvey selām

Merd-i bāzergān tūṭisinden (5) bu haberi kabül eyledi ki o bāzergān anuñ Hindūstānda kendinüñ (6) cinsi olan olan tūṭilere selām irişdüre

Diden-i h'vāce tūṭiyan-ı Hindūstānrā (7) derdeşt ve peygām resāniden-i ez(ān) tūṭī¹²⁶

(1592) Meşnevî

Çünkü tā aḳşā-yı (8) Hindustan resīd

Derbeyāban tūṭī-yi çendīn bedīd

Çünkü bāzergān (9) Hindūstānuñ tā aḳşā vü gāyātına irişdi beyābānda bir kaç (10) tūṭīler gördi

(1593) Meşnevî

Merkeb istānīd u pes āvāz dād

An (11) peyām u ān emānet bāz dād

Bāzergān ol arada merkebini turgurdu (12) ya'nī at başını çekdi soñra āvāz virdi veyāḥud ziyāde āvāz virdi (13) ol selāmı ve ol emāneti anlara irişdürdi

(1594) Meşnevî

Tūṭiyī z'ān tūṭiyan (14) lerzīd bes

Ū fütād ü murd u bü'gsisteş nefes

Ol tūṭīlerden (15) [384a] bir tūṭī çok ditredi veyāḥud ol tūṭīlerden bir tūṭī pes ditredi (1) soñra düşdi ve öldi ve anuñ nefesi kesildi

(1595) Meşnevî

Şud peşīman h'vāce (2) ezguft-i ḥaber

Guft refitem derhelāk-ı cānever

H'vāce ḥaberūñ dimesinden (3) peşīmān oldı ve ol tūṭīnūñ peyāmın anlara dimesinden nedāmet (4) itdi ve bāzergān kendü kendüye didi ki bir cānverūñ helākine gitdüm (5) ve anuñ mevtine sebep oldum diyü peşīmān oldu

(1596) Meşnevî

İn meger ḥvişest (6) bāan tūṭiyek

İn meger du cism būd u rūḥ yek

¹²⁶ "Tacirin Hindistan tutilerini sahrada görmesi ve o tutiden haber vermesi"

Bāzergān anı (7) mürde oldı kıyās idüp didi ki ol bizüm kafesimüzde olan tūṭıcıge (8) bu tūṭı meger ki ana hışımdur varise bu ikisi şüretā bir cism idi (9) ve ma‘nen bir rūḥ idi

(1597) Meşnevî

În çirā kerdem çirā dādem peyām

Sūḥtem (10) bîçārerā z’in guft-i ḥām

Bu kārı ne için eyledüm ve ol tūṭıden (11) bunlara ne için haber virdüm ḥayfā ki bîçāre tūṭıyi bu ḥām sözden yaḳdum (12) **pes** bu münāsebetile zebāndan ḥāşıl olan zararūñ ve ziyānuñ beyānına (13) şurū‘ idüp buyururlar

(1598) Meşnevî

În zeban çün seng ü hem âteşveşest (14)

V’ançı bi’ched ezzeban çün âteşest

Bu zebān filmeşel seng gibidür (15) [384b] ve hem āhen gibidür ve ol nesne ki zebāndan zāhir olur âteş gibidür (1)

(1599) Meşnevî

Seng ü āhenrā mezen berhem güzāf

Geh zirūy-ı naḳl u gāh ezrūy-ı lāf (2)

Pes ey kā’il seng ü āheni güzāfen biri birine urma gāh naḳl yüzinden (3) ve gāh lāf yüzinden **ya’nı** bîtefekkür ü tedebbür bir kimseye ger naḳl yüzinden (4) ve ger lāf u güzāf kelāma dem urma ve bîma’nā söz söyleme

(1600) Meşnevî (5)

Z’an ki tāriket ü her sū penbezār

Dermiyān-ı penbe çun bâşed şerār

Zirā ki (6) bu ‘ālem-i ṭabī‘at karanlıkdur ve her cānib filmeşel penbe gibidür penbe zār (7) içre şerāre vü âteş nice olur fikr eyle **ya’nı** ma‘lūmdur ki penbeye âteş (8) düşse nice yanarsa ve anuñ sebebiyle niçe eşyā iḥrāk olursa (9) kelām-ı fitneengîz daḥı nîrān-ı ḥarb-ı fesādı eylece işti‘āl eyler

(1601) Meşnevî (10)

Zālim an ḳavmı ki çeşman düḥtend

Z'an suḥanḥā 'ālemīrā sūhtend

Zālimdür (11) ol bir ḳavm ki gözlerini dikdiler **ya'nī** iğmaḫ-ı 'ayn idüp ol sözlerden (12) 'ālemi ve 'ālem ehlini yaḳdılar

(1602) Meṣnevī

'Ālemīrā yek suḥan vīran kuned (13)

Rūbehān-ı mürderā şīran kuned

Bir kelām-ı fitneengīz 'ālemi vīrān u ḫarāb (14) eyler mürde dilküleri arslanlar eyler **ya'nī** erbāb-ı meker ü ḫīleden olan (15) [385a] kimseler mürde meşābesinde meskenetde iken o söz anları şīrlar (1) gibi ḡaḫabnāk eyler

(1603) Meṣnevī

Cānhā deraşl-ı ḫod 'īsī-demend

Yek zaman (2) zaḫmend ü gāhī merhemend

Cānlaruñ cümlesi daḫı 'ālem-i ṭabī'ata gelmezden (3) evvel ve elvās-ı beşeriyeye ile mülevveş olmazdan muḳaddem kendü aşlında (4) 'īsā demlerdür ve her birinüñ mürde iḫyā eylemek şānlarındandır (5) **ammā** beşeriyete geldükde bir zamān zaḫmlardur ve gāhī mürhemlerdür **ya'nī** her bār (6) ki beşeriyet ve muḳteżā-yı ṭabī'at ḡalebe ideydi anlaruñ nefsi (7) biri birine zaḫm urur ve her bā(r) ki aşlında olan ḫāşiyet-i cān (8) zuhūra gele ol zamānda merhem olurlar ve ḫayāt virürler **mışra'-ı evvel** (9) 'ālem-i ervāḫda olduklarına göredür ve **mışra'-ı şānī** 'ālem-i beşeriyete (10) geldüklerine göredür **pes** cemī' cānlaruñ ḫayātbaḫş olmasına ve dem-i (11) 'īsā gibi mürdeler iḫyā kılmāsına mānī' olan beşeriyet ḫicābları ve ṭabī'at (12) perdeleridür

(1604) Meṣnevī

Ger ḫicāb ezcānhā berḫāstī

Guft-i her cānī (13) *Mesīḫāsāstī*

Farażā eger cānlardan beşeriyet perdeleri ref' (14) olaydı ve ednās-ı ṭabī'iyeden rūḫlar pāk ü muḳaddes olaydı (15) [385b] her bir cānuñ sözi Ḥaḫret-i 'īsānuñ sözi gibi olaydı ve mürdeleri iḫyā (1) kılaydı

(1605) Meṣnevī

Ger suḥan ḫvāhī ki ḡüyī çün şeker

Şabr kun ezhırş u k'în helvā (2) mehvār

Ey mütekellim olan kimse eger şeker gibi lezîz ü şîrîn söz söylemek (3) isterseñ ve Hâzret-i 'İsâ gibi niçe mürde dilleri ihyâ eylemek isterseñ (4) hırşdan ve tama'dan şabr eyle tâ şeker gibi söz söyleyesin ve anuñ ile (5) niçe mürde dilleri ihyâ idesin dimekdür

(1606) Meşnevî

Şabr bâşed müştehâ-yı zîrekân (6)

Hest helvâ ârzü-yı küdekân

Zîreklerüñ ve 'âkıllaruñ müştehâsı (7) şabr olur **ammâ** küdekânüñ ki ârzü vü iştihâsı helvâdur

(1607) Meşnevî (8)

Her ki şabr âverd gerdun berreved

Her ki helvâ ħord vâ pester reved (9)

Ey 'âkıll her şol kimse ki şabr getürdi ve kendüyi şâbirler mertebesine yitürdi (10) gerdün üzre gider bir mertebe-yi 'âlî pervâz olur ki anuñ rûhı (11) âsmân-ı berîn üzre seyr ider her şol kimse ki helvâ yidi girü pester gider (12) ħulâşa oldur ki her şol kimse ki şabr u kanâ'ati kendüye pîşe itdi (13) mertebesi 'âlî olup bir mertebeye irişür ki ma'nen âsmân rütbet (14) ve keyvân rif'at olup anuñ rûhı eflâk üzre seyr ider (15) [386a] ammâ şol kimse ki ancak nefsinüñ müştehâsını ihtiyâr ider müdebbir (1) olur ve ħayvâniyyetde qalır ve rûhâniyyetden mahrûm olur (2) **pes** bunda bir su'âl lâzım gelür ki su'âl budur enbiyâ vü evliyâ (3) ħod yirler ve iċerler ve beşeriyetlerinüñ ħükümünü virürler **pes** biz daĥı (4) anlara iċtidâ idüp yisek ve nefsimüzüñ müştehâsını virsek (5) câ'iz olmaz mı Hâzret-i Şeyh-i 'Attâruñ bu qavl-i şerîfle cevâb (6) virüp buyururlar

Tefsîr-i qavl-i Ferîdu'd-dîn 'Attâr ħuddüs-Allâh'us-sirruhe'l-'azîz¹²⁷ (7)

Beyt

Tu şâhib-i nefsi ey gâfil miyân-ı ħâk ħun mîĥor

¹²⁷ "Feridüddin Attar'ın (k.s) sözünün tefsiri"

Ki şāhib-dil (8) eger zehrī ħored ān engübīn bāşed¹²⁸

Ehl-i nefis olanlara ħiṭāben buyururlar (9) ma‘nā-yı şerīfi oldur ki ey gāfil sen şāhib-i nefssin ḥāk ortasında (10) kan yi **ya‘nī** ħıdmet ü riyāzet cānibine gidüp ḥāk içre (11) ciger kanını yi ki saña nāfi‘ olan budur ki zīrā eger şāhib-i dil zehr yiye (12) aña ziyān olmaz **belki** ‘asel-i muşaffā olur

(1608) Meşnevī

Şāhib-i dilrā nedāred (13) ān ziyān

Ger ħored ū zehr-i kātīlā ‘iyān

Şāhib-i dile ol zehrden (14) ziyān u elem olmaz eger ol şāhib-i dil āşikārā zehr-i kātīli yiye (15) [386b]

(1609) Meşnevī

Z’an ki şıḥḥat yaft ezperhīz rest

Ṭālib-i miskin miyān-ı teb-derest (1)

Zīrā şāhib-i dil emrāz-ı rūḥāniyyeden kurtulup şıḥḥat-ı ma‘nevī bulup (2) perhīzden ḥalāş oldu **ammā** ṭālib-i miskin henüz teb ortasındadır (3) **ya‘nī** emrāz-ı nefsanıyye içredür **pes** aña perhīz eylemek lāzımdur

(1610) Meşnevī (4)

Guft Peyğam-ber ki ey ṭālib-cerī

Han mekun bāhiç maṭlūbī merī

Ḥazret-i (5) Nebiyy-i Mükerrerrem ‘aleyhisselām didi ki ey cerī vü dilīr olan ṭālib zinhār bir maṭlūbla (6) ceng ü cidāl ü nizā‘ eyleme **ya‘nī** ey ṭālib mertebesinde olan mübtedī (7) murād mertebesine nā‘il olan kāmiller ile ‘inād u muḥālefet eyleme ki senüñ (8) ḥālūñ anlaruñ ḥāline beñzemez

(1611) Meşnevī

Gertu Nemrūdīst āteş dermerev (9)

Reft ḫvāhī evvel İbrāhīm şev

Sende Nemrūdlık vardur āteş içre (10) gitme eger āteş içre gitmek ister evvel İbrāhīm ol **ya‘nī** ey Nemrūd (11) şıfatıyla muttaşif olan ehl-i nefis bu ekl ü şürb ve bu ḥazẓ-ı

¹²⁸ "Ey gafıl, sen nefis sahibisin, toprak arasında kan iç. Çünkü gönül sahibi zehir yese de ona bal olur."

nefs âteş (12) gibidür o cânibe gitme ve ol nârı iştiğâl itme ve **illâ** eger gitmek isterseñ (13) evvelen İbrâhîm şıfatıyla muttaşif ol **andan** soñra ol cânibe giderseñ (14) git saña ziyân kılmaya ve seni helâk mertebesine irgürmeye

(1612) *Meşnevî* (15) [387a]

Çün neyî sabbâh u nî deryâiyî

Dermeyefken h'îş ezğod-râiyî (1)

Ey ehl-i nefis **çünkim** sebbâh ü şinâver degülsin deryâya mensûb (2) olan ehl-i deryâ dağı degülsin sefâhet ü hodore'yiligünden (3) kendiñi deryâya bırakma ki garķ olursun **ya'nî** bu hazz-ı nefsanî (4) ve bu müştehiyât-ı cismânî fi'l-meşel deryâ gibidür 'ulemâ-yı 'âmilîn ve (5) evliyâ-yı kâmilîn bu deryâda sabbâhlardur ve ehl-i deryâ gibi gâvvâşlardur (6) bunlar huzûz-ı nefsanîyyeye ve riyâsete dâhil olsalar kendüleri (7) andan halâş idüp necât bulmağa kâdirlerdür

(1613) *Meşnevî*

U z'âteş verd-i aḥmer (8) *âvered*

Ezzebanhâ sūd-ı berser âvered

Ol maḥbubîyyet mertebesinde (9) olan ve sibâ(h)at¹²⁹ 'ilmini bilen deryânuñ dibinden gevher (10) getirür **veyâḥud** âteşden kırmızı gül getirür ol ziyânlardan (11) fâ'ide-yi fazla getirür **berser** bunda fazla ma'nâsınadır

(1614) *Meşnevî* (12)

Kâmilî ger ḥâk gîred zer şeved

Nâķış er zer burd ḥâkister şeved (13)

Bir kâmil eger farzâ türâbı tutsa zer olur **ammâ** nâķış olan (14) kimse eger zer iltse ḥâkister olur **ya'nî** kâmil olan kimse bir ḥâķîr (15) [387b] şey'i tutsa anı zer gibi 'azîzu'l-vücüd eyler ammâ nâķış bir 'azîzu'l-vücüd (1) olan şey'i aḥz itse anı ḥâķîr ü bîma'nâ ider dimek olur

(1615) *Meşnevî* (2)

Çün ḳabûl-ı Ḥaḳ buved an merd-i rast

Dest-i ü der kârhâ dest-i Ḥudast (3)

¹²⁹ Kelime müellif ya da müstensih tarafından sehven hatalı yazıldığı değerlendirilerek metin bağlamındaki anlama uygun olarak düzeltilmiştir.

Çünkü ol merd-i rāst Hāzret-i Hūdānuñ maḳbūli ola cemī'-i kārlarda (4) anuñ eli Hāzret-i Hūdānuñ elidür **ya'ni** andan her ne şādır (5) olursa Hāzret-i Hūdādan şādır olur ve ol kāmīl Hāzret-i (6) Allāh ālet meşābesinde olur

(1616) Meşnevī

Dest-i nāķış dest-i (7) şeytānest u dīv

Z'an ki ender dām-ı teklīfest u rīv (8)

Nāķışuñ eli şeytānuñ ve dīvüñ elidür **zīrā** ol nāķış (9) şeytānuñ teklīf ü hīle vü mekri tuzağındadır

(1617) Meşnevī

Cehl āyed (10) pīş-i ū dāniş şeved

Cehl şud 'ilmī ki dernāķış reved

Ol (11) kāmīlūñ ḳatına cehl gelür 'ilm olur **ammā** cehl oldı şol bir 'ilm ki (12) nāķışa gider **zīrā** muḳtezā-yı 'ilm üzre 'amel eylemege ḳādir olmaz (13) ve ol 'ilmüñ ḳadrini daḫı bilmez

(1618) Meşnevī

Her ki gīred 'illetī 'illet şeved (14)

Küfr gīred kāmīlī millet şeved

'İllete mensūb olan marīz her neyi (15) [388a] tutarsa 'illet olur **zīrā** mizāc-ı fāsid olunca her neyise fāsid (1) eyler **ammā** bir kāmīl küfr tutsa millet olur **zīrā** aña bil'küfri 'an (2) 'ilmin tutar şer'an ve 'aḳlen anı tutmaḳ vācib olduḡı hīnde (3) tutar **pes** anuñ ol hīnde küfr tutması millet olur (4)

(1619) Meşnevī

Ey mirī kerde piyāde bāsüvār

Ser neḫ'āhī burd eknun (5) pāydār

Ey süvār ile mirī vü 'inād eylemiş piyāde şimdi başuñı (6) ildemezsın ayak tut **piyādeden murād** mübtedī vü nāķış (7) olan kimsedür **süvārdan murād** kāmīl olan kimsedür **ya'ni** sen (8) kāmīl olan kimseler ile berāberlik eylemiş nāķış başıñı tut (9) **ya'ni** sen başıñı ḳurtarmaḡa ḳādir degülsin anuñ ile berāberlik (10) eylemeden pāyüñi tut girü dimek olur

Ta'zīm-i kerdēn-i Sāhīrān (11) Mūsārā 'aleyhisselām ki çi fermāyī evvel tū endāzī
'asayā mā Mūsā 'aleyhisselām (12) fermūd ki evvel şumā beyned ezīd¹³⁰

(1620) Meşnevī

Sāhīran der'ahd-ı Fir'avn-ı (13) la'īn

Çün mirī kerdend bāMūsā bekīn

Sāhīrlər Fir'avn-ı la'īnūñ (14) zamānında **çünkim** kīn ile Hāzret-i Mūsāya mirī vü
'inād eylediler (15) [388b] sāhīrlər Hāzret-i Mūsāyı mu'azzez ü mükerrrem tıtdılar
lākin sāhīrlər (1) ol hīnde Hāzret-i Mūsāyı muqaddem tıtdılar

(1621) Meşnevī

Zan ki guftendeş (2)ki fermān ān-ı tust

Ger hemī ḥ'āhī 'aşā tu'fken nuḥust (3)

Sāhīrlər Hāzret-i Mūsāya didiler cihān senūñ içündür eger isterseñ (4) 'aşāyı evvel sen
bırak **nitekim** bu āyet-i kerīme ile bu ma'nāları (5) beyāñ buyururlar **kālū eyā Mūsā**
immā en ve immā en nekūne (6) evvele **men elḳā**¹³¹ sāhīrlərūñ **yā Mūsā immā en tulḳī**
'aşāke diyü (7) Mūsāyı taqdīm eylemeleri ta'zīm ü terkīm ma'nāsın ifāde ider (8) **ve**
ammā en nekūne evvele men elḳā dimeleri fermān senūñdür dimegi (9) iş'ār ider

(1622) Meşnevī

Guft nī evvel şumā ey sāhīrān

Efkenīd an (10)mekrhārā dermiyān

Hāzret-i Mūsā 'aleyhisselām anlara didi ki evvel siz ilḳā (11) idüñ mekrlerüñizi ortaya
bırakuñuz **nitekim** Hāzret-i Mūsānuñ anlara (12) ilḳā idüñ dimesinden ḥikāye
buyururlar**ḳāle lehum Mūsā mā entum** (13) **mulḳūn**¹³²

(1623) Meşnevī

İn ḳader ta'zīm dīn şanrā ḥarīd

K'ez mirī an (14) dest ü pāhāşan burīd

¹³⁰ "Sihirbazlar, Hz. Musa (a.s) sordu: 'Ne emredersin, asayı önce sen mi atarsın ya Musa?'
Bu, onu yüceltti. Hz. Musa (a.s): 'Hayır, önce siz.' dedi."

¹³¹ Sihirbazlar, "Ey Musa önce sen mi atarsın, yoksa biz mi atalım?" (Taha, 65)

¹³² "Musa onlara, atacağınızı atın, dedi." (Yunus, 80)

Bu kadar ta'zīm ve Hāzret-i Mūsāyı bu kadar (15) [389a] (taḳdīm)¹³³ eylediklerinden ötürü anlar dīnī şatun aldı **ya'nī** anların İmānına (1) sebep oldu Hāzret-i Mūsāyla lecc ü 'inād eyledikleri cihetden (2) elleri ve ayakları bürīde oldu **ya'nī** kāmīl olan Hāzret-i Mūsāya (3) sāhīrlere ta'zīm ü tekrīm eylemeleri dīnlerine sebep oldu ve maḳbūl-ı (4) Hāḳ oldılar ve mirī vü 'inād eyledikleri cihetden tenlerine zaḥm (5) irişdi **nitekim** buyururlar

(1624) Meşnevī

Sāhīran çün ḥaḳḳ-ı ü bi'snāhtend (6)

Dest ü pā dercürm-i ü derbāhtend

Sāhīrlar çünkim Hāzret-i Mūsānuñ (7) ḳadrini añladılar ve anuñ 'ızam-ı şānına 'ārīf oldılar ol itdikleri (8) 'inād u cedelüñ cürmine dest ü pāların oynatdılar **tā kim** dest ü (9) pālarının muḥabbet-i Mūsā üzre ḳaṭ' olunması muḳaddemā itdikleri (10) küstāhlığa kefāret ola **pes** yine Şeyḫ-i 'Aṭṭār Hāzretlerinin ḳavl-i (11) şerīfinüñ delālet itdiği me'ānīnün beyānına şurū' idüp (12) buyururlar

(1625) Meşnevī

Lukma vü nüktest kāmīlā ḥelāl

Tū nei kāmīl meḥor mībāş (13) *lāl*

Ey nāḳış olan ehl-i nefis loḳma yimek ve nükte dimek kāmīle (14) ḥelāldür **zīrā** kāmīl olan kimse her ne ḳadar loḳma yise nūr-ı Hāḳ olur (15) [389b] ve ṭā'at ü 'ibādetle taḳvīyet virür ve her ne mertebe nikāt u esrār (1) söylese anuñ 'uhdesinden gelür ve anı şer'a tevḫīḳ ider (2) **amma** sen kāmīl degülsin yime lāl ol ve ḥāmūş ol **zīrā** (3) sen loḳma yiseñ sende ḡaflet ü keşāfet ziyāde olur (4) ve hevā-yı nefsuñ ḳuvvet bulur **eger** tevḫīdāmız nükte söyleseñ (5) ve esrār-ı İlāhiyyeden bildigüñ ḳadar naḳl eyleseñ tevḫīḳe (6) ḳādir olamazsın ve anı şer' muḳteżāsı üzre teḡayyür idemezsin (7) nice kimselerüñ fesād 'aḳīdesine sebep olursın (8) lāzım geldi ki yimeden perhīz idesin ve ḥāmūş olasın (9) ve ehl-i kemāle niçe zamān ḥıdmet idesin **tā** sen daḫı kemāl mertebesin (10) bulasın andan soñra loḳma yimek ve nükte dimek saña ḥelāl olur (11)

¹³³ Bu kelime reddādede (rābīta, murākīb, müşāhide) yer alırken ilgili varakın satır başında müellif ya da müstensih tarafından sehven unutulmuştur. Metin bağlamındaki anlamın tamamlanması için metne eklenmiştir.

(1626) *Meşnevî*

Çüntu gūşî ü zeban nî cins-i tû

Gūşhārā Hāk bufermūd (12) *enşitū*

Çünkü sen gūş olmak mertebesindesin ve ol (13) kāmīl lisān mertebesindedür taʿbīr ü nuṭḡ şāhibidür ol senüñ (14) cinsüñ degildür **zīrā** ki Hāzret-i Allāh gūş mertebesinde (15) [390a] olanlara **enşitū** diyü diñlemege emr eyledi kemā ḳālellāhu Teʿālā **ve izā** (1) **ḳurīʿe'l-Ḳurʿānu festemiʿū lehu ve enşitū leʿallekum turḥamūn**¹³⁴ buyurdu (2)

(1627) *Meşnevî*

Kūdek evvel çün bizāyed şīr-nūş

Müddetī ḥāmuş buved ü cümle (3) *gūş*

Meşelā kūdek evvel **çünkim** toġa şīrnūş toġar bir niçe (4) müddet ol kūdek ḥāmuş olur cümle gūş olduġı hālde (5)

(1628) *Meşnevî*

Müddetī mibāyedeş leb düñten

Ezsuḥan tā ü suḥan āmuñten (6)

Evvel kūdek söz söylemeden bir niçe zamān lebini dügmek gerek **tā** ol (7) kūdek söz söylemeklige ḳādir ola

(1629) *Meşnevî*

V'er nedāred gūş tī tī (8) *mīkuned*

H'īştenrā ging-i ġitī mīkuned

Ve eger ol gūş tıtmaya tī tī (9) ider **yaʿnī** bīmaʿnā vü bīhūde söyler ol tıfl kendüsin iki (10) cihānuñ dilsizi eyler **pes** kūdek mertebesinde olan mübtedīye (11) lāzımdur ki **ḥayru'l-ebeveyn** olan şeyḫ ü ʿazīzinüñ niçe zamān kelāmına ḳulaḳ (12) tıtmak gerek ve andan ḥüsn-i taʿbīri ve esrār-ı tarīḳat söylemegi (13) istimāʿ ide **tā** baʿdehu kendü daḫı şāhib-i nuṭḡ olup ḥüsn-i taʿbīr eylemege (14) ḳādir ola **eger** taʿallüm eylemege tenezzül eylemezse tī tī diyenler gibi elfāz-ı (15) [390b] mühmeleden ġayrı söz söylemeden ve bīhūde vü bīmaʿnā kelām naḳl (1) eylemeden ḥālī olmaz **muḥaşşal** hemān cihān ehlinüñ dilsizi eylemiş (2) olur bu maʿnā aşlında istimāʿa istiʿd(ā)dı ve

¹³⁴ "Kuran okunduġu zaman susup dinleyin ki, rahmete eresiniz." (A'raf, 204)

ķābiliyyeti (3) olup ve **lākin** istimā' itmeyüp ķābiliyyeti zāyī' iden kimselere (4) göredür ve ol kimseler ki aşlında gūş itmege ķābiliyyet (5) tutmazlar bu beyt ile anlara dahı işāret idüp buyururlar

(1630) *Meşnevī* (6)

Kerr-i ašlī keş nebūd āgāz-ı gūş

Lāl bāşed key kuned dernuṭṭ cūş (7)

Aşlī olan şağır ki aña ibtidādan gūş olmadı **ya'nī** anadan (8) şağır toğdı ol kimse dilsiz olur nuṭṭa kaçan cūş (9) ider **ya'nī** ebedī söze ķādir olmaz **kezālik** ezelde (10) sem'-i bāṭını olmayan kimseler dahı guftār-ı meşāyihā nā'il olamaz (11) ve anlaruñ sözünden bilemez

(1631) *Meşnevī*

Z'an ki evvel sem' bāyed nuṭṭrā (12)

Sūy-ı mantıķ ezreh-i sem' ender ā

Zirā ki nuṭṭ u guftāra (13) evvel gūş u istimā' gerekdür söz cānibine ey ṭālib sem' (14) yolından gel

(1632) *Meşnevī*

Ve'dhulu'l-ebyāte minebvābihā

Ve'tlubu'l-ağrāza (15) [391a] *fesbābihā*

Ya'nī evvelā nuṭṭa ve ḥüsn-i ta'bīre istimā' lāzımdur mantıķ u (1) ta'bīr cānibine sem' yolundan içerü gel ki nuṭṭuñ ķapısı sem'dür (2) ki dimişlerdür siz ebyāta ebvābdan dāḥil oluñ ve ağrāz u (3) murādātı esbābından ṭaleb eyleñ nīkūkārılık buyūta ebvābından (4) dāḥil olmaḥdur ve bedkārılık zuhūrından berī gelmekdür **ķālellāhu** (5) *leyse'l-birru bi en te'tu'l-buyūte minzuhūrihā ve lākinne'l-birre meni'tteķā ve'tu'l-buyūte* (6) *minebvābihā ve't-teķullāhe le'allekum tufliḥūn*¹³⁵ **ya'nī** nīkūkārılık (7) degüldür ki zāhrından gelesiz ve **lākin** iyilik şol iylikdür ki Ḥāzret-i (8) Ḥudānuñ ḥarām itdigi şeyden perhīz idesiz buyūta ķapularından (9) berü gelüñ ey mü'minler ve

¹³⁵ "Evlere arkadan girmeniz hayırlı değildir. Hayırlı olan Allāh'a karşı müttaki olmak ve çekinmektir. Evlere kapılarından giriniz. Allāh'tan korkup çekinin, bu sayede kurtuluşa ermeniz umulur." (Bakara, 189)

Hazret-i Allāhdan ittiķā eyleñ size emr (10) eylediđi ĥuķūķda ‘azāb-ı ‘iķābdan necāt ricā eyledigiñüz ĥâlde (11)

(1633) Meşnevi

Nuķ k’an mevķūf-ı rāh-ı sem‘ nist

Cüz ki nuķ-ı Ĥālķ-ı bītam‘ nist (12)

Ol nuķ ki sem‘ yolına mevķūf degüldür **ya‘nī** sem‘ tarīķıyla (13) ĥāķıl olmaz tama‘sız olan ĥālķuñ nuķından ĥayrı degüldür

(1634) Meşnevi (14)

Mübdī‘est ü tābi‘-i ustād nī

Müsned-i cümle verā isnād nī (15)

[391b] Ol Allāh nuķķı ve her şey’i mübdī‘dür ol ol cümleñüñ **ya‘nī** yokdan (1) var idicidir ustāda vü irşāda tābi‘ degüldür ve ol cümleñüñ (2) müsnedidir anuñ ĥayrıya isnādı yokdur **ya‘nī** cemī‘-i eşyānuñ (3) müstenidi oldur **ammā** anuñ bir şey’e istinād u i‘timādı yokdur (4)

(1635) Meşnevi

Bāķiyan hem derķıref hem dermaķāl

Tābi‘-i ustād u muķtāc-ı miķāl (5)

Ammā bāķiler **ya‘nī** sā’ir ĥalk-ı cihān hem ĥırfetlerde ve hem ķıl ü ķāl ü (6) maķālde elbette üstāda tābi‘ ve miķāle muķtācdur üstādsız (7) bir ĥırfetiñ edāsına ve bir maķālüñ ma‘nāsına ķādir olamaz (8)

(1636) Meşnevi

Z’in suķan ger nistī bīģāneyī

Delķ u eķķī ĥır dervīrāneyī (9)

Pes tālīb ü mübtediye evvelā sūkūt u istimā‘ ve ta‘allüm-i kelām-ı şeyķ (10) lāzım olduğını beyān eyledükden şöñra tarīķ-ı Ĥaķda aña daķı ne lāzım (11) idigini beyān buyururlar ey tālīb-i rızā-yı İlāķi bu sözden eđer bīģāne degül (12) iseñ **ya‘nī** bu kelāma maķrem ü āķinā iseñ bir vīrānede ĥırķa (13) dik ve gözyaşı dök **ya‘nī** eđer bu sözleri ĥüş itdüñ (14) ve ķabül ķıldıñ ise bundan şöñra saña lāzım olan (15) [392a] oldur ki dünyāyı terk idüp gözyaşıñ akıdasın bidāyet-i (1) sülūkda olanlara şart budur

bunda bir ma'nā daḥı cāyızdır ki **ger** (2) ḥarf-i şart olmayup şağır ma'nāsına ola bu **taḳdīr** üzre (3) ma'nā **ey** t̄alib bu sözden şağır degülse **ammā** bīgānesin (4) gerekdür ki bir vīrānede delḳ ü eşk tutasın **tā** mahrem ü āşinā (5) olasın ve 'itāb u 'iḳab-ı Hāḳdan ḳurtulasın

(1637) *Meşnevī*

Z'an ki Ādem (6) *z'an 'itāb ezeşk rest*

Eşk-i ter bâşed dem-i tevbe-perest (7)

Zīrā ki Ḥāzret-i Ādem 'aleyhisselām ol 'itābdan gözyaşından ḳurtuldu (8) tevbeperest olan kimsenüñ nefsi ziyāde gözyaşıyla olur (9) **ya'nī** zunūbdan tevbeye mülāzemet iden kimsenüñ ağızından çıkan (10) kelāmı ziyāde gözyaşına muḳārin olmaḳ gerekdür **yohsa** mücerred bīsirişk-i (11) dīde ve bīsūziş-i sīne şebt ü ric'at-ı ḳavline (12) i'tibār yokdur demek olur

(1638) *Meşnevī*

Behr-i girye āmed Ādem berzemīn (13)

Tā buved giryān u nālān u ḥazīn

Ādem 'aleyhisselām yir üzre giryeden ötüri (14) geldi **tā** kim zemīnde giryān u nālān u ḥazīn ola **pes** Ādemzāde olana (15) [392b] daḥı bu ḥālet lāzım olmaḳ gerekdür

(1639) *Meşnevī*

Ādem ezFırdevs u ezbālā-yı heft (1)

Pāy-māçān ezberāy-ı 'uzr reft

Ḥāzret-i Ādem 'aleyhisselām Fırdevs-i a'lādan (2) ve fevḳ-ı seb'a-yı semādan 'özrden ötüri pāymāçāna (3) gitdi **ya'nī** şaff-ı ni'āle itdigi ḥaṭānuñ 'özrini dilemeden ötüri (4) pāy-ı māçāna tenezzül itdi ve gitdi **pāy-ı māçān** aşlında ayak (5) dolaşdurmaḳ ve apul apul gitmek ma'nāsınadır soñra meşāyih-ı (6) 'Acem anı pabuc başmaḳ çıkaracaḳ yire ıtlāḳ eylediler ol (7) münāsebetle ki ekşer ol yirde ayak tolaşıcı olur ve pabucın giyen (8) kimse bir miḳdār ayağını tolaşdurur **pes** Meşnevī-yi Şerīfde (9) her ne yirde **pāy-ı māçān** zıkr olsa andan şaff-ı ni'āl murāddur (10) tarīḳ-ı Mevleviyyenüñ ve meşāyih-ı şūfiyyenüñ elāna de'bindendür (11) ki ḳaçan bir kimse bir cürm eylese anı **pāy-ı māçāna** geçirürler **tā** cürmine (12) i'tizār eyleye ve mürşid ü muḳtedāsından

günāhının ‘özrini (13) dileye meşāyih-i ‘izām bu edebi Hāzret-i Allāh Ādemi
‘aleyhisselām ‘ālem-i a‘lādan (14) mertebe-yi esfele itdigi haṭānuñ ‘özrini dilemeden
ötürü tenzīl (15) [393a] eyledüğinden aḥz itmışlerdür idrāk kūn

(1640) Meşnevī

Ger zipušt-i Ādemī ve ‘zşulb-ı ū (1)

Derṭaleb mībāş ve hem derṭulb-ı ū

Ey ṭālib-i Hāḡ olan (2) kimse sen daḡı eger ol Hāzret-i Ādemūñ şulb ü sīretinden iseñ
(3) **murād** eger evlād-ı Ādem iseñ hemişe ṭalebde ol ve hem anuñ bölüğünde (4) ol
şeyṭān gibi serkeş olma ve girye vü zārīden ferāḡat kılma (5) ḡayr-ı ḡalef olana
lāzımdur ki ceddinūñ eşerine gide ve anuñ ‘amel ü (6) ṭarīkını iḡtiyār ide **ṭulp** bölük
ma‘nāsınadır

(1641) Meşnevī

Z’āteş-i (7) dil v’āb-ı dīde nuḡl sāz

Būstān ezebr u ḡurşīdest bāz (8)

Göñül āteşinden ve gözyaşından nuḡl düz **zīrā** bostān-ı ebr u āftābdan (9) ḡüşādedür
ve tāzedür

(1642) Meşnevī

Tū çı dānī zevḡ-ı āb-ı dīdegān

‘Āşık-ı (10) nānī tu çün nādīdegān

Sen gözler yaşınuñ zevḡını ne bilürsin (11) **belki** sen görmemişler gibi ‘āşık-ı nānsın

(1643) Meşnevī

Ger tu ĩn enban zinān ḡālī kunī (12)

Pür zıgevherhā-yı iclālī kunī

Eger sen bu derūnuñ enbānını nāndan ḡālī (13) idesin enbān-ı derūnuñı iclāle mensūb
olandur ve gevherlerden pür eylersin (14)

(1644) Meşnevī

Ṭıfl-ı cān ezşīr-i şeyṭān bāz kun

Ba‘d ezāneş bāmelek enbāz kun (15)

[393b] Ey sâlik-i rāh-ı Hâk cānuñ tıflını şeytān sūdinden men‘ eyle (1) **sîret-i** şeytāndan murād ğidā-yı cismāniyyedür andan soñra ol cānı (2) melā’ikeye şerîk eyle **ya‘nî** melā’ikenüñ ğidāsına ve nūrāniyyetine anı (3) enbāz eyle anlaruñ zevk alduğı yirden senüñ dağı cānuñ zevk ala (4)

(1645) Meşnevî

Tā tu tārîk ü melûl u tîreyî

Dan ki bādîv-i la‘în hem-şîreyî (5)

Ey tâlib mādām ki keşîf ü tārîk ü melûlsın ve şıfat-ı nefsanıyye (6) ile bulanıksın bil ki şeytān ile hemşîresin **zîrā** şeytānuñ (7) zevk alduğı yirden sen dağı lezzet bulmuşsın

(1646) Meşnevî

Lukmayî k’û nûr (8) efzûd u kemāl

An buved āverde ezkesb-i helāl

Bir loğma ki nûr u kemāl (9) ziyāde itdi ve ol loğmayı ākil olan kimsenüñ derünü münnevver olup (10) mertebe-yi kemāle müteveccih oldu ki helāl kesbden getirülmüş loğma oldur **ya‘nî** (11) loğma-yı helālüñ elbette şanı oldur ki nûr u kemāl ziyāde ider

(1647) Meşnevî (12)

Revğanî k’āyed çerāğ-ı mā kuşed

Āb h’vāneş çün çerāğîrā kuşed

Şol (13) bir revğan ki gele bizüm çerāğımızı söndüre sen ol revğana āb di (14) çünkü çerāğı söndüre **çünkü** bir revğanda revğanlık hāşıyyeti olmaya (15) [394a] ve çerāğa yardım itmeye ol āb tabî‘atlı olur **pes** aña revğan (1) dinmez **kezâlik** bir loğma ki çerāğ-ı kalbe ziyā virmeye **belki** nûr-ı derünü (2) ıtfā eyleye ol ta‘ām **egerçi** helāl mertebesinde ise de (3) aña haramdı **zîrā** hāşıyyet-i helāl anda bulunmamış olur (4)

(1648) Meşnevî

‘İlm ü hikmet zāyed ezluğma-y helāl

‘İşk u rikḳat āyed (5) ezluğma-y helāl

Helāl loğmadan ‘ilm ü hikmet toğar ve ‘aşk u rikḳat-i (6) kalb hāsıl olur helāl ğidādan helāl loğmanuñ şanı (7) budur

(1649) Meşnevî

Çün zilukma tū ḥased bīnī vū dām

Cehl ü ğaflet zāyed (8) anrā dan ḥarām

Çünkü ta‘ām u ğidādan sen ḥased göresin ve (9) kayd u dām göresin ya‘īn kendiñi bir şey’e mu‘ayyed görüp (10) rāh-ı Hāqdan vāmānde bulasın ve andan cehl ü ğaflet toĝa (11) anı sen ḥarām bil **zīrā** loĝma-yı ḥarāmuñ şanı budur velev kâne (12) fīşūreti’l-ḥelāl elbette loĝma-yı ḥelāl nūr-ı cān ve zevĝ-i revān (13) bitürür **ammā** ḥarām olan keşāfet ü ğaflet zuhūra getürür (14)

(1650) Meşnevī

Hîç gendum kārī vū cev berdihed

Dıdeyī esbī ki kürre-y ḥar dihed (15)

[394b] Meşelā buĝdāy ekersin hiç arpa ḥāşıl virür mi virmez **ya‘nī** buĝdāy ekerseñ (1) buĝdāy virür arpa ekerseñ arpa virür hiç görmiş misin (2) ki bir at kürre-yi ḥar vire **ya‘nī** vücūda getüre esb kürre-yi ḥar ve ḥar kürre-yi (3) esb virmek muḥāl-i ‘aqlıdur **keżālīk** loĝma-yı ḥelāl tā‘at u nūrāniyyet (4) ve ‘ilm ü ḥikmet ve bunlar emşālī ḥaşlet maḥşūllerin virür (5) ve ğidā-yı ḥarām zulmet u ğaflet bitürür **nitekim** arpadan buĝday (6) ve buĝdaydan arpa ḥāşıl olmaz atdan eşek ve eşekden (7) daḥı at toĝmaz

(1651) Meşnevī

Luĝma tuḥmest u bereş endiṣehā

Luĝma baḥr u gevhereş (8) endiṣehā

Fi’l-meşel loĝma toḥmdur ve anuñ ḥāşılı fıkrlerdür **ma‘nāda** loĝma (9) deryādur ve anuñ gevheri endiṣelerdür

(1652) Meşnevī

Zāyed ezluĝma-y ḥelāl (10) ender dehān

Meyl-i ḥıdmet ‘azm-ı reften an cihān

Ağızda ḥelāl (11) loĝmadan toĝar Hāzret-i Ḥudānūn ḥıdmetine meyl ü muḥabbet toĝar ve ol (12) cihāna gitmeklik toĝar

Bāz guften-i bāzergān bāṭūṭī ān çi ki dīd (13) ezṭūṭiyān-ı Hindustān¹³⁶

¹³⁶ "Tacirin tutisine, Hindistan tutilerinde gördüğü şeyi açıkça anlatması"

(1653) *Meşnevî*

Kerd bâzergan ticāretrā tamām (14)

Bāz āmed sūy-ı menzil dust-kān

Ol bâzergān ticāreti tamām eyledi (15) [395a] ve dostlaruñ murādı üzre nîkūhāl menzili cānibine geldi

(1654) *Meşnevî* (1)

Her gulāmīrā biyāverd armağān

Her kenīzekrā bebaḥşīd ū nişān (2)

Ol bâzergān va‘de eyledigi üzre her bir gulāmına armağān (3) getürdi her bir kenīzek ki o bâzergān nişān bağışladı (4) **ya‘nī** her birine iḥsān eyledi

(1655) *Meşnevî*

Guft ṭūṭī armağān-ı bende kū (5)

Ançı dīdī v’ançı guftī bāz gū

Ṭūṭī aña dīdi ki yā bendenūñ (6) armağānı ıkanı ol nesneyi ki gördūñ ve ol nesneyi ki işitdūñ (7) girü dīdi

(1656) *Meşnevî*

Guft nī men ḥod peşīmānem ezān

Dest-i ḥod (8) *ḥāyān u enguṣtan-gezān*

Bâzergān dīdi ki dimezem ben ḥod (9) andan peşīmānım kendü elümi çeyneyiciyem ve barmaqlarum ısıricıyam (10) böyle diyü ki

(1657) *Meşnevî*

Men çirā peygām-ı ḥāmī ezgüzāf

Burdem ezbdānişī (11) *vü eznişāf*

Ki ben ne için bir ḥām ḥaberi güzāfdan (12) iletdüm dānişsizlikdan ve ‘aqlsızlıktan **nişāf** (13) **bunda** sefāhet ü ‘aqlsuzlığa dirler

(1658) *Meşnevî*

Guft ey ḥ‘āce (14) *peşīmānī ziçist*

Çist an k’in ḥaşm u ḡamrā muḫtażist (15)

[395b] Tūṭī bāzergāna didi ki ey ḥvāce peşimānlık nedendür ol nedür ki (1) bu ḥışm u ğazabı muktezidür

(1659) *Meşnevî*

Guft guftem an şikāyethā-yı tū (2)

Bāgurūh-ı tūṭiyan hem-tā-yı tū

Bāzergān tūṭiye didi ki senūñ (3) baña sipāriş itdigūñ ol şikāyetleri Hindūstānda (4) saña müşābih olan tūṭiler gürūhına didüm

(1660) *Meşnevî*

An yekī (5) *tūṭī ziderdet būy burd*

Zehreeş bi'drīd ü lerzīd ü bümurd (6)

Ol bir tūṭī senūñ derdinden rāyiḥa iletđi ve senūñ (7) murāduñı idrāk itđi ve anuñ öđi çāk oldı (8) düşđi ve öldi

(1661) *Meşnevî*

Men peşimān geştem in guften çī būd (9)

Līk çün guftem peşimānī çī sūd

Ben peşimān oldum bu ḥaberi (10) demek ne idi **ya'nī** bu sözi anlara söylemek ne içün oldı (11) diyü peşimān oldum **lākin** çünkü didüm peşimānlık ne fā'ide (12) **pes** bu münāsebetle ḥıfz-ı lisāna tenbīh idüp buyururlar

(1662) *Meşnevî* (13)

Nükteyī k'an cest nāgeh ezzebān

Hemçü tīrī dan ki cest ü ezkemān (14)

Bir nükte nāgāh zebāndan şıçradı anı bir tīr gibi bil ki kemāndan şıçradı (15) [396a] **ya'nī** ağızdan çıkan söz yaydan çıkan ok gibidür

(1663) *Meşnevî* (1)

Vā negerded ezreh an tīr ey puser

Bend bāyed kerd seylīrā ziser (2)

Ey oğul ol tīr yolından girü dönmez bir seyl başından bend ü (3) sedd eylemek gerekdür

(1664) *Meşnevî*

Çün guzeşt ezser cihānīrā girift (4)

Ger cihān vīrān şuden buved şigift

Çünkü seyl başdan geçdi (5) **ya'ni** ibtidādan başından bend olmadı cihānı tutdı eger cihānı (6) vīrān u ħarāb iderse ‘aceb degüldür seylden murād kelimāt-ı (7) insāniyyedür anuñ bendi cenān u dehānda iken mümkindür **çünkü** (8) ħıfz-ı lisāna kâdir olmayasın ve anı başdan bend itmeyesin (9) **pes** başdan tecāvüz itdükden şöñra cihānı tutsa ve (10) ehl-i cihānı ol kelām-ı fitneengiz vīrān u ħarāb eylese ‘aceb (11) olmaz ki çok sözler vardır cihānuñ ħarāb olmasına sebep (12) olmışdur

(1665) Meşnevī

Fi'lrā derğayb eşerhā zād nist

V'an (13) mevālīdeş beḥūkm-i ḥalq nist

İnsāndan şudür iden (14) fi'l ü kavlı ki ḥayr u şerr her ne ise ‘ālem-i ḡaybda eşerleri (15) [396b] zādenīdür **ya'ni** toğmaqlık muḡarrerdür ve fi'lüñ mevālīdi ki ‘ālem-i (1) ḡaybda toğar ḥalquñ ḥükminde degüldür

(1666) Meşnevī

Bişerikī cümle maḥlūk-ı (2) Ḥudast

An mevālīd erçi nisbetşan bemast

Ol mevālīd ü (3) āşār cümle Ḥazret-i Ḥudānuñ maḥlūkıdır **ya'ni** anı icād itmesinde kimsenüñ (4) şirketi yokdur **belki** Ḥazret-i Ḥudā-yı müte‘āl ol āşār u cezāyı ḥalq u (5) icād ider **egerçi** ol mevālīdüñ nisbet ü izāfeti yine bizedür (6) **zīrā** aşl-ı fi'l bizden şudür eyledi **pes** fi'lden toğan daḥı (7) bizüm olur **kemā kâle ‘aleyhisselām en-nāsu mecziiyyüne bia'mālihim inne ḥayran faḥīran** (8) **ve inne şerren feşerren**¹³⁷

(1667) Meşnevī

Zeyd perrānīd tīrī sūy-ı ‘Amr

‘Amrrā (9) bi'grift tīreş hemçü nemr

Aşl-ı fi'l kimseden zühür eyledükde anuñ (10) āşarı daḥı aña mensüb olduğına bu mes'eleyi temşil ṭarīkıyla irād (11) idüp buyururlar

(1668) Meşnevī

¹³⁷ "İnsanlar amelleriyle karşılık görürler. Eğer hayır ise hayır ve şer ise şerdir."

Müddetî sālî hemîzâyîd derd

Derdhārā (12) āferîned Hāk ne merd

Meşelâ Zeyd bir tîri pertâb eylese ‘Amr cānibine (13) ittifāk ol oğ ‘Amrî tıtdı kaplan gibi **nimre** kılan ma’nāsınadır (14) ve bir sene miqdārı anuñ tîrinüñ yarasından ‘Amruñ vücūdında (15) [397a] derdler toğdı ol derdleri ‘Amruñ vücūdında Hāk yaratdı Zeyd (1) degül

(1669) Meşnevî

Zeyd-i rāmî an dem er murd ezvecel

Derdhā mîzāyed ancā (2) tā eccl

Gör ki Zeyd-i rāmî ol tîri atduğı dem olsa havfından (3) derdler ve hatarlar toğar ‘Amruñ vücūdında ol tîrüñ zaḥmından (4) tā ‘Amruñ eccl vaktine deg ol tîr zaḥmınıñ mevālîdinden **çünkü** (5) ‘Amr bir sene soñra ölse Zeyde sen evvel sebeb olduğından ötürî (6) kattaldür ki ‘Amr anuñ zaḥmınıñ sebebiyle öldi

(1670) Meşnevî (7)

An veca’hārā bedū mensüb dār

Gerçi hest an cümle şun‘-ı Kirdgār (8)

Ve ol veca’lar ki ‘Amruñ vücūdında hāşıl oldı Zeyd aña evvel (9) bādî olduğî cihetden Zeyde mensüb tıtt **egerçi** ol (10) cümle derd u ālām şun‘-ı Kirdgār ve İcād-ı Hāzret-i Perverdigārdur (11) Zeydüñ anda zerrece medḥalı yokdur

(1671) Meşnevî

Hemçünin kışt ü dem ü (12) dām u cimā‘

An mevālîdest Hākṛā müsteṭā‘

Hem bunculayın (13) ekin ü nefes ve dām u şaşt ve dām u cimā‘ ve sā’ir-i (14) a‘māl u aḥvāl ol mevālîd ki bunlardan tevellüd eyler Hākka muṭî‘dür (15) [397b] **meşelâ** ikinci ancak ilkā-yı toḥm eyler anı bitürmek ve dāne şekline getürmek (1) ve kemāle yitürmek anuñ şun‘ıdur ekincinüñ anda medḥalı yokdur **lâkin** yine (2) maḥşül aña mensübdür **eger** gendüm ve eger şa’ir ve eger penbe vü harîr her ne (3) ise kezâlik dem daḥı toḥm gibidür hem kaçan sen kelimāt-ı hidāyetsimātı (4) telaffuz eylesen maḥşülâtı yine saña ‘āyid olur ve şaşt u dām (5) daḥı böyledür evvel sen dāmı

ķurarsın her ne şayd olursa senüñdür (6) ve cimā‘ daķı böyledür sen evvel cimā‘ idersin ve ol nuţfeyi Ėazret-i (7) ‘İzzet muđķa vü ‘alaķa cenīn ider ba‘de’t-tevellüd her ne ise saña (8) mensüb olur **burada bir su‘āl**-i muķadder lāzım gelür ki ol su‘āl (9) budur **ķünkim** mevālīd ü āşār kār-ı şun‘-ı Perverdgār ile iyüden (10) iyü ve kemden kem tevellüd eylemekdür **yā** tebdīl-i ‘ādetullāh ķābil midür ki (11) bir ‘amelden ḥasene me‘mül iken seyyi’e ve seyyi’e tevaķķu‘ olunuriken (12) ḥasene tevellüd eyleye ve me‘mül olunan eşer **yā** mün‘adim **veyā** (13) mün‘akis ola bu ebyātla cevāb buyururlar

(1672) Meşnevī

Evliyārā hest ķudret (14) ezīlāh

Tīr-i ceste bāz ārendeş zirāh

Ya‘nī ni‘am ḥulefā-yı Ėudā olan (15) [398a] Evliyā’ullah iķün Ėazret-i Allāhdan evvel ķuvvet ü ķudret vardır (1) ki atılmış tīri yolından girü dönderürler

(1673) Meşnevī

Beste derhā-yı (2) mevālīd ezsebeb

Ėün peşīmān şud velī z’an dest-i Rabb (3)

Mevālīdün ķapularını veliyy-i Ėudā bağlamışdur sebebdan **ya‘nī** āşārı (4) sebebdan def‘ ider ķaţ‘ ider **ķünkim** veliyy-i Ėudā peşīmān u rencīde (5) oldı ol mevālīdün zūhūrından **ve lākin** bu mevālīdi dest-i (6) Rabbdan bağlar kendinün dest-i ķudretiyle degül **bu mışra‘da** iki vech (7) cāyızdür **bir vech** budur ki velī ḥarf-i istidrākden ve **līkin** (8) ma‘nāsına ola bu **taķdır** üzre bestenün ve peşīmān şüdün (9) zamīrleri evliyādan ‘alāsebīl-i-bedel her bir velīye ‘āyid olur (10) **nitekim** bu **taķdır** üzre ma‘nā virildi ve **bir vech** daķı velī evliyā-yı Ėudādan (11) ‘ale’l-ıtlāk bir kimse murād ola ve beste ve peşīmān şüdün (12) fā‘ili ola **pes** bu taķdır üzre **ma‘nā** ķünkim veliyy-i Ėudā mevālīd ü (13) āşaruñ zūhūrından rencīde oldı dest-i Rabbdan ve ķudret-i (14) Ėaķ cihetinden mevālīdün ķapularını esbāb tarafından bağlar ve (15) [398b] āşārı esbāb u ālātdan def‘ ider dimek olur ve nār muḥriķ (1) iken nārı iḥrāk eylemeden def‘ eyler **nitekim** Şeyḥ-i Ekber Ėazretleri ḥikāye iderler (2) ki ṭabī‘ī mezhebinde bir ḥakīm ile vaķt-i şitāda bir meclisde muķārenet (3) vāķı‘ oldı **ķulnā yā nāru kūnī berden ve**

*selāmen ‘alāİbrāhīm*¹³⁸ (4) āyeti tilāvet olunup münāsebetle kıışa-yı İbrāhīm ‘aleyhisselām zıkr olundu (5) ve nār aña berd ü selām kıılındı diyü hikāye olundu derhāl hākīm buna (6) inkār eyledi ve didi ki muhrık biṭṭab‘ ecsām-ı kâbiliyyeyi yaqmamak nice (7) mümkindür **pes** bu **āyetde** nārdan murād Nemrūduñ nār-ı ğāzabı (8) berd ü selām oldu dimekdür diyü mezheb-i bāṭıla zāhib olduĝda (9) ğayret-i Hāk zuhūra gelüp baña bir hālet müstevlī olup ortada (10) menkal ile āteş var idi Hāzret-i Cenāb-ı ‘İzzet nārı baña musahḥar (11) idüp aña didüm ki İmān getürür misin **eger** şu āteş seni yaqmazsa (12) didi ki belī **pes** ben anuñ elini götürüp ol āteşüñ içine (13) kıodum ve āteşi anuñ esbābınuñ üzerine dökdüm āteş (14) anı iḥrāk eylemedi **pes** ol hākīm imāna geldi

(1674) Meşnevī

Guŧte nāguŧte (15) [399a] *kuned ezfeṭṭ-i bāb*

Ki ezan ne sīḥ sūzed nī kebāb

Guŧte guŧterā (1) taḳdīri nedür ve **kunedüñ** fā‘ilī velīdür **taḳdīr-i** ma‘nā ol velīyy-i kāmıyāb (2) kendüye olan feṭṭ-i bābdan dinilmişi dinilmemiş eyler ol vech (3) üzre ki andan ne şiş yanar ne kebāb yenir **ya‘nī** kimseye (4) zulm u sitem eylemez **belki** ālet-i Hāḳdur ki ḳudret-i Hāk birle kemāl-i (5) ‘adālet ider dimekdür

(1675) Meşnevī

Ezheme dilhā ki an nūkte şinīd (6)

An suḥanrā kerd maḥv u nābedīd

Dükeli ḳalblerden ki ol velī (7) nūkātı işitdi dilerse ḳalblerden ol sūḥan ü kelimātı (8) maḥv u nābedīd¹³⁹ itdi **ya‘nī** bunlar muşarrıf-ı ḥavāṭır ve cevāsīs-i zamāyirdür (9) kemā ḳāle ‘aleyhisselām *itteḳū firāsete’l-mu‘minu feinnehu yenḳuru binūrillāhi* (10) *feinnehum cevāsīsī’l-ḳulūbi yedḥulüne ḳulūbe’n-nās ve* (11) *yuhricüne’l-ḥavāṭıra ve’l-*

¹³⁸ "Ey ateş, İbrahim’e karşı serin ve selametli ol, dedik." (Enbiya, 69)

¹³⁹ Yazmada müellifi tarafından kelime sonuna sehven bir "ra" harfinin fazla yazıldığı değerlendirilmiştir. Kelimenin metin bağlamında "nābedīd" olarak okunması uygun görülmüştür.

vesvāse feizā cālestumūhum fecālisūhum (12) *bişşıdkı ve'l-ihlāşı revāhe'l-mesellūm*
*ve'l-benihārı*¹⁴⁰ (13)

(1676) *Meşnevî*

Ger tu burhan bāyed u hüccet mihā

Bāz h'van mināyetin ev (14) *nunsihā*

Ey ulu eger hüccet ü bürhān gerek ise Hāzret-i (15) [399b] Qur'āndan *mināyetin ev nunsihā* āyetni girü oku Sūre-yi Bakārada olan (1) āyete işāretdür *mānensah mināyetin ev nunsihā*¹⁴¹ bu āyetünñ sebeb-i nüzūli (2) budur ki Yehūd u müşrikīn didiler ki Muḥammed aşḥābına emr itdigi (3) şey'i nehy eyler ve nehy itmiş iken yine emr eyler **pes** Hāḳdan (4) degüldür belki kendinünñ tilkā-yı nefsendendür didüklerinde bu āyet (5) nāzil oldı nesh lügatde bir şey'ünñ şūreti zāyil olup (6) bir āḥar şey'e tebdil olmaḳdur **nesh**-i āyetden murād hükmi nefy (7) olup bir ğayrı āyetünñ hükmi şābit olmaḳdur *mānensah*da **mā** (8) şartıyye-yi cāzime **ve ma** minbābi'l-if'āl unutturmak ve ḳalbden (9) bir şey'i izḥāb eylemege dirler **takdir**-i kelām her ḳanḳı āyeti ki āyetlerden (10) biz nesh iderüz ve **yāḥud** unutturavuz *ne'ti biḥayrin minha*¹⁴² ol (11) āyet-i mensūḥadan daḥı ḥayrlusın getürürüz *ev-mişlihā yāḥud* aña (12) mānend-i fāyidede ve şevābda bir āyet-i āḥir getürürüz *elem ta'lem* (13) *ennellāhe 'alākulli şey'in ḳadir*¹⁴³ bilmez misin yā Muḥammed bilürsin taḥḳıḳa (14) Hāzret-i Allāh cemī' şey'e ḳādir pādişāhdur **pes** bu āyetünñ bu maḥalle (15) [400a] tevfiḳı bu minvāl üzre olur ki ḳaçan enbiyā-yı 'izām ve evliyā-yı kirāmdan (1) bir kimse mertebe-yi ḳurb-ı ferāyize nā'il olduḳda ve evşāf-ı Hāḳḳıla muttaşif (2) olduḳda biiznillāh cemī' eşyāya mutaşarrıf olup hükmleri nāfiz ola (3) **pes** ḳulüb-ı ḥalka biiznillāh mutaşarrıf o(l)up şol kimselerden ki rāzī (4) olalar anuñ ḳalbinden efkār-ı fāsıde-yi nesh idüp yirine efkār-ı (5) ḥasene vü pesendide getüreler ve anlardan ki rāzī olmayalar efkār-ı (6) ḥaseneyi anlara insāb idüp efkār-ı ḥasise irād ideler zīrā Cenāb-ı Hāzret-i (7) Hāḳ Celle şānuhū āyet-i evvelde ensāyı

¹⁴⁰ Resûlullah (sav), "Müminin ferasetinden sakının. Çünkü o, Allāh'ın nuruyla bakar. Gerçekten de onlar, insanların kalplerine girebilecek kadar ihlâslıdır. Onlar vesvese ve hileleri reddedip mağlup ettikten sonra doğrulukla ve içtenlikle zaferin örneği ve çaba gösterenlerin sembolü olurlar."

¹⁴¹ "Bir ayeti nesh eder veya unutturursak..." (Bakara, 106)

¹⁴² "... ondan daha hayırlısını getiririz." (Bakara, 106)

¹⁴³ "... Bilmez misin şüphesiz Allāh'ın her şeye gücü yeter." (Bakara, 106)

kendü zāt-ı pākine isnād (8) eyledi ve bu āyet-i ātiyede ensāyı evliyāsına isnād eyledi (9) ki biiznillāh anlar daḥı tezkır ü ensāya ḳādirlerdür **nitekim** bu beyt-i şerīf (10) ile bu ma‘nāyı işbāt iderler

(1677) *Meşnevi*

Āyet-i ensevkumū zikrī buḥvān

Ḳudret-i nisyan nihādenşan bidān

Bu āyet **Süre**-yi Ḳad Efleḥdadur¹⁴⁴ (12) ibtidāsı budur ki *innehu kāne ferīḳun min‘ibādī* bu āyet Hazret-i (13) Bilālūn ve Şuheyb ve Selmānuñ ve aşḫāb-ı Resūlūn fıkrāsı (14) ḥaḳḳındadır *innehu* da zāmīr-i şān içündür **ya‘nī** taḥḳīḳa şān budur ki benüm (15) [400b] ‘ibādumdan bir ferīḳ ve zümre-yi sa‘ādet refīḳ vardır ki *yeḳülüne* anlar (1) dirler ki *rabbenā* ey bizüm rabbimüz *āmennā* biz senūn vaḥdāniyyetūne taşdıḳ (2) eyledik *fe’ḡfir lenā* sen bizi envār-ı zāt u sıfātuñ ile (3) setr eyle *ve’rḥamnā* ve bize merḥamet eyle *ve ente erḥamu’r-Rāḥimīn* (4) ḥāl bu ki sen merḥamet idicilerūn erḥamısın *fe’t-teḥazzumūhum* pes siz (5) anları ittiḥāz eylediñüz *suḥriyyen* maşhara ittiḥāz eylediñüz *hattā* (6) *ensevkum zikrī* ya‘nī size anlar unutturdılar benüm zikrūmi ehl-i tefsīr (7) bu ma‘nāyı ihtiyār eylemişler **ya‘nī** anlaruñ istihzāsına ol ḳadar (8) tevaḡḡul eylediñüz ki anlaruñ ḥāline taḳayyüd eylemeñüz benüm zikrūmi unutturdı (9) **ammā** ehl-i taḥḳīḳ *hemān* lafzından müstefād olan ma‘nāyı ihtiyār iderler (10) **ya‘nī** siz anları istihzā eylediñüz anlar da sizi benüm zikrūmi unutturdılar (11) **bu taḳdīr** üzre anlara biiznillāh taşarruf olmış olur (12) *ve kuntum minhum tedḥakūn* ḥāl bu ki ey kāfirler siz anlara güler oldıñuz (13) *innī cezeytumu’l-yevm* Hazret-i Cenāb-ı ‘İzzet rüz-ı kıyāmetde diye (14) ki taḥḳīḳa ben bunlara cezā virdüm envā‘-ı ni‘amı bu gün *bimā şaberū* sizūn (15)

¹⁴⁴ "Kullarımdan bir gurup vardır ki 'Ey rabbimiz sana inandık, bizi bağışla ve bize rahmet et. Sen rahmet edenlerin en merhametlisisin.' derler. Ama siz onları alaya aldınız. Sonunda size benim zikrimi unutturdular. Hâlbuki siz onlara güldünüz." (Mü'minun, 109-110)

3.2. ŞERH SÖZLÜĞÜ

Mesnevî-yi Ma'nevî'ye ait şerh sözlüğü hazırlanırken aşağıdaki hususlar göz önünde bulundurulmuştur:

Tezin "Şerh Sözlüğü" iki bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler "Kelime Anlamları Sözlüğü" ve "Murâd Sözlüğü" şeklinde adlandırılmıştır. Kelime Anlamları Sözlüğü, metinde yer alan ve kelimelerin sözlük anlamlarını içermektedir. Sözlüğün bu bölümünde cümle bağlamına uygun olarak kullanılabilecek tüm anlamlar sıralanmıştır. Zira anlamlar deryasının incelikleri, müellifin ve şarihin sırladığı incilere ne derecede isabet ettiği muğlaklığını her dem koruyacaktır. "Murâd Sözlüğü" ilk kez Ziya Avşar tarafından adlandırılmış ve ilk uygulaması da Mehmet Özdemir tarafından 2013 yılında *İsmâîl Rusûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmûatu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif) (IV. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük)* adlı doktora tezinde gerçekleştirilmiştir. Murâd Sözlüğü, şarihin metinde geçen kelimeyle alakalı kullandığı "bundan murâd şudur" ifadesinden hareketle metinde yer alan mecaz ve metaforların nasıl anlamlandırıldığını ve anlaşıldığını incelemek için düzenlenmiş bir sözlüktür.

Mesnevî-yi Ma'nevî'ye ait Kelime Anlamları Sözlüğü oluşturulurken Kaynakçada belirtilen sözlüklerde ve *Mesnevî'ye* yapılan diğer şerh ve sözlük çalışmalarında yer alan anlamlarla karşılaştırılmış, kelimenin kendi menşesinde yer almayan ancak şâir ya da şarih tarafından özel anlam yüklenerek verilen anlamları "murâd edilen anlam" olarak ayrıca belirtilmiştir.

Mesnevî ile ilgili önceki çalışmalar incelendiğinde şerh metinlerine yapılan kelime diziminde uygulama birliği ya da ortak yaklaşım görülmemektedir. Bu nedenle sözlük diziminde Latin alfabesi esas alınmıştır. Sözlük dizimi oluşturulurken transkripsiyon alfabesindeki farklılıklar dikkate alınmamıştır.

Bazı terkipler tasavvuf sahasının terminolojisinde yer aldığı için kelime grubu olarak değerlendirilmiş ve muhtelif anlamları yazılmıştır. Kelime gruplarını birbirine bağlayan Arapça, Farsça dil hususiyetlerine bağlı ekler alfabetik sıra içerisinde değerlendirilmiştir.

Bir kelimenin anlamı sözlükten tespit edilirken metinle doğrudan ya da dolaylı olarak anlam ilişkisi kurulamayan bazı kelimelerin manâları dâhil edilmemiştir. Öncelikli olarak *Mesnevî-yi Ma'nevî*'nin metin bağlamına sadık kalınmıştır.

Sözlük çalışmasında kelimelerin geçtiği varak ve satır numaraları verilmemiştir. Birden fazla varakta ve satırda yer alan kelimeler tek bir maddede sunulmuş, dizin çalışması yapılmamıştır.

Şerh metninde yer alan ve Arapça, Farsça ile Türkçedeki bazı kelimelerle karışma ihtimali görülen bazı fiil çekimleri çekimli şekliyle sözlük çalışmasına dâhil edilmiştir.

Sözlük çalışmasında kelimelerin Arapça, Farsça kökleri ve bu dillerdeki telaffuz hususiyetlerine göre değil, Türkçe telaffuz hususiyetine uygun ekleşmeleri yer almaktadır. *Mesnevî*'nin beyitlerinde yer alan bazı kelimeler ise Arapça ve Farsça çekimleri ile birlikte Türkçedeki uygun anlamlarıyla sözlüğe eklenmiştir.

3.2.1 Kelime Anlamları Sözlüğü

Ā/A/ ‘Ā/ ‘A

āb (Far.): 1- Su. 2- Göl, nehir, deniz.

‘abd (Ar.): 1- Kul, köle, bende. 2- (Allâh’ın kulu olması sebebiyle) İnsan.

āb-ı şāfī (Far.+Ar.): Saf, temiz su.

‘aceb (Ar.): 1- Şüphe, tereddüt, hayret ifâde eden soru zarfı, acaba. 2- Garip, acâyip, tuhaf, şaşırtıcı.

a‘ceb-i ‘acâyib (Ar.): 1- Şaşırtacak ve hayret verici şeyler. 2- Çok acayip ve gülünç olan.

‘Acem (Ar.) 1- İran’ın Hint-Avrupa ırkından olan halkı ve bu halktan olan kimse, İranlı (Arapların ilk müslüman ettikleri kavim İranlılar olduğundan Arap’tan gayri olanlar için kullanılan "Acem" sözü İranlılara ad olmuştur). 2- İran ülkesi, Acemistan.

‘âciz (Ar.): 1- Güçsüz, kudretsiz, zayıf (kimse), 2- Yeteneksiz, beceriksiz, elinden iş gelmez (kimse). 3- Zavallı, bîçâre, hakir (kimse), zebun.

‘aded (Ar.): 1- Sayı, 2- Sayı bildiren işâret, rakam. 3- Tâne.

Ādem (Ar.): 1- İlk yaratılan insan ve ilk peygamber. 2- İnsan, beşer.

âdemī (Ar.): İnsana, insanoğluna âit, insanla ilgili.

âdemzâde (Ar.+Far.): İnsanoğlu.

āferīde (Far.): Yaratılmış, hakedilmiş.

āftāb (Far.): Güneş.

āgāz et- (Far.): Başlamak.

āgāz-ı gūş (Far.): Dinlemeye başlamak.

ağrāz (Ar.): 1- Gâyeler, maksatlar, istekler, arzular. 2- Birine karşı beslenen kötü niyet, gizli düşmanlık, hınç, kin.

ağyār (Ar.): 1- Gayrılar, başkaları. 2- Halden anlamayanlar, hal ehli olmayanlar. 3- Dost olmayanlar, düşmanlar. 4- Tasavvufta (Allâh’a nispetle) yaratılmışlar, mahlûkat, mâsivâ.

āḥar (Ar.): Başka, diğer.

āhen (Far.): Demir.

aḥz id- (Ar+T.): Alma, alış.

‘aks (Ar.): 1- Ses ve ışık dalgalarının bir cisme çarpıp geri dönmesi ve bunun sonucunda duyulan ses, görülen ışık, yankı, yansı. 2- Bir cismin parlak bir yerde görünen hayâli, görüntüsü. 3- Bir şeyin zıddı, karşıtı, tersi. 4- Bir düşünce, duygu veya olayın yaptığı etki, bıraktığı iz, yankı.

aḫṣā (Ar.): 1- Uzakta bulunan, ırak, uzak, 2- En son, en uzak, en kenar yer, son had.

aḫreb (Ar.): Çok (daha, en, pek) yakın.

‘aḫīde (Ar.): 1- İman, îtikat. 2- Kuvvetle benimsenen görüş tarzı, inanç. 3- Mezhep şeklini almış inanç ve düşünce sistemi.

‘aḫl (Ar.): 1- Düşünme, anlama, kavrama ve davranışlarını ayarlama melekesi, us. 2- Hâfıza, hatır. 3- Fikir, düşünce.

‘aḫl-ı cüz’î (Ar.): İnsan aklı, insanın bireysel aklı ve şuuru.

‘alāḥāzā (Ar.): Bu/şu/o yücelik, pek şerefli, daha mükemmel.

ālām (Ar.): Acılar, elemeler.

ālāt (Ar.): Ālet’in çoğulu.

‘alāḫa (Ar.): 1- İki şey arasındaki bağ, ilgi, râbîta, münâsebet. 2- İstek, meyil, arzu. 3- Merak, tecessüs, dikkat. 4- Gönül bağı, sevgi, aşk.

‘ale’l-ḫuṣūṣ (Ar.): Özellikle, en çok, bilhassa.

‘ālem (Ar.): 1- Yerde ve gökte yaratılmış olan şeylerin bütünü, kâinat, evren. 2- Bir güneş ve ona bağlı olup etrâfında dönen yıldızlardan meydana gelen sistem. 3- Yeryüzü, dünya. 4- (İsim tamlamasının ikinci ögesi olarak) Aynı şart, durum ve düşüncedeki insanların meydana getirdiği çevre, muhit. 5- (İsim tamlamasının ikinci ögesi olarak) Bir şeyin kendi içinde veya aynı özelliği taşıyan şeylerin kendi aralarında meydana getirdiği bütün, kendilerine has bir dünya.

‘ālem-i ecsām (Ar.): Cisimler âlemi.

‘ālem-i ekber (Ar.): En büyük dünya, kâinat.

‘ālem-i ervāḥ (Ar.): Ruhlar âlemi, ruhların ve ruhanîlerin bulunduğu âlem.

‘ālem-i ma‘ānî (Ar.): Manalar âlemi.

‘âlem-i süflî (Ar.): Bayağı âlem, dünya.

‘âlem-i tabî‘at (Ar.): Tabiat âlemi.

‘âlem-i zâhire (Ar.): Görünen âlem.

a‘lemrek (Ar.+T.) : 1- Çok (en, pek, daha) âlim. 2- Tasavvufta Allâh’ın sıfatlarından biri olarak kullanılır.

âlet (Ar.): 1- Bir işi yapmak için kullanılan nesne, araç, makine, aygıt. 2- Bir sanatın icrâsına mahsus araç.

‘âlî (Ar.): Yüksek olan, yüce, ulu.

‘Âlim (Ar.): 1- Çok bilen (kimse), bilici. 2- "İlmi ezeli ve ebedî olan" manâsına esmâyihüsnâdan biridir.

‘âlimrek (Ar.+Far.): Daha âlim, en iyi bilen.

‘âlîpervâz (Ar.+Far.): Yüksekten uçan.

‘âlîşân (Ar.): Şanı ve şerefi yüksek olan.

‘âlîter (Ar.+Far.): Çok yüksek, çok yüce.

Allâhu a‘lem (Ar.): Allâh daha iyi bilir ya, galiba, zannedirim ki anlamında söz.

‘aleyhisselâm (Ar.): Allâhü teâlânın selâmı onun üzerine olsun manâsına daha çok peygamberler ve dört büyük melek için kullanılan duâ ve tâzim (saygı) ifâdesi.

âmed (Far.): Gelme, geliş.

‘amel eyle- (Ar.+T.) : (Gereğince) Hareket etmek.

‘ameliyye (Ar.): 1- İş, fiil. 2- Bir şey üzerine belli bir amaçla uygulanan iş, muâmele.

âmîhtî (Far.): Karışan, dâhil olan (kişi).

ammâ (Ar.): 1- Zıt ve aykırı hüküm ifâde eden iki cümleyi birbirine bağlar; ancak, lâkin, fakat. 2- Bir hükmü kuvvetlendirir, pekiştirir. 3- Uyarmak, dikkati çekmek için kullanılır.

‘Amr (Ar.): Eski fetva metinlerinde erkeği temsil etmek için kullanılan umumî isimlerden birisi.

aña (T.): Ona.

ancâ (ET): O kadar, onun kadar, öylece, bu şekilde.

anuñ (ET): Onun.

apul apul git- (ET): İki yana doğru sallana sallana (yürümek) gitmek.

‘ârif (Ar.): 1- Çok anlayışlı, hakkıyla bilen, gördüğünü uzun düşünmeye gerek kalmadan hemen kavrayacak yetenekte olan (kimse), irfan sâhibi, ehlidil. 2- Allâh’ın sırları kendisine açılmış olan seçkin kul, herkesin göremediği manevî gerçekleri gören, anlayan kimse (Tasavvuf anlayışına göre ârif âlimden farklıdır. Âlim dış âlemi bilen, ârif ise ezel sırları kendisine açılmış olan, Allâh’ı, kâinâtı, nefsin tanıyan, bilen, irfan sâhibi kimsedir).

‘arz (Ar.): 1- Sunma, bir büyüğe takdim etme, sunu. 2- Saygı ile anlatma, ifâde etme, bildirme. 3- Gösterme. 4- Bildirilmek istenen husus, hal.

ârzû (Far.): İnsanın bir şeye karşı duyduğu istek, dilek.

‘aşâ (Ar.): 1- Uzun sopa, değnek, baston. 2- Manevî ve maddî kudret timsâli olarak elde taşınan değnek.

‘aşâkeş (Ar.+Far.): Asa çeken, asa tutan.

âşâr (Ar.): 1- Eserler. 2- Bir şeyin varlığını gösteren belirtiler, alâmetler. 3- Bir düşüncenin, bir olayın doğurduğu sonuçlar, yarattığı tesirler, geride bıraktığı izler.

‘asel (Ar.): 1- Bal. 2- Cennette akan dört ırmaktan biri.

aşğar (Ar.): Çok (daha, en, pek) küçük.

aşıl / Aşl (Ar.): 1- Kaynak, kök, başlangıç noktası, mebd, menşe. 2- Gerçek, hakikat, 3- Soy, nesep. 4- Bir şeyin bizzat kendisi, zâtı. 5- Bir şeyin esas olan kısmı, ayrıntı olmayan tarafı, temel. 6- En önemli olan, başta gelen. 7- Gerçekte, hakikatte. 8- Bilhassa, özellikle, en çok.

âsmân (Far.): Gök, gökyüzü, semâ, felek.

âşinâ (Far.): 1- Bildik, tanıdık (kimse). 2- Yakın, yakın gelen, mûnis, dost. 3- Tanıyan, bilen, bilici, vâkıf.

âşikârâ (Far.): 1- Aşikâr. 2- Açık, meydanda, gözle görülebilen, belli, ayan, vâzih, bâriz. 3- Açıkça, açık bir şekilde.

a‘yân (Ar.): 1- Bir şehrin ileri gelenleri. 2- Varlıklar, nesneler, eşya, aynlar.

‘ayân ol- (Ar.+T.): Görünür hâle gelmek, belli olmak, açıkça meydana çıkmak.

âyât (Ar.): Āyet’in çoğulu, ayetler.

āyet (Ar.): 1- Kur'ân-ı Kerim'deki sûreleri meydana getiren kelime veya cümlelerden her biri. 2- Kimsenin inkâr edemeyeceği alâmet, işâret, nişan.

āyım (Far.): Gelirsek.

‘ayn-ı cem‘ (Ar.): Sâlikin her şeyi Allâh'tan bilerek halkı yok, hâlikı var görmesi hali anlamına gelen tasavvuf terimi.

‘aynu'l-‘ıyân (Ar.): Gerçeğin görünüşü.

‘azāb (Ar.): 1- Organlarda duyulan ızdırıp, organik acı. 2- Kâfirlere ve günahkârlara ölümden sonra verilecek cezâ. 3- Pişmanlık, çâresizlik, korku vb durumların verdiği sıkıntı, işkence, keder.

āzād (Far.): Serbest bırakma, serbestlik.

‘azîmet (Ar.): 1- Gitme, gidiş, yola çıkma. 2- Sebat, kararlılık. 3- Kulun, Allâh tarafından kendisine yüklenen görevleri tam bir sebat ve azimle yerine getirmesi.

‘azîzu'l-vucūd (Ar.): Varlığı kıymetli olan, mevcudiyeti değerli olan.

B

baān (Far.): Onunla.

bāb (Ar.): 1- Kapı. 2- Husus, mesele, konu.

BāBu'l-beşer (Ar.): İnsanların babası, Hz. Âdem.

bād (Far.): Rüzgâr, yel, hava.

bāde (Far.): Şarap, içki, mey.

ba‘de’t-tevellüd (Ar.): Doğduktan sonra, meydana geldikten sonra.

bādī ol- (Ar.+T.): 1- Sebep olmak. 2- İlk olmak, başlangıçta olan, evvel olan.

bāğ (Far.): Bahçe, yeşillik, ağaçlık ve çiçeklik yer, bostan.

bāḥab (Far.+Ar.): 1- Haberdar, bilgilendirilmiş. 2- Zeki, akıllı. 3- Temkinli, dikkatli, ihtiyatlı.

bāḥabṭ (Far.+Ar.): Yanlışıklıkla, hata ile.

baḥr (Ar.): Deniz, derya.

baḥş (Ar.): 1- Karşılıklı konuşma, söz, sohbet, lakırdı. 2- Üzerinde konuşulan, tartışılan konu, mevzû, mesele.

bāin (Far.): Onun.

bang (Far.): Ses, sedâ, yüksek sesle bağırma, haykırış.

bārân (Far.): Yağmur.

bār-ı diğer: (Murâd edilen anlam) Bir kez daha, diğer bir ...

ba‘ş (Ar.): 1- Yollama, gönderme. 2- *(Murâd edilen anlam)* Allâh'ın insanları dine dâvet için peygamber göndermesi.

Bâsıta (Ar.): 1- Yayıcı, yayan. 2- "Kulların rızkını istediği gibi yayıcı olan Allâh" anlamında esmâyihüsnâdan biridir.

bâşed (Far.): "Olsun, ola, olur" anlamına gelen kelime.

başmak (ET): Bir çeşit ayakkabı, pabuç.

bâtil (Ar.): 1- Doğru ve sahih olmayan, gerçekle ilgisi bulunmayan (şey). 2- Boş, esassız, çürük, temelsiz (şey). 3- Geçersiz, hükümsüz. 4- Hz. Peygamber'e veya bir İslâm büyüğüne nisbet edilen asılsız söz. 5- Bir ibadetin veya hukukî işlemin temeldeki bir eksiklik veya bozukluk sebebiyle hükümsüz olması mânasında kullanılan fıkıh terimi.

Bâtin (Ar.): 1- İç yüz, dâhil, derûn, zamir. 2- Sır. 3- "Görünmeyen, gizli olan" anlamında esmâyihüsnâdan biridir. 4- İçteki, iç yüzdeki, gizli, görünmeyen (şey).

ba‘z-ı maḥalde (Ar.): (Murâd edilen anlam) Bazı, kimi yerde, kullanımda.

bâziğ (Ar.): Parlak, ışıltı.

bebîdâr (Far.): Uyanıklık.

becest (Far.): Kaçan, firar eden.

becid (Far.+Ar.): Gerçekten, cidden.

bedelig (Far.): Kötülük.

beden-i keşîfe (Ar.): İnsanın madde yönünü ifade eden bedeni.

bedîd (Far.): Meydanda ve görünür durumda olan, açık, belli, âşikâr, zâhir, pedid, pedîdar.

bedkârlık (Far.): İşi, davranışı kötü olan, kötü işle uğraşan.

bedter (Far.): Çok kötü, daha kötü, beter.

begîrim (Fars): Ağlarsam.

behāyim (Ar.): Dört ayaklı hayvanlar.

behr (Far.): 1- Pay, hisse. 2- Kısım, nasip.

behremend (Far.): Behredar, nasiplenmiş.

belā-yı Mevlā (Ar.): Allāh'tan gelen sıkıntı veya Allāh'ın verdiği imtihan.

belī (Ar.): Evet.

bemîrem (Far.): Farsça "ölmek" fiilinden türemiş, "ölüyorum" veya "öleceğim" anlamında çekimli bir fiildir.

bende (Far.): Kul, köle, abd, memlûk.

bend-i āhen (Far.): Demir bağ, demirden mânia, demir zincir.

berāy-ı fāyide (Far.+Ar.): Fayda maksadıyla, fayda için.

berd ü selām kıl- (Ar.+T.): Serin ve selâmetli, güvenli olmasını sağlamak.

berencân-ı bedī (Far.): Kalbi, niyeti kötü insanlar.

berîn (Far.): Pek yüksek, yüce, âlâ, kadri yüksek olan.

berķ (Ar.): Şimşek.

berķahr (Far.+Ar.): Çok sıkıntılı, çok kahırlı, çok kederli.

berter (Far.): Daha yüksek, pek yüksek, en yüksek.

berun (Far.): "Ayrıldık", "uzaklaştık" anlamında çekimli bir fiildir.

beste (Far.): 1- Bağlanmış, bağlı. 2- Kapalı.

beşeriyye (Ar.): İnsan olma durumu, insan olmanın gereği olan özellikler.

beyān (Ar.): Açıklama, anlatma, söyleme.

beynehumā (Ar.+Far.): O ikisi arasında.

bi'l-ķuvve (Ar.): Düşünce ve fikir hâlinde, iş hâline geçmeden, fiil durumuna gelmeden.

bīķabersin (Far.): Habersiz, bilgisiz.

bīķamdillāh (Ar.): "Allāh'a şükürler olsun." anlamına gelen söz, dua.

bīķasebi'l-merātib ve'l-esmā (Ar.): (Allāh'ın) esma (-yihüsnâsının feyzi ve esrârı) mertebeleri sebebiyle.

bīķasebi'z-zāhir (Ar.): Açık sebebiyle.

bīdārlıg (Far.): Uyanık olma durumu, uyanıklık.

bidāyet (Ar.): Başlangıç, başlama.

bidāyet-i sülūk (Ar.): Tasavvufta bir tarîkata girme, intisap etme ve o tarîkatın gereklerini yerine getirerek manevî bakımdan yol almaya başlama.

bîhoş (Far.): İyi ve hoş durumda değil, hâl ve durumu kötü.

bîihtiyār (Far.+Ar.): İsteksiz.

bilātereddūd (Ar.): Şüphesiz, tereddütsüz.

bîma'nā (Ar.): Anlamsız, sebepsiz.

biñ (ET): Sayı olarak bin.

bînā (Far.): 1- Gören (kimse), görücü. 2- Kalp gözü ile gören (kimse), basîretli.

bitāb (Far.): Halsiz, güçsüz, bitkin, yorgun.

bi'z-zāt (Ar.): 1- Kendisi, kendi, şahsen. 2- Doğrudan doğruya.

bostān (Far.): Sebze bahçesi, bağ.

bubîn (Far.): "Bak", "gör" anlamında çekimli bir fiildir.

buḥ'ānī (Far.): Okumak.

bu'l-'aceb (Ar.): Çok şaşılacak (şey).

bürhān (Ar.): Kanıt, delil, hüccet, beyyine.

buved (Far.): Bu mastarın eski 3. şahıs mazi kökü olan "iyi" (buved) günümüz Farsçasında da kullanılmaktadır.

buyūt (Ar.): 1- Beyitler. 2- Evler.

bürīde (Far.): Kesilmiş.

bürū (Far.): (Emir kipi) Git.

C

cāhil (Ar.): 1- Okuyarak bilgisini ilerletmemiş, tahsil görmemiş, bilgisiz (kimse). 2- Bilmeyen, habersiz (kimse).

cā'iz ol- (Ar.+T.): 1- Din ve törece işlenmesi emir veya yasak edilmediği için yapılmasında bir sakınca bulunmayan, izin verilmiş sayılan (şey). 2- Yerinde, uygun, doğru olan (şey).

cām (Far.): Cam veya topraktan yapılmış bardak, içki kadehi.

cāmi' ol- (Ar.): Kendinde toplamış olmak, ihtivâ ve ihâta etmek.

cān (Far.): 1- İnsan ve hayvanların yaşamasını sağlayan ve ölümle bedenden ayrılan madde dışı varlık, ruh. 2- İnsanın kendi varlığı, yaşama, yaşayış, hayat. 3- Kişi, kimse, fert.

can dih- (Far.): Can vermek.

cānever (Far.): Can taşıyan, canlı.

cānib (Ar.): Yan, taraf, yön, cihet.

cānver (Far.): Can taşıyan, canlı.

cāriye (Ar.): Para ile alınıp satılan, üzerinde sâhibinin her türlü hakka sâhip bulunduğu kız, halayık.

cāy-ı kedir (Far.): 1- Pis yer. 2- Mecazen rahatsızlık veren, hoş olmayan mekân. 3- (*Murâd edilen anlam*) Suyun bulunduğu bulanık yer.

cebrî (Ar.): 1- Zor altında yaptırılan. 2- Kendini zorlayarak yapılan, zorâki.

cebriyye (Ar.): İrâde-i cüz'iyeyi inkâr eden, kulun kendine has irâde ve gücünün bulunmadığına, Allâh tarafından kendisi için önceden değişmez sûrette tespit edilen iyi veya kötü her şeyi yapmaya mecbur olduğuna inanan îtikâdî mezhep, kadercilik.

cedâl eyle- (Ar.+T.) : Savaş, cenk, kavga, mücadele etmek.

cedd (Ar.): 1- Ata, soy. 2- Babanın veya annenin babası, büyükbaba, dede.

cefâ (Ar.): Eziyet, sıkıntı, ezâ, cevr.

cemâd (Ar.): Cansız varlık, bitki ve hayvan dışındaki cansız cisim.

cemâl-i muṭṭlak (Ar.): Sınırsız güzellik, nihâyetsiz güzellik.

cemîl (Ar.): Güzel.

cem'iyet (Ar.): Topluluk, kalabalık.

cenâh (Ar.): 1- Kanat. 2- Merkez durumunda olan bir şeyin iki yanında bulunan kısım veya gruplardan her biri. 3- Yön, yan.

cenân (Ar.): Yürek, kalp, gönül.

ceng / cenk (Far.): 1- Silâhlı çatışma, savaş, harp, muhârebe, kıtal. 2- Mücâdele, kavga, çekişme.

cenîn (Ar.): Ana rahmindeki çocuk.

cerī (Ar.): 1- Yürekli, cesur, gözüpek. 2- Küstah.

ceste (Far.): Fırlamış, atılmış, sıçramış.

cevāb (Ar.): Bir soruya, bir söz veya yazıya, bir durum ve ihtiyâca söz, yazı veya başka bir ifade yoluyla verilen karşılık, yanıt.

cevāsīs (Ar.): Casuslar.

cevr (Ar.): Haksızlık edip incitme, eziyet, cefâ, gadr, zulüm.

cihân (Far.): 1- Yaratılmış olan şeylerin bütünü, evren, kâinat. 2- Dünya, yeryüzü. 3- Bütün insanlar, dünyâda yaşayan herkes.

cidāl (Ar.): 1- Savaş, cenk, kavga. 2- Şiddetli ve sert tartışma, kavgalı konuşma, çekişme.

ciger (Far.): 1- Bağır, iç. 2- Karaciğer ve akciğerin ortak adı.

cihet (Ar.): 1- Yön, taraf, istikâmet, cânip. 2- Semt, yer, mahal. 3- Taraf, husus. 4- Sebep, vesîle.

cimā' (Ar.): Cinsel ilişkide bulunma, çiftleşme.

cismānī (Ar.): Bedenle, vücutla ilgili olan.

cismāniyyet (Ar.): Cismânî olma, cisim ve bedenle ilgili bulunma, cismânîlik.

cūd (Ar.): İnsanlara ihtiyaçlarını bildirmelerine meydan vermeden lutufta, ihsanda bulunma, el açıklığı, cömertlik.

cümle (Ar.): 1- Bir bütün meydana getirecek şekilde birbirine bağlı olan şeylerin tamâmı. 2- Herkes, her şey.

cümle-yi eczâ-yı bedeniyye (Ar.): Bedene ait, bedendeki parçaların hepsi.

cünbiş (Far.): Hareket etme, kıınıldama, oynama.

cünūd (Ar.): Askerler, ordular.

cürm (Ar.): Suç, kabahat.

cüz / cüzv (Ar.): 1- Bir bütünü meydana getiren kısımlardan her biri, kısım, parça. 2- Kur'an'ın bölündüğü otuz kısımdan her biri.

cüzv-i cüzvihaşt: (Ar.+Far.): Parçaların parçası olan.

Ç

çeng (Far.): Harba benzeyen bir çeşit telli çalgı.

çerāğ (Far.): 1- Yağ kandili ve genellikle mum, meş'ale gibi ışık veren şey. 2- Yağa bulanıp yakılan fitil. 3- Işık, alev.

çirā (Far.): Neden, ne diye.

çirast (Far.): Nasıl, neden.

çün (Far.): 1- Çünkü, mâdemki. 2- Gibi.

D

daḥı (ET): Fazla olarak, üstelik, daha, bile, de.

dām (Far.): Tuzak.

dāne (Far.): Tohum, habbe.

dāniş (Far.): Bilgi, ilim, irfan.

daḳīk (Ar.): (Düşünce, duygu, anlam vb maddî olmayan şeyler için) İnce, anlaşılması, farkedilmesi büyük dikkat isteyen, inceden ince.

dāred (Far.): "Sahip olmak" ya da "var" anlamında sahiplik veya valik belirtmek için kullanılan söz.

da‘vet eyle- (Ar.+T.) : Çağırma, gelmesini isteme, çağrı, davet etmek.

de‘b (Ar.): Usûl, tarz, âdet, gelenek.

def id- (Ar.+T.) : 1- Savmak, uzaklaştırmak, kovmak. 2- Gidermek, ortadan kaldırmak, yok etmek, bertaraf etmek.

dehān (Far.): Ağız.

delālet id- (Ar.+T.) : 1- Yol göstermek, rehberlik ve aracılık etmek. 2- Bir şeyin şöyle veya böyle olduğuna delil ve alâmet olmak, şöyle veya böyle olduğunu göstermek.

delāyil-i ‘aqliyye (Ar.): Akıl ile bulunan deliller.

delḳ (Far.): Eski ve yamalı derviş hırkası.

dem (Far.): 1- Zaman, an, çağ. 2- Nefes, soluk. 3- Herhangi bir nağmeye sürekli şekilde eşlik eden ses.

demsāz (Far.): Arkadaş, refik, hemdem, dost, sırdaş.

demürbend (Far.): Demir bağ, demirle bağlı, (mecazen) zincirli.

dergāh (Far.): 1- Tarikatlarda dervişlerin zikir ve ibâdet ettikleri ve içinde tarîkatın gerektirdiği biçimde yaşadıkları yer, tekke. 2- Bir büyüğün, büyük bir yerin herkes için başvurma yeri olan kapısı, huzûru, eşiği.

derk (Ar.): 1- Anlama, kavrama, idrâk etme. 2- En aşağı tabaka, dip.

derûn (Far.): 1- İç, iç taraf, dâhil 2- Kalp, yürek, iç, bâtin.

deryâ (Far.): Deniz.

dest (Far.): El.

destân (Far.): Eller.

devlet (Ar.): (*Murâd edilen anlam*) Mutluluk, saâdet, tâlih, baht.

dıraht (Far.): Ağaç.

dırahtân (Far.): Dıraht'ın çoğulu, ağaçlar.

dîdiyeş (Far.): (Onu) Gördüm.

dil (Far.): Gönül, yürek.

dilîr (Far.): Yürekli, cesur, yiğit.

dildâde (Far.): Gönül vermiş olan (kimse), âşık.

dilkeş (Far.): Gönül çekici, gönül cezbedici.

dilkü (T.): Tilki.

dîn (Ar.): 1- İnsanların yaratıcı olarak kabul ettikleri üstün güce olan îmanlarını, ona yapacakları ibâdetlerin bütünü ve bu îmâna göre davranışlarının nasıl olması gerektiğini düzenleyen inanış yolu. 2- Îman, inanç.

ditredür (T.): Titretir.

dîv (Far.): 1- Şeytan. 2- Dev.

du (Far.): İki.

dûr (Far.): Uzak.

düstân (Far.): Düst'un çoğulu; birini riyâsız ve samîmî duygularla seven, her bakımdan kendisine güvenilir kimseler, enisler, dostlar.

dûzağ (Far.): Cehennem.

düğmek (T.): Düğümllemek, bağlamak, bükmek, burmak.

dükeli (ET): 1- Tükenmiş, bitmiş. 2- Mecazen hiç gücü kalmamış.

dürr ü mercân (Ar.): İnci ve mercan.

E

ebdan (Ar.): Bedenler, vücutlar.

ebhâş (Ar.): Konular, bahisler.

ebr (Far.): Bulut.

ebr-i pürriẖ (Far.+Ar.): Rızık dolu bulut.

Ebû Cehl / Bû Cehl (Ar.): Ebü'l-Hakem (Ebû Cehl) Amr b. Hişâm b. Mugîre el-Kureşî el-Mahzûmî (öl. 2/624); Hz. Muhammed'in ve İslâm'ın azılı düşmanlarından biri.

Ebu'l-Hikem / Bu'l-Hikem: Ebu Cehil.

ebvâb (Ar.): 1- Kapılar. 2- Bölümler, kısımlar, baplar.

ebvâb-ı ma'ârif (Ar.): İlim ve tekniğin öğrenilmesiyle elde edilip insanlığın yararına kullanılan hüner, sanat ve bilgilerin bölümleri.

ebyât-ı şerîfe (Ar.): Şerefli, kutsal, mübârek beyitler.

ecel (Ar.): Her canlı için takdir edilmiş olan ölüm zamânı, ömrün son demi.

ecniha (Ar.): Cenaḥ'ın çoğulu, kanatlar.

ecsâd-ı keşîfe (Ar.): İnsanın madde yönünü ifade eden bedeni.

effâl (Ar.): Fiiller, yapılan işler, eylemler.

egerçi (Far.): 1- Her ne kadar, olsa da, ise de. 2- Gerçi. 3- ...ise de, her ne kadar, ...olsa da.

eḥadiyyet (Ar.): Birlik, teklik, Allâh'ın birliği.

ehl-i kader (Ar.): Kader sahibi (insan).

ehl-i keşî (Far.): Gemici.

ehl-i nefis (Ar.): Nefis sahibi (insan).

ehl-i velâ (Ar.): 1- Veliler, Allâh dostları. 2- Allâh'ın veli kulları.

ehli's-sünnet (Ar.): 1- Hz. Muhammed'in sünnetine uyan, onun yolundan giden büyük Müslüman topluluk. 2- İtikâdda (inanılacak şeylerde) ve yapılacak işlerde Peygamber

efendimizin ve O'nun Eshâbının (arkadaşlarının) ve sonra gelen müctehid İslâm âlimlerinin yolunda bulunan müslümanlar, sünnîler.

ehlullâhuñ (Ar.): 1- Allâh adamı, evliya, ermiş. 2- Allâh'a itaat edip, Allâh'ın sevgisi ile Allâh'a yaklaşmış olan veli. 3- Allâh'ın sevgisine mazhar olan evliya.

ekin (T.): Buğday, arpa vb tahılların, tohumlarının tarlada filizlenmesinden harmana kadarki durumlarına verilen isim.

ekşer (Ar.): 1- Çok fazla, en çok, birçok. 2- Genellikle, umûmiyetle, ekseriya.

elhasıl (Ar.): 1- Hasılı, sözün özü, kelâmın lübbü, neticesi, kısası, kısacası; hülâsa-yı kelâm, netice-yi kelâm, filcümle. 2- Özetle, sonuç olarak. 3- Sonuçta.

elemnâk (Ar.): Acılı, kederli.

elfâz (Ar.): Lafızlar, sözler.

elif (Ar.): 1- Arap alfabesinin ve Türklerin İslâmiyet'i kabullerinden 1928 harf inkılâbına kadar 9-10 asır boyunca kullanmış oldukları alfabenin ilk harfi ve bu harfin adı. 2- Tasavvufta Cenâb-ı Hakk'ın zâtına delâlet eder.

elvâş (Ar.): Kirlenmiş.

elyak (Ar.): Çok (daha, en, pek) lâyük, en liyâkatli, en uygun, çok münâsip.

emşâl (Ar.): 1- Eş, eşler, benzer, benzer olanlar. 2- Örnek, örnekler, nümûne, nümûneler.

ensâ: 1- Unutmak, unutmalar. 2- Unutturmak.

enşitü (Ar.): Susun (dinleyin).

enbân (Far.): Dağarcık, heybe, yiyecek çantası.

enbân-ı derûn (Far.): (*Murâd edilen anlam*) Kalp.

enbâz (Far.): Eş, benzer, ortak.

enbiyâ (Ar.): Nebîler, peygamberler.

endek (Far.): Az.

ender (Far.): (*Farsça edat*) Türkçe "içinde" kelimesinin yerini tutar ve Farsça, Arapça kelimelerden meydana gelen tekrar grupları arasına girerek birleşik zarflar yapar.

enhâr (Ar.): Nehir'in çoğulu, nehirler.

enîs (Ar.): Dost, arkadaş, yâr, hemdem.

enkeb (Ar.): 1- Bir tarafa doğru eğilmiş, eğimli. 2- Sapkın, hatalı.

enseb (Ar.): Çok (daha, en, pek) uygun, yerinde, münâsip.

envā‘ (Ar.): Neviler, çeşitler, türler.

envār (Ar.): Nūr'un çoğulu; nurlar, ışıklar.

erba‘a (Ar.): Dört, dördüncü.

erbāb (Ar.): 1- Sâhipler. 2- Bir işten iyi anlayan, o işte becerikli, usta, mâhir olan kimse.

ervāḥ (Ar.): Ruhlar.

esb (Far.): At.

eşer (Ar.): 1- Sarfedilen bir emek, yapılan bir iş sonucunda meydana gelen, yetenek, gayret veya emek ürünü şey, yapıt. 2- İz, nişan, işâret. 3- Bir şeyin varlığını gösteren belirti, alâmet. 4- Bir davranış, fikir veya olayın doğurduğu sonuç, yarattığı tesir, geride bıraktığı iz.

esfel (Ar.): 1- Çok (daha, en, pek) sefil, pek bayağı, pek alçak. 2- En dipte, en aşağıda olan (yer).

esmā-yı celāliyye (Ar.): Allâh’ın azamet ve kudretini ifade eden isimlerinden biri.

esmā-yı keşîre (Ar.): Tasavvuf geleneğinde bu isimler Allâh’ın çok sayıda isim ve sıfatlarını ifade etmek için kullanılan genel tanımlamadır.

esrār (Ar.): Gizli olan, herkesçe bilinmeyen şeyler, herkese açık olmayan gizlilikler, sırlar.

esrār-ı lâraybî (Ar.): Tasavvuf ehli tarafından genellikle ilahî hakikatlerin ve manevî bilgilerin kesinliğini ve şüphesizliğini vurgulamak için kullanılır. Mutlak hakikatlere işaret eden, şüphe götürmez ilahi gerçekleri ifade eden sırlar anlamında kullanılır.

esrār-ı nebeviyye (Ar.): 1- Peygamberlik sırları. 2- (*Murâd edilen anlam*) Tasavvufta Hz. Muhammed'in manevî derinliklerine ve onun getirdiği ilahî hakikatlere yönelik derin bilgileri.

eşk (Far.): Gözyaşı.

eşyā (Ar.): 1- Yiyecek ve içecek dışında insan için gerekli olan her türlü şey, nesneler. 2- Yaratılmış olan her şey, şeyler, nesneler.

evşâf (Ar.): Nitelikler, vasıflar.

evc (Ar.): Bir şeyin en yüksek noktası, doruk.

evliyâ (Ar.): Allâh'ın sevgilisi olan, hâli, davranışları, çok üstün vasıfları ve gösterdiği kerâmetler sebebiyle bu husus halk tarafından da kabul edilmiş bulunan seçkin ve has kul (kullar), ermiş, ermişler, velîler.

evvel (Ar.): 1- Karşılaştırma yoluyla bir yer, zaman veya oluşun bahsedilen yer zaman veya oluştan önde veya önce bulunduğunu veya olduğunu anlatır, önce. 2- Zaman bildiren kelimelerden ve zaman zarflarından sonra kullanıldığında şimdiki vakitle bahsedilen olayın oluşu arasında ne kadar vakit geçmiş olduğunu gösterir.

ey (T.): Hitap edilen kimsenin dikkatini çekmek veya anlamı güçlendirmek için kullanılır.

eyvân (Far.): 1- Köşk, kasır, kemerli yüksek binâ, çardak. 2- Dîvanhâne, büyük salon, sofa.

F

fâ'ide / fâyide (Ar.): 1- İşe yarama, işe yaramanın meydana getirdiği iyi durum, olumlu sonuç, yarar, nefî. 2- Kâr, menfaat.

farazâ (Ar.): Farzedelim ki, tutalım ki, diyelim ki, söz gelişi, bilfarz.

fâriğ (Far.): 1- İşini bitirmiş, boş kalmış, alâkasını kesmiş, rahat, vazgeçmiş, çekilmiş. 2- (Fıkıhta) Tasarrufu altında olan mülkün kullanma ve tasarruf hakkını başkasına devreden.

Fârûk (Ar.): Hz. Ömer'in lakabı.

fâsid (Ar.): 1- Fesada uğramış, bozulmuş, bozuk, kötü. 2- İyi bir işi bozan, fesatçı, arabozucu, müfsit.

fâzîl (Ar.): 1- Âlîcenaplık ve cömertlik, iyilik, lutuf, kerem, 2- Bir kimsede bulunan şahsî kıymet ve meziyet, değer.

fedâ (Ar.): Bir şey uğrunda değerli bir şeyden vazgeçme, uğruna verme.

feemmâ (Far.): Buna gelince, kaldı ki, ammâ... mânasına asıl söze başlama edâtıdır.

fehm (Ar.): Anlama, anlayış, idrak.

feh̄vā (Ar.): Anlam, manâ, hüküm.

feh̄vāsınca (Ar.): Gereğince, ... sözü gereğince.

felāsengest (Far.): Sapan taşı.

ferāğat (Ar.): 1- Hakkından isteyerek vazgeçme, el çekme, sarf-ı nazar etme. 2- Vazgeçmenin, gönül tokluğunun verdiği rahatlık, huzur.

ferāmūş (Far.): Unutma, hatırdan çıkarma.

ferāyiz (Ar.): Farīza'nın çoğulu, farīzalar, farz olan şeyler.

ferīk (Ar.): İnsan topluluğu.

fermān (Far.): 1- Emir, buyruk. 2- Yazılı pâdişah emri, berat, yarlık, buyrultu.

fesād (Ar.): 1- Tabiî halden çıkma, bozulma, bozukluk. 2- Kargaşalık, karışıklık, fenâlık, kötülük, bozgunculuk, fitne.

fevāyid (Ar.): Faydalar, menfaatler, kârlar.

fev̄k-ı seb'a-yı semā (Ar.): 1- Göğün yedi katı üstünde. 2- (Mecazen) Bilinen âlemin dışında / ötesinde, cennette.

fev̄k-ı vehm-i sālīkân (Ar.): Salīklerin vehimlerinin ötesinde.

fī'le (Ar.): Olup gerçekleşmiş iş, yapıp gerçekleşmiş hareket veya davranış, kasıtlı kasıtsız her türlü iş, eylem, amel.

fī'l-ḥakīka (Ar.): Gerçekten, hakîkatte, doğrusu.

fikriyye (Ar.): Bir kimsenin veya topluluğun fikirlerinin bütünü, fikrî cephesi.

firāk (Ar.): Ayrılık, ayrılma, ayrı düşme, hicran, firkat.

firār it- (Ar.+T.): Kaçmak.

Fir'avn (Ar.): Zalimliği ile bilinen eski Mısır kralı.

Firdevs-i a'lā (Ar.): Cennetin tamamı veya bir bölümü için kullanılan isimlerden biri.

fitneengīz (Ar.+Far.): Fitne koparan.

furū' / fūrū' (Ar.): 1- Dallar, budaklar, asıldan ayrılan kollar; ikinci derecede olan önemsiz meseleler. 2- Bir kimsenin kendinden sonra gelen çocukları, torunları ve bunların sulbünden gelenler.

fuyūzāt (Ar.): Feyz'in çoğulu; feyizler, füyuz.

G

gendüm (Far.): Buğday.

ger (Far.): Eğer edatının nazımda kullanılan şekli.

gerden (Far.): Gerdan kelimesinin eski metinlerde kullanılan asıl şekli.

gerdün (Far.): 1- Dönen, devreden. 2- Dünya, semâ, felek.

geşt (Far.): Gezme, geçme, seyretme.

gevher (Far.): 1- Cevher, mücevher, elmas, inci. 2- Bir şeyin özü, esâsı, varlığındaki değişmeyen aslî maya, cevher.

gil (Far.): Balçık, çamur, kil.

ging-i gîlî (Far.): Kendi âlemi.

giritâr (Far.): Tutulmuş, yakalanmış, tutkun, müptelâ.

girü (ET): Geri.

giryân (Far.): Ağlayan, ağlayıcı.

giryê (Far.): 1- Ağlama, ağlayış. 2- Gözyaşı.

gû (Far.): Söylemek.

guft (Far.): Söz, lâf, lakırdı.

güne (Far.): Tür, nevi, çeşit, tarz.

güş (Far.): Kulak.

güşâde (Far.): Ferah, şen, açılmış, açık.

güzâf (Ar.): Boş söz, manâsız lâf.

güzer (Far.): Geçme, geçiş.

Ğ

Ğaffâr (Ar.): Allâh'ın "kullarının günahlarını affeden, bağışlaması çok olan" anlamında esmâyihüsnâdan biridir.

ğâfil (Ar.): Çevresinden ve gerçeklerden habersiz olan, gaflet içinde bulunan, dalgın, dikkatsiz ve düşüncesiz (kimse).

ġaflet (Ar.): Çevresinde olanları farkedememe, açık gerçeği görememe, dalgınlık, dikkatsizlik, basîretsizlik, aymazlık, ġâfillik.

ġarġ eyle- (Ar.+T.) : (*Murâd edilen anlam*) (Birine bir şeyi) Bol bol vermek, ... ile doldurmak, -e boğmak.

ġarġ ol- (Ar.+T.) : Suda, denizde boğulmak.

ġavr (Ar.): 1- En dipteki yer, dip, ka'r. 2- Bir şeyin esâsı, aslı, künhü.

ġavvâş (Ar.): Dalgıç.

ġâyât (Ar.): Gayeler, maksatlar, hedefler.

ġaybî (Ar.): Gaybla ilgili.

ġayet (Ar.): 1- Çok, pek, pek çok, son derece. 2- Son, nihâyet, encam; ġâye.

ġayrı (Ar.): Başka, -den başka.

ġazab (Ar.): Aşırı hiddet, intikam alma duygusu ile karışık öfke, kızgınlık, hışım.

ġazabnâk (Ar.+Far.): Hiddetli, öfkeli, kızgın.

ġulġule (Far.): Dalga dalga ortalığa yayılan gürültülü ses, her ağızdan bir ses çıkmasından meydana gelen karışık gürültü, velvele.

ġulâm (Ar.) 1- Köle, kul, esir, bende. 2- Genç, delikanlı.

H/H/H

ĥvâb (Far.): Uyku.

ĥabs (Ar.): Dışarıya çıkmasına izin vermemek üzere bir yere kapatma, hapis.

ĥabîr (Ar.): Haberi olan, haberli, haberdar, vâkîf.

ĥabîş (Ar.): 1- Kötü, soysuz, alçak, fesat (kimse). 2- Pis, murdar.

ĥabîşât (Ar.): Ĥabîş'in çoğulu.

ĥabţ (Ar.): 1- Boş olma, boşa gitme, fâsit ve bâtıl olma. 2- Bir tartışmada karşısındakini cevap veremeyecek duruma getirip susturma.

ĥacât (Ar.): 1- Ĥâcet'in çoğulu, ihtiyaçlar. 2- Allâh'tan veya büyük bir makamdan yerine getirilmesi, gerçekleştirilmesi istenen dilekler.

ḥācet (Ar.): 1- Gerek duyulan, muhtaç olunan şey, ihtiyaç. 2- Herhangi bir şey için gerekli olma, lüzum. 3- Allâh'tan veya büyük bir makamdan yerine getirilmesi, gerçekleştirilmesi istenen dilek.

ḥāce (Far.): 1- Hoca, muallim. 2- Efendi, sâhip, reis. 3- Yüksek rütbeli devlet adamı.

ḥadd-i zâtında (Ar.): Aslında, yaratılışında.

ḥvâh (Far.): 1- İsteme, isteyiş. 2- Farsça'da fiil çekimlerinde müstakbel fiil çekimleri yapar.

Hakîm (Ar.): 1- Varlıktaki şeylerin mâhiyet ve hakikatlerini aklı ile bilen kimse. 2- Filozof. 3- Akıllı, derin düşünceli, hükümleri sağlam, basîret ve sağduyu sâhibi kimse. 4- Tasavvufta eşyânın hakikatini olduğu gibi bilen, Allah ile kâinat, insanla âlem arasındaki bağları, âlemle ilgili gerçekleri kavrama ilmine sâhip kimse. 5- "Son bulması tasavvur edilemeyen dâimî ve ezelf en yüksek ilme sâhip olan, künhünü kendisinden başkasının tam mânâsıyla bilemeyeceği bir ilimle bilen, gerçek hikmet sâhibi" anlamında esmâyihüsânadan biri.

ḥvan (Far.): Sonuna geldiği kelimelere "okuyan, okuyucu" anlamı katarak Farsça usûlüyle birleşik kelimeler yapar.

ḥaş / ḥaşş (Ar.): 1- Bir şeye veya bir kimseye âit olup başkasında bulunmayan, ona mahsus olan, özgü. 2- Bir şeye veya bir kimseye ayrılmış olan, herkese âit olmayan, husûsî, özel. 3-Saf, hâlis, katışıksız (şey).

ḥaşşa (Ar.): Bir şeye veya bir kimseye mahsus olan, yalnız onda bulunan hal, keyfiyet.

ḥaşşaten (Ar.): Bilhassa, husûsî olarak, özellikle.

ḥāşiyet (Ar.): 1- Bir şeye has nitelik, o nesnede bulunan meziyet, kuvvet, tesir, hassa. 2- (Yiyecek, içecek için) Fayda, yarar.

Hak (Ar.): 1- Doğru, gerçek. 2- Allâh, Cenâbıhak, Tanrı, Hudâ. 3- Hukûkun veya geleneğin bir kimseye tanıdığı şey, hisse, pay. 4- Bir kimsenin, sorumluluğunu yüklenerek yaptığı bir işin maddî karşılığı. 5- Hisse, pay. 6- Dine, kanunlara, adâlete, vicdâna uygun olan.

ḥakâyık-ı mümkin (Ar.): Mümkün olan hakikatler.

ḥakīkat (Ar.): 1- Asıl olan durum ve şekil, gerçek, asıl, künh. 2- Var olan, gerçekleşmiş bulunan, fikir, tasavvur veya hayal olmayıp fiilî olarak var olan şey, vâkıa. 3- Doğru olan şey, doğru. 4- Allâh'a erişme yolundaki dört makamdan üçüncüsü (Bu makamda kul, hakîkî fâil olan ve tecellî yoluyla âlemlerde zuhur eden Cenâbıhakk'ın sıfatlarını, kâinattaki tasarruf ve irâdesini, gizlediği ve açıkladığı şeyleri, kazâ ve kaderi müşâhede eder).

ḥakīkî (Ar.): 1- İnkâr edilemeyecek şekilde var olan, var olmuş bulunan, gerçek. 2- Asıl olan, uydurma olmayan, doğru, sahih. 3- Bir şeyin benzeri, örneği veya taklidi olmayıp kendisi durumunda olan, sâhici.

ḥākister (Far.): Kül.

hakşinâs (Ar.): Menfaatlerinin ve şahsî duygularının etkisi altında kalmadan karşısındakinin hakkını kabul eden, hakka saygı gösteren, herkesin hakkını gözetten (kimse).

ḥalâş ol- (Ar.+T.): Kurtulmak.

ḥalâvet (Ar.): 1- Tatlılık. 2- Hoşluk, tatlılık, zevk.

ḥalâvet-i şükr-i tâ'at (Ar.): İbadet şükrünün (getirdiği) hoşluk.

ḥâle ir- (Ar.+T.): 1- Bir şeyin içinde bulunduğu şartların ve niteliklerin bütünü, duruma dâhil olmak. 2- Davranışı, tutumu, tavrı göstermek.

ḥâlet (Ar.): Hal, nitelik, keyfiyet.

Hâlık (Ar.): Allâh'ın "her şeyi yoktan var eden, yaratan, her şeyin varlığını ve yaşadığı süre boyunca geçirecek olan halleri önceden tespit ederek ona göre ortaya çıkaran, meydana getiren" anlamında esmâyihüsnâdan biridir.

ḥālî (Ar.): 1- Boş, 2- Tenhâ, ıssız.

ḥalk (Ar.): Yaratma, yok iken var etme.

ḥâm söz: (*Murâd edilen anlam*) Boş, abes, gerçekleşmesi imkânı olmayan söz.

ḥâmûş (Far.): Susmuş, sessiz.

ḥandân (Far.): Gülen, şen, neşeli.

ḥâr (Far.): Diken.

ḥarāb (Ar.): 1- Yıkık dökük, yıkılmaya yüz tutmuş, vîran. 2- Kötü durumda, bitik, perişan.

ḥarb (Ar.): Devletlerin birbirleriyle diplomatik münâsebetlerini keserek yaptıkları silâhlı çarpışma, savaş, cenk.

ḥarekât (Ar.): Hareket'in çoğulu, hareketler.

ḥāric (Ar.): 1- Dışla ilgili. 2- (*Murâd edilen anlam*) Bunların dışında, -dan başka, ayrıca.

ḥarîş (Ar.): Bir şeyi elde etmek husûsunda aşırı derecede istekli olan, hırslı.

ḥasene (Ar.): İyilik, iyi ve güzel iş.

ḥışm (Far.): Hışım, öfke, kızgınlık, gazap.

ḥaṭar (Ar.): Tehlik, güvensizlik.

ḥavāss-ı ḥamse (Ar.): Beş duyu.

ḥavâtır (Ar.): 1- Fikirler, düşünceler, kalbe doğan şeyler. 2- Tasavvufta irâdesi olmadan kulun kalbine gelen manevî hitaplar.

ḥavf (Ar.): Korku (*Murâd edilen anlam*) Kulun amellerinin ve ibâdetlerinin Hak katında makbul olup olmama endişesinden doğan Allâh'ın sevgisini kaybetme korkusu, Hakk'ın azameti karşısında kendi hâlinden hayâ etme ve çekinme durumu.

ḥayâtbaḥş (Ar.+Far.): Hayat veren.

ḥayfâ ki (Ar.+Far.): Yazık, yazık ki.

ḥayrân (Ar.): 1- Şaşkın, şaşırıp kalmış kimse. 2- Hayret eden. 3- Bir kimse veya bir şey karşısında hayranlık duyan, onu çok beğenen, çok takdir eden kimse.

ḥayru'l-celîs (Ar.): Sohbet arkadaşı / hemdem / refikin hayırlısı.

ḥayru'l-ebeveyn (Ar.): Anne babanın hayırlısı.

ḥayvāniyyet (Ar.): Hayvanlık, hayvan olma durumu veya niteliği.

Ḥazret-i Bārî (Ar.): Allâh'ın "yaradan ve yaratmakta olan tek varlık" olduğunu anlatan anlamında esmâyhüsnâdan biridir.

Ḥazret-i Eḥadiyyet (Ar.): 1- Allâh'ın "Bütün noksan sıfatlardan münezzeḥ olan yegâne zât ve zâtında şeriki olmayan." anlamında esmâyhüsnâdan biridir. 2- (*Murâd edilen anlam*) Tek ve bir olan Allâh, Allâh'ın birliği.

Hazret-i Hudâ: 1- Allâh, Tanrı, Cenâbıhak, Hazret-i Allâh. 2- Bazı metinlerde Kur'ân-ı Kerim için de kullanılır.

Hazret-i Hubâb-ı 'İzzet (Ar.+Far.): Allâh'ın esmâyihüsânadan El-Aziz anlamı olan "şeref ve onur sahibi, mağlup edilmeyen ve mağlup edilmesi mümkün olmayan, daima galip gelen sonsuz izzet sahibi" anlamında kullanılan ifadelerden biridir.

Hazret-i Hakık (Ar.): Allâh'ın "Ahiret gününde hak ile batılı birbirinden ayıran ve hakkı olanı sahiplerine zalimlerden alıp veren" anlamında esmâyihüsânadan biridir.

Hazret-i Mevlânâ (Ar.): "Efendimiz, sâhibimiz" anlamındaki Mevlânâ sözü, bâzı büyük şeyhlerin ve âlimlerin isimleri başında saygı ifâdesi olarak kullanılırdı. Tek başına kullanıldığı zaman Mevlevî tarîkatının kurucusu, büyük Türk mutasavvıf ve şâiri Celâleddîn-ı Rûmî hazretleri kastedilmektedir. Hazret ifadesi de yine ona karşı duyulan saygının ifadesidir.

Hazret-i Nebî (Ar.): Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed.

Hazret-i Perverdgâr (Ar.+Far.): Bütün yaratıkları besleyen ve yetiştiren Hazreti Allâh.

hazz (Ar.): 1- Bir şeyin insana verdiği hoş giden tatlı duygu, zevk. 2- Hisse, nasip, behre.

heft (Far.): Yedi.

helâk (Ar.): 1- Ölme, mahvolma, yok olma. 2- Perîşan olma, bitkin duruma gelme.

helâl (Ar.): Dinin yasaklamadığı (şey, hareket ve davranış).

helvâ (Ar.): 1- Un veya unlu maddelerle şeker ve yağdan yapılan, muhtelif şekil ve çeşitleri olan tatlı. 2- (*Murâd edilen anlam*) Tatlı söz.

hem (Far.): 1- Kullanıldığı cümleye "üstelik, bir de, şu da var ki, zâten" manâları katarak anlamı kuvvetlendirir. 2- Birden fazla şeyin birlikte bulunduğunu veya birden fazla işin birlikte yapıldığını gösterir.

hemîşe (Far.): Dâima, her zaman.

hemraz (Far.): Sırdaş, dost.

hıdmet id- (Ar.+T.): Hizmet etmek.

hıfz id- (Ar.+T.): 1- Koruma, saklama, muhâfaza etme. 2- (*Murâd edilen anlam*) Aklında tutar ezberler.

hırfet (Ar.): Meslek, zanaat, esnafın mesleği.

hırka (Ar.): 1- Özellikle elbise üstüne giyilen, ceket boyunda, yün veya pamukludan yapılmış, önden açık, kollu giyecek. 2- Dervişlerin üstlerine giydikleri, biçimi ve rengi mensup oldukları tarîkate göre değişen, kollu, yakasız, pamuklu giyecek.

hışm (Far.): Akraba ve mute'allikatdan olan.

hıtab id- (Ar.): Sözü veya yazıyı bir kimseye yöneltme, tevcih etme.

hıtta (Ar.): Memleket, ülke, diyar.

hicrân (Ar.): 1- Ayrılık, ayrılık acısı. 2- İnsanın içinde yer eden, unutulmaz, onulmaz, dinmez acı.

hîç (Far.): Olumsuz cümlelerde ve soru cümlelerinde anlamı kuvvetlendirir, kat'iyen, asla.

hidâyetsimât: 1- Doğru yolun nişânı, alâmeti. 2- Doğru yolun, hak yolun nişânı, alâmeti.

Hindustan: Güney Asya'da ülke, Hindistan.

hikmet (Ar.): 1- Hakîmlik, bilgelik. 2- Cenâbıhakk'ın her şeyi yerli yerince yaratma, her şeyi lâîk olduğu yere koyma sırrı, âlemin insanlar tarafından anlaşılamayan gizli amaç.

hileger (Ar.): Hilekâr, hileci.

hiss (Ar.): 1- Dış dünyâyâ âit etkileri beş duyu yoluyla idrak etme. 2- Dış dünyâyâ âit herhangi bir şeyin insanın iç dünyâsında, gönlünde uyandırdığı etki, duygu.

hıış (Far.): Akraba.

hîzem /heyzem (Far.): Odun.

hod (Far.): Kendi, bizzat, -de, dahi.

hodre'y (Far.): 1- Kendi bildiğine giden. 2- Başınabuyruk. 3- Kendi rey ve fikriyle iş gören.

hoş (Far.): 1- Duyguları okşayan, zevk veren, beğenilen, güzel, iyi, latif. 2- Aslına bakarsan, aslında, gerçi.

hoşı (Far.): 1- Duyguları okşayan, zevk veren, beğenilen, güzel, iyi, latif. 2- Aslına bakarsan, aslında, gerçi.

ḥūb (Far.): Güzel.

ḥūbter (Far.): En güzel, pek güzel, çok güzel.

Ḥudā (Far.): Allâh, Tanrı, Cenâbıhak.

ḥunuk (Far.): Saadet, saadetli, bahtıyarlık, ne mutlu.

ḥurūc it- (Ar.+T.): Dışarı çıkma, dışarı çıkarmak, bir güruhtan ayrılmak.

ḥurūf (Ar.): Harf'in çoğulu, harfler.

ḥuşūşan (Ar.): Bilhassa, hasseten, özellikle.

hūş (Far.): Akıl, şuur.

ḥuzūz-ı nefsanîyye (Ar.): Nefsanî hazlar.

ḥübūṭ (Ar.): Yukarıdan aşağıya inme.

ḥuccet (Ar.): Delil, vesîka, senet, belge.

ḥukm (Ar.): 1- Bir şeyin şöyle veya böyle olduğu hakkında verilen karar, yargı. 2- Tesir, nüfuz, kudret. 3- Emir, buyruk.

I/ʿI

ʿikāl (Ar.): Ayak bağı, bağ, köstek.

ʿışk (Ar.): Aşk kelimesinin eski metinlerde rastlanan asıl şekli.

ıtfā (Ar.): Söndürme, söndürülme.

ıtlak (Ar.): 1- Salıverme, bırakma, koyuverme. 2- Cezâdan kurtarma, affetme, affedilme.

ʿızam (Ar.): Büyüklük, ululuk.

ızırārî (Ar.): Mecbûrî.

İ

ʿibādet (Ar.): İnsanın tek Tanrılı dinlerde Allâh'a, diğer din ve inanışlarda ise inanıp bağlandığı kudrete kulluğunu göstermek üzere yaptığı hareketler, tapma, tapınma.

İbrāhîm: Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâm'ın müştereken kabul ettiği büyük peygamber.

ibtidā (Ar.): 1- Başlama. 2- Bir işin, bir şeyin ilk defa ortaya çıkan kısmı veya başlama zamânı, başlangıç.

ibtilā (Ar.): Bir şeye karşı gösterilen aşırı düşkünlük, kendini alamayacak kadar tutkun olma, tutku.

iclāl (Ar.): 1- Saygı gösterme, büyük sayma, ağırlama, ikram, tâzim. 2- Büyüklük, ululuk, azamet, kudret.

içün (ET): İçin edatının Eski Türkçe'deki şekli.

idrāk id- (Ar.+T.) : 1- Bir şeyi anlamak, niteliğinin ne olduğunu kavramak, algılamak. 2- Bir zamâna veya olaya erişmek, ulaşmak.

iğmaż-ı ‘ayn id- (Ar.): Göz yummak, görmezlikten gelmek.

ihtilāfāt (Ar.): İhtilāf'ın çoğulu; anlaşmazlıklar, uyuşmazlıklar, ayrılıklar.

ihtiyār (Ar.): 1- Seçme, intihap etme, tercih etme. 2- Kendi isteğiyle hareket etme, irâdesini kullanma. 3- Katlanma, kabul etme, râzı olma.

ihtiyārî (Ar.): Mecbûrî olmayan, insanın kendi irâde ve isteğine bırakılmış olan.

ihrāk (Ar.): Yakma.

ihsân id- (Ar.+T.) : 1- Bağışlamak, armağan etmek, vermek, bahşetmek. 2- Lutfetmek, kerem etmek.

ihyâ kıl- (Ar.+T.) : 1- Canlandırmak, hayâtiyet kazandırmak. 2- (Bir kimseyi) Canına can katarcasına memnun etmek, lutfâ garketmek. 3- Mübârek bir geceyi ibâdetle geçirmek.

‘ikâb (Ar.): Azap, ezâ, eziyet.

ikrār (Ar.): 1- Gizlemeyip açıklama, îtiraf etme. 2- Kabul etme, tasdik etme. 3- (Dille) Bildirme, söyleme. 4- Tarîkata intisap etme, bir şeyhe bağlanma, bîat etme.

iktizā (Ar.): 1- Gerekme, gerektirme. 2- Lüzum, gerek. 3- İhtiyaç.

iktidā (Ar.): Birini örnek alıp ona uyma, örnek tutma, tâbi olma.

iktifā (Ar.): Olduğu kadarını yeterli bulma, kâfi görme, fazlasını istememe, yetinme.

ild- / ileğ- (T.): Bulmak, erişmek.

ilķā (Ar.): 1- Atma. 2- Koyma, bırakma, yerleştirme.

‘illet (Ar.): 1- Hastalık, 2- Sakatlık. 3- Bir şeyin var olmasını sağlayan sebep. 4- (İsim tamlamasının ikinci ögesi olarak) Hastalık derecesindeki alışkanlık.

‘ilmiyye (Ar.): Osmanlı devlet teşkilâtında din, kazâ ve eğitim öğretim işleriyle görevli sınıf.

ilticâ (Ar.): Sığınma, himâyesi altına girmeyi isteme.

iltifâb id- (Ar.+T.) İltifat etme, nezaket gösterme, nazik davranma.

ilt- / ile- (T.): Dokunmak, değmek, iletmek.

îmân (Ar.): 1- Allâh’a inanma, dinî inanç. 2- Kuvvetli inanç.

‘inād eyle- (Ar.+T.) : Ayak diremek, direnmek, direktmek.

‘ind(e) (Ar.): Yan, kat, nezd.

‘indinde (Ar.): Yanında (yanımda), katında, -e göre.

infişâl (Ar.): Ayrılma, terkedip gitme.

inşâf (Ar.): Hakka ve adâlete uygun davranış, nefse değil vicdâna uyarak adâletle hareket etme, merhametli davranma.

intikâl (Ar.): 1- (Bir yerden başka bir yere, bir durumdan başka bir duruma) Geçme, göçme. 2- (Birinden diğerine) Geçme, sirâyet etme, bulaşma. 3- (Söylenen sözdeki manâyı ve maksadı) Anlama, kavrama.

intikâm (Ar.): Öç alma, yapılan bir kötülüğe gereken karşılığı verip acısını çıkarma.

intisâb (Ar.): 1- Bir âilenin, bir iş yerinin, bir topluluğun içinde yer alma, oraya mensup duruma gelme, oranın ferdi olma. 2- Bir tarîkata girme.

îrâd id- (Ar+Tür): Söylemek.

irâdet (Ar.): 1- İrâde. 2- Gönle hâkim olan istek, arzu.

irgürme (Tür): Ulaşma, erişme.

iriş- (Tür): Erişmek.

irşâd (Ar.): 1- Doğru yolu gösterme. 2- Mânen aydınlatma, hak yolunu gösterme, gafletten uyandırma, uyarma.

irti‘âş (Ar.): Titreme, sarsılma, râşeye tutulma.

işbât id- (Ar.+T.) : 1- (Delil göstererek) Bir şeyin doğruluğunu ortaya koymak, kanıtlamak. 2- Var etmek, meydana çıkarmak, izhar etmek.

‘İsî (Ar.): Hz. Îsâ, Kur’ân’da adı geçen ve kendisine kutsal kitap İncil verilen peygamber.

İslâm (Ar.): 1- Allâh’ın Kur’ân ile vahyettiği ve esasları Hz. Muhammed tarafından bildirilen din, müslümanlık. 2- Bu dinden olan kimse, müslüman. 3- İslâmiyet’le, İslâm diniyle ilgili, İslâmiyet’e âit.

ism-i fâ‘il (Ar.): 1- İş yapan kimse. 2- (Dil bilgisi) Masdarın ifade ettiği iş, oluş veya durumu yapan yahut taşıyan şahsı bildiren kelimedir.

istidlâl (Ar.): Bir delîle dayanarak bir husus hakkında hükme varma, bir sonuç çıkarma, dolayısıyla anlama.

istiftâh (Ar.): 1- Başlama, başlanma. 2- Açma, açılma.

istigrâk (Ar.): 1- Bir şeyin içine gömülme, içine dalma, garkolma. 2- Dalgınlık.

istigrâk mertebesi (Ar.): Tasavvufta Allâh’tan başka her şeyden ilgisini keserek vecde dalma hâli, kendinden geçip dünyâyı unutmama.

istihzâ (Ar.): Biriyle ince ince alay etme, eğlenme, birini eğlenceye, maskaralığa alma.

istimâ‘ (Ar.): 1- Kulak verme, dinleme. 2- Dinleyip kabul etme. 3- İşitme.

istimdâd (Ar.): Yardım isteme, imdâda çağırma.

istirşâd (Ar.): Hak yoluna gitmek isteme, hakkı arama.

iş‘âr (Ar.): (Yazı ile) Bildirme.

iştihâ (Ar.): Arzu, istek.

iştihâr (Ar.): Meşhur olma, ünü yayılma, nam kazanma, şöhret, nam.

‘itâb (Ar.): Azarlama, paylama.

i‘tibâr (Ar.): 1- Saygı görme, saygı gösterme, değer verme, kendine değer verilme. 2- Önem verme, önem verilme, dikkate alma, dikkate alınma. 3- Hatırı sayılır olma durumu, şeref, haysiyet.

i‘tirâz (Ar.): Bir fikri, bir karârı kabul etmeyerek karşı çıkma ve bu tarzda söylenen söz.

i‘tizâl (Ar.): Yalnızlığı seçip bir köşeye çekilme, uzlet etme.

i‘tizâr (Ar.): Özür dileme, mâzeretini bildirme.

ittihād (Ar.): 1- Bir olma, birleşme. 2- Aynı fikirde olma, aynı düşünce etrâfında toplanma. 3- Tasavvufta Kendini Hak'tan ayrı ve müstakil bir varlığa sâhipmiş gibi düşünen ve hissedenden kulun seyr ü sülûk netîcesinde fenâ mertebelerini geçerek vehmî varlıktan kurtulup Hak'la bir olması.

ittikā (Ar.): 1- Sakınma, çekinme, içtinap. 2- Allâh'tan korkma, Allâh korkusu ile O'nun yapılmasını istemediği şeyleri yapmama.

ittişāl (Ar.): 1- Bitişme, ulaşma. 2- Kulun seyr ü sülûk ile fenâfillâh netîcesinde Hak'tan başka şey görmeyerek Hakk'a vâsıl olması. 3- Yakınlık.

iver- (ET): 1- Acele ettirmek, çabuk davranmasını sağlamak, koşturmak. 2- Telaşla aramak.

iyü (ET): İyi

izā (Ar.): Eziyet verme, eziyet etme.

‘izām (Ar.): Büyükler, ulular, seçkin kimseler.

izhār (Ar.): Açığa vurma, meydana çıkarma, gösterme, âşikar etme.

K/Қ

ķābız (Ar.): 1- Teslim alma. 2- El ile kavrama, tutma. 3- (Azrâil için) Bir kimsenin rûhunu teslim alma. 4- Cenâb-ı Hakk'ın kuluna siteminden, lutfunu esirgemesinden ileri gelen gönül daralması hâli, manevî feyzin kesilişinden dolayı hissedilen sıkıntı ve darlık.

ķābil (Ar.): 1- Kabul eden, alan, alıcı. 2- Olabilir, mümkün (Yanına geldiği kelimeye olabilirlik manâsı katarak birçok kelime ve terim meydana getirmiştir).

ķabîl (Ar.): Bu türlü, bu çeşit, bu cins, bunun gibi, o türlü.

ķābiliyyet (Ar.): 1- Herhangi bir şeye karşı doğuştan gelen yatkınlık, beceriklilik, yetenek, istîdat. 2- Yapısı gereği bir şeyi kabul edebilme, yapabilme, alabilme gücü, mâledebilme hassası, kabul edebilirlik. 3- (Kısaltma yoluyla) Kendi alanında çok kuvvetli hassalara sâhip kimse.

ķad (Ar.): Boy.

ķader (Ar.): Allāh tarafından ezelde tāyin ve tespit edilmiş hükümlerin bütünü, alın yazısı.

ķādir (Ar.): 1- Kudret ve kuvvet sâhibi, yapabilme gücüne mâlik olan (kimse), muktedir. 2- "Tam ve mutlak kudret sâhibi olan, istediğini dilediği gibi yapmaya gücü yeten" anlamında esmâyihüsnâdan biridir.

ķafeş (Far.): Kaçmalarını önlemek için hayvanların içine kapatıldığı, aralıklı olarak yapılmış mahfaza.

ķāfiye (Ar.): Manzum yazılarda mısra sonlarındaki -aynen tekrar edilen kelime ve eklerle olmamak şartıyla- ses benzerliği, mısra sonlarında tekrarlanan, anlamları ayrı, sesleri birbirine benzer kelimelerden her biri, uyak.

ķahhār (Ar.): Allāh'ın "kendisine karşı çıkanları, tanrılık iddiasında bulunanları yok eden, kahreden" anlamında esmâyihüsnâdan biridir.

ķā'ide (Ar.): 1- Bir şeyin üzerine oturduğu taban, dayanak yeri, mesnet. 2- Bir ilim kolunda istenen sonuca varabilmek, doğru sonuç alabilmek için uyulması gereken ve önceden bulunup belirlenmiş olan esaslardan her biri, kural. 3- Davranışlara yön veren ve uyulması önceden kabul edilen esaslardan her biri, usûl, kural.

ķahr (Ar.): 1- İnsanın içine işleyen derin üzüntü, sıkıntı, keder (Bu anlamı Türkçede kazanmıştır) 2- Gâlip gelip ezme, perîşan etme, mahv ve helâk etme.

ķalîl (Ar.): Çok olmayan, az.

ķāmîl (Ar.): 1- Noksansız, tam, bütün. 2- İlim, fazîlet ve hüner sâhibi, manevî meziyetleri bakımından belli bir olgunluğa erişmiş (kimse).

ķāmyāb (Far.): İstedğini elde etmiş, aradığını bulmuş.

ķand (Far.): Şeker, şeker kamışı özü.

ķār (Far.): 1- Bir iş sonucunda elde edilen fayda, çıkar. 2- İş, fiil, amel.

ķaşaş (Ar.): Haber vermek, hikâye etmek, anlatmak.

ķaşd (Ar.): 1- Niyet, istek, amaç, gâye. 2- Birine karşı bilerek kötü davranma, kötü niyet.

ķatarāt (Ar.): Kaatre'nin çoğulu, katreler, damlalar.

ķatre (Ar.): Damla.

ḳattāl (Ar.): Çok kan alıcı, çok öldürücü, hunhar.

ḳavālib (Ar.): Kalıplar.

ḳavl (Ar.): 1- Söz, kelâm. 2- Sözleşme, anlaşma. 3- Bir sözle bildirilen fikir, düşünce, hüküm.

ḳavl-i şerif (Ar.): Şerefli söz; Cenâb-ı Hakkın şerefli sözü olan âyet.

ḳayd eyle- (Ar.+T.): Yazmak, not almak, kayıt altına almak.

ḳāyil (Ar.): Bir eylemi veya durumu kabul eden, bu durumu benimseyen kişi.

ḳazâ-yı âsman (Ar.+Far.): Semavî takdir.

kedr (Ar.): Bulanık.

keenehu (Ar.): Sanki, güya.

kelâm (Ar.): 1- Tek kelime veya kelimelerden meydana gelmiş söz, ifâde. 2- Söyleyiş, söyleme. 3- Allâh'ın varlığı, birliği, peygamberlik ve âhiret gibi îman esaslarından bahseden, bu esasları aklî ve naklî delillerle İslâm inançlarına uygun olarak ispat etmeyi amaç edinen ilim, ilm-i kelâm.

kelimât (Ar.): Kelime'nin çoğulu, kelimeler, sözler.

kem (Far.): 1- Kötü, fenâ, değersiz, âdî. 2- Eksik, noksan, az.

kemâl (Ar.): 1- En olgun, en yetişkin döneminde olma, olgunluk. 2- Bir şeyin tam ve noksansız dereceye erişmiş olması durumu, mükemmellik, tamlık. 3- Bir kimsenin manevî meziyetler, ahlâk, ilim ve fazîlet bakımından tam bir olgunluğa erişmiş olması durumu.

kemân (Ar.): Yay.

kenîzek (Far.): Cariye.

kerâmet (Ar.): 1- Bir ermişin, Allâh'ın kendisine yakın kullarına lutfettiği olağanüstü şeyler yapma gücü ile ortaya koyduğu, akıl sınırlarını aşan tabiatüstü iş, hârikulâde hal. 2- Çok isâbetli söz ve davranış, ermişçesine söylenen söz veya yapılan şey.

kerd (Far.): Farsça "yapmak, etmek" anlamında yardımcı fiil olarak çekimlenen ek.

kerem (Ar.): 1- Ruh asâletinin gereği olan cömertlik, âlicenaplık. 2- Lutuf, iyilik, merhamet, ihsan.

kerr (Far.): Sağır.

kes (Far.): Kimse, kişi, şahıs.

keşāfet (Ar.): 1- Koyuluk, koyu olma durumu, yoğunluk. 2- Sayıca çok olma, kalabalık, çokluk. 3- Şeffaf olmama. 4- Tasavvufta insanda cismânî tarafın üstün gelmesi sebebiyle ruhâniyetten uzaklaşma durumu.

kesb (Ar.): Kazanma, çalışarak kazanma.

keşîr (Ar.): 1- Çok, bol. 2- Çok defa olan, sık.

keş / kiş (Far.): Kişi.

keşf (Ar.): 1- Kazanma, çalışarak kazanma. 2- Tanınmayan veya bilinmeyen bir şeyi anlama, tanıma, öğrenme, ne olduğunu anlayıp bilme. 3- Açma, açılma, meydana çıkarma, meydana çıkma. 4- Madde ve duyular âlemi ötesine, gayb âlemine âit hususlara vâkıf olma, his ve akılla idrak edilemeyen hususları kalp gözüyle görme, kalp gözü açık olma. 5- Doğrudan doğruya Allâh'tan kulun kalbine doğan bilgi, ilham.

kevn (Ar.): 1- Olma, vukû bulma, ortaya çıkma, hudus etme. 2- Varlık, vücut, mevcûdiyet.

key (Far.): Ne vakit, ne zaman.

keyvân (Far.): 1- Gök. 2- Yıldız. 3- Zuhâl Gezegeni.

kezâ (Ar.): Bunun gibi, böyle, böylece.

kezâlik (Ar.): Bu da öyle, yine öyle, kezâ.

kıs (Ar.): Kıyas etmek.

kışsa (Ar.): 1- Kısa hikâye, ibretli hikâye, fıkra, rivâyet. 2- Vak'a, mâcerâ, sergüzeşt.

kısm-ı evvel (Ar.): Birinci kısım, önceki kısım, ilk bölüm, önceki bölüm.

kıvâm (Ar.): Her şeyin kendine göre olan en uygun derecesi ve zamanı, istenen ölçü, tav.

kıyâs (Ar.): 1- Bir şeyi diğer bir şeye göre değerlendirme, başka bir şeye benzeterek hakkında hüküm verme, karşılaştırma, mukâyese etme. 2- Bir sayma, denk tutma. 3- Hakkında âyet veya hadis bulunmayan meselelerde hakkında âyet veya hadis olan benzerlerine göre hüküm verme.

kıyâs eyle- (Ar.+T.) Karşılaştırmak, ölçmek, mukâyese etmek.

ki (Far.): Farsça bağlaç olarak kullanılarak iki cümleyi sebep, sonuç vb çeşitli fonksiyonlarda birbirine bağlayarak birleşik cümle hâline getirir.

kibriyâ (Ar.): 1- Büyüklük, ululuk, azamet. 2- Allâh, Cenâbıhak.

ķıl ü ķâl (Ar.): Dedikodu, boş söz.

kinâye (Ar.): 1- Söylenmek isteneni doğrudan doğruya değil dolaylı olarak anlatan söz. 2- Sitemli, dokunaklı, üstü kapalı söz.

kişt (Far.): Ekin

köhne (Far.): Eskimiş, yıpranmış, eski.

kūdek (Far.): Çocuk.

ķudret (Ar.): 1- Kuvvet, güç, tâkat, iktidar. 2- Yetenek, kâbiliyet, ehliyet. 3- Allâh'ın her şeye kâdir olması, dilediği her şeyi yapması şeklinde tecellî eden sıfatı, kâinata zâhir olan gücü. 4- Mâlî güç, zenginlik, varlık.

kun (Ar.): Ol, olsun.

ķur'anpeķir (Ar.+Far.): Kur'ân-ı Kerm'in Hak kitabı olduğunu kabul etme, kabul eden kişi.

ķuvve (Ar.): 1- Kuvvet (Kelime bu anlamda Farsça tamlamalarda birinci öge olarak kullanılır). 2- Tasavvur ve düşüncede olup henüz gerçekleşmemiş olma durumu.

ķuvvet (Ar.): 1- Maddî güç, canlı bir organizmanın faâliyetini sağlayan güç. 2- Sağlıklı olmanın verdiği zindelik, sağlamlık. 3- Manevî güç. 4- Zor, şiddet, cebir. 5- Bir etki meydana getirebilen güç, nüfuz. 6- Dayanıklılık, tahammül, mukâvemet.

ķuvve-yi vâhime (Ar.): Olmayan şeyleri varmış gibi gösteren güç, vehim ve hayâl duygusu, kuruntu hâssesi.

kūbrâ (Ar.): Daha (çok, en, pek) büyük, ulu.

kūfr (Far.): 1- Sövme, küfretme. 2- Sövme sözü, söverken kullanılan çirkin söz. 3- Allâh'ın varlığını, birliğini kabul etmeme, dinin esaslarına inanmama. 4- İslâm inanç esaslarına aykırı söz. 5- Gerçeği örtme, nankörlük.

kūl / kūll (Ar.): 1- Bir şeyin tamâmı, bütünü, hepsi, bütün, tamam. 2- Parçalara ayrılmamış, bütün hâlinde olan şey.

kūllî (Ar.): 1- Bütüne âit, bütünle ilgili, bütünü kapsayan. 2- Bütün, hep.

künyet (Ar.): 1- Bir kimsenin adını, soyadını, ülkesini, doğum târîhini, mesleğini vb kimliğine âit bilgileri gösteren kayıt. 2- Bir kimseye oğluna, kızına, babasına ve annesine nispetle verilen lakap.

kürre-yi ħar (Far.): Eşek sıpası.

L

lā (Ar.): Arapça olumsuzluk ön eki.

lācerem (Ar.): Şüphesiz, besbelli.

la'în (Ar.): Lânetlenmiş, Hakk'ın rahmetinden mahrum olmuş, lânetli (kimse), mel'un.

lağab (Ar.): 1- Bir kimse veya âileye herhangi bir münâsebetle asıl adından başka sonradan takılan ad, takma ad. 2- Osmanlı devrinde resmî yazışmalarda rütbe sâhipleri için rütbelerine göre kullanılan rif'atlı, izzetlü gibi unvan.

lākin (Ar.): Ama, ancak, fakat.

lāl (Far.): 1- Dilsiz. 2- Konuşmadan, sessiz, sâkin bir şekilde.

lāmı' (Ar.): Parlayan, parıldayan.

laţîf (Ar.): 1- Zevk ve ruh okşayıcı ince bir güzelliğe sâhip olan, hoş, nâzik, yumuşak. 2- Maddeyle değil ruhla ilgili, gözle görülebilecek maddî bir varlığı olmayan.

lāyık (Ar.): 1- Uygun, yaraşır, münâsip. 2- Nitelikleriyle bir şeye hak kazanacak seviyede olan, bir şeyi hak edecek nitelikte bulunan. 3- Bir şey veya kimseye uygun olan şey veya kimse.

lāyu'add (Ar.): Sayılmaz, sayılmayan, sayısız, hesapsız, gayet çok.

lāyuhşā (Ar.): Hesaba gelmez, sayılmaz, hesapsız.

lāzım (Ar.): Gerekli, lüzumlu.

leb (Far.): 1- Dudak. 2- Kenar.

lebbeyk (Ar.): Buyrunuz, ne emrettiniz efendim (Aslında Hac sırasında Cenâbıhakk'a hitâben söylenen, "Senin emrini yerine getirmeye hazırım, maksadım dâima sensin, muhabbetim, ihlâsım, kulluğum sanadır." anlamındaki bir cümleinin ilk kelimesidir).

lecc (Far.): Düşmanlıkta inat etme, ayak direme, çekişme.

lerzân (Far.): Titreyen, titrek.

leţāfet (Ar.): 1- Hoşluk, güzellik, incelik. 2- Maddî varlığı gözle görülebilecek gibi olmama.

lezzet (Ar.): 1- Ağızla duyulan tat, çeşni. 2- Herhangi bir şeyden alınan zevk, haz, safâ.

lezziz (Ar.): 1- Tadı güzel olan, lezzetli, tatlı. 2- Zevk veren, hoş giden.

Leylî vü Mecnun (Ar.): Doğu edebiyatlarında çok işlenmiş bir aşk hikâyesinin kahramanları ve bu hikâyeyi konu alan eserlerin ortak adı.

lihazā (Ar.): Buraya.

lîk (Far.): Lâkin.

luġat (Ar.): 1- Kelime. 2- Dil, lisan. 3- Bir dilin kelimelerini belli bir sıraya göre ele alıp anlam veren eser, sözlük.

luġma (Ar.): 1- Bir defada ağza götürülen yiyecek parçası, bir seferde yutulacak miktardaki yiyecek. 2- (Tekke dilinde) Yemek.

M

mā (Far.): Farsça birinçi çoğul zamiri, biz.

ma‘a‘l-aġyār (Far.): Başkası ile.

ma‘ānī / me‘ānī (Ar.): Ma‘na’nın çoğulu, manâlar, anlamlar.

ma‘ārif (Ar.): İlim ve tekniğin öğrenilmesiyle elde edilip insanlığın yararına kullanılan hüner, sanat ve bilgiler.

mādām (Ar.): 1- Çünkü, değil mi ki, -diği için, mâdem. 2- Devam ettiği müddetçe, dâim ve bâkî oldukça, sürüp gittikçe.

mā-fi‘z-zamîr (Ar.): Gönülde olan şey.

maġfiret (Ar.): Allâh’ın lutuf ve merhamet ederek kullarının günahlarını affetmesi, bağışlaması, yarlıgama.

maĥ (Far.): Gökteki ay, kamer.

maĥzā (Ar.): Yalnız, ancak, sâdece, sırf.

maĥal (Ar.): 1- Yerinde, uygun, lâıyk, münâsip, mehel. 2- Yer, mekân, mevki, cay.

maĥbûb (Ar.): Sevilen kimse, sevgili.

maḥbûb-ı ḥaḳîkî (Ar.): (*Murâd edilen anlam*) Hakkiki sevgili olan Allâh'tır.

maḥbûbter (Ar.+Far.): En sevgili, en sevilen.

maḥbûs (Ar.): 1- Bir yere kapatılmış, hapsedilmiş. 2- İşlediği bir suçtan dolayı mahkemede hüküm giyip cezâsını çekmek üzere hapse atılan kimse.

mâhir (Ar.): Usta, becerikli, eli işe yatkın, mahâretli, mârifetli (kimse).

mâhiyân (Far.): Mâhi'nin çoğulu, balıklar.

maḥrem (Ar.): 1- Başkalarından saklanan, başkaları tarafından görülmesi, bilinmesi, duyulması istenmeyen, gizli. 2- Bir kimsenin sırlarını bilecek derecede yakını ve samîmî dostu olan kimse, sırdaş. 3- İslâm hukûkuna göre kendisiyle evlenilmesine müsaade edilmeyen, nikâh düşmeyen anne, baba, kardeş, amca, hala, dayı, teyze vb yakın akrabâ.

maḥrûm kaldı (Ar.+T.): Bir şeyden nasîbini alamamak, istediğini elde edememek.

ma'îyyet (Ar.): 1- Beraberlik, arkadaşlık, bir büyük memurun emrinde bulunma. 2- Yanındakiler.

mande (Far.): Kalmış olan, kalmış.

mânend (Far.): Benzer, eş, misil, nazir, menend.

maḳ'ad (Ar.): 1- Oturulacak yer. 2- Oturmak için kullanılan minder üzerine yayılan, ön kenarı saçaklı örtü. 3- Geri.

maḳâm (Ar.): 1- Durulacak yer, durak, mekân, mahal. 2- Devlet kademesinde yüksek mevki, yüksek ve önemli memûriyet, mansıp, câh. 3- Sâlikin Allâh yolunda ulaştığı kalıcı mertebe, manevî rütbe.

maḳbûl (Ar.): 1- Kabul edilen, reddedilmeyen. 2- Geçerli, mûteber. 3- Beğenilen, hoşagiden, hoş.

maḳdûḥ (Ar.): Beğenilmeyen, makbul olmayan, ayıplanan, ayıp.

maḳşûd (Ar.): 1- Söylenilmek, belirtilmek istenilen, kastedilen. 2- İstenilen şey, amaç, gâye, maksat.

masivâ (Ar.): 1- Bir şeyin dışında kalan ve ondan başka olan her şey. 2- Allâh'ın zâtı dışındaki bütün varlıklar. 3- Tasavvufta İnsanı Allâh'tan uzaklaştıran her şey.

ma'lûm (Ar.): 1- Herkes tarafından bilinen, öğrenilmiş olan (şey). 2- "Belli, öyle, şüphesiz, tamam, evet" vb anlamlarda cevap sözü olarak kullanılır.

ma'nâ (Ar.): 1- Kelime, söz, hareket, davranış vb nin ifâde ettiği şey, anlatılmak istenen veya onlardan anlaşılan şey, anlam, medlûl, mefhum. 2- Asıl, öz, gerçek, hakikat.

ma'nen (Ar.): 1- Manâ yönünden, manâca, delâlet ettiği manâ bakımından. 2- Manevî yönden, ruhî bakımdan.

ma'ni (Far.): Manâ kelimesinin eski şiirlerde geçen şekli.

ma'rifet (Ar.): Tasavvufta "bir şeyin izini tefekkür ederek ve derin düşünerek idrak etmek" anlamlarına gelir.

ma'rifet-i icmâliyye (Ar.): 1- Genel bilgi. 2- Özet bilgi. 3- Tasavvufta bir konunun detaylarına inmeden, genel hatlarıyla bilinmesi ve anlaşılması için sunulan yüzeysel bilgi.

ma'rifet-i şuhûdiyye (Ar.): 1- Gözlemsel bilgi. 2- Şahit olunan bilgi. 3- Tasavvufta Allâh'ın varlığını ve sıfatlarını doğrudan deneyimleme veya "şuhud" (görme, şahit olma) yoluyla idrak etme anlamına gelir.

ma'rifet-i tafşiliyye (Ar.): 1- Ayrıntılı bilgi. 2- Tasavvuf ehilinin Allâh'ı ve kâinatı daha derin ve kapsamlı bir şekilde anlamak için uzun ve manevî tecrübelerle ulaşmaya çalıştığı ayrıntılı bilgi.

marîz (Ar.): 1- Hasta, hastalıklı, marazlı. 2- Kusurlu, illetli.

ma'sûk (Ar.): Aşkla sevilen, âşık olunan kimse.

mâtem (Ar.): 1- Sevilen bir kimsenin ölümünden duyulan büyük acı ve bu acı sebebiyle ağlayıp inleme, zevk ve eğlenceden uzaklaşma, yas. 2- Mağlûbiyet, ayrılık, istilâ gibi büyük dert ve felâketlerin sebep olduğu derin üzüntü, keder ve ümitsizlik.

māyeşā' (Ar.): "Her nasıl murâd ederse", "nasıl oldu" veya "nasıl olur" anlamında söz.

mazhar (Ar.): 1- Bir şeyin görünür duruma geldiği, görüldüğü, açığa çıktığı, zâhir olduğu yer veya kimse, tecellî yeri. 2- Ulaşan, erişen, nâil olan.

mazhariyyet (Ar.): Mazhar olma, erişme, nâil olma, nâiliye.

mecbūr (Ar.): 1- Bir şeyi yapmak zorunda olan. 2- Bir şeye veya bir kimseye bağlı, düşkün, tutkun, meftun.

medħal (Ar.): 1- Giriş yeri, giriş. 2- Bir binâ veya binâ bölümünde ilk girilen ve asıl kısma geçişi sağlayan yer, giriş.

mefhūm (Ar.): 1- Bir sözün veya kelimenin taşıdığı, ifâde ettiği manâ, anlam, kavram. 2- (İsim tamlamasının ikinci ögesi olarak) Bir şey hakkında zihinde beliren genel düşünce. 3- Anlaşılmış olan, anlaşılan, kavranan.

meger (Far.): 1- "Oysa ki, halbuki" anlamıyla önceden farkına varılmayıp sonradan anlaşılan bir durumu bildirir, meğerse. 2- "Ancak, yalnız, fakat, şu kadar ki, illâ" gibi anlamlarla istisnâ belirtir, meğerki.

megū (Far.): (Emir kipinde) Söyleme.

meħvar (Far.): Değersiz, itibarsız, hakir.

meħāric (Ar.): Maħrec'in çoğulu, içeriden dışarıya çıkılacak yerler, mahreçler.

mekr (Ar.): Hîle, düzen, aldatma,

mekun (Far.): Farsça emir kipiyle çekimlenen "olma, yapma" anlamlarına gelen olumsuz fiildir.

melāħat (Ar.): Güzellik, şirinlik.

melāyike (Ar.): Melekler, melâik.

melūl (Ar.): 1- Boynu bükük, üzgün, mahzun. 2- Usanmış, bıkmış, bezmiş, bezgin, bıkkın.

melzūm (Ar.): Bir şeyin gereği ve tabiî netîcesi olarak birbirini gerektiren, birbirinden ayrılması mümkün olmayan.

memdūħ (Ar.): 1- Övülmüş, methedilmiş. 2- Övgüye, methe değer.

me'mūl (Ar.): 1- Umulan, beklenen, ümit edilen. 2- Ümit.

memzūc (Ar.): Karışık, karışmış, meczolmuş.

menħal (Ar.): Mangal.

mensūb (Ar.): Bir kimse, bir görüş veya şeyle ilgisi, bağı bulunan, ilgili, âit, -den olan, -e bağlı.

menzile (Ar.): 1- Rütbe, makam, pâyeye. 2- Durum, derece.

merğzār (Far.): Çayırılık, çimenlik, sulak yer, çemenzar.

merātīb (Ar.): Mertebeler, basamaklar, kademeler, dereceler.

merd (Far.): 1- Adam, kişi, insan, erkek. 2- Yiğit, cesur (kimse), bahadır, kahraman, şecî. 3- Güvenilir, sözünün eri, mürüvvetli, hamiyetli (kimse).

merhūn (Ar.): 1- Zamâna veya başka bir şeye bağlanmış, belirlenmiş, tâyin edilmiş, muayyen. 2- Ödünç alınmış bir şeyin yerine garanti olarak verilmiş, rehin edilmiş, rehin bırakılmış.

merkeb (Ar.): 1- Eşek. 2- Binilecek şey, binek, taşıt.

mertebe (Ar.): 1- Kademe, derece, basamak, sıra. 2- Rütbe, pâyeye. 3- (Bu, şu, o kelimeleriyle) Miktar, kadar, ölçü.

meşābesinde (Ar.): Değerinde, hükmünde, yerinde, karşılığında.

mest (Far.): 1- Aşk, sevgi, zevk vb bir duygudan dolayı akli başından gitmiş, sarhoş olmuş (kimse). 2- İçki vb sarhoşluk veren bir şeyin etkisiyle şuûru zayıflamış, kendinden geçmiş (kimse), sarhoş.

mestān (Far.): Mest'in çoğulu, sarhoş olan bir kimseler.

meşāyih (Ar.): Şeyh'in çoğulu, şeyhler.

mevşūf (Ar.): Bir nitelikle nitelendirilmiş, kendisini benzerlerinden ayıran bir nitelik kazanmış, nitelenmiş.

mevālīd (Ar.): 1- Yeni doğmuş bebekler, çocuklar. 2- Varlıklar, mevcûdat.

mevt (Ar.): Ölüm.

meyan (Far.): 1- Ara, mâbeyn. 2- Bir şeyin ortası, vasat.

meyl (Ar.): 1- Eğilme veya bir yana eğilmiş olma, eğik durma hâli, eğim, eğiklik. 2- (Mecaz) Bir kimse veya şeye diğerlerinden fazla eğilim, sevgi, istek ve ilgi gösterme, temâyül.

meymun (Ar.): Uğurlu, bereketli, kutlu, meymenetli, mübârek.

mezkūrāt (Ar.): 1- Adı geçenler. 2- Kendisinden söz edilen. 3- Zikredilen.

mezmūm (Ar.): 1- Yerilmiş, kınanmış, kötülenmiş. 2- Beğenilmeyen, makbul sayılmayan, kötü, çirkin, ayıp.

mezra' (Ar.): Tarıma elverişli, ekilip dikilecek toprak, geniş tarım arâzisi, tarla.

mıṣraʿ (Ar.): Bir beyit, şiir veya manzûmenin satırlarından her biri, dize

mihnet (Ar.): 1- Sıkıntı, zorluk, eziyet, zahmet, meşakkat. 2- Üzüntü, dert, elem, keder, gam, ızdırıp.

mihmān (Ar.): Misâfir, konuk.

miḥrem (Far.): Yemek ya da içmek anlamında kullanılan çekimli fiildir.

mihr (Far.): Güneş.

mikunî (Far.): Farsça "yapıyorsun, ediyorsun" anlamlarına gelen "kerden" fiilinin şimdiki zaman ikinci tekil şahıs çekimi.

milk / mülk (Ar.): 1- Bir hükümdar veya devletin hüküm ve idâresi altında bulunan toprakların tamâmı, memleket. 2- Dükkân, ev, arsa vb taşınmaz mal. 3- Vakıf olmayan, mülkiyeti şahsa âit bulunan yer veya binâ.

minbâbi'l-ifâl (Ar.): Arapça dil bilgisi hususlarında "ifal kalıbı" anlamına gelen terim.

minecüyed (Far.): Cümledeki bağlamına göre "aramaz ya da istemez" anlamına gelen çekimli olumsuz fiildir.

mir (Far.): Baş, başkan, reis, âmir, emîr, bey.

mi'râc (Ar.): 1- Yükselme, yükseliş. 2- İslâm inancına göre Hz. Muhammed'in, Cenâbıhakk'ın dâveti üzerine yedi kat semâyı aşıp Allâh'ın huzûruna yükselerek O'nunla görüşmesi mûcizesi. 3- Çıkılacak, yükselecek yer.

mir'ât (Ar.): 1- Ayna, gözgü. 2- Tasavvufta Cenâbıhakk'ın tecellîsiyle var olan ve mazhar olduğu tecellîyi aksettiren varlıklardan her biri veya bu varlıkların tamâmı.

mirşad (Ar.): 1- Gözetleme yeri, gözlem evi, rasathâne, mersad. 2- Gökyüzünü ve yıldızları gözlemeye yarayan âlet, teleskop.

mişâl (Ar.): 1- Örnek, numûne. 2- Benzer, gibi, mânend, nazir.

miyân (Far.): 1- Ara, mâbeyn. 2- Bir şeyin ortası, vasat.

mizâc (Ar.): 1- İnsanın ruh yapısıyla ilgili meyil ve özelliklerinin tamâmı, huy, yaratılış, tabiat. 2- Bir insanın vücûdunda bulunan kan, safra vb unsurlardan birinin nispetindeki, yaratılıştan gelen fazlalık sebebiyle ortaya çıkıp o insanı benzerlerinden farklı duruma getirdiğine inanılan hal.

mu‘ayyen (Ar.): 1- Belli, belirli, 2- Kararlaştırılmış, sınırları belirlenmiş. (Tamlamalarda "mu‘ayyene" şeklini alır.)

muḍḡa (Ar.): Et parçası.

muḡāyeret (Ar.): Başka türlü olma durumu, farklılık, aykırılık, bağdaşmama.

muḡabbet (Ar.): 1- Sevgi. 2- Aşk, sevdâ. 3- Dostluk, bağlılık. 4- Sohbet, yârenlik.

Muḡammed: Son peygamber, İslâm peygamberi (öl. 11/632).

muḡalled (Ar.): Gelip geçici olmayan, sürekli, kalıcı, ebedî.

muḡaṣṣal (Ar.): 1- Elde edilen, sonuç olarak ortaya çıkarılan, üretilen, kazanılan. 2- Sözün kıyası, hâsılı, hulâsa.

muḡāṭab ol- (Ar.+T.) : 1- Kendisine söz söylenmek, kendisiyle konuşulmak, hitap edilmek. 2- Soru, itham, azarlama gibi bir söz veya davranış karşısında kalmak.

muḡiṭ (Ar.): 1- Çepeçevre kuşatan, etrâfını çeviren, çevreleyen ihâta eden (şey). 2- Gücü veya bilgisi ile kuşatan, içine alan, kapsayan, câmi, hâvi. 3- Bir kimsenin çeşitli ihtiyaçları yönünden devamlı ilişki içinde bulunduğu insan topluluğu, çevre. 4- Yöre, semt.

muḡkem (Ar.): 1- Dayanıklı, güçlü duruma getirilmiş, sağlamlaştırılmış, sağlam, kuvvetli, metin. 2- Anlamı kesin ve açık olan, başka türlü anlaşılmasına imkân bulunmayan, açıklama ve yoruma ihtiyaç göstermeyen (söz, yazı, hüküm vb). 3- Anlamı kesin ve açık olan (âyet). 4- İyice, adamakıllı, sağlamca.

muḡriḡ (Ar.): 1- Yakan, yakıcı. 2- Gönül yakan, yürek sızlatan, dokunaklı.

muḡtâr (Ar.): 1- Beğenilmiş, seçilmiş, seçkin, mümtaz. 2- Zor, baskı ve emir altında bulunmayan, dilediği gibi hareket edebilen, istediğini yapabilen.

muḡte(li)fe (Ar.): 1- Farklı, çeşitli, çeşit çeşit, türlü. 2- Birbirine uymayan, birbirinden farklı olan, aykırı, muḡâlif.

Muḡyî (Ar.): "Can veren, diriltten, hayat bahşeden" anlamında esmâyihüsnâdan biridir.

Mu‘izz (Ar.): 1- Saygı gösteren, değer veren, yücelten (kimse). 2- "Saygı değer ve yüce bir duruma getiren, şerefli, haysiyetli ve îtibarlı kılan, aziz eden" anlamında esmâyihüsnâdan biridir.

mukābil (Ar.): 1- Bir şeyin tam karşısına gelen, karşısında bulunan, karşı karşıya olan. 2- Bir söz veya davranışa karşılık olarak yapılan, bir şeyin karşılığı olan. 3- Karşılık.

mukāddem (Ar.): 1- Önde olan, önden giden, ileride bulunan. 2- Zaman bakımından daha eski olan, önce, evvel, önceki, evvelki. 3- Öncelik verilen, önceliği olan, daha üstün, daha değerli, müreccah.

mukādder (Ar.): 1- Allāh tarafından ezelde belirlenip takdir edilen, alın yazısında bulunan (şey). 2- Değeri biçilmiş, kıymeti belirlenmiş. 3- Sözde ve yazıda bulunmadığı halde sözün gelişinden anlaşılan.

mukāllid (Ar.): 1- Birine benzemeye, bir şeyi aslı gibi yapmaya çalışan, taklit eden (kimse), taklitçi. 2- İnsan, hayvan, ses, âlet vb şeylerin taklidini yapabilen, taklitle uğraşan, taklit ustası olan (kimse), taklitçi. 3- Dinî meselelerde içtihat seviyesine erişemediği için bir müçtehidin görüş ve fikirlerine tâbi olan kimse. 4- Tasavvufta hakîkate erişemediği halde erişmiş gibi davranan, hakikat ehlini taklit eden kimse.

mukārenet (Ar.): 1- Bir yere veya bir araya gelme, kavuşma, yakınlaşma, bitişme, bitişiklik. 2- Birbirine uygun olma, uygunluk. 3- Tasavvufta kulun Allāh'a yaklaşması, kavuşması ve O'nunla berâber olduğunu hisseder duruma gelmesi.

mukārrer (Ar.): 1- Hakkında karar alınmış, karar verilmiş, kararlaştırılmış. 2- Olacağı veya yapılacağı şüpheye yer bırakmayacak şekilde kesinleşmiş, kesin, şüphesiz, muhakkak.

mukāyyed ol- (Ar.+T.): 1- Kayıtlanmak, bağlanmak. 2- Dikkat ve alâka ile gözetmek, önem verip üstüne düşmek.

muktedā (Ar.): 1- Fikir ve davranışları ölçü olarak benimsenen, örnek alınan kimse. 2- Rehber, kumandan, lider, imam vb durumunda olup önde bulunan, uyulan, tâbi olunan kimse.

muktezī (Ar.): 1- Gerekme, gerektirme. 2- Lüzum, gerek. 3- İhtiyaç.

muktezīyāt (Ar.): Gerektirici sebepler; gerekler.

mūm (Far.): Bal mumu, erimiş iç yağı, parafin, stearik asit gibi maddelerden daha çok çubuk şeklinde dondurularak yapılan ve ışığından faydalanmak için ortasına

yerleştirilmiş bir fitili üst kısmından yakmak sûretiyle kullanılan basit bir aydınlatma aracı, şem'.

murād (Ar.): 1- Erişilmek istenen, olması, gerçekleşmesi arzu edilen şey, istek, dilek, amaç. 2- Anlaşılan, anlatılmak istenen şey, maksat, meram, niyet.

murğ-ı cānet (Far.): Can kuşu, ruh.

Mūsā: İsrâiloğulları'na gönderilen ve kendisine Tevrat indirilen peygamber.

muşaffā (Ar.): Yabancı maddelerden temizlenmiş, arı duru ve saf duruma getirilmiş, arıtılmış, tasfiye edilmiş.

musahhar (Ar.): 1- Büyülenmiş, büyü, büyü ile aldatılmış. 2- Bir kimse veya şeyin büyülenmiş gibi etkisi altında olan.

muşarrıf-ı havâtır (Ar.): Tasavvufta zihinsel süreçleri ve düşüncelerin akışını yönlendiren, kontrol eden güç, bilgi veya kişi anlamında kullanılır.

muttaşif (Ar.): Bir hal ve sıfatla nitelenmiş olan, kendisinde o hal ve sıfat bulunan.

muṭī' (Ar.): 1- Uyan, itâat eden, boyun eğen, tâbi olan (kimse). 2- Yumuşak başlı, uysal, itâatli, itâatkâr (kimse).

muzâf (Ar.): 1- İzâfe edilen, bir şeye, bir kimseye bağlanan, katılan, eklenen. 2- (Dil bilgisi) Tamlanan.

mübdi' (Ar.): 1- Yok iken var eden, varlık âlemine çıkaran (Allâh). 2- Yepyeni ve güzel bir eser meydana getiren, îcat eden (kimse), mûcit. 3- enzeri görülmemiş güzellikte şiir söyleyen (şâir).

mübtedî (Ar.): Bir işe, bir okula yeni başlayan (kimse).

mübtelâ (Ar.): 1- Bir şeye kendini kaptırmış olan, tutulmuş, düşkün. 2- (Bir derde, bir hastalığa) Tutulmuş, 3- Âşık, tutkun.

mücâhid (Ar.): 1- Çalışıp didinen, uğraşan, mücâdele ve mücâhede eden kimse. 2- Allâh yolunda din, vatan, millet uğruna savaşan, cihat eden kimse. 3- Nefsiyle mücâdele eden, benlik ve bencilliğinden kurtulmaya çalışan kimse.

mücellâ (Ar.): Cilâlanmış, parlatılmış, cilâlı, parlak.

mücerred (Ar.): 1- Madde ve cisim hâlinde olmayan. 2- Düşüncede var olan, zihinde soyutlama, tecrit yoluyla elde edilen, soyut (fikir, kavram, tasavvur). 3- Katıksız,

karışksız, saf, hâlis. 4- Yalnız, tek, tek başına, münferit. 5- Dünyâya âit zevk ve ihtiraslardan soyunup zâhirini mal ve mülkten, bânını Allâh'tan gayri her şeyden temizleyen, tecrit eden (derviş, sâlik). 6- Yalnız, yalnızca, sâdece, ancak, sırf.

müctehid (Ar.): Kur'ân ve sünnette bulunmayan veya açıkça belirtilmeyen bir meselede yine Kur'ân ve sünnetin özüne, rûhuna uygun olarak fikir yürütmek sûretiyle şer'î hüküm koyan büyük din âlimi.

müdebbir (Ar.): 1- Tedbirli. 2- İş ve davranışlarının sonucunu inceden inceye düşünerek hareket eden, ihtiyatlı davranan kimse.

mü'essire (Ar.): 1- Tesir eden, tesirli, etkili, etkileyici. 2- İçer işleyen, dokunaklı. 3- Eser sâhibi kimse, fâil, âmil.

mü'ebbed (Ar.): 1- Sonsuz, ebedî, dâimî. 2- Ömür boyunca devam edecek, sürecek olan.

mü'eyyid (Ar.): İnsanların kânun, ahlâk kuralları vb ne uymalarını sağlayan güç, yaptırma gücü, yaptırım.

mühmel (Ar.): 1- Kendi hâline bırakılmış, boş verilmiş, önemsenmemiş, ihmal edilmiş. 2- Dikkat ve ihtimam gösterilmemiş, gelişigüzel.

mükerrem (Ar.): Saygı değer, hürmete lâyık, yüce, aziz, muhterem.

mülâzemet (Ar.): 1- Bir kimseye, bir şey veya yere hiç ayrılmak istemeyecek şekilde bağlanma. 2- Bir yere devam etme, devamlı gidip gelme. 3- Bir işle sürekli meşgul olma.

mülevves (Ar.): Pis, kirli, iğrenç.

Mümît (Ar.): "Can verdiği mahlûklara ölümü kader olarak yaratan, öldüren" anlamında esmâyihüs-nâdan biridir.

mün'akis (Ar.): 1- Parlak bir cisme vurup yansıyan, yansımış (ışık, şekil vb). 2- (Ses için) Yankı yapan, yankılanan, akseden. 3- Ters çevirilmiş, baş aşağı edilmiş, mâkûs.

münâsib (Ar.): Uygun, yerinde.

münevver (Ar.): 1- Aydınlatılmış, aydınlık, ışıklı, nurlu. 2- Tahsil, bilgi ve görgü sâhibi olan, fikrî meselelerle uğraşan kültürlü (kimse), aydın, entelektüel.

münezzeh (Ar.): 1- Eksiklik, noksanlık, kötülük vb nden arındırılmış olan, uzak, berî. 2- (Allâh için) İnsanlara mahsus her türlü sıfat, zaaf ve noksanlıktan uzak olan, hiçbir şeye ihtiyâcı bulunmayan.

münkedir (Ar.): 1- Son sürat giden. 2- Birinin üzerine koşan.

Müntakım (Ar.): 1- Öç alan, intikam alan (kimse). 2- "Yaptıklarından pişmanlık duymayan, tövbe etmeyen, müşrik, zâlim gibi günahkârları adâletinin gereği olarak hak ettikleri cezâyâ çarptıran ve böylece mazlûmların, mağdurların intikâmını alan" anlamında esmâyihüs-nâdan biridir.

mürde / murd (Far.): Ölü, ölmüş (kimse).

mürîd (Ar.): Tarîkata girip bir mürşide bağlanan kimse, kendi irâdesini Hakk'ın irâdesine terkedebilmek için bir mürşidin terbiyesine giren derviş.

mürte'îş (Ar.): Titreyen, titrek.

müsebbib (Ar.): 1- Sebep olan, yol açan (kimse). 2- Varlığa sebep olan, onu yaratan Allâh.

Müsemellâh (Ar.): Zâtına mahsus ilâhî isimlerle adlandırılmış olan Allâh.

müstağnî (Ar.): 1- İhtiyaç ve eksiklik duymayan, elinde olanla yetinen (kimse), tok, doygun. 2- İlgi, alâka göstermeye tenezzül etmeyen, umursamaz, kayıtsız (kimse),

müstaḥlef (Ar.): 1- Biri tarafından kendi yerine, makâmına geçirilmiş, tâyin edilmiş (kimse), 2- Bir şeyh tarafından halîfe tâyin edilmiş (kimse),

müsta'în (Ar.): Yardım dileyen (kimse).

müste'id (Ar.): Hazırlanmış, akli başında, âmâde, alesta, müheyyâ.

müstezî (Ar.): Bir ışık kaynağından saçılan ışıkla aydınlanan, ışıklanan.

müstefâd (Ar.): 1- Kendisinden faydalanılan, faydalanılmış. 2- Anlaşılmış, öğrenilmiş.

müstehdî ol- (Ar.+T.): Hidâyet arayan, doğru yolu arayan (kişi).

müstevlî (Ar.): 1- Bir yeri zapt ve istîlâ eden, hükmü, idâresi altına alan (kimse). 2- Yayılmak sûretiyle her tarafı kaplayan, yayılan,

müşâbih (Ar.): Benzeyen, benzer, mümâsil.

müşāhede (Ar.): 1- Gözle görme. 2- Gözlem. 3- Gözlem sonucunda varılan görüş, kanaat, teşhis. 4- Tasavvufta Yaratıcı yaratılmışta, Hakk'ı halkta görme, her zerrede Cenâbıhakk'ın varlığına şâhit olma.

müştāk (Ar.): Şiddetle arzu eden, özleyen, hasretini çeken, gönülden isteyen.

müştākān (Ar.): Müştāk'ın çoğulu, şiddetle arzu eden, özleyen, hasretini çeken, gönülden isteyen.

müşteḥā (Ar.): İstenilen, arzu edilen, iştah kabartan.

müşteḥiyāt (Ar.): İstenilen, arzu edilen, iştah kabartan şeyler.

müş'ir (Ar.): Bildiren, haber veren.

müte'āl (Ar.): Çok yüce, ulu.

müte'allık (Ar.): Âit, dâir, ilgili, alâkalı.

mütecellî (Ar.): 1-Meydana çıkan, görünür duruma gelen, görünen, tecellî eden. 2- Parlayan, parlak.

müte'ellim (Ar.): Üzülen, kederlenen, esef eden, elemli.

mütelezzed (Ar.): Lezzetli, mütellezziz.

mütevaḥḥid (Ar.): Benzeri olmayan, eşsiz.

müteveccih (Ar.): 1- Bir yere, bir şeye veya kimseye dönmüş olan. 2- Bir yere gitmeye çalışan. 3- Yönelmiş. 4-Birbirine sevgisi, bağlılığı olan; birbirine iyi niyet ve sevgi besleyen.

müyesser (Ar.): 1- Kolaylıkla olan, kolaylıkla yapılan, kolaylaştırılmış. 2- Nasip olan.

müzill (Ar.): Bayağılaştıran, zillete düşüren, zelil eden.

N

nābedîd (Far.): Meydanda olmayan, görünmez.

nābūd (Far.): 1- Bulunmayan, mevcut olmayan, yok olan, yok. 2- Perişan, müflis, mahvolmuş.

nādān (Far.): Cāhil, bilmez, bilgisiz (kimse).

nādānlıḡ (Far.): Cāhillik, bilgisizlik.

Nāfi (Ar.): 1- Faydalı, faydası olan, menfaatli. 2- "Hayır ve menfaat verici şeyler yaratan" anlamında esmâyhüsânadan biridir.

nāfiz (Ar.): 1- Bir şeyin bir tarafından girip içine işleyerek öbür tarafından çıkan. 2- İçer işleyen, çok tesir eden, etkili.

nāgāh (Far.): 1- Zamansız, vakitsiz. 2- Ansızın, birdenbire, nâgehan.

nahîf (Ar.): Zayıf, çelimsiz, arık.

nāhoş (Far.): Hoşa gitmeyen, hoş olmayan.

nākış (Ar.): 1- Tam olmayan, eksik, noksan. 2- Kusurlu, özürlü.

naql (Ar.): 1- Bir yerden başka bir yere götürme, taşıma, aktarma, geçirme. 2- Taşınma, göç. 3- Başkasına âit bir sözü veya bir fikri, bir olayı bir yerde anlatma, hikâye etme. 4- Bir eseri bir dilden başka bir dile çevirme, tercüme etme. 5- Ağızdan ağıza veya kitaplar yoluyla gelmiş olan bilgi. 6- İslâm dininde âyet ve hadislerle dayanan ve rivâyet yoluyla zamânımıza ulaşan dinî esaslara verilen isim.

nâle (Far.): İnleme, inilti.

nân (Far.): Ekmek.

nâr (Ar.): 1- Ateş, od. 2- Cehennem. 3- Ateş gibi yakan duygu.

nâs (Ar.): İnsanlar, halk.

naşib (Ar.): 1- Bir kimsenin payına düşen şey, hisse. 2- Bir kimsenin elde edebildiği, sâhip olabildiği şey, behre. 3- Allâh'ın bir kimseye tâyin ve kısmet ettiği şey, tâlih, baht.

nâtüvân / ne'tvan (Far.): Kuvvetsiz, güçsüz, zayıf.

nâyil ol- (Ar.+T.): Erişmek, elde etmek, ulaşmak.

nażaran (Ar.): 1- Göre, bakılırsa. 2- Karşılaştırılacak olursa, nispetle, kıyasla, oranla.

nâzır (Ar.): 1- Bakan, nazar eden. 2- Yönü bir yere doğru dönük olan. 3- Bir işin yönetimine memur olan kimse.

nebâtât-ı ḥasenâtı (Ar.): 1- güzel, hoş bitkiler. 2- (*Murâd edilen anlam*) Tasavvufta Allâh'ın hikmeti, lütfu ve bereketi ile güzel hasletlerle donanmayı; manevî güzellikleri, ruhsal olgunlukları ve ahlâkî erdemlere erişmeyi ifade eder.

necât / necâd (Ar.): Kurtulma, kurtuluş, halâs.

nedāmet (Ar.): Yaptığı iş veya davranışın sonucunu beğenmeyip yaptığına hayıflanma, pişman olma, pişmanlık.

nefha (Ar.): 1- Üfürme. 2- Can veren, ihyâ eden üfleme, diriltici nefes.

nefes (Ar.): Akciğerlere hava alıp verme ve bu yolla alınıp verilen hava, soluk.

nefs (Ar.): 1- Bir kimsenin kendi öz varlığı, öz benliği, kişiliği. 2- Bir şeyin içi, merkezi, kendisi. 3- Can, ruh, hayat. 4- Asıl, cevher. 5- Tasavvufta kulun kötü, beğenilmeyen, bayağı ve hayvânî arzuları, huy ve fiilleri, kibir gazap, kin, haset, hırs, tahammülsüzlük, hasislik, dedikodu, şehvet, ihtiras, hevâ vü heves gibi zaaflarının merkezi

nefsu'l-emr (Ar.): İşin temeli, esası.

nefy (Ar.): 1- Sürgün etme, sürme, uzaklaştırma, sürgüne gönderme. 2- Bulunduğu iddia edilen bir şeyin yokluğunu söyleme.

nefy id- (Ar.+T.): İnkâr etme, bulunduğu iddia edilen bir şeyin yokluğunu söyleme, varlığını kabul etmeyip aradan çıkarma.

neheng (Far.): Timsah.

neheng-i âteşist (Far.): Ateşten timsah.

nemand (Far.): "Kalmadı" anlamına gelen çekimli fiil.

nemrūdist: Nemrūdlik.

nesḥ (Ar.): 1- Hükmünü ortadan kaldırma, hükmü ortadan kalkma, hükümsüz bırakma, hükümsüz kalma. 2- Sûretini çıkarma, bir nüshasını alma, istinsah etme.

neşv ü nemā (Ar.): Gelişme, büyüme, gelişim.

nev'a (Ar.): Cins ve çeşit bakımından.

nezāfet (Ar.): Temizlik, paklık.

nī (Far.): Olumsuzluk ifade eden "değil" anlamındaki sözcük.

ni'am (Ar.): Ni'met'in çoğulu, nimetler.

ni'met (Ar.): 1- Lutuf eseri olan iyilik, ihsan, bağış. 2- Allâh'ın kullarına bağışı olan yiyecek içecek vb özellikle ekmek.

nikât (Ar.): Noktalar.

nîkūkār (Far.): İş iyi ve doğru olan, iyilik eden.

nımr (Ar.): Kaplan.

nırân (Ar.): 1- Ateş, 2- Cehennem.

nisbet (Ar.): 1- İki şeyin veya parça ile bütünü nitelik veya nicelik bakımından birbirine göre olan durumu, oran. 2- Ölçü, derece. 3- Bir şeyin parçaları veya iki ayrı şey arasındaki uygunluk, oran, orantı, tenâsüp. 4- İlgi, bağ, râbıta. 5- Birini üzme ve kızdırmak için inat olsun diye yapılan iş veya davranış. 6- Kıyas edilirse, göre, nazaran, nispetle.

nişân (Far.): 1- Ateş edilmek istenen hedef, nişangâh. 2- Ayırıcı işâret, alâmet-i fârika, 3- İşâret olarak dikilen taş vb şey. 4- İşâret, belirti, iz, alâmet.

nitekim: Cümle başında kendisinden önce gelen cümledeki hükmü doğrulamak için "gerçekten, hakikaten, nasıl ki ... olduğu gibi" anlamlarında kullanılır.

niyâz eyle- (Far.+T.): 1-Yalvarmak, ricâ etmek. 2- Duâ etmek, dilemek. 3- Hürmet ve bağlılığını gösteren bir hareket yapmak.

nukât (Ar.): Noktalar.

nukl (Ar.): İçkiyle yenen yiyecek, meze, çerez.

Nûr (Ar.): 1- Gözle görülen aydınlık, maddî şeyleri görmeye yarayan ışık, ziyâ. 2- Kalp gözüyle his ve idrak edilen gönül açıcı aydınlık, maddî olmayan hususlarda basîret gözüyle görülen ve gerçeği görmeyi sağlayan manevî ışık. 3- Âlemi aydınlatıcı olduğu için Kur'ân-ı Kerim ve Hz. Muhammed hakkında kullanılmıştır. 4- Cenâbıhakk'ın bütün mahlûkâtı yokluk zulmetinden çıkarıp idrak edilebilecek, hissedilebilecek, görülebilecek duruma getiren ilâhî tecellîsi. 5- "Âlemleri, gönülleri, zihinleri aydınlatan" anlamında esmâyihüsna'dan biridir.

nûrânî (Ar.): 1- Işıklı. 2- Temiz, mübârek, nurlu.

nûş et- (Far.+T.): İçmek.

nuḫ (Ar.): 1- Söz, konuşma, kelâm. 2- Tarîkat büyüklerinin manzum sözleri.

nûkte (Ar.): 1- İnce bir anlam taşıyan, zekâ eseri olduğu için hoş a giden zarif ve düşündürücü söz, espri. 2- Söz, yazı, resim vb nde ilk bakışta herkesin göremediği, ancak dikkat edilince çıkarılabilen ince manâ.

nümâyân (Far.): Görünen, meydanda olan, ayan, âşikâr.

O/Ö

ol (ET): Üçüncü tekil şahıs zamiri ve işâret sıfatı, "o"nun eski şekli.

ödi çāk ol- (ET): Çok korkmak.

‘öẓr (Ar.): 1- Yanlış, hatâlı bir davranışın elde olmadan veya mecbur kalındığı için yapıldığını bildirmek ve hoş görülmesini istemek üzere öne sürülen sebep, mâzeret. 2- Kusur, hatâ, eksiklik.

P

pā (Far.): 1- Ayak. 2- Dip, kök, temel.

pabuc (Far.): Ayakkabı

pāk (Far.): 1- Temiz. 2- Hâlis, saf, katışıksız. 3- Mübârek, kusursuz, günahsız.

pāyān (Far.): Son, nihâyet.

pāydār (Far.): Kalıcı, devamlı, sâbit.

pejmurde (Far.): 1- Eski püskü, pis, yıpranmış, yırtık. 2- Solmuş, soluk, canlılığı ve tâzeliği kalmamış. 3- Dağınık, perîşan.

penbe (Far.): Pamuk.

perde (Far.): Bir yerin dışarıdan görünmesini önlemek, ışığı engellemek veya iki yeri birbirinden ayırmak için gerilen kumaş, naylon vb.

perhîz (Far.): 1- Beslenme düzeninde sağlığın gerektirdiği kısıtlamayı yapma, bâzı yiyecekleri hiç yememe veya belli miktarlarda yeme, diyet, rejim. 2- Bâzı dinlerde nefsi körletmek için yiyecek ve içeceklerde belli bir süre için yapılan kısıtlama. 3- Dinin yasak ettiği şeylerden sakınma, kendini tutma, nefesine hâkim olup haramdan uzak durma. 4- Kulu Allâh’tan uzaklaştıracak şeylerden uzak durma, mâsivâdan el çekme.

pertâb (Far.): 1- Atma; atılma, sıçrama. 2- Atılmak için geriden başlayarak alınan hız.

pervâz eyle- (Far.+T.): Uçmak.

perveriş (Far.): Besleme, beslenme, yetiştirme, yetiştirilme.

pes (Far.): Şu halde, öyleyse, imdi.

pesendide (Far.): Beğenilmiş, seçilmiş.

pester (Far.): Kelime anlamı üzerine oturmak için yere serilen sergi iken metinde (*Murâd edilen anlam*) halı, minder, şilte gibi kişinin rahat etmesini sağlayacak ayakları altında serilmiş gökyüzü sergisi anlamında kullanılmıştır.

peşimân (Far.): Pişman kelimesinin eski metinlerde kullanılan asıl şekli.

peyâm (Far.): Haber.

peygam dâd (Far.): Haber verme.

pey-ı farkî (Far.): (*Murâd edile anlam*) Ayırt etmek.

peyk (Far.): Haber ve mektup taşıyan kimse, haberci.

peyveste (Far.): 1- Ulaşmış, erişmiş, vâsıl olmuş. 2- Dâima, bir düziye, muttasıl.

pîç pîç (Far.): Büklüm büklüm, kıvrım kıvrım, dolaşık, karmakarışık

pinhan (Far.): Gizli.

pîş (Far.): Ön, ön taraf.

pîş-i küfreş (Far.): Küfre karşı.

piyâde (Far.): 1- Asker. 2- Yaya savaşan asker sınıfı.

pursiş (Far.): Soruş, sorma, sual ediş.

pür (Far.): Dolu.

R

rabbânî (Ar.): 1- Rabla ilgili, Allâh'a âit, ilâhî. 2- Kendini Allâh'a vermiş, gönlünü Allâh'a bağlamış olan kimse.

râğıb (Ar.): İstekli, isteyen (kimse).

râğıb-ı esrâr-ı Hüdâ (Ar.+Far.): Allâh'ın sırlarını (keşfe) istekli (kişi).

rahîk (Ar.): Saf, duru ve kokulu şarap.

rahmet (Ar.): Allâh'ın yaratıklarına olan merhameti, acıma ve esirgemesi.

rāmî (Ar.): (Ok, mermi vb) Atan kimse, atıcı.

ra'nâ (Ar.): 1- Güzel, hoş, latif, parlak, revnaklı. 2- Pek güzel, pek âlâ.

ra'se (Ar.): Titreme, titreyiş.

rāyiha (Ar.): Koku, güzel koku.

rāz (Far.): Gizlenen şey, sır.

rāzı / rāzī (Ar.): 1- Kabul eden, uygun bulup benimseyen, olana boyun eğip rızâ gösteren. 2- Hoşnut olan.

refʿ (Ar.): 1- Yukarı kaldırma, yükseltme. 2- Yüceltme. 3- Ortadan kaldırma, hükümsüz kılma, feshetme, lağvetme. 4- Giderme, giderilme, kaldırma, kaldırılma.

refāhiyyet (Ar.): Varlık ve bolluk içinde rahat ve kolay yaşama, geçim rahatlığı ve bolluğu, refah.

refīk (Ar.): 1- Arkadaş, yol arkadaşı, yoldaş. 2- Ortak, şerik. 3- Koca, zevç.

reh (Far.): 1- Yol. 2- Usûl, tarz, sistem.

rehā bul- (Far.): Kurtulmak, halâs olmak.

remād (Ar.): Kül, ateş külü.

rencide ol- (Far.+T.): İncinmek, kırılmak.

rencür (Far.): 1- İncinmiş, sıkıntılı. 2- Hasta, dertli, rahatsız.

resīd (Far.): Erişmiş, yetişmiş, ulaşmış, olgunlaşmış.

reste (Far.): Kurtulmuş.

resûl (Ar.): 1- Peygamber, nebî (Özellikle Hz. Muhammed için kullanılır) 2- Elçi (Eskimiştir).

revā (Far.): Lâyık, uygun, yerinde, münâsip.

revğan (Far.): 1- Yağ, kandil yağı. 2- Rugan.

revān id- (Far.+T.): Akıtmak.

reʿy (Ar.): Fikir, görüş, düşünce, oy

rıfʿat / Rifʿat (Ar.): Yücelik, yükseklik, özellikle mevki yüksekliği.

ricā eyle- (Ar.+T.): Birinden bir şeyin yapılmasını istemek, dilemek.

ricʿat (Ar.): Geri dönme.

risālet (Ar.): 1- İnsanları dine dâvet etme işi, peygamberlik, resullük. 2- Elçi olma, elçilik.

rīv (Far.): Hîle, düzen.

rubūbiyyet (Ar.): 1- Rab olma durumu, Tanrılık. 2- Efendilik, sâhiplik.

rucū' id- (Ar.+Far.): 1- Dönme, geri dönme. 2- Sözünü geri alma, sözünden cayma.

rūḥ (Ar.): 1- İnsan ve hayvanda vücûdu canlı kılan, bilen, duyan ve idrak eden hayat gücü, hayat cevheri, can. 2- Allâh tarafından yaratıldıktan sonra insan bedenine üflenene, ölümden sonra da varlığı devam eden ve mâhiyeti tam olarak bilinemeyen ilâhî ve manevî cevher. 3- Duygu, his. 4- Yaratılış, karakter, tıynet.

rūḥāniyyet (Ar.) 1- Mânen büyük bir kimsenin öldükten sonra da devam eden manevî gücü. 2- Ruhla ilgili olma, rûhun hâkim olması durumu, rûhânîlik, manevilik.

rūḥ-ı âzādî (Ar.+Far.): (*Murâd edilen anlam*) Henüs bir bedene kavuşmamış, bedene üflenmemiş ruh.

rūḥ-ı fikrî (Ar.): Tasavvufta aklî bilgiyi manevî bilgiyle birleştirerek hakikati ve ilahî marifeti kavrayabilen manevî boyutu ifade eden terim.

rūḥ-ı ḥassās (Ar.): Tasavvufta duyarlılık, incelik, sezgi, manevî farkındalık, aşk ve içsel derinliği kavrayabilen manevî boyutu ifade eden terim.

rūḥ-ı ḥayvânî (Ar.): (*Murâd edilen anlam*) Bir yönüyle insani ruha diğer yönüyle de bedene bağlı latif bir varlık olan nefs-i levvamedir.

rūḥ-ı ḳudsiyye (Ar.): Tasavvufta kutsal, saf ve Allâh'a en yakın ruhu ifade eden bir terimdir. Ruhun bu mertebesi manevî yolculuğun en yüksek aşamasıdır ve Allâh'a tam bir teslimiyet, ilahi ilham, bilgelik, yakınlık ve evrensel sevgi ile karakterizedir.

rūḥ-ı revân (Ar.): Tasavvufta ruhun sürekli bir hareket, akış ve yenilenme içinde olduğunu ifade eden bir terimdir. Ruhun bu dinamik hali, manevî yolculuğunda Allâh'a olan yakınlığını arttırmasını ve hakikati arayışını simgeler.

rūḥ-ı 'aql (Ar.): Tasavvufta akıl ve ruhun birlikte çalışarak manevî bilgilere ulaşmayı, ilahî sırları keşfetmeyi ve derin bir bilgelik kazanmaya yönelik bir anlayışı ifade eden terimdir.

rūḥ-ı ziyâyî (Ar.): Tasavvufta manevî aydınlanmayı, ilahî nurla dolu bir ruhu ve bu ruhun kazandığı derin bilgelik ve anlayışı ifade eden bir terimdir. Bu kavram, tasavvuf yolunda ilerleyenlerin ruhlarını ilahî ışıqla aydınlatarak Allâh'a daha yakın olmalarını ve manevî bilgilere ulaşmalarının mertebesini ifade eder.

Rûm (Ar.): 1- Doğu Roma İmparatorluğu sınırları içinde oturanlara verilen isim. 2- (*Murâd edilen anlam*) Anadolu.

rûnümā (Far.): Yüz gösteren.

rûşen id- (Far.+T.): 1- Aydınlatmak, parlatmak. 2- Aşık etmek, meydana çıkarmak.

rûşenî (Far.): Parlaklık.

rûturuş (Far.): 1- Ekşi yüz. 2- Turşu surat.

rûtbet (Ar.): Rütbe.

rû'yet (Ar.): 1- Görme, bakış, görüş. 2- Bakma, araştırma. 3- Yönetme, nezâret etme, çevirme, idâre etme.

S/Ş/Ş

sa'âdet (Ar.): Mutlu olma, mutlu ve mesut yaşama, mutluluk, bahtiyarlık.

şabî (Ar.): Ergenlik çağına gelmemiş olan ve İslâm dinince yükümlü sayılmayan erkek çocuk.

şābir (Ar.): Sabreden, sabırlı (kimse).

şābit (Ar.): 1- Yerinde duran, yer değiştirmeyen, durağan. 2- Kesin bir delil veya tecrübe ile zan ve şüpheden kurtarılıp gerçekliği, doğruluğu ortaya konmuş, ispatlanmış olan.

şabūh (Ar.): 1- Sabahları içilen şarap, içki. 2- (*Murâd edilen anlam*) Aşk sarhoşluğundan mütevellid sarhoşluk, sabah vaktinden hâsıl olan mahmurluk.

şabūhî (Ar.): (*Murâd edilen anlam*) Aşk sarhoşu, sabah vaktinde mahmur kişi.

şad hezār (Far.): Yüz gün.

şāf ol- (Ar.): 1- İçine temizliğini bozacak bir şey karışmamış olan, temiz, duru, arı, berrak, hâlis. 2- Kurnazlığa akli ermeyen, içinde fesatlık olmadığı için kolayca aldatılabilen (kimse), saftirik.

şāfā (Ar.): 1- Gönül şenliği, rahat, huzur, kedersizlik. 2- Eğlence, neşe, zevk.

şaff-ı ni'āl (Ar.): Yanyana dizilmiş ayakkabılar.

şāfî (Ar.): 1- Temiz, hâlis, saf. 2- İçinde saflığını bozacak başka bir şey bulunmayan, katışıksız, arı.

şâfiye (Ar.): Saflık, temizlik.

şafvet (Ar.): Maddî ve manevî manâda temizlik, arılık, saflık.

şahâyif (Ar.): Sahîfeler, sayfalar.

sâhir (Ar.): 1- Büyü yapan, efsun ve sihirle uğraşan kimse, büyücü, sihirbaz. 2- Büyü yapmışçasına tesir eden, karşısındakini etkisi altına alan, büyüleyici kimse veya şey.

sâhîran (Ar.): Sâhîr'in çoğulu, sihirbazlar.

sahk (Ar.): Döverek ezme, dövme, ezme.

sâ'ir / sâyir (Ar.): Başka, diğer, öteki, öbür.

şâlih (Ar.): 1- Yetkisi olan (kimse), yetkili. 2- Dinin emrettiği hususlara uygun davranan, iyi amel sâhibi, günah işlemekten kaçınan (kimse).

sâlik (Ar.): 1- Bir yola girmiş olan, bir yol tutup onu tâkip eden kimse. 2- Bir tarîkata girmiş, bir mürşide bağlanarak manevî yolculuğa çıkmış olan kimse.

sâkî-yi hakikat (Ar.): Tasavvufta hakikatin ve ilahî bilgeliğin sunucusu olan manevî rehber veya mürşidi temsil eden bir terimdir.

şânî (Ar.): İkinci.

şapan (ET): İçine bir taş konup iki ucundan tutularak hızla çevrildikten sonra bir ucu uygun bir konumda bırakıldığında merkezkaç kuvvet etkisiyle içindeki taşı istenen yere fırlatmaya yarayan ve eskiden savaş silâhı olarak kullanılan, iki tarafına birer ip bağlanmış bez veya meşinden ibâret âlet.

sârîka (Ar.): Çalan, hırsızlık yapan kimse, hırsız.

sâzî (Far.): (*Murâd edilen anlam*) Ağlayan, inleyen (hasta)

sebbâh (Ar.): İyi yüzen, iyi yüzme bilen (kimse), yüzücü.

şebt (Ar.): Yazma, kaydetme.

sebze (Far.): Kök, sap, yaprak ve çiçeklerinden çeşitli yemekler yapılan veya çiğ olarak yenen yeşil bitki ve otlara verilen ortak ad, zerzevat.

sebzegâh (Far.): Sebze bahçesi.

sefâ / şafâ (Ar.): 1- Gönül şenliği, rahat, huzur, kedersizlik. 2- Eğlence, neşe, zevk. 3- Saflık, berraklık.

sefâhet (Ar.): 1- Aşırı derecede zevk ve eğlenceye düşkün olma. 2- Değer ölçülerini hiçe sayarak pervâsızca yapılan eğlence. 3- Akılsızca saçıp savurma, aşırı derecede israf etme. 4- Akılsızlık, ahmaklık.

sekenât (Ar.): (Tekil gibi kullanılır) Durma, duruş, hareket etmeme, kımıldanmama.

sem‘ (Ar.): 1- Duyma, işitme. 2- Söz dinleme. 3- Kulak.

semâ (Ar.): 1- Göğün görünen yüzeyi, gökyüzü. 2- Uzak, fezâ, gök.

semâ‘ (Ar.): İşitme, duyma.

seng (Far.): Taş.

serhadd (Ar.+Far.): Sınır boyu, hudut.

serkeş (Far.): Dik başlı, dik kafalı, inatçı, itâatsiz (kimse), isyankâr.

setr (Ar.): 1- Gizleme, örtme, kapama. 2- Kul ile Allâh arasında hicap bulunması, tecellînin vâki olmaması hâli.

setr-i ‘uyûb (Ar.): Ayıpları örten Allâh.

Settâr (Ar.): Kullarının hatâ, kusur, ayıp ve günahlarını örten, bağışlayan" anlamında Allâh için kullanılır.

seyl (Ar.): Sel kelimesinin eski metinlerde görülen asıl şekli.

seyr id- (Ar.+T.): 1- Uzaktan seyretmek. 2- Bir insanın vahdet âleminden kesret âlemine ve bu kesret âleminden tekrar Hakk’a yükselmek için yaptığı manevî yolculuk.

seyyi‘e (Ar.): 1- Kötülük, fenâlık. 2- Suç, kabahat, günah. 3- Yanlış bir davranış, bir suç veya günah sonucunda karşılaşılan kötü durum, başa gelen sıkıntı ve zahmet.

şibyân (Ar.): Reşit olmamış çocuklar, küçük çocuklar, sübyan.

şidk (Ar.): 1- Doğruluk, gerçeklik. 2- Her türlü kötülükten arınmış olma, saflık, temizlik, hâlislik. 3- İçten, yürekten bağlanma, bağlılık, sadâkati. 4- Tasavvufta Allâh’a gönülden bağlanıp yalan, gösteriş, maddî manevî çıkar hesâbı vb kötülüklerden uzaklaşarak her gördüğünü hak bilip ona göre davranma, olduğu gibi görünme veya görüldüğü gibi olma durumu.

sırr (Ar.): 1- Bilinmesi, duyulması, açığa vurulması istenmeyen, gizli tutulan şey. 2- Gizlilik. 3- Anlamak ve açıklamakta aklın âciz kaldığı şey. 4- Bir amaca, bir ideale

erişmeyi sağlayan yol, yöntem. 5- İnsanda ilâhî hakikatleri idrak ve müşâhede eden manevî melekelerden biri. 6- İnsanda ilâhî hakikatleri idrak ve müşâhede eden manevî melekelerden biri. 7- Allâh ile sevdiği kulları arasında gizli kalan hal ve maddî - manevî varlıklar hakkında Cenâbıhak tarafından sâdece gönül ehline bildirilen hakikatler.

sırr-ı ma'îyyet (Ar.): (*Murâd edilen anlam*) İçerdiği sır, bünyesinde barındırdığı anlamlar.

sibâhet (Ar.): Suda yüzmeye.

sicn-i tabî'at (Ar.): (*Murâd edilen anlam*) Bedende hapis kalmış, hapsedilmiş ruh.

sîne (Far.): 1- Göğüs, bağır, sadr. 2- Gönül, kalp, yürek.

sîret (Ar.): 1- Bir kimsenin ahlâkı, seciyesi, karakteri, dışa akseden davranışı. 2- Bir kimsenin kendine has davranışlarını da içine alan hayat hikâyesi, tercümeihal, biyografi.

sirişk-i dîde: Gözyaşı, gözden akan yaş.

sirke (ET): Bâzı çorbalara, yemeklere, salatalara ekşilik vermesi için konulan, halk arasında ateş düşürmesi ve ferahlatması için vücûda sürülen ekşimiş üzüm suyu.

sirkengübîn (Far.): Bala sirke karıştırılarak yapılan ekşi şerbet.

sivâ (Ar.): "Başka, gayri" demek olan kelime, dilimizde daha çok "Allâh'tan başka varlıklar" manâsında kullanılır. Ayrıca "Allâh'ın zâtı dışında kalan ve insanı Allâh'tan uzaklaştıran her şey" anlamındaki "mâsivâ" söyleyişinde geçer.

suhan (Far.): Söz, lakırdı, kelâm.

şulb (Ar.): (Mecazen) Döl, nesil, zürriyet.

şulh u 'uzr (Ar.): (*Murâd edilen anlam*) Kabahat işledikten sonra nedametle kabahat işlenen kişiyle uzlaşma ve özür dileme hali.

Şun'-ı Kirdgâr (Ar.+Far.): Her şeyi yoktan var eden Allâh.

sûr (Far.): Ziyafet; bayram, düğün veya sünnet gibi özel günlerdeki ziyafet.

şûretâ (Ar.): 1- Dış görünüşe göre, görünüşte, zâhiren. 2- ... gibi görünerek.

şûret vir- (Ar.+T.): Gözün ilk bakışta gördüğü şeyi, dış görünüşü oluşturma; şekil, biçim verme.

Sûre-yi Bakara (Ar.): Kur'ân-ı Kerîm'in ikinci ve en uzun sûresi.

Sûre-yi Hâdîd (Ar.): Kur'ân-ı Kerîm'in elli yedinci sûresi.

şûrî (Ar.): 1- Sûrete âit, sûretle, şekille ilgili. 2- Görünüşte olan, ciddî, hakîkî ve samîmî olmayan, yapmacık, sahte.

şuver-i halkıyye: Yaratılmış suretler, Hakk'ın yarattığı suretler.

sûy (Far.): Yan, yön, taraf, cihet

sûziş (Far.): Yanma, içi yanma, yürek yanığı, büyük acı, ızdırıp.

süd (ET): Doğumdan sonra belli bir süre yavrularını besleyebilmeleri için kadınların ve memeli dişi hayvanların memelerindeki bezler tarafından salgılanan besin değeri yüksek, tatlımsı, özel kokulu, mâvî veya sarıya çalan beyaz renkli sıvı, süt.

Süleyman (Ar.): Hz. Dâvûd'un oğlu, İsrâiloğulları'na gönderilen hükümdar-peygamber.

sürme (Far.): Süs amacıyla kirpik diplerine sürülen siyah toz ya da taş.

süvâr (Far.): Bir binek hayvanına, özellikle ata binmiş kimse, atlı.

Ş

Şâfî (Ar.): 1- Şifâ veren, iyileştirici (kimse). 2- Esmâyihüsnâdan geçen eş-Şafî (eş-Şifa) ismidir.

şâh (Far.): 1- Pâdişah, hükümdar. 2- İran ve Afgan hükümdarlarının resmî unvânı, 3- Büyük mutasavvıflara, tarîkat pîrlerine ve şeyhlerine, Şîîler'de Hz. Ali'ye ve ondan sonra gelen tarîkat ulularına verilen unvan.

şa'îr (Ar.): 1-Arpa. 2- Arpa ekmeği.

şân (Ar.): 1- İyi bir nitelikle tanınmış olma durumu, ün, şöhret, itibar. 2- Azamet, büyüklük, ululuk, 3- Diğer insanlar nazarında yüce görünen ve sâhibi için de iftihar vesîlesi olan durum, keyfiyet. 4- Vasıf, nitelik, karakter.

şarâb-ı tahûr (Ar.): (*Murâd edilen anlam*) Tasavvufta çok temiz ve safî olan başkalarını da manen temizleyen İlahî aşk şarabı.

şartıyye-yi câzime (Ar.): Cezm eden şart cümleleri anlamına gelen Arapça dil bilgisi hususlarından birini karşılayan terim.

şâst (Far.): 1- Okçuların sağ ellerinin başparmağına taktıkları, kirişin titremesini önleyen ve okun hedefi bulacak şekilde düz gitmesini sağlayan yüzük, zıhgir, küştiban. 2- Ok atan kimseye göre menzili.

şecere-yi hıta (Ar.): (*Murâd edilen anlam*) Hz. Âdem'in cennette yemesi yasaklanmış elma ağacı.

şedâid (Ar.): 1- Ezizetli, zahmetli, sıkıntılı durumlar. 2- Âfetler, büyük sıkıntılar, belâlar.

şeker (Far.): Şeker kamışı, şeker pancarı vb bitkilerin öz suyundan veya nişastasından çıkarılan, çoğunlukla beyaz billûrlar hâlinde, suda kolayca eriyen, ağızda tatlı bir lezzet bırakan, birleşiminde karbon oksijen ve hidrojen bulunan maddelere verilen ortak isim.

şenîd (Far.): Duydu, işitti anlamına gelen çekimli fiil.

şer^c (Ar.): 1- Şeriat, İslâm şeriatı. 2- Kanun.

şerâr / şerâre (Ar.): Kıvılcım.

şerîf (Ar.): 1- Şerefli, kutsal, mübârek. 2- Soyu temiz ve şerefli olan, asil kimse.

şerîk (Ar.): 1- Ortak 2- Arkadaş.

şerr (Ar.): 1- Kötülük, fenalık. 2- Daha (en, pek) kötü.

şevk (Ar.): 1- Şiddetli arzu, istek, aşırı heves. 2- Sevinç, neşe, keyif. 3- Işık, parlılık, şavk. 4- Tasavvufta Allâh aşkı ile insan gönlünde meydana gelen coşkunluk.

şeyh (Ar.): Bir tarîkata girip seyr ü sülûkünü tamamladıktan sonra o tarîkatın başı durumundaki en yüksek mertebeye çıkan bulunan ve kendisine derviş yetiştirme (irşat) izni verilen kimse; tâliplere rehberlik edip onları tarîkat usûllerine göre irşat etmek ehliyetine sâhip kâmil insan.

Şeyh-i 'Attâr: Ebû Hâmid Ferîdüddîn Muhammed b. Ebî Bekr İbrâhîm-i Nîsâbü'rî (öl. 618/1221) İranlı meşhur şair ve mutasavvıf.

şeytân (Ar.): 1- Meleklerin başı ve hocası olduğu halde isyan edip Allâh'ın emirlerine karşı geldiği için huzurdan kovulan ve rahmetten uzak kalan âsî varlık, iblis. 2- Bu varlığın devâmı olarak insanda bulunan ve ona musallat olup doğru yoldan

uzaklaştıran, dâima fenâlığa, isyâna teşvik eden kötü kuvvet. 3- Karakterinde kibir, azamet, hîle vb kötü sıfatlar hâkim olan, azgın, habis, şerir kimse.

Şiblî (Far.): Ebu's-Su'ûd bin Şiblî.

şigerf (Far.): Nâdir, güzel, mükemmel.

şigift (Far.): Şaşıрма, hayret etme.

şinâver (Far.): 1- Yüzücü. 2- Yüzgeç.

şîr (Far.): 1- Aslan. 2- Cesur, yiğit, kahraman kimse.

şî'r (Ar.): 1- Duygu ve heyecanları, güzellikleri, seslerin uyumundan ve âhenginden faydalanarak etkili bir şekilde anlatma sanatı ve bu sanat yoluyla verilen edebî eser. 2- Manzûme. 3- Gönüle ve hayâle hitap eden, insanda güzellik duygusu ve heyecan uyandıran şey, görünüş, oluş.

şîrîn (Far.): 1- Tatlı. 2- Hoşa gidecek niteliklere sâhip, sevimli, iç açıcı, cana yakın.

şîrnûş (Far.): Süt içen.

şöhret (Ar.): 1- Her yerde herkesçe tanınma, meşhurluk, ün, san, nam. 2- Tanınmış, meşhur kimse.

şud / şude (Far.): Oldu, gerçekleşti, vuku buldu anlamlarına gelen yardımcı fiil.

şudîm (Far.): Oldum, olduk anlamlarına gelen çekimli fiil.

şurû' id- (Ar.+T.): Başlamak.

şükr (Ar.): Verdiği nîmetler için Allâh'a karşı duyulan minneti dile getirme.

şükr cû (Ar.+Far.): Şükrü arayan

şükrğüyî (Ar.+Far.): Şükür söyleyen, şükreden

şükr-i cenk (Ar.+T.): (*Murâd edilen anlam*) Şükretmemek, sabretmemek.

T/Ṭ

tâ (Far.): Bir şeyin bulunduğu, başladığı veya sona erdiği yeri yâhut zamânı anlatırken söze mübâlağa katar.

ta'âm (Ar.): 1- Yemek, aş. 2- Yemek yeme.

ta'alluk (Ar.): 1- Asılı olma, asılma. 2- İlgisi bulunma, ilgili olma. 3-İlgi, ilişki, bağ, bağlantı, nisbet. 4- Tasavvufta dünya ile bağ, dünya ilişkisi anlamına gelmektedir.

ta'allüm (Ar.): Ders alarak öğrenme, belleme.

ta'aşşuk (Ar.): Âşık olma, gönül verme.

ṭā'at (Ar.): 1- Allâh'ın emirlerine uyma, emredileni yapma. 2- İbadet, takvâ.

ṭabī'at (Ar.): 1- İnsan dışındaki canlı ve cansız varlıkların hepsi, doğa. 2- Dış dünyânın dağlar, denizler, kırlar vb daha çok güzelliğiyle insana hitap eden tarafı. 3- (İnsanın sâhip olduğu güce karşılık) Dış dünyâda hüküm sürmekte olan düzenden doğan güç. 4- Bir varlığın tabîî özelliklerinin bütünü. 5- Bir kimsenin davranışlarına yön veren yaratılışı, huy, meşrep, mizaç.

ta'bîr (Ar.): 1- İfâde, anlatım. 2- Bir anlam ifâde eden söz. 3- Yorma, yorumlama.

tâc (Far.): 1- Hükümdarlık âlameti olarak giyilen, genellikle kıymetli taşlarla süslü baş kisvesi. 2- Üstünlük, kudret ve kuvvet âlameti olarak başa konan başlık. 3- Tarîkat şeyhlerinin giydikleri, mensup oldukları tarîkata göre değişik şekilleri olan serpuş.

tafsîliyye (Ar.): Bir şey hakkındaki etraflı bilgi, uzun uzun açıklamalar, ayrıntılar.

tağ (ET) : Dağ.

taḥdîd (Ar.): 1- Sınırlama, hududt koyma. 2- Tarif etme, belli etme.

taḥşîl (Ar.): 1- İlim öğrenmek için okuma, öğrenim. 2- Toplama, alma, 3- Ele geçirme, kazanma, hâsıl etme.

taḥkîk (Ar.): 1- Bir şeyin ne olduğunu, doğru olup olmadığını anlamak için yapılan araştırma, soruşturma. 2- Bir şeyin doğru olduğunu ortaya çıkarma, hakîkatini anlayıp bilme. 3- Hakk'a ermek, hakîkati bulmak için gayret sarfedip netîcede Hakk'ın sıfatlarıyla sıfatlanma, Hakk'ı âlemde müşâhede etme. 4- Şüphesiz, muhakkak.

taḥrîk-i yed (Ar.): Hareket eden, titreyen el.

taht (Ar.): Alt, aşağı.

taḥarrub / Teḥarrüb (Ar.): 1- Yanına gelme, yaklaşma. 2- Yakınlaşma, vakti gelme. 3- Yakınsama.

taḥayyüd (Ar.): 1- Bağlanma, bağlı olma, kayıtlanma, mukayyet olma. 2- Çalışma, çabalama, uğraşma. 3- Dikkatli davranma, üstüne düşme, özen gösterme. 4- Bir şekil ve kayıtlı zuhur etme, belirme, taayyün etme, mukayyet olma.

taḳdîr (Ar.): 1- Beğenme, güzel bulduğunu, beğendiğini belirtme. 2- Bir kimsenin veya şeyin önemini, değerini anlama. 3- Kıymet biçme, değerini belirleme. 4- Ezelde Cenâb-ı Hakk'ın olmasını dilediği şeyler, her şey hakkında vermiş olduğu ezeli karar, alın yazısı, kader.

taḳdîr-i kelâm (Ar.): 1- Sözün gelişi; sözde zikredilmeyen bir lafzı sözün gelişinden anlayıp belirtmek. 2- Söze değer vermek. 3- Sözün kıymeti, sözden anlaşılan husus.

taḳrîr (Ar.): 1- Sözle anlatma, ifâde ve beyan etme, anlatış. 2- Sağlamaştırma, tespit etme.

taḳviyet (Ar.): Takviye.

ṭālib (Ar.): 1- İsteyen, talep eden, istekli olan kimse. 2- Öğrenci. 3- Tasavvufta bir tarîkata girmek isteyen kimse.

ta'lik (Ar.): 1- Asma, asılma. 2- Bir şart ile bağlama, bir husûsu diğer bir husûsa bağlı kılma. 3- Belli bir zamâna bırakma, geciktirme, erteleme.

ṭa'm (Ar.): Tat, lezzet.

ṭa'n (Ar.): Kınama, ayıplama, yeme, zemmetme.

ṭa'n-ı küll (Ar.): Bütünü, her şeyi kınama.

ṭarabter (Ar.+Far.): Çok sevinmekten gelen coşkunluk, büyük sevinç ve şenlik.

ṭārîk (Far.): Karanlık.

ṭarîḳ (Ar.): 1- Yol. 2- Mecazen takip edilen yol, usûl. 3- Tasavvufta Allâh'a ulaşmak için tutulan yol; bir velînin tuttuğu Allâh'a ulaşma yolu, tarîkat.

Ṭarîḳatnâme: *Risâle-yi Usûl-ı Tarîkat ve Bey'at*, Mevlevîliğe giriş keyfiyeti, tarîkat âdâbı ve tarîkat silsilesi, bîat ve sülûkun nasıl yapılacağı hakkında yazılmış eser.

taṣarruf (Ar.): 1- Bir şeye sâhip olma ve sâhip olduğu şeyi istediği gibi kullanma yetkisi. 2- Allâh'ın eşyâyı ve bütün varlıkları velîlerinin emri altına vermiş olması sebebiyle velîlerin olaylar ve eşyâ üzerinde hüküm yürütmeleri ve onları idâre etmeleri. 3- Bir nesneyi, özellikle parayı dikkatli ve idâreli kullanma, israf etmeme, tutumluluk, iktisat.

ṭaşra (ET): Dışarı.

tasavvur (Ar.): 1- Zihinde şekillendirme, fikren kurma, tasarım. 2- Zihinde canlandırma, tahayyül etme. 3- Düşünce, niyet, maksat, plan.

ṭavīl (Ar.): Uzun.

ṭavḫ-ı her gerden (Ar.+Far.): (*Murâd edilen anlam*) Herkesin boynunun borcu.

ṭayyibât (Ar.): 1- Ṭayyibe'nin çoğulu, temiz olan şeyler. 2- İyi ve güzel işler, hareketler, ibadetler. 3- Bütün kâinat yüzünde cemalleri görünen ezeli esmâyihüsnânın cilveleri.

ṭayyibe (Ar.): İyi iş, güzel hareket.

ṭayyife (Ar.): 1- Grup hâlindeki insan topluluğu, bölük, fırka, takım, cemâat. 2- Kabîle, kavim.

taẕīm (Ar.): Hürmet etme, saygı gösterme, büyük sayıldığını belli edecek şekilde güzel muâmelede bulunma.

teb (Far.): 1- Ateş, harâret, sıcaklık, 2- Sıtma, humma.

teğayyür (Ar.): 1- Değişme, başkalaşma. 2- Bozularak değişme.

tecāvüz (Ar.): 1- Saldırma, hücum etme. 2- Başkasının hakkına el uzatma.

tdebbr (Ar.): Düşünme, tefekkür etme.

tefâvüt (Ar.): 1- Birbirinden farklı olma. 2- İki şey arasındaki fark, farklılık.

tfekkür (Ar.): Düşünme.

tefsîr (Ar.): 1- Yorumlama, yorum. 2- Kur'ân-ı Kerîm'in âyet veya sûrelerini açıklama.

tekellüm (Ar.): Söyleme, lakırdı etme, konuşma.

tekmîl (Ar.): 1- Tamamlama, bitirme. 2- Bütün, eksiksiz.

tekrîm (Ar.): Saygı gösterme, yüceltme, ululama.

teksîr (Ar.): Çoğaltma, çoğaltılma.

temsîl (Ar.): 1- (Bir kimse veya topluluk için) Adına davranma. 2- Belirgin özelliklerini aksettiren simgesi durumunda olma. 3- Söz gelişi, meselâ. 4- Benzetme, teşbih.

temeşşül (Ar.): 1- Belli bir şekil ve sûrete girme. 2- Bir şey veya kimseye benzeme, uyma.

tenbîh (Ar.): 1- Bir şeyin yapılıp yapılmamasını, şöyle veya böyle yapılmasını söyleme ve bunu üzerinde durarak hatırlatma. 2- Uyarma, uyarı, aklını başına getirme. 3- Emir, buyruk, bildiri, duyuru.

tenezzül eyle- (Ar.): 1- (Kendi seviye ve haysiyetine aykırı düşen bir şeyi) Kabul etmek, (alçaltıcı bir duruma) râzı olmak. 2- Alçak gönüllülük göstermek.

teng (Far.): Dar.

tengîn (Far.): Darlık.

te'lifât (Ar.): Telifler, yazılmış, tertip edilmiş eserler.

-ter / -terîn (Far.): Farsça "daha" ve "en" anlamında üstünlük, derece bildiren ektir.

tersem (Far.): Korku.

teşbiyet (Ar.): Benzeme, benzetme.

teşebbüh (Ar.): Zorla benzemeye çalışma, kendini benzetmeye özenme.

tevhidâmiz (Ar.+Far.): Teklik, birlik ile karışmış anlamına gelir. Tasavvufta Allâh'ın birliğini ve tekliğini ifade eden ve bu kavramlarla harmanlanmış düşünceleri, öğretileri veya duyguları tanımlamak için kullanılır.

tevağğul (Far.): Bir işle devamlı uğraşma, çok meşgul olma.

tevakku' (Ar.): Bekleme, umma, ümit etme.

tevbeperest (Ar.+Far.): Çok tövbe eden, tövbe etmeyi taparcasına seven.

tevellüd (Ar.): 1- Doğma, dünyâya gelme, doğum. 2- Meydana gelme, ileri gelme.

tevfiķ (Ar.): 1- Uygun duruma getirme, uydurma. 2- Allâh'ın yardımı, Allâh'ın, kulunun fiilini rızâsına ve muhabbetine uygun kılması, kulunu irâde ve rızâsına uygun işler yapmaya muvaffak kılması.

Tevvâb (Ar.): 1- Çok tövbe eden (kimse). 2- Kullarını gûnahtan vazgeçiren, tövbe yollarını kolaylaştıran ve tövbeleri kabul eden" anlamında esmâyihüsnâdan biridir.

tıfl (Ar.): Küçük çocuk.

tilâvet (Ar.): Kur'ân'ı güzel sesle ve kurallara göre okuma.

tîr (Far.): Ok.

tiryāk (Ar.): 1- Hayvânî, nebâtî ve mâdenî maddelerin karışımından meydana gelen, sancıya, öksürüğe, yılan ve akrep sokmasına, bâzı hastalıklara ve zehirlenmeye karşı

kullanılan afyonlu mâcun, panzehir, antidot. 2- Afyon. 3- Mecazen derde devâ, en etkili çâre.

tîz (Far.): 1- Keskin. 2- (Ses için) İnce ve keskin.

tolâşık (T.): Dolaşık.

tû (Far.): Sen.

tuḥm (Far.): Tohum kelimesinin eski metinlerde geçen asıl şekli.

tulb (ET): Top, yığın, küme, bölük. (Eski Türkçede "dulp, tulp, tulup" söyleyişleri de mevcuttur.)

turuşrû (Far.): 1- Ekşi yüz. 2- Turşu surat.

tūṭî (Far.): İşittiği sesleri taklit eden, bâzı kelimeleri söyleyebilen papağan türünden bir kuş, dudu, dudu kuşu.

Ṭūbā (Ar.): 1- Cennette bulunduğu ve bütün cennete gölge saldığına inanılan, kökü yukarıda, dalları aşağıda büyük ağaç. 2- Pek iyi, âferin, ne mutlu.

ṭuy- (T.): Duymak.

tūrāb (Ar.): Toz, toprak.

U/ʿU

ʿucb (Ar.): Kendini beğenme, kendini büyük görme, kibir, gurur.

ufted (Far.): Düşmek.

ʿuhdesinden gel- (Ar.+T.): Üstüne aldığı işi başarmak, becermek, üstesinden gelmek.

ʿuḳūl (Ar.): ‘Akl’ın çoğulu, akıllar.

ʿulema (Ar.): Âlim’in çoğulu, âlimler, bilginler.

ʿulūm-ı dīniyye (Ar.): Dinî bilgiler.

ulūhiyyet (Ar.): 1- İlâh olma, ilâhlık, tanrılık. 2- Allâh’ın zat (ahadiyet) mertebesinden sonra bütün ilâhî sıfat ve isimleriyle zuhur ettiği ilk tecellî mertebesi.

ulviyyet (Ar.): Yücelik, yükseklik, büyüklük.

ʿuluvv-i şân (Ar.): Yüce şân.

ʿumūmen (Ar.): Umûmî olarak, bütünüyle, cümleten.

umūr (Ar.): Emr (iş)’in çoğulu, işler.

urma (ET): Vurmak.

‘uşşāk (Ar.): ‘Aşık'ın çoğulu, aşıklar.

‘uyūb (Ar.): Ayıplar, kusurlar.

‘uyūn (Ar.): 1- Gözler. 2- Kaynaklar, pınarlar.

‘uzv (Ar.): 1- Bir vücûdu meydana getiren ve belli görevleri olan parçalardan her biri, organ, 2- Belli bir bütünü, bir topluluğu meydana getiren üyelerden her biri.

‘uzmā (Ar.): Büyük, çok büyük, çok yüce.

Ü

üşniyyet (Ar.): Uyumluluk, uygunluk.

üftāde / fütāde (Far.): Düşmüş, düşkün, bîçîre.

üstādān (Far.) 1- Üstād'ın çoğulu, üstadlar, hocalar. 2- Herhangi bir ilimde veya sanat alanında bilgi ve söz sâhibi olan, üstün bir yeri, tam vukūfu bulunan kimseler.

V

va‘de eyle- (Ar.+T.) : Süre tanımak; bir işin yapılması için süre, mühlet tanımak.

vaḥdet (Ar.): 1- Birlik, bütünlük, yekpârelik. 2- Yalnızlık, uzlet, inzivâ. 3- Bütün yaratılıştaki kendisinden başka bir varlık bulunmayan Allâh'ın varlığının bir ve tek olması, Allâh'ın varlıktaki birliği. 4- Allâh'a ulaşp Allâh'la bir olma durumu.

vālîh (Ar.): Şaşmış, hayret içinde kalmış, şaşakalmış (kimse).

vāmānde (Far.): Geri kalmış, geride olan.

vākı‘ (Ar.): 1- Olmuş olan şey, geri çevrilmesi mümkün olmayan olay, olgu. 2- Rüyâ. 3- Sâlikin halvette zikir ve ibâdetle meşgul iken uyku ile uyanıklık arasında bâzı gerçeklere vâkıf olması durumu.

vakt (Ar.): 1- Zaman. 2- Belirlenmiş zaman, belirli zaman.

vakt-i ḥācet (Ar.): 1- İhtiyaç vakti, lüzumlu vakit. 2- (*Murâd edilen anlam*) Tasavvufta kulun yaratıcı halini arz ettiği, düşünme, idrak ve kendini tartma zamanı olarak da nitelene gece ibadetlerinin yapıldığı vakittir.

vakt-i şitā (Ar.): Kış vakti.

vāşıta ol- (Ar.+T.): Bir işin gerçekleşmesini sağlamak için araya girmek, aracılık etmek.

vāv (Ar.): Arap alfabesinin yirmi altıncı harfi.

vazʿ (Ar.): 1- Koyma, konulma. 2- Ortaya koyma, düzenleme, tedvin etme. 3- Belirleme, tâyin etme, tespit etme. 4- Vaziyet, tavır, duruş, biçim.

vecaʿ (Ar.): Ağrı, acı, sızı.

vech (Ar.): 1- Yüz, çehre. 2- Tarz, biçim, yol. 3- Sebep, vesîle.

ve kıs ʿalāhāzā (Ar.): "Bunun üzerine kıyas et" anlamına gelen kalıplaşmış söz.

ve lev kâne (Ar.): Olsa da, isterse, ise de, ise bile, velev ki.

veʿl-hāşıl (Ar.): Sonuç olarak, sözün kısası, kısacası.

velākin (Ar.): Lâkin, fakat.

velāyet (Ar.): Kulun Hakk’a yakınlığı ve Hakk’ın kulu, kulun Hakk’ı dost edinmesi durumu, velî olma, velîlik, ermişlik.

velemmā (Ar.): Ne zaman ki.

velvele (Ar.): Gürültü, patırtı.

verd-i aḥmer (Ar.): Kırmızı gül.

vişāl (Ar.): Sevdiğine kavuşma, vuslat.

vîrân (Far.): 1- Yıkık, yıkılmış, harap. 2- Gamlı, kederli, üzüntülü.

vîrâne (Far.): 1- Yıkılmış, harap olmuş eski yapı. 2- Yanmış veya yıkılmış yapılardan geriye kalan yıkıntılarla dolu yer. 3- (*Murâd edilen anlam*) Tasavvufta irşad yoluna girmek isteyen tâlibin intisab edebileceği tekke, zaviye veya mürşid.

vuşûl (Ar.): Ulaşma, erişme, varma, muvâsalat.

vü / ü (Ar/Far): Ve bağlacının sesliyle biten Arapça ve Farsça kelimelerden sonraki okunuşu (Sessizle biten kelimelerden sonra u veya ü şeklinde okunur).

vüşûl-i şânî (Ar.) 1- İkinci kavuşma. 2- (*Murâd edilen anlam*) Ruhun ölümle bedenden ayrılışı ile eğer layıksa Cennet’te Allâh’a ikinci kez kavuşması.

vüşûl-i evvel (Ar.): 1- İlk kavuşma. 2- (*Murâd edilen anlam*) Ruhun yaratılışıyla Cennet’te Allâh’a ilk kavuşması.

vüs'at (Ar.): 1- Genişlik, bolluk. 2- Güç, kudret.

vüs'at-ı bâtın (Ar.): İçsel genişlik, ruhsal genişlik. Tasavvufta kişinin ruhsal anlayışının ve algısının genişlemesi, daha derin bir içsel farkındalık ve kavrayış kazanması olarak değerlendirilir.

Y

yād (Far.): 1- Anma, hatırlama. 2- Hatır, 3- Hâtıra.

yaft (Far.): Bulunmuş, keşfolunmuş olan.

yaķinen (Ar.): (Bilgi ve bilme için) Şüphe edilecek hiç bir tarafı olmaksızın, kesin ve sağlam olarak, şüphesiz.

yār (Far.): 1- Sevgili. 2- Dost. 3- Bildik, tanıdık. 4- Yardımcı.

yāran (Far.): Yār (dost)'ın çoğulu, dostlar.

Yehūd (Ar.): Hz. Yâkub'un oğlu Yahuda'nın soyundan gelenlere verilen isim.

yek (Far.): Tek, bir.

yegrek (Far.): 1- Çok iyi. 2- çok temiz, kar gibi.

yezdān (Far.): 1- Zerdüşt dininde hayır tanrısı. 2- Allâh.

yir (T.): 1- Yer, arz, zemin. 2- Yurt, memleket.

Z/Ẓ/Z/Ẓ

ẓabt (Ar.): Tutma, kuvvetle tutma.

ẓāden (Far.): Doğmak, doğurmak,

ẓāhib ol- (Ar.+T.): Bir düşünceye, bir zanna kapılmak, inanmak.

ẓāhir (Ar.): 1- Meydanda olan, görünen, açık ve belli olan (şey). 2- Bir şeyin görünen tarafı, dış yüzü, dış görünüşü. 3- Tasavvufta görünen âlem. 4- Tasavvuf ehline göre işin şeklinde kalan, manâ ehli olmayan kimse.

ẓahmet (Ar.): 1- Sıkıntı, eziyet, 2- Güçlük, zorluk.

ẓahm ur- (Far.+T.): Yara açmak.

ẓahr (Ar.): Arka, sırt.

ẓa‘îf (Ar.): Güçsüz kuvvetsiz.

zamāyir (Ar.): İç yüzler.

zamîr (Ar.): 1- İç, derun. 2- Mecazen kalp, gönül.

zamm eyle- (Ar.+T.): Üzerine bir şey ekleme, katma.

zarûriyye (Ar.): Kaçınılması imkânsız, olması mecbûrî olan şeyler, zorunlu işler.

ẓarf (Ar.): Kap, kılıf, mahfaza, kapsamak, ihtiva etmek.

zâr (Far.): 1- Ağlayan, inleyen. 2- Zayıf, dermansız. 3- Ağlama, inleme.

zârî (Far.): Ağlama, inleme.

zârîlik (Far.): Ağlamaklı, inleyerek.

ẓât (Ar.): 1- Kimse, kişi, şahıs, özellikle saygıdeğer kimse. 2- Bir şeyin ta kendisi, maddî varlığı, maddî varlığının özü, öz varlık. 3- Bir varlığın hakîkati, hüviyeti, mâhiyeti.

ẓayî‘ id- (Ar.): 1- Yitirmek, kaybetmek. 2- Zıyan etmek, boşa harcamak.

zâyide (Ar.): 1- Artmış, fazla. 2- Olma, meydana gelme.

zâyinde ol- (Ar.+T.): Arttı, fazlalaştı, meydana geldi.

zâyil ol- (Ar.+T.): Kaybolmak, yok olmak.

zebân (Far.): 1- Dil. 2- Lisan, konuşma.

zebûn (Far.): Güçsüz, zayıf, âciz.

zehr (Far.): 1- Girdiği organizmada fizyolojik görevleri bozan veya yok ederek ölüme sebep olan madde, ağı, sem. 2- Helâk edici ızdırıp.

zelzele (Ar.): Deprem, yer sarsıntısı.

zemîn (Far.): 1- Taban, döşeme, toprak sathı. 2- Bir şeyin üzerinde geliştiği, cereyan ettiği ortam. 3- Konu.

zemîn-i vücûd (Far.): (*Murâd edilen anlam*) İnsanın cismani varlığı, bedeni.

zer (Far.): Altın.

zer‘ (Ar.): 1- Tohum ekme. 2- Yeşermiş ekin.

Zeyd (Ar.): Eski fetva metinlerinde erkeği temsil etmek için kullanılan umumî isimlerden birisi.

zevķ (Ar.): 1- Hoşa giden bir Şeyden duyulan beğenme duygusu. 2- Hoşa giden veya eğlendiren Şey. 3- Güzeli Őeęme yeteneği. 4- İlâhî tecellîlerin müşâhedesinden dolayı ârifin kalbinde hâsıl olan idrak ve bu hâlin verdiği haz.

zevķ-i revân (Ar.+T.) : Ruhani lezzet, ruhun zevki.

zıdd (Ar.): Nitelikleri, özellikleri ve durumları birbirine aykırı olan (Şey); bir Şeyin aksi, tersi, karşıt.

zîbâ (Far.): 1- Süslü. 2- Güzel.

zıkr iyle- (Ar.+T.) : 1- İsmiini söylemek, bahsini etmek, anmak. 2- Allâh'ın isimlerini ibâdet maksadıyla arka arkaya söylemek. 3- Toplu olarak ve belli usûllere uyarak Allâh'ın isimlerini söylemek sûretiyle ibâdet etmek.

zillet (Ar.): 1- Aşağı olma, hakirlik, horluk. 2- Şerefsizlik.

zindân (Far.) 1- İçine tutukluların, hükümlülerin konulduğu kapalı yer. 2- Çok karanlık, sıkıntılı yer.

zinde (Far.): 1-Diri, canlı. 2- Gücü kuvveti yerinde, sağlam, dinç.

zinhâr (Far.): Sakın, aman, asla.

zîrâ (Far.): Çünkü, şundan dolayı.

ziyâde (Ar.): 1- Fazla, çok, daha çok. 2- Lüzumsuz, boş. 3- Artan miktar, geriye kalan kısım, 4- İlave.

zunûb (Ar.): Zınb'in çoğulu, günahlar.

zücâce-yi şâfi (Ar.): (*Murâd edilen anlam*) Arınmış, berrak, saf kalp ya da ruh.

zuhûr id- (Ar.+T.) : 1- Meydana çıkmak, baş göstermek, görünmek. 2- Tasavvufta (İlâhî sıfat ve isimler) bir sûrete bürünüp ortaya çıkmak, varlık sûretinde görünmek; zâhir olmak, tecellî etmek.

zuhûrât (Ar.): 1- Ortaya çıkan, zuhur eden Şeyler. 2- Hesapta olmayan, gerçekteŐeceği düşünölmeyen, umulmayan durum ve olaylar, olağan dışı Şeyler.

zulmânî (Ar.): Karanlıkā âit, karanlıkā ilgili, karanlık.

3.2.2. Murâd Sözlüğü

Ā/A/ ‘Ā/ ‘A

‘aql: Bu zıkr olınan bahş ‘aqluñ bahşidür bu hileger ne ‘aqldur **ya‘nî** hile idici ‘aql-ı cüz’î hadd-i zâtında ‘aql degüldür dimekdür **zîrâ** aşlında ‘aql ‘aql-ı küllîdür ki enbiyâ vü evliyānuñ ‘aqlıdur ve ‘uqûl-ı cüz’vî aña nisbet ‘aql degüldür [361b]

‘aşık: Oldur [379b] ki kendü irâdet ve iktizâsın terk ide ve dostuñ rızâ u murâdına ise kendüye murâd eyleye **tâ** ‘aşık-ı küll mertebesin bula [380a]

‘aşık-ı küll: Küllden murâd müsemellâh olan mertebe-yi ulûhiyyetdür ki cemî‘-i esmâ vü şıfâtla muttaşîfedür ve ‘aşık-ı küll oldur ki Hâzret-i Cenâb-ı ‘İzzete esmâ-yı laţîffeyesini cihetinden nice ‘aşık ise esmâ-yı kahriyyesi tarafından dağı eyle ‘aşık ola **meşelâ** muţî‘i nice severse mâni‘i dağı eyle seve ve mu‘izz ü bâşıta nice iverse müzill ü kâbız cānibine dağı eyle ive cemîl ü laţîf olmasını ne gûne ârzü iderse Kāhhār u muntakim olduğı zamānda dağı eyle ârzü ide ve bu gûne esmâ-yı celāliyye hazz ide **ve’l-hāşıl** ma‘şûk her ne şıfatla tecellî iderse ve her ne hâleti ki mürîd olursa ‘aşıkuñ dağı murâdı ol ola **pes** bu mertebeye varan ‘aşık bi’l-küllîyye kendüden kırtulur [380a]

B

bînâ: Ol sebebden ki bir bînâ kimsenüñ nûrî bâziğdür **ya‘nî** lâmi‘dur ol bînâ delîlden ve ‘aşâ u ‘aşâkeşden fâriğdür **yâhūd** ‘aşâkeş gibi [363b] olan delîlden fâriğ ü müstağnîdür demek olur [364a]

Bu’l-Hikem: Bu’l-Hikem ile hemrâz u demsâz idi [362a] ki murâd Ebū Cehlûñ muqaddem olan künyetidür ki anuñ nāmı ‘Ömerdür [362b]

C

cām: Hāzret-i ‘Ömerüñ buyurduğı kelām-ı sa‘ādet-encāmdur ki rahīk-i tahkīk ile pür idi ol resül-i Rūm anı gūş-ı hūş ile [372b] nūş idüp bīhoş oldu ve istiğrāk mertebesin buldı anuñ yādında ne risālet ƣaldı ne ƣaldı ne peyām ƣaldı [373a]

cān bahşi: Cān bahşi bir mertebe-yi hūb u ra‘nā vü laṭīfdur

cān-ı şaffi: Cān-ı şaffi beste-yi ebdān şude diyü su‘āl etdiginden murād bir cān degüldür
belki cānlaruñ [368a] küllīsidür [368b]

D

derūn: Murād derūn-ı pāk evliyādur [372a]

E

eƣall-i ƣalīl: Eƣall-i ƣalīldür ki andan murād rūḥuñ bedene ta‘alluƣ eylesesinde olan fāyidedür [367b]

eṭ-ṭayyibātu li’ṭ-ṭayyibīne: Dergāh-ı Hāƣƣa ṭayyib gelenler iƣün ṭayyibāt vardur ḥabīs olanlar iƣün ḥabīsāt vardur **mışra‘-ı şānī** bu ma‘nāyı müş‘ir olur **taƣdır-i kelāmyārrā ḥoş kun ḥoşı bubīn ve berencān-ı bedī bubīn** dimekdür [361a]

F

fāyide: Fāyidenüñ ƣatında ki murād andan cānuñ cesede ta‘alluƣ eylesesidür ki andañdur [367b]

H/H/H

Hāzret-i Ādemüñ şulb ve sıretinden iseñ: Murād eger evlād-ı Ādem iseñ [393a]

İ

insā: Minbābi’l-ifāl unutturmak ve ƣalbden bir şey’i iƣhāb itmege dirler [1698]

K/Қ

Қur'ān оқu-: Eger sen dirseñ ki ben de Қur'ān оқurum belі **egerçi** sen de Қur'ān оқursan **amma** асыл murād olan аһкām-ı Қur'āniyyeyi қабұл eylemekdür [374b]

küll: Küllden murād insānuñ rûhınuñ ve cisminüñ küllisidür [368a]

L

lebbeyk: Hāzret-i Allāhdan bendeye lebbeyk demek *ecebtuke icābeten ba'de icābetin* demek ma'nāsın mutažammın olur [382a]

loқma: Fi'l-meşel loқma tuһmdur ve anuñ hāşılı fikrlerdür **ma'nāda** loқma deryādur ve anuñ gevheri endişelerdür [394b]

M

maқām-ı haқıkat: Aşlı buldı ki maқām-ı haқıkatdür ve fūrū'dan güzer etdi ki murād şuver-i haқıyyedür [366a]

mānensah: *Mā* şartıyye-yi cāzıme **ve** **ma** minbābi'l-if'āl unutdurmaq ve қalbden bir şey'i izhāb eylemege dirler [399b]

mürde: Murād [373b] aғniyā ve ehl-i dünyādur *kemā қāle 'aleyhisselām iyyākum ve mucālesetu'l-mevti қālū ev mae'l-mevti қāle 'aleyhisselām el-aғniyā'u ve firivāyeti uһrā қāle 'aleyhisselām ehlu'd-dunyā* ve zindeden murād қalbi 'ilm ü 'irfānla hayāt bulan kimsedür [374a]

mürte'iş: Eli ditreyen kimseye dinür [361a]

N

nāfi vü muқtezi: İsm-i fā'ildür eger meyanlarında vāv muқadder olursa biri birinüñ muқābil ü zıddı olup nefy idici ve iқtizā idici daһı қalmadı demek olur [363b]

nār: Murād Nemrūduñ nār-ı gāzabı [398b]

nesḥ: Luġatde bir şey'ün şūreti zāyil olup bir āḥar-i şey'e tebdīl olmaḵdur **nesḥ-i** āyetden murād ḥükmi nefy olup bir ġayrı āyetün ḥükmi ṣābit olmaḵdur [399b]
niṣāf: Sefāhete ve 'aḵlsuzlığa dirler [395a]

O/Ö

‘Ömer: ‘Ömerün ki murād Ḥazret-i ‘Ömerdür [362a]

P

pāymāḥān: Aşlinda ayak dolaşdurmak ve apul apul gitmek ma'nāsınadur soñra meşāyih-ı 'Acem anı pabuc başmak çıkaracak yire ıtlak eylediler ol münāsebetile ki ekşer ol yirde ayak dolaşıcı olur ve pabucın giyen kimse bir miḵdār ayağını ṭolaşdurur **pes** Meşnevī-yi Şerīfde her ne yirde **pāy-ı māḥān** zıkr olsa andan şaff-ı ni'āl murāddur [392b]

piyāde: Murād mübtedī vü nāḵış olan kimselerdür [338a]

S/Ş/Ş

seyl: Seylden murād kelimāt-ı insāniyyedür anuñ bendi cenān u dehānda iken mümkindür **çünki** ḥıfz-ı lisāna ḳādir olmayasın ve anı başdan bend itmeyesin **pes** başdan tecāvüz etdikden soñra cihānı ṭutsa ve ehl-i cihānı ol kelām-ı fitne-engīz vīrān ve ḥarāb eylese 'aceb olmaz ki çok sözler vardur cihānuñ ḥarāb olmasına sebep olmışdur [396a]

sīret-i şeyṭān: Murād ġidā-yı cismāniyyedür [393b]

sūvār: Murād kāmīl olan kimsedür [388a]

Ş

şīr-nūş: Sūd emici [1648]

T/Ṭ

tāc: **Murād** ‘uluvv-i şāndur bunda **ya’nī** Ḥazret-i Allāh anuñ rıf’atı üzre nice hāş rıf’atler ihsān ider **veyāḥud** tācdan murād edeb-i İlāhīdür ki *edeb tācist eznūr-ı İlāhī binih berser bür ve her cā ki ḥvāhī* buyurmuşlardur **pes** bu taqdır üzre anuñ edebi üzre Ḥazret-i Bārī kendünüñ nūrından nice tāclar qor anuñ başı üzre dimek olur [382b]

tā‘at u imān: Murād erbāb-ı taqlidüñ qalil olan imān u tā‘atdur ma‘lumdur ki müctehidüñ ḥaṭası muḥallidüñ tā‘at u imānından evlādur **ve anuñ** küfrinden murād küfrüñ luḡat ma‘nāsı olduḡu üzre setrdür **ya’nī** ol ‘āşık kendinüñ tā‘at u imānını [382a] ve Ḥazret-i Allāh ile olan esrār u qurbetini ‘uyūn-ı nāsdan setr eylemesi qatında muḥallid olanlaruñ imānları ḥalk ve bī‘tibārdur dimek olur Ḥazret-i Şeyḫ Şiblīnüñ *tūbā limen māte fīkūfrihi femēn māte fīkūfrihi femā vāye’l-Firdevsi* dimesi setr-i esrār-ı rubūbiyyet ma‘nāsı murād olur [382b]

tefsīr-i ve huve ma‘akum eynemā kuntum: Bu āyet Sūre-yi Ḥadīddedür ve bu maḥal bu āyet-i kerīmenüñ taḥkīk ü tefsīrinin beyānundadır ma‘nā-yı şerīfī ol Allāh sizüñ iledür her ne yirde ve ne hālde olsañuz **ekser**-i ‘ulemā ol Allāh her ne yirde olsañuz ‘ilm ü qudretiyle sizüñle biledür ‘umūmen ve faẓl u raḥmetile biledür ḥuşūşan diyü tefsīr eylemişlerdür [364a]

tī tī id-: Bīma‘nā vü bīhūde söyler [389a]

ṭulb: ṭulb bölük ma‘nāsınadır [393a]

Ṭurgur: Ṭurgurdu ya’nī at başını çekdi. [383b]

U

‘uḳūl: beş mertebesi vardır **evvel** mertebesi rūḥ-ı ḥassāsıdır ol nesneyi ki ḥavāss-ı ḥamseyi zāhire irād ider bu rūḥ anı telaḳḳī vü qabūl ider ve bu rūḥ rūḥ-ı ḥayvānīnüñ aşıldur ve bu rūḥ şabīnūñ daḥı vüçūdında vardır **ikinci** mertebesi rūḥ-ı ziyāyīdür ki ḥavāss-ı ḥamsenüñ irād etdiği şeyleri ḥıfẓ ider vaḳt-i ḥācetde rūḥ anı ‘aḳla ‘arz ider ki anuñ mertebesi bilātereddūd şabīnūñ vüçūdında bidāyet-i neşv ü nemāda bu rūḥ yoḡdur **zīrā** gördüḡi şeyi derḥāl ferāmūş ider **üçüncü** mertebesi rūḥ-ı ‘aḳldur ki ḥiss ü

ḥayālden ḥāric olan me‘āniyi idrāk ider ma‘ārif-i zarūriyye-yi külliye gibi ki bu ḥālet [380b] behāyimde ve şıbyānda yokdur **dördünci** mertebesi rūḥ-ı fikrîdür ki envā‘-ı te‘lîfâtla ‘ulūm-ı ‘aqliyyeyi aḥz ider ve **keẓālîk** ma‘lūmâtı mābeynine derc ider ki anuñile ebvāb-ı ma‘ārif ü ‘ulūmuñ istiftāḥına ḳādir olur ‘ulemānuñ ‘aqlı gibi **ve bu** merātib-i erba‘ada olan ‘uḳūle ‘uḳūl-i beşerî dirler **beşinci** mertebesi şol rūḥ-ı ḳudsıyyedür ki enbiyāya maḥşûşdur ve evliyādan ba‘zılara daḥı maḥşûş olur ve bu rūḥ-ı ḳudsiden envār-ı ḡaybî ve esrār-ı lâraybî mütecellî olur ‘uḳūl-ı İlāhî bu mertebede olan rūḥlardan ‘ibāretdür ve bu ‘uḳūl-ı İlāhî ‘ālem-i me‘ānide ve merātib-i İlāhide pervāz eyledügi cihetden tıyūra mümāşildür ve bu ‘uḳūluñ cenāḥları ḳuvvet-i ‘ilmiyye ve ḳuvvet-i ‘ameliyyedür ve şevḳ u muḥabbet ve velāyet ü kerāmet ve bunlar emşāli olan şıfatlar aña ecniḥa gibidür ki bu ḡüne şıfāt-ı ‘ilmiyye ile evc-i ma‘nāda pervāz iderler [381a]

‘**Umer**: Ki murād Ḥāzret-i ‘Ömerdür [361a]

Y

yā **Rabb**: Rabbānî cānib-i Ḥāḳdan anuñ cānibine gelür ol kimseden bir yā Rabb demek ve Ḥāzret-i Allāhdan altmış kere lebbeyk demek vardur **murād** taḥdîd degil tekşîrdür [382a]

Z/Ẓ/Z/Z

zinde: murād ḳalbi ‘ilm ü ‘irfānla ḥayāt bulan kimsedür [374a]

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu tez çalışması, Seyyid Mehmed Ali'nin *Mesnevî-yi Ma'nevî* adlı eserinin 361a-400b varakları arasındaki metnin transkripsiyonu, incelenmesi, sözlük çalışması ve tıpkıbasımını kapsamaktadır. Çalışmanın temel amacı, Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin *Mesnevî* adlı eserinin şerhlerinin anlaşılmasını kolaylaştırmak ve tasavvufi literatürde önemli bir yere sahip olan bu eserin daha geniş bir okuyucu kitlesine ulaşmasını sağlamaktır. Amaca uygun olarak giriş bölümünde şerh ve şerh geleneği, şerh tasnifi, mesnevî nazım şekli, Mevlânâ ve *Mesnevî*'si hakkında ön bilgilere yer verilmiştir. Bu bağlamda, Seyyid Mehmed Ali'nin hayatı, eserleri ve edebî kişiliği hakkında literatürde yer alan bilgiler sunulmuş ve eserin nüsha tavsifi yapılmıştır. Transkripsiyon sürecinde, metnin takibini kolaylaştırmak için varak ve satır numaraları belirtilmiş, metnin aslında vurgulanan, şarih tarafından önemli görülerek işaretlenen bölümler koyu puntolarla, *Mesnevî* beyitleri, âyetler, hadisler ve diğer alıntılar ise italik olarak gösterilmiştir. Metnin aslına uygun transkribe edilmesi için tarama sözlükleri ve diğer metin şerhleriyle karşılaştırmalar yapılmış, dil hususiyetleri gözetilmiştir. Bu yöntemle metnin orijinal anlamı korunmaya çalışılmış ve günümüz okuyucuları için anlaşılabilir olması hedeflenmiştir.

Seyyid Mehmed Ali, Osmanlı döneminin bir mesnevîhânı olarak özellikle *Mesnevî* üzerine yaptığı şerhle tanınmıştır. Ancak *Mesnevî-yi Ma'nevî* alanda ilmî çalışma yapan bazı akademisyenlerce İsmâîl Rusûhî-yi Ankaravî'nin *Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif* adlı eserinin eksik bir kopyası olarak değerlendirilmiştir. Seyyid Mehmed Ali'yi ise bir intihalcı olarak vasıflandırmışlardır. Bu nitelendirmeler nedeniyle yazmanın tespitinden günümüze kadar eser ya da müellifi akademik bir çalışmanın konusu olamamış, eserin transkripsiyonu yapılmamıştır. Bu tez çalışmasında *Mesnevî-yi Ma'nevî*, *Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif*'in eksik bir kopyası olarak değil Ankaravî şerhine dayanan bir muhtasar şerh olarak değerlendirilmiştir. Bize göre Seyyid Mehmed Ali bu çalışmasıyla Ankaravî'nin geniş kapsamlı eserini daha öz ve anlaşılır bir dille sunmayı amaçlamış ve kendi dönemine ve yaşadığı bölgeye uyumlu bir dille bazı ifadeleri kişiselleştirmesiyle dikkat çekmiş, takipçisi olduğu tasavvuf geleneğinin gereğini yerine getirmiştir. Denilebilir ki; Mevlevî dervişi olma yolunda gayret

sarfeden Derviş Mehmed Ali *Mesnevî* şerhini özetleyerek, tasavvufî eğitiminin önemli bir sürecini gerçekleştirmiştir. O, muhtasar şerh yazarak hem metin üzerindeki hâkimiyetini pekiştirmiş hem de manevî yolculuğunda derinleşmiştir. Şerhi özetlemek onun, metnin özünü kavramasına ve tasavvuf öğretilerini özümsemene katkı sağlamıştır. Ayrıca bu sayede derviş, *Mesnevî*'nin derinliklerini daha anlaşılır bir hale getirmiş ve bilgiyi daha geniş kitlelere ulaştırma yolunda başkalarına rehberlik etmiştir. Bu, Mevlevîlikte bilgi ve hikmeti yayma amacının bir yansımasıdır. Aynı zamanda, *Mesnevî*'nin özünü koruyarak onu daha anlaşılır kılma misyonunu mesnevîhan ve devamında şeyh olarak tamamlamıştır.

Bu çalışma, *Mesnevî-yi Ma'nevî* şerhini detaylı bir şekilde incelemiştir. Çalışmanın amacı; *Mesnevî-yi Ma'nevî*'nin ilgili varaklar arasını transkribe etmek, transkribe edilen metni incelemek ve ulaşılan tespitlerle sonraki çalışmalara ışık tutmaktır. *Mesnevî-yi Ma'nevî*, muhtasar bir eser olarak nitelendirilmiş ve Seyyid Mehmed Ali'nin bu özeti yazarken hangi amaçlara hizmet ettiğine dair tespitler yapılmıştır. Bu tespitler şu şekilde sıralanabilir:

1- Seyyid Mehmed Ali, Ankaravî'nin kapsamlı şerhini daha kısa ve öz bir biçimde sunmuştur.

2- Seyyid Mehmed Ali, Ankaravî'nin eserini sadeleştirerek ve bazı ifadeleri yaşadığı dönemin ve bölgenin dil özelliklerine uyumlu hale getirmiştir.

3- Seyyid Mehmed Ali muhtasar şerh yazarak, Mevlevîlik tarikatı çerçevesinde, tasavvufî geleneği sürdürmeyi ve bu geleneği gelecek nesillere aktarmayı hedeflemiştir.

4- Muhtasar şerh, Ankaravî'nin eserinin derinlemesine yorumlarının eksik olması riskini taşıırken eserin anlaşılabilirliğini artırmış ve *Mesnevî*'yi daha geniş bir okuyucu kitlesine sunmuştur.

5- Seyyid Mehmed Ali'nin şerh çalışması, Mevlevîlikte bilgi ve hikmetin yayılmasına yönelik üstlendiği görevini yerine getirmiştir.

6- Seyyid Mehmed Ali, Ankaravî'nin şerhini özetlerken deyimler, atasözleri ve coğrafi isimlerle, eserin dönemin sosyo-kültürel bağlamını koruma ve bu bağlamı okuyuculara aktarma amacı gütmüştür.

7- Seyyid Mehmed Ali, Ankaravî'nin şerhindeki bazı önemli noktaları özetlerken, bu bilgileri diğer tasavvufî metinlerle ilişkilendirmiş, böylece

metinlerarası bağlantılar kurarak okuyucunun farklı kaynaklardan da faydalanmasını sağlamıştır.

8- Seyyid Mehmed Ali, intihalcı değildir.

9- Şerhlerin, *Mesnevî*'nin çok katmanlı anlamlarını açığa çıkarmada önemli bir rol oynadığı görülmüştür ve *Mesnevî-yi Ma'nevî*, Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sini anlamaya ve yorumlamaya katkıda bulunmaktadır.

Ankaravî'nin Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sini geniş bir perspektifle ele aldığı ve felsefî yoruma açık beyitleri detaylı bir şekilde şerh ettiği bilinmektedir. Ankaravî, şerh sürecinde İbn'ül-Arabî'nin fikirlerinden faydalanmış, onun eserlerinden doğrudan ve dolaylı alıntılar yapmıştır. Seyyid Mehmed Ali, Ankaravî'nin geniş kapsamlı eserini daha kısa ve öz bir biçimde sunmuş, böylece şerhin okunup anlaşılmasını artırmıştır. Ancak, *Mesnevî-yi Ma'nevî*'nin muhtasar yapısı, Ankaravî'nin detaylı açıklamalarının eksik kalmasına neden olmuş ve metnin bazı yönlerinin tam olarak anlaşılmasını zorlaştırmıştır. Burada önemli bir kısıtlayıcı durumu dile getirmek gerekir. Seyyid Mehmed Ali eserini yazarken Ankaravî'nin hangi şerhini esas aldığı da bilinmemektedir. Zira Ankaravî, *Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif*'i geniş bir zamana yayarak tekâmül ettirmiştir.

Seyyid Mehmed Ali'nin *Mesnevî-yi Ma'nevî* adlı eseri, sade ve duru bir Osmanlı Türkçesi ile yazılmıştır. Eser, anlam derinliği olan beyitleri açıklarken ihtiyaca göre bazı beyitlerdeki özel anlam taşıyan kelimeleri de ele almıştır. *Mesnevî-yi Ma'nevî*'de atasözleri ve deyimlere de yer verilmiştir. Eserde "atasözü" ve "deyim" kelimelerinin yerine eş anlamlıları olan "darb-ı mesel", "meşhûr mesel" kelimeleri kullanılmıştır. Bu kullanım, eserin diline halkın dilinden öğeler katmayı amaçlamaktadır. *Mesnevî* beyitlerinde tarihe kaynaklık edebilecek bazı mekân adları da zikredilmiştir. Bunlar: Semerkand, Gâtfer, Râz, Tırâz'dır. Bu mekânlarla ilgili çeşitli bilgiler verilerek bu coğrafi isimlerin tarihî ve kültürel bağlamı açıklanmıştır.

Mesnevî, tasavvufî anlatıların genelinde olduğu gibi hikâyeleri, sembolleri ve remizleri sıkça kullanır. Anlatılanlar, bilinmeyen bir âlemdir. Bilinmeyeni kavramak ve açıklamak ancak bilinenlerle yola çıkmakla mümkündür. Şarihlerin amacı, *Mesnevî*'deki bilinenlerle manâ âlemindeki bilinmeyenleri açıklamaktır. İnsanın maddî ve manevî boyutları vardır ve her iki boyutun da beslenmeye ihtiyacı vardır.

Manevî arayışlar, çeşitli yollar ve tarikatlar aracılığıyla gerçekleşir; Mevlevîlik bunlardan biridir. Mevlevîlik, merkezinde Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sini barındıran bir tarikattır. Seyr ü sülûk yolu zorlu olsa da rehber şahsiyetler ve *Mesnevî* gibi yazılı metinler yolculara doğru yolu gösterir. Seyyid Mehmed Ali'nin *Mesnevî-yi Ma'nevî* şerhi, bu arayışta önemli kaynaklardan biridir.

Mevlânâ'nın öğretisinin evrensel nitelikleri, *Mesnevî*'yi yalnızca bir tasavvuf metni olmaktan çıkarıp tüm insanlığı kucaklayan bir kaynak haline getirir. Seyyid Mehmed Ali'nin bu evrensellik anlayışını şerhinde yansıttığı ve *Mesnevî*'nin anlam yüküne uygun bir yaklaşım sergilediği görülmektedir. Seyyid Mehmed Ali'nin şerhi, Ankaravî'nin ve önceki şarihlerin şerhlerini bir araya getirip onlara yeni bir yorum getiren bir metin olarak değerlidir. Ancak, bu eserin bir muhtasar olması, bazı ayrıntılı yorumların ve açıklamaların eksik olabileceği ihtimalini de gündeme getirir.

Sonuç olarak, Seyyid Mehmed Ali'nin *Mesnevî-yi Ma'nevî* adlı eseri, Ankaravî'nin *Mecmû'atu'l-Letâyif* ve *Matmûratu'l-Ma'ârif* adlı eserinin muhtasarı olarak değerlendirilmektedir. Ankaravî'nin geniş kapsamlı eserine kıyasla daha kısa ve öz olması, şerhin anlaşılabilirliğini artırmıştır. Ancak, Ankaravî'nin şerhindeki detaylı açıklamaların eksikliği, *Mesnevî*'nin bazı yönlerinin tam olarak anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Bu nedenle, *Mesnevî*'nin ve şerhinin daha geniş bir çerçevede değerlendirilebilmesi için *Mecmû'atu'l-Letâyif* ve *Matmûratu'l-Ma'ârif*'in tüm nüshalarının detaylı bir şekilde incelenmesi gerekmektedir. Seyyid Mehmed Ali'nin *Mesnevî-yi Ma'nevî*'si, İslâm tasavvufuna ve Mevlânâ öğretisine önemli katkılar sağlamış, *Mesnevî*'yi anlamaya yönelik bir kaynak olarak değer kazanmıştır. Gelecek araştırmacıların *Mesnevî-yi Ma'nevî*'yi ve Ankaravî'nin şerhlerini daha detaylı incelemeleri, *Mesnevî*'ye dair yorum ve anlayışların nasıl evrildiğini daha iyi kavramalarını sağlayacaktır. Bu tez, *Mesnevî*'nin Türkçe şerhleri alanında yapılan çalışmalara katkı sağlayacak ve gelecek araştırmalara ışık tutacaktır.

KAYNAKÇA

- Ahmet Vefik Paşa (2000). *Lehçe-i Osmânî* (haz. R. Toparlı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Akay, H. (1995). *İslâmî Terimler Sözlüğü*. Ankara: İşaret Yayınları.
- Akdağ, R. (2023). *İsmâîl Rusûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif), (III. Cilt)(İnceleme-Metin-Sözlük)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Akbayar, N. (2001). *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Alıcı, M. (2013). “Yezdân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 43, s. 512-513.
- Alper, Ö. M. (2001). “İtaat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 23, s. 444-445.
- Atasözü ve Deyimler Sözlüğü. (2004). İstanbul: Üç Harf Yayınları.
- Attar, F. (2002). *Tezkiretü'l-Evliyâ*. (Tercüme: Süleyman Uludağ). C 1-2. İstanbul: Mavi Yayıncılık.
- Avcı, C. (2008). “Rum”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 35, s. 222-225.
- Avşar, Z. (2007). Rûhu'l-Mesnevî'de Mesnevî'nin İlk 18 Beytinin Şerh Yöntemi. *Turkish Studies*, S 2(3), s. 59-72.
- Avşar, Z. (2008). Tenkitli Metin Neşrinde İmla Sorunu Üzerine Yeni Düşünce ve Öneriler. *Turkish Studies*, S 3 (6), s. 59-95. doi.org/10.7827/TurkishStudies.452
- Avşar, Z. (2019). *Aşk Meclisi - Mesnevî Şerhi - I*. İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları.
- Avşar, Z. (2019). *Sırların Dili*. İstanbul: Türk Edebiyat Vakfı Yayınları.
- Avşar, Z. & Özdemir, M. & Uçar, A. (eds.) (2023). *Mesnevî'nin Türkçe Şerhleri*. Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları. <https://doi.org/10.59726/SUPress/9789754482393>
- Aydın, M. S. (2000). “İnsân-ı Kâmil”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 22, s. 330-331.
- Ayverdi, İ. (2005). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük* (3 cilt). İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.
- Baş, E. (2009). “Semâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 36, s. 453-455.

- Batuk, C. (2006). “Nemrud”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 32, s. 554-555
- Bayraktar, M. (1989). *Tasavvuf ve Modern Bilim*. İstanbul: Sehâ Neşriyat.
- Bilge, B. (2022). *İsmâîl Rûsûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmûatu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif) (V. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Birişik, A. (2009). “Sûre”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 37, s. 538-539.
- Bolay, S. H. (1988). “Âdem”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 1, s. 358-363.
- Bolay, S. H. (1989). “Akıl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 2, s. 238-242.
- Bursalı, M. T. (1333). *Osmanlı Müellifleri*. İstanbul: Matbaa-yı Amire.
- Can, Ş. (2002). *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Can, Ş. (2022). *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi. C 1-6*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Can, Ş. (2009). *Mesnevî Hikâyeleri*. (6. Baskı). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Cebecioğlu, E. (2004). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Anka Yayınları.
- Cengiz, A. (2021), *Dervîş Muhammed Şifâyî, Eşşerhu'l-Kitâbi'l-Mesnevîyyi'l-Ma'neviyyi'l-Muhtasar, Cilt 2 (İnceleme-Metin-Sözlük)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Ceyhan, S. (2005). *İsmail Ankaravî ve Mesnevî Şerhi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Bursa.
- Ceyhan, S. (2007). İsmail Rûsûhî Ankaravî'nin Mesnevî Tahkîki: Mesnevî'deki Manâya Metodolojik Bir Yaklaşım. *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, S 20 (Mevlânâ'ya Armağan Sayısı), s. 117-142.
- Ceylan, C. (2011). Türk Edebiyatında Şerh Edilen Metinler Arasında Mesnevi-i Şerif'in Yeri. *Doğu Araştırmaları*, S 7, s. 167-190.
- Ceyhan, S. (2004). “Mesnevî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 29, s. 325-334.

- Ceyhan, S. (2010). “Şems-i Tebrîzî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 38, s. 511-516.
- Ceyhan, S. (2011). “Tecellî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 40, s. 241-243.
- Ceyhan, S. (2012). “Vecd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 42, s. 583-584.
- Ceyhan, S. (2013). “Vüsûl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 43, s. 143-145.
- Ceylan, Ö. (2007). *Tasavvufi Şiir Şerhleri*. (3. Basım). İstanbul: Kapı Yayınları.
- Ceylan, Ö. (2010). “Şerh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 38, s. 565-568.
- Çağrııcı, M. (1994). “Edep”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 10, s. 412-414.
- Çağrııcı, M. (1994). “Dostluk”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 9, s. 511-513.
- Çağrııcı, M. (1997). “Hakikat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 15, s. 177-178.
- Çağrııcı, M. (1998). “Hayır”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 17, s. 43-46.
- Çağrııcı, M. (2008). “Sabır”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 35, s. 337-339.
- Çağrııcı, M. (2009). “Sır”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 37, s. 113-115.
- Çağrııcı, M. (2010). “Şükür”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 39, s. 259-261.
- Çaybayır, Y. (2007) *Orhun Yazıtlarımızdan Günümüze Türkiye Türkçesi Söz Varlığı*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Çelebi, A. H. (2002). *Mevlânâ ve Mevlevîlik*. İstanbul: Hece Yayınları.
- Çelebi, İ. (2010). “Şeytan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 39, s. 99-101.
- Çınar, B. (2009). Ahmed Avnî Konuk’un Mesnevî-i Şerîf Şerhi’nin İlk 18 Beytindeki Şerh Usûlü. *Turkish Studies*, 4(6), s. 39- 61.

- Çiçekler, M., Ünver, İ., Toker, H. (2004). “Mesnevî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 29, s. 324-325.
- Dağlar, A. (2009). *Şemî Şemullâh Şerh-i Mesnevî (I. cilt)(inceleme-tenkitli metinsözlük)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Demir, N. (2000). *İzâhu’l-Hikem ve Şerh-i Heyakilü’n-Nur Çerçevesinde Ankaravî’nin Felsefî Görüşleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Demirci, K. (1997). “Haram”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 16, s. 97-100.
- Demirci, K. (1998). “Helâl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 17, s. 173-175.
- Demirci, M. (1997). “Hakikat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 15, s. 178-179.
- Demirel, Ş. (2007). Mevlânâ’nın Mesnevî’si ve Şerhler. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, S 5 (10), s. 469-504.
- Demirel, Ş. (2007). Mevlânâ’nın Mesnevî’sinin Türkçe Şerhleri Üzerine Bir Literatür Çalışması. *Türkiye Araştırmalar Literatür Dergisi, Eski Türk Edebiyatı Özel Sayısı*, C 5, s. 10.
- Demirtaş, A. T. (2004). *İbn Arabî’de Varlığın Birliği (Vahdet-i Vücut) Felsefesi*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Develioğlu, F. (2020). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. (34. Baskı). Ankara: Aydın Kitabevi.
- Dilçin, C. (1983). *Yeni Tarama Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Dilçin, C. (1999). *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*. (5. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Dilperîpûr, A. (1995). *Türkçe-Farsça Ortak Kelimeler Sözlüğü*. Ankara: İran Kültür Müsteşarlığı Yayınları.
- Doğan, M. (1990). *Büyük Türkçe Sözlük*. (7. Baskı). Ankara: Rehber Yayınları.
- Doğan, M. N., (1999) *Metin Şerhi Üzerine, Osmanlı Dîvân Şiiri Üzerine Metinler*. (haz. Mehmet Kalpaklı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Durmuş, İ. (2003). “Leylâ ve Mecnûn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 27, s. 159-160.

- Dündar, S. (1998). *Şem'i Şem'ullâh'ın Şerh-i Gülistân'ı*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Efendioğlu, M. (2008). "Sahâbe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 37, s. 491-495
- Efendioğlu, M. (2009). "Suheyb b. Sinân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 37, s.159-173
- Enver, A. (2010). *Mevlevî Şâirler (Semâhâne-i Edeb)*. (haz. Tahir Hafizoğlu). (1. Baskı.) İstanbul: İnsan Yayınları.
- Eraydın, S. (1994). *Mevlânâ'nın Mesnevî-i Şerifinden (İlk) Onsekiz Beyit. Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Eraydın, S. (2016). *Tasavvuf ve Tarikatlar* (12. baskı). İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Erbaş, A. (2004). "Melek". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 29, 37-39.
- Erdoğan, A. (2006). *Mevlana Sözlüğü*. İstanbul: Lamure Yayınları.
- Erhat, A. (2006). *Mitoloji Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Esrar, Dede (2000). *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye*. (haz. İ. Genç). (İnceleyen: Müjgan Cunbur). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Fabio A. (2012). *Bir Mevlevînin Hayatı*. (1. Baskı). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Fayda, M. (2020). "Muhammed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 30, s. 406-421.
- Fayda, M. (1992). "Bilâl-i Habeşî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 6, s. 152-153.
- Fayda, M. (2007). "Ömer". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 34, s. 44-51.
- Füruzanfer, B. (1963). *Mevlâna Celâleddîn*. (çev. F. N. Uzluk). İstanbul: MEB Yayınları.
- Gibb, E. J. W. (1999). *Osmanlı Şiir Tarihi I-II*. (çev. A. Çavuşoğlu). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Gibb, E. J. W. (2000). *Osmanlı Şiir Tarihi III-V*. (çev. A. Çavuşoğlu). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Gölpınarlı, A. (1967). *Mevlânâ Müzesi Yazmalar Kataloğu. C I-VI*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

- Gölpınarlı, A. (1990). *Mesnevî Tercemesi ve Şerhi*. (6. Baskı). C 1-3. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Gölpınarlı, A. (2004). *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Gölpınarlı, A. (2006). *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Görkem, İ., Argunşah, H., Argunşah, M., & Kılıç, A. (2001). *Kayseri ve Yöresi Kültür Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni 12-13 Nisan 2001 Bildiriler*. C 2. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Yayınları.
- Güleç, İ. (2006). Mevlânâ'nın Mesnevî'sinin Tamamına Yapılan Türkçe Şerhler. *İlmî Araştırmalar*, S 22, s. 135-154.
- Güleç, İ. (2009). Dağılmış İncileri Toplamaya Yardım Etmek: Şerh Tasnifi Meselesine Küçük Bir Katkı. *Turkish Studies*, S 4(6), s. 213-230.
- Güleç, İ. (2010). *Mesnevî Üzerine Araştırmalar*. (1. baskı). İstanbul: H Yayınları.
- Güleç, İ. (2011). Klasik Türk Edebiyatı Metinleri Nasıl Şerh Edilmeli?. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, S 42 (42), s. 83-111.
- Gültekin, A. (2006). *İsmâîl Ankaravî'nin Mesnevî Şerhi Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârifte Hadis (Altıncı Cilt Örneği)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Gültekin, H. (2020). Metin Şerhi. *Söylem Filoloji Dergisi*. S 5 (1), s. 137-148. <https://doi.org/10.29110/soylemdergi.697493>
- Günaydın, F.C. (2007). “Nimet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 33, s.129-130.
- Güngör, Ö. (2019). *İsmâîl Rûsûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmûatu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif) (VI. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Gürer, D. (2010). “Şıblî, Ebû Bekir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 39, s.125-126.
- Gürkan, S. L. (2007). “Ölüm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 34, s. 32-34.
- Gürkan, S. L. (2013). “Yahudi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 43, s.182-184.
- Hamîdullah, M. (1988). “Abd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 1, s.57.

- Harman, Ö. F. (1993). “Cehennem”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 7, s.225-226.
- Harman, Ö. F. (1996). “Günah”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 14, s. 278-282.
- Harman, Ö. F. (2000). “Îsâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 22, s.465-472.
- Harman, Ö. F. (2000). “İbrahim”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 21, s. 266-272.
- Harman, Ö. F. (2010). “Süleyman”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 38, s.56-60.
- Harman, Ö. F. (2020). “Musa”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 31, s.207-213.
- İbn’ül-Arabî (2012). *Fütûhât-ı Mekkiyye*. (3. baskı). (çev. Ekrem Demirli). C 1-7. İstanbul: Litera Yayıncılık.
- İzbudak, V. Ç. (1988). *Mesnevî*. (Gözden Geçiren: Abdülbaki Gölpınarlı). C 1-6. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Kanar, M. (1998). *Büyük Farsça Türkçe Sözlük*. İstanbul: Birim Yayınları.
- Kanar, M. (2005). *Etimolojik Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Derin Yayınları.
- Kanar, M. (2010). *Farsça-Türkçe Sözlük*. (2. Baskı). İstanbul: Say Yayınları.
- Kapar, M. A. (1994). “Ebû Cehil”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 10, s.117-118.
- Kara, M. (1995). “Fenâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 12, s.333-335.
- Karaismailoğlu, A. (eds.) (2007). *Mevlânâ Araştırmaları 1*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karadaş, C. (2006). “Sevap”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 36, s. 581-582.
- Karaman, F., Karagöz, İ., Paçacı, İ., Canbulat, M., Gelişen, A., & Ural, İ. (2006). *Dini Kavramlar Sözlüğü*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Kartal, A. (2003). *Tuhfe-i Remzî*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kartal, A. (2013). *Doğu'nun Uzun Hikâyesi Türk Edebiyatında Mesnevi*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınevi.
- Kâşânî, A. (2015). *Tasavvuf Sözlüğü*. (4. baskı). (çev. E. Demirli). İstanbul: İz Yayıncılık.

- Kaya, M. (1999). “İbn’ül-Arabî, Muhyiddin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 20, s.520-522.
- Kılıç, A. (2007). *Dağılmış İncileri Toplamak: Şerh Tasnifi Denemesi*. Prof. Dr. Abdülkadir Karahan Anısına I. Uluslararası Klâsik Türk Edebiyatı Sempozyumunda sunuldu, İstanbul.
- Kılıç, A., Tanyıldız A. (2013). *Abdûlbâkî Gölpınarlı'nın Mesnevî Şerhi ve Şârihliğine Dâir*, Abûlbaki Gölpınarlı Kitabı, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Anma ve Armağan Kitaplar Dizisi, s. 201-226, Ankara.
- Dağılmış İncileri Toplamak: Şerh Tasnifi Denemesi*. Prof. Dr. Abdülkadir Karahan Anısına I. Uluslararası Klâsik Türk Edebiyatı Sempozyumunda sunuldu, İstanbul.
- Kılıç, M. E. (1999). “İbn’ül-Arabî, Muhyiddin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 20, s.493-516.
- Koca, F. (1999). “İbadet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 19. İstanbul. s. 240-247.
- Koçak, M. (2007). “Ömer”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 34, s.51-53.
- Koçoğlu, T. (2006). *Ankaravî İsmâ’il Rûsûhî'nin Mesnevî Şerhi Mecmû'atü'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Maârifte Mesnevî'nin İlk 18 Beytinin Şerh Metodu*. Mevlânâ, Mesnevî ve Mevlevîhâneler Sempozyumunda sunuldu, Manisa.
- Koçoğlu, T. (2007). *Şem'î Şem'ullah Efendi ve Mesnevî-i Şerif Şerhi*. Uluslararası Türk Tasavvuf Kültürü ve Mevlana Sempozyumunda sunuldu, Manisa.
- Koçoğlu, T. (2008). Metin Neşrinde İmlâ Üzerine Görüşler ve Uygulamalara Dair. *Turkish Studies*, S 3(6), s. 488-498.
- Kortantamer, T. (1994). Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi. *EÜEF Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*. S 8, s. 1-10.
- Köksal, M. A. (2004). *Peygamberler Tarihi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Köksal, M. F. (2008). Metin Tamiri (Usul ve Esaslar, Uygulamalar ve Bazı Teklifler). *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S 1, s.176, İstanbul.
- Köprülü, M. F. (1986). *Edebiyat Araştırmaları*. (2. baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kunt, İ. (2015). *Hasan-ı Zarîfî'nin Mesnevî Serhi, Kâsîfu'l-Esrâr ve Matla'u'l-Envâr*. Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- Kut, G. (2011). “Tarlan, Ali Nihad”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C 40, s.108.

- Kutluer, İ. (2007). “Nûr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 33, s. 245-246.
- Levend, A. S. (1964). *Ümmet Çağında Ahlâk Kitaplarımız*. Ankara: TDAY Belleten.
- Levend, A. S. (1984). *Divan Edebiyatı (Kelimeler, Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar)*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Mazıoğlu, H. (1997). *Metin Şerhi, Tahlili ve Tenkidi Üzerine Düşünceler*. S 93. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Mengi, M. (1997). *Metin Şerhi, Tahlili, ve Tenkidi Üzerine, Divan Şiiri Yazıları*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Mermer, A. (2005). *Eski Türk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, (1. Baskı). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Mevlânâ Celâleddîn Rûmî. (2007). *Mesnevî-i Ma'nevî*. (haz. Adnan Karaismailoğlu, Derya Örs), (1. Baskı). C 1-3. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Mollaibrahimoğlu, S. (2017). *Yazma Eserler Terminolojisi*, (2. Baskı). İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Mutçalı, S. (1995). *Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Dağarcık Yayınları.
- Mütercim Âsım Efendi, (1305). *Kamus Tercümesi*. C I, İstanbul.
- Mütercim Âsım Efendi, (2000). *Burhan-ı Katı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Naci, M. (1987). *Lügat-ı Nâcî*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Onay, A. T. (2007). *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü*. (haz. Cemal Kurnaz). Ankara: Birleşik Yayınevi.
- Öğüt, S. (2011). “Telbiye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 40, s. 396-397.
- Öngören, R. (2004) “Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 29, s. 441-448.
- Öngören, R. (2011) “Tasavvuf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 40, s. 119-126.
- Öngören, R. (2013). “Zikir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 44, s. 409-412.
- Özdemir, M. (2016). Mesnevî'nin Türkçe Şerhleri. *Turkish Studies*. S 11 (20), s. 461-502. doi.org/10.7827/TurkishStudies.10093

- Özervarlı, M. S. (2004). “Melek”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 29, s. 40-42.
- Öztürk, M. (1989). “Âlim”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 2, s.460-461.
- Pala, İ. (1989) *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Pala, İ. (2003). “Leylâ ve Mecnûn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 27, s. 161.
- Sahih Ahmed Dede (2011). *Mecmuatu't-Tevarihî'l-Mevleviye (Mevlevilerin Tarihi)*, (haz.: Cem Zorlu), (2. Baskı). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Salahi, M. (1313). *Kamus-ı Osmanî*, İstanbul.
- Salephur, C. (1996). *Farsça-Türkçe Genel Sözlüğü*. İstanbul: Lale Yayınevi.
- Sâmî, Ş. (1996). *Kâmûs-ı Türkî*. (7. Baskı). İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Sâmî, Ş. (1996). *Kâmûsu'l-A'lâm*. C 1-6. İstanbul: Kaşgar Yayınları.
- Sarı, M. (1984). *Arapça-Türkçe Lügat*. İstanbul: Bahar Yayınları.
- Sinanoğlu, M. (1999). “İbadet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 19, s. 233-235.
- Sinanoğlu, M. (2002). “Küfür”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 26, s. 533-536.
- Şahin, M. S. (1993). “Cennet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 7, s. 374-376.
- Şahinoğlu, M.N. (1991). “Attâr, Ferîdüddin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 4, s.95-98.
- Tâhirü'l-Mevlevî. (1973). *Edebiyat Lugatı*. İstanbul: Enderun Yayınları.
- Tâhirü'l-Mevlevî. (1975). *Şerh-i Mesnevî* (2. Baskı). C 1-14. İstanbul: Şâmil Yayınları.
- Tanrıkorur, Ş. B. (2004). “Mevleviyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C 29, s.468-475.
- Tanyıldız, A. (2007). Şem'î, Ankaravî ve Bursevî Şerhleri ve Mesnevî'nin İlk 18 Beytini Yorumlama Yöntemleri. *Marîfe Dini Araştırmalar Dergisi*, S 3, s.123-146, Konya.

- Tanyıldız, A. (2010). *İsmâîl Rûsûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif), (I. Cilt)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Tarlan, A. N. (2021). *Edebiyat Meseleleri*. (haz. Emrah Gökçe) Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tarlan, A. N. (1937). *Metin Şerhine Dair*. İstanbul: Sühulet Basım Evi.
- Taştan, E. (2009). *İsmâîl Rûsûhî Ankaravî'nin Mesnevî Şerhi (Mecmû'atü'l-Letâ'if ve Matmûratü'l-Ma'ârif) I. Cilt Çeviriyazı-İnceleme*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Temizel, A. (1996). *Mevlânâ ve Mevlevîlikle İlgili Eski Harfli Türkçe Eserler ve Müellifleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Temizel, A. (2009). *Mevlânâ Çevresindekiler, Mevlevîlik ve Eserleriyle İlgili Eski Harfli Türkçe Eserler*. Yayın No: 4, Kaynak Eserler Serisi No: 3. Konya: Selçuk Üniversitesi Mevlânâ Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları.
- Tolasa, H. (1982). 15. Yüzyıl Türk Edebiyatı Anadolu Sahası Mesnevileri. *Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, S 1. İzmir.
- Topaloğlu, B. (1992). “Bari”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 5, s.73.
- Topaloğlu, B. (1996). “Gafûr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 13, s. 286-287.
- Topaloğlu, B. (2002). “Kudret”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 26, s. 316-317.
- Topaloğlu, B. (2006). “Müntakım”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 32, s. 23-24.
- Topaloğlu, B. (2007). “Ölüm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 34, s. 34-35.
- Topaloğlu, B. (2020). “Muhammed”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 30, s. 437-439.
- Topaloğlu, B. (2020). “Muhyî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 31, s. 78-79.
- Topaloğlu, B. (2020). “Müdi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 31, s. 429-430.
- Topaloğlu, B. (1995). “Esmâ-i Hüsnâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 11, s. 404-418.

- Topaloğlu, B. (2001). “Kahhâr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 24, s.169-170.
- Topaloğlu, B. (2012). “Tevvâb”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 41, s. 48-49.
- Topaloğlu, B. (2012). “Tövbe”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 41, s. 279-283
- Topaloğlu, B. (2022). “Kıyamet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 25, s. 516-522.
- Tosun, N. (2009). “Sır”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 37, s. 115-116.
- Tuğluk, H.İ. (2016). “Türk Edebiyatında Bahâristân”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. S 26/1, s. 45-57.
- Tulum, M. (2011). *17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı*. (1. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Turgut, K. (2013). *Abdurrahman Câmî, Düşünce ve Eserlerinin Türk Edebiyatına Etkisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Turhan, K. (2002). “Kuvvet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 26, s. 504-506.
- Türk Dil Kurumu. (1963-72). *Tarama Sözlüğü*. C 1-7. Ankara: TDK.
- Türk Dil Kurumu. (1988). *Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK.
- Türk Dil Kurumu. (2010). *Yazım Kılavuzu*. (27. Baskı). Ankara: TDK.
- Uludağ, S. (1988). “Abd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 1, s.58.
- Uludağ, S. (1988). “Ağlama”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 1, s.473-474.
- Uludağ, S. (1988). “Ahadiyyet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 1, s.484.
- Uludağ, S. (1989). “Akıl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 2, s.246-247.
- Uludağ, S. (1991). “Aşk”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 4, s.11-17.
- Uludağ, S. (1992). “Bâyezîd-i Bistâmî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 5, s. 238-241.
- Uludağ, S. (1994). “Edep”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 10, s.414-415.

- Uludağ, S. (1996). “Gaflet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 13, s. 283-284.
- Uludağ, S. (1998). “Hırka”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 17, s. 373-374.
- Uludağ, S. (1999). “İbadet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 19, s. 247-248.
- Uludağ, S. (2000). “İbnü’l-Fârız”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 21, s.40-43.
- Uludağ, S. (2001). “Kalb”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 24, s.229-232.
- Uludağ, S. (2002). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Uludağ, S. (2003). “Mârifet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 28, s. 54-56.
- Uludağ, S. (2003). “Makam”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 27, s. 409-410.
- Uludağ, S. (2006). “Mürid”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 32, s. 47-49.
- Uludağ, S. (2006). “Nefis”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 32, s. 526-529.
- Uludağ, S. (2007). “Nûr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 33, s. 244-245.
- Uludağ, S. (2007). “Ölüm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 34, s. 37-38.
- Uludağ, S. (2010). “Şûrb”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 39, s. 269-270.
- Uludağ, S. (2012). “Tövbe”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 4, s. 284-285.
- Uludağ, S. (2013). “Veli”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 43, s. 25-28.
- Uludağ, S. (2018). “Ruh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 35, s. 192-193.
- Uludağ, S. (2020). “Mücahede”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 31, s. 439-440.

- Uludağ, S. (2022). “Keramet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 25, s. 265-268.
- Uludağ, S. (2022). “Keşf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 25, s. 315-317.
- Uludağ, S. (2022). “Kevn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 25, s. 342-343.
- Uzun, M. İ. (2000). “İbrahim”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 21, s. 272-273.
- Ünver, İ. (1986). Mesnevî. *Türk Dili, Türk Şiiri Özel Sayısı*, C II, s. 415- 417.
- Ünver, İ. (1992). *Arapça Farsça Kelimelerin İmlâsı*. Eski Türk Edebiyatı Kollogyunda sunuldu, Ankara
- Yardım A. (2008) *Mesnevî Hadîsleri*. İstanbul: Damla Yayınevi.
- Yavuz, K., Ayvalli, R. (1991). *Dini Terimler Sözlüğü*. İstanbul: Türkiye Gazetesi Yayınları.
- Yavuz, S. S. (2020). “Mi'rac”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 30, s. 132-135.
- Yavuz, Y. Ş. (1989). “Akıl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 2, s. 242-246.
- Yavuz, Y. Ş. ve Çetin, A. (1991). “Âyet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 4, s. 242-244.
- Yavuz, Y. Ş. (2001). “Kader”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 24, s. 58-63.
- Yavuz, Y. Ş. (2007). “Peygamber”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 34, s. 257-262.
- Yavuz, Y. Ş. (2010). “Şer”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 38, s. 539-542.
- Yazar, S. (2011). *Anadolu Sahası Klasik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yazıcı, T. (2003). “Leylâ ve Mecnûn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 27, s. 160.

- Yekbaş, H. (2008). Metin Şerhi Geleneği Çerçevesinde Şarihlerin Divan Şiirine Yaklaşımları. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S 23, s. 189 - 217.
- Yeniterzi, E. (1995). *Mevlana Celâleddîn-i Rûmî*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yeniterzi, E. (1999). Metin Şerhi ile Görüşler. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S 5, s.59-71.
- Yerinde, A. (2011). “Tayyib”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 40, s.196, 197.
- Yetik, E. (1991). “Ankaravî, İsmâil Rusûhi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C 3, s. 211-213.
- Yetiş, K. (2007). *Dönemler ve Problemler Arasında Türk Edebiyatı*. İstanbul: Kitabevi.
- Yıldırım, A. (2011). *Mesnevî-i Şerif*. Konya: Tuna Yayınları.
- Yılmaz, M. (1992). *Edebiyatımızda İslâmi Kaynaklı Sözler*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Yılmaz, O. (2007). Klâsik Şerh Edebiyatı Literatürü. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C 5, S 9, s.271-304.

ÖZ GEÇMİŞ

Hamit Uygun

Orcid: 0009-0003-0557-7167

1980 yılında Aksaray'da doğdu. 1997 yılında Aksaray Lisesinden, 2002 yılında Uludağ Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünden mezun oldu. 2003 yılında Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünden Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Yüksek Lisans derecesini aldı. 2016 yılında Anadolu Üniversitesi Sosyoloji bölümünden mezun oldu. 2019 yılında Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünden Yönetim ve Organizasyon Yüksek Lisans derecesini aldı. Halen Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı programında Yüksek Lisans eğitimine devam etmekte, Seyyid Mehmed Ali'nin *Mesnevî-yi Ma'nevî*'si üzerine tez çalışması yürütmektedir. 2002 yılından beri MEB'e bağlı okullarda öğretmen ve idari personel olarak çalışan Uygun, halen Aksaray Yeşilova Şehit Nazmi Mengi Anadolu Lisesinde Türk Dili ve Edebiyatı olarak görev yürütmekte olup evli ve üç çocuk babasıdır.

He was born in 1980 in Aksaray. He graduated from Aksaray High School in 1997 and Uludağ University, Department of Turkish Language and Literature in 2002. In 2003, he received his Master's degree in Secondary Social Studies Education from Balıkesir University Institute of Social Sciences. In 2016, he graduated from Anadolu University Sociology Department. In 2019, he received his Master's degree in Management and Organization from Aksaray University Institute of Social Sciences. He is currently continuing his Master's degree in Niğde Ömer Halisdemir University Institute of Social Sciences, Turkish Language and Literature program and conducting a thesis on Seyyid Mehmed Ali's *Mesnevî-yi Ma'nevî*. Since 2002, Uygun has been working as a teacher and administrative staff in schools affiliated to the Ministry of National Education. He is currently working as a Turkish Language and Literature teacher at Aksaray Yeşilova Şehit Nazmi Mengi Anatolian High School and is married and has three children.

گفت بر سیدم ادب نکند انتم گفتند هم که هستی است و اینست
 حضرت آدم جواب گفت جواب و بر تو دید که خوف ایدم ادبی
 اتحادم حضرت اند دید که هم سست اول ادبی که حفظ نمود
 بعد از اول ادبی مقبول اینست که سست اولی که حفظ نمود و بر کرد
 اندم دید **شمار** هر که کرد حرمت او حرمت برد هر که کرد
 قند لو زیند خورده هر که کرد که درگاه حضرت کتوره
 آنک مقبله سنده حرمت و رعایت ایلدر هر که کند
 کتوره لو زیند بر بجز به جا و با طاعت و فدا شد امتنا لهما
 آیت که که سست خود است که هر که کند ایملک ایلدر
 اذ نام تر جزاده آنک اون بشن بولور و او سلام بود افتوا
 مضاعف ایملک لولور و هر که از الی الی الی
 مقصد است ایملک جزا کسر و کلد از الی الی **شمار**
 جانب است از هر که لطیف بار را خوش کن بر حق و بدین
 طبقا کیمت ایچوندر لطیف اولنلر ایچوندر **بسم** که در خوش
 ایچوندر شکی کوره و ریخته ایلدر ریخته لک کوره قال الله

الطیب اللطیف حرکت لطیف کلمه ایچون ملطی و اردو حضرت
 اولنلر ایچون فیضات و اردو **شمار** ناسر بومعنا یمنع اولور
 تعدیل کلیم بار را خوش کن خوشتر بدین و بر حق بدین
 دیکدر **شمار** یک مثال ای دلای فرقی ببار یکبار ایچون
 ای دلای جملیه اختیار بر هر که بر لوندن فرقی ایملک ایچون بر حق
 کتوره عا جری اختیار دن بلکه **شمار** دست کان از ان و
 از اینها شکی و آنکه دست و او از انتر ز جاش **شمار** در یک
 او دست از انتر ز ان اولور و عشتی هر ضد که او
 این آنک السد بر در بر اختیار ای دترین که بر شمش
 دیر لور و اول ایچون که کتوره سست بر شمش **شمار** هر دو شمش
 آفریده حق شمس ایملک نتوان که این با آن قیاس پس
 هر ایملی حرکتی سن حضرت خدا آنک بر اول شمش **شمار** لکن بولور
 قیاس ایملک کر که اگر چه بولور ایملی سست بولور حضرت و لکن
 بینهما ده جوق و اردو **شمار** زیر که بولور اختیار ایلدر و اول بری
 ایچوندر ایلدر **شمار** از اینها که لور ایچوندر شمش هر شمش ایچون

دیدنش بوجرت دن بیست و سه سال از سن در سن یک پست علوم
 اولدی که نو باده کت اختیارک و ارد و انام نغش اولدی
 اولدی که دن پوزیشنا کوردک یعنیشنا کوردک
 نسیرا که او مجبور در پست اهل الکلیک جبری مریض ک
 جبری نکر که مقبولد و مکر و حدر و اهل نغش اولدی جبری
 کت جبری غیر نغش اولدی کت جبری نکر اولدی کت جبری
 مجبور دیکه نکر که مذکور و مقدر و حدر و جبری
 سرتنیک حقیقانه کلمه مریض و حدر اولدی
 و طاعت و عبادت کلمه که اختیار مریض و حدر و کورد
 جبری اندر لر نغش جکت عقلست این چه عقل آن عقل که
 ماضی بفره بر آید کت بود که اولدی جکت عقلست
 بوجیل که عقل کدی یعن جیل اید جری عقل جوی عقله اند
 عقل دکدر دیکدر زیر اصله عقل عقل کدی که بیاد
 عقل دکدر و عقل جوی که نسبت عقل دکدر و نغش
 بود که جکت جکت عقل که اصله عقل دکدر و جکت

عقلی الکلی ایچو که کلمه ضعیف الذمن اولدی کت که
 اولدی و اختیار مریض کت اولدی و جبری و اختیار
 ندر عقلی ایچو کت قدر ادر اکت ایده نغش جکت عقلی
 کورد و مریض بود آن دکر باشد که جکت جان بود
 عقله نغش اولدی جکت فرضا و مریض اولدی اول
 جکت غیر اولدی که جان نغش اولدی یعن جکت غیر مریض
 خوب و رعنا و لطیفه که عقله نغش اولدی اگر دکر و حدر
 بد اولدی که همان مریض بود اولدی نغش جکت جان و مریض
 دیکرت با ده جان و قوام دیکرت جان و عقل اولدی
 جکت بر مقام آخره در که اول مقام مقام عقلدن
 عالیه و بر ندر با ده جان کت بر آخر قوام و از در که اول
 عقل با ده کت قوام نکر نغش آن زمان که جکت
 عقلی نغش بود این نغش با ده کت بود اول مانده که
 عقله نغش اولدی جکت دوزخ و اختیار مریض و ایدی
 بود که کت که مراد حضرت محمد نغش جکت کت که مراد حضرت

عقلی

که مراد از اول ملک مقدم اول است که گفته اند که اول ملک مقدم است و اول ملک
 ایچو که کتب و پر مشرک که حکم عقیده غایت ایله نام لیدی
 و ایچا که کتب و پر زیاده قدر ایدی چون حضرت بنی مکرم دم
 بحث اولی اندر دینه دعوت ایله کده بوقدر عقل کسرا
 نبویه دن غافل و علوم کینه دن جاها اولدر اهرم خدیله
 کتبت ویر پلوا ابو جمل دینلدر و حضرت حرکت کتبت کتبت
 فاروق اولدر حقیقه باطل دن زیاده فرق اندر شکم سورر
 چون عمر از عقل آمد سورج اولی ابو جمل شد در جنت
 چون که حضرت عمر در دن جاها کده کده کده کده کده کده کده
 سندن کده ایله ایمان و اسلام مرتبه سندن ایدی اول حکم
 ایچا که کتبت ابو جمل اولدر و ایمان و اسلام مرتبه سندن
 قالدی **شور** سوسی عقل و سوسی عقل او کلمت که چیه خود
 بجای او جاها است حسن جاننده و عقل جزو عقیده اولی
 ابو جمل کلمدر اگر چه جانده نسبت خود او جاها در اولی
 و عقلی اولی امور نسبت اول ابو حکم در ایچا که کتبت

امور

که مراد از اول ملک مقدم اول است که گفته اند که اول ملک مقدم است و اول ملک
 ایچو که کتب و پر مشرک که حکم عقیده غایت ایله نام لیدی
 و ایچا که کتب و پر زیاده قدر ایدی چون حضرت بنی مکرم دم
 بحث اولی اندر دینه دعوت ایله کده بوقدر عقل کسرا
 نبویه دن غافل و علوم کینه دن جاها اولدر اهرم خدیله
 کتبت ویر پلوا ابو جمل دینلدر و حضرت حرکت کتبت کتبت
 فاروق اولدر حقیقه باطل دن زیاده فرق اندر شکم سورر
 چون عمر از عقل آمد سورج اولی ابو جمل شد در جنت
 چون که حضرت عمر در دن جاها کده کده کده کده کده کده کده
 سندن کده ایله ایمان و اسلام مرتبه سندن ایدی اول حکم
 ایچا که کتبت ابو جمل اولدر و ایمان و اسلام مرتبه سندن
 قالدی **شور** سوسی عقل و سوسی عقل او کلمت که چیه خود
 بجای او جاها است حسن جاننده و عقل جزو عقیده اولی
 ابو جمل کلمدر اگر چه جانده نسبت خود او جاها در اولی
 و عقلی اولی امور نسبت اول ابو حکم در ایچا که کتبت

امور

مثنوی آن صافی در کمال است و جان صافی است و این صافی است
 آب صافی بر سنگ است این صافی است و این صافی است
 معبد او این صافی است و حکمت نذر در کمال است
 کف تو کف است و کف من کف است و کف من کف است
 عذر بدید که ای رسول من بر صوفی است و صوفی است
 بونک حقیقت او در کشف او این صافی است و این صافی است
 و این صافی است و کف حقیقت کمال او این صافی است
 امری است و این صافی است و این صافی است
 و این صافی است و کف حقیقت کمال او این صافی است
 بری بود که بر صوفی است و این صافی است
 معانی که در کمال است و این صافی است
 بله **مثنوی** چسب کردی معنی از ادراک است و این صافی است
 در و نه است و این صافی است و این صافی است
 قید این صافی است و این صافی است
 از برای فایده این صافی است و این صافی است

که این صافی است و این صافی است
 ده این صافی است و این صافی است
 این صافی است و این صافی است
 چون این صافی است و این صافی است
 ز این صافی است و این صافی است
 و این صافی است و این صافی است
 اول این صافی است و این صافی است
 کورسک بر صافی است و این صافی است
 حرف و کلام است و این صافی است
 بر فایده کورسک است و این صافی است
 معانی از ادراک است و این صافی است
 این صافی است و این صافی است
 کمال صافی است و این صافی است
 صد صافی است و این صافی است
 و این صافی است و این صافی است

این صافی است

کلمه سید و اندک بمکمل اولی سر و یکدیگر لایست و هم او کلمه روح
 بوجمله ارواح و احدی هر دو در پس رسول و مکمل روح و جمل ارواح
 بر جز و منتهی شده اولد و غیر منور اولد پس حضرت و کلمه روح
 او زره خطاب اید و بیورر که اولد رسول سید و کلمه روح
 فایده اید در که سن مردم فایده دن خالی و کلمه روح پس کلمه
 طعنیه نه چون الکتور رس بعد کلمه ارواح اید ان کلمه روح
 تعلیق الیه شده فایده مدد یونیدن او نور طعنیه روح اید
 ارواح کلمه اید اندک سیده و نیدن ایند سیده کلمه ارواح
 لایحه و اولی طعنیه کلمه ارواح که تغییر یافته قابل و کلمه ارواح
 دلیل اولد و غندن او نور و بر فایده ذکر یکله انفا اولد
 فایده اول اولد که روح پاک بند کلمه ارواح غنیل
 زبر انک وجودنده بالقوه اولد خاصیت بو عالم جسمانی
 فعله کلمه ارواح و انک عین سید پس بولور و اول عالم اندکی اولد
 بوعالده اثبات اید و اول عالمه صالح و فاسد و صابر و مجاهد
 اگر چه حضرت خدا انک معلومید که بوعالده در صابر و مجاهد

ذکر

فاسد اولد و مجاهد و صابر پس بولور و اول عالمه صابر
 مجاهد اولد و کلمه روح نیز تفاوت و لکن اول عالمه صابر و مجاهد
 اولد و اعتبار بقدر اول عالم صالح و فاسد و صابر و مجاهد
 پس لازم کلمه که انده بالقوه حاصل اولد اعلا بوعالده فعله
 کلمه و نبوت مدینه سن بولور و لکن اقل انک تعالی و کلمه روح
 تعالی مدینه سن و الصابین صابر و مجاهد ارواح
 اینک حضرت خدا انک معلومید و لکن صابر و مجاهد اولد
 اولد و منتهی اید پس اول عالمه صابر و مجاهد مدینه سن بولور
 مابوعالده احب میگوید و طعن و مجاهد اید و مجاهد اید
 اختیار اولد و پس بوعالده کلمه روح و مجاهد اید و مجاهد اید
 بولور و صابر اید و صابر مدینه سن بولور و کلمه روح علی بن
 سید الاوصیاء اکران کلمه روح بوعالده احب کلمه و بوعالده
 داننده اولد و خاصیت فعله کلمه روح مدینه سن بولور و داننده
 اولد و خاصیت فعله کلمه روح است اولد و فایده ثانی اولد که
 روح عالم ارواحه اینک و صابر و مجاهد و اول عالمه کلمه روح

قلما در عالم کمال که در صفت بر سر یک بود و حق تعالی در حق تعالی
 اولد و غیر یقین اولد و وقت بدو قلدر کند الکر صفت
 تو آب اولد و در غایت و مغفرت ذنوب فلی سیر روح
 بود و کمالی به مشایخه قلدر زبیر اعلا اروه اعهده عیون و ذنوب
 بود و ایدر روح خست سار کت و غفار الکر صفت ظاهر
 اولد و کند او کذا ایضا علیه و ارد که انکس ظهور بود
 عالم خدیر بود و بدست عبد رب سیر اول صفت اولد و موصوف
 بکمال و در عالم احسن کمال موقوفه و سعادت و کمال و غایت
 عظمای بر کمال و بر سر سیر موصوف اولد و غفار و صفا کمال ایدل
 بکمال و وقت بدو قلدر کمال ایدل بر سر سیر موصوف اولد
 بدست روح این نیک عالم احسن کمال سنده فایده حیرت
 حقیق او صفا کمال ایدل بر سر سیر موصوف اولد و غفار و صفا کمال ایدل
 بدست کمال و کمال فایده نبود مکه و در بود ایدل و غفار و صفا کمال ایدل
 ای روح حیرت نعلنی ایدل سنده فایده بود قدر بر سر
 جوا بود که سوزک اگر فایده بر سر اولد سنده بود و ای روح

این ظاهر و حیرت کمال ایدل اگر سوزک بکمال سوزک میوز و فایده
 اولد و غیر سیر سوزک ایدل و کمال اولد که بود و غفار و صفا کمال ایدل
 اولد و کمال ایدل که روح عالم معزده فایده کمال حیرت اولد و غفار
 انکس و غفار فایده کمال سیر کمال ایدل و کمال اولد که کمال حیرت اولد
 بر معیار کمال ظاهر ایدل کمال سنده و سیر حیرت و کمال حیرت و غفار
 اولد و کمال ایدل انکس ظاهر ایدل و غفار اولد و غفار اولد
 و معنی او ایضا ظهور کمال بدست سیر کمال بر معیار دلال ایدل
 کمال ایدل ایدل ایدل ایدل ایدل ایدل ایدل ایدل ایدل ایدل ایدل
 جسم کمال کمال کمال کمال کمال کمال کمال کمال کمال کمال کمال
 و کمال سیر کمال کمال کمال کمال کمال کمال کمال کمال کمال کمال
 ایدل و کمال ایدل کمال کمال کمال کمال کمال کمال کمال کمال کمال کمال
 شانه و حقیقت ایدل ایدل ایدل ایدل ایدل ایدل ایدل ایدل ایدل ایدل
 بدست حیرت کمال کمال کمال کمال کمال کمال کمال کمال کمال کمال
 دلال ایدل کمال کمال کمال کمال کمال کمال کمال کمال کمال کمال
 ایدل و کمال ایدل کمال کمال کمال کمال کمال کمال کمال کمال کمال کمال

الک

فاضله گفته موصوع اوله معنی به دالت ایدر اگر عا
 ایستک مشایخ اعطای یک عالم معانی دیگر مکرر فی نوعا و صورت
 کورسین و متکلم خفیه تک او صورتی که در ان ایدر یک
 واقعه و عا اولو کسین **نوشته** کسین در احوال به کردن بود
 به عا ال و رو ترش کردن بود حضرت خدا انکه لشکری هم در
 طوقی اولو و بعضی کسین که در دنده فرض بود و لاند و کسین
 حقیقه سرشکر اید **نوشته** علی الخصوص عا و اهدن عالم انست
 کسین و بعضی و بعضی و ادراک مرتبه سینه بود یکی انکه لشکری
 قله شکر و تک و عا ابلک و یونز یکی اکثر انک دکلد **نوشته**
 بعضی حضرت بار سینه بر لایه مبتلا اید **نوشته** بونده نه نیست و اید
 دیو جهل ان ابلک و اولی بکادون بوکت اکثر اید و بونه
 بل در دیوشکایت ایستک شکر انکه نش اولو و ز شکر
 اولو و که وجود یکی مختصا نیست **نوشته** و اکثر بر بل اید و انی اولو
 ایستک جد الدن حند و زره اولو کسین و محکم اید و غیر مرتبه
 صابر لردن اولو کسین **نوشته** اید و حکم کسین و رو کردن اید شکر

به کسین که شکر کوی است کسین اکثر شکر انی ترش و در اولی بک
 پس بو اعتبار اید به کسین که کوی کسین که کوی کسین که کوی
 ترش و رو کردن خالی دکلد **نوشته** کسین که را که راه باید و جهل
 کسین و کسین کسین کسین کسین کسین کسین کسین کسین کسین
 در که او کسین که شکر کسین کسین کسین کسین کسین کسین کسین
 کسین در و کسین کسین کسین کسین کسین کسین کسین کسین کسین
 اولو و اولو اسطرا اید در و کسین کسین کسین کسین کسین کسین
 در و کسین کسین کسین کسین کسین کسین کسین کسین کسین
 نیست چون فل سکت و اندر ضبط نیست **نوشته** معنی شده
 ضبط و خطا دن خالی دکلد **نوشته** معنی شده ضبط و خطا
 دکلد **نوشته** بعضی به ضبط این کسین است یکی بر ترشانه اید و بعضی
 و مراد او زره اسطرا و مد و بعضی **نوشته** با خط اولو که در سینه
 معانی سینه و بعضی **نوشته** با ش است یکی معنی وافی الی
 نقد اید **نوشته** بلکه معنی شده معنی شده اولو هاش کسین
 کاه اولو که مراد است اید و انک نظم معنی شده اولو

معنا بر آید چنانکه کبر و شوقه تا فکرم را در اولت معنا شود
 ایدر بیت کان بعصر جلد به کمال آنکه نظر کلوب تغییر
 اولسر اول علیه السلب الیقین و کمال نظر کلوب اولده
 بر آخر معنا و بر آخر کلام سوبلند کینه اعتدال را بیک طریقی
 اوزره واقع اولند در معنی آنکه من اراد ان یحیی
 الله فی قلبی نعم اول التفتی اول قولک معنا سینه نشین
 که بر کس الله ایلد او ترمق دیلمه از با نصیب ایلد او تور
 سون زیر ایلد مظهر الی و مرآت اسرار بر باند و در لور
 کندیرون اولش در حقیقی اولش در پس الی نصیب کله
 فائز و حقیقی اولش در اگر با نصیب کمال ایدیکن فیصل
 بکمال استرسک طریقت نامه ده قسم اولک با بنده با بنده
 معنی آن رسول ان خود بدین یک دو جام فرستاد
 نسیام اول رسول دم جوهر اکی جادن که نوش اندر لند
 کندر جادن مراد حضرت محمد پیور در کلام سعادت ایا
 که رضی عنقه ایلد بر اول سوال دم استرسک شایسته ایلد

بمعنی ایلد و سوس اولده و استسواق مرنه سن بولدی
 آنک با دنده رسالت فالدر بنیام فالدر بنیام و الی اندر
 اندر قدرت الله شد آن رسول الی رسید و شایسته
 اول رسول حالته ایدر شد که حضرت حق قدر ندان
 و الی و حیران اولده اول رسول الی رسید و شایسته
 اولده بنیام ایدر بنیام ایدر بنیام ایدر بنیام
 کشت کشت کشت کشت کشت کشت کشت کشت کشت کشت
 دانه چون که در کله کشت و زرع اولده بنیام رسول
 مقدس سیر ایدر بنیام ایدر بنیام ایدر بنیام ایدر بنیام
 در بنیام ایدر بنیام ایدر بنیام ایدر بنیام ایدر بنیام
 الی اول حضرت محمد اصل اولده بنیام ایدر بنیام
 کشت علوم و معارف اولده کشت کشت کشت کشت کشت
 بر نه طاق اولده کشت کشت کشت کشت کشت کشت
 جمیع اولی مقرر در بنیام ایدر بنیام ایدر بنیام
 ایدر بنیام ایدر بنیام ایدر بنیام ایدر بنیام ایدر بنیام

والله

احوالی اوله انبیای الهی است اوله در هر کس که عالم
 اگر کسی در سنگ که بنده قرآن او قورم بلی اگر کسی
 او قورم اما اصل مراد اوله از حکام قرآن قبول الیهم
 مشور و رجوع است و قرآن پذیر انبیاء اولیا را دیده که
 وضاحت است او قورم پس قرآن پذیر اولیوس انبیاء اولیا
 در هر مرتبه طاعت و قرآن پذیر اولیوس انبیاء اولیا
 مل فائز فایده مند اوله و قرآن قبول انبیاء اولیا
 بهر منتهی اوله مشور و رجوع است او قورم پس قرآن
 تنگ آید در نفس و اگر حضرت قرآن قبول الیهم اولین
 اوله قصص انبیاء چون که او قورم پس سنگ مرغ جانک قصص
 سده تنگ کلور و مشال اوله مشور مرغ کو اندر نفس زینت
 مرغ وید رستن از نداد نیست بر فوش که او قورم پس قصص
 زینت اندر اگر قصص دق تو تملی استه مرسته نادان کندند
 مشور روحها که نفسها رسته اند انبیای ره بر شایسته اند
 شوال بر و حاکم قصص دق تو تملی در انلره لکه لای اوله

مشور

اینم

انبیاء در کمال است و در هر کس که از بر وک آواز است
 آید زین که هر کس که از این است این اول انبیاء
 آواز بر طشت دین جانبدن بر و کلور یعنی کند که عالم
 مضاده مقصد حد قدس کند در انک کلام در دین جان
 بر و خارج عالمه طالع بود بود بود بود و نفس دین کافور
 نطق بولی بود بود در این کلمه سنگ مشال الهی نادانلره
 و غافل که صحت ترک است و حضرت قرآن الیهم انبیاء اولیا
 حالیه حالش کرد در مشور باین رستم زین تنگ قصص
 جز که این ره نیست چاره این قصص انبیاء دین جانبدن
 بودید بر که ای طالب طالع اوله کلمه بزین تنگین اولان
 قصص بود که اوله نسبت قورملق بون قصص
 قورملق چاره بود بود ن غری دکلره صحبت مر دگاندن
 خلاصه و سید بود که مشور خویش را بخور زین از از از
 تا تر ابر و کندی از استه ها کند که زیاده زبون و بخور
 دوزن سن اغنیاء اولیا که کند که محبوب کور سن که

سند استهاردن بیرون آید که بر تفسیر خود ابرکت بدو
منصور کاشته با خلق بند محکم است در او از بند آید که کما
ذیبر افلق است بهار حکم بند در یغی بنی الخلق است
بدلیق را بحدقه غایت ایل حکم قید در راه حدقه بود
قید بند آمدن فی کفده یغی قید است بهار قید آمدن
کم دکلده بلکه بند است بهار دمو بند دن در زیاده بدو در
کما خالی هم به حسب امر زمین است از یثا الیه بالاصح
فی الدین اوفی الدنیا الامن عظمه اذنه ۶۰ امر بهر در رفر القدر
تکم شهر ندن و جسد ندن بجات بدلیق بایده بوقصد تفر
ایدر لر تا کم حصه الکرقصه بازگان که طوطی مجوس را او را
پیغام داد به طوطیا هندوستان در بنگام رفتن بازگان
منصور بود بازگان و او را طوطی در قفس مجوس بیا طوطی
بر بازگان و او را بدو انک بر طوطیس در قفس یغی قفس
مجوس ایدر بر زیبا طوطی ایدر منصور چونکه بازگان کس در آن
سور هندوستان شدن آغاز کرد چونکه بازگان کس در آن

اندی

منصور وید اراک ایلدر هندوستان جانیله ایکنه عزیمت
آغاز اندر منصور بهر غلام و بهر کسرت را از جوده گفت
بهر توجیه ارم کوز رود بازگان هر غلامند و بهر جابرسینه
خود و کهندن دید یک کسند او تو را نه کوز بهن هندو
ستان کن تیر سو یله منصور بهر یکی از دی حرا در ساز کرد
جمله را و عده بداد آن نیک مرد از لادن بهر ی بازگان
به مراد طلب ایلدر او انیک مرد جمله کسند و عده و بر
منصور گفت طوطی را جود امر از منقا کار نیست از خط
هندوستان بازگان طوطیه پدید یک کسند از منقا است
که هندوستان ندن سجا و انک سر فوندن کنوم منصور
کشفش آن طوطی که انجا طوطیا چون پید کن ز حال
اول طوطی را بازگان دید که اول سرده اول طوطی لری
چونکه کوره کس هم خاردن انک بیان ایل بود بدو منصور
کان ها طوطی که مشتاقی نشان از قضا است در کس
که اول فلان طوطی که سرک مشتاقی که در قضا است

معینه انصاف ایدوب سوبله و جمله نیک نفس و احدی که
 اول سب و مرتبه و خنده ای داد است اشعار ایدر و در
منو یک صبح خوش کن بر باد چه که غرض او هر که بدیدم او
 ای بیم محبوبم بر قبح و حال من دیده دن نوش ایلمه بیا دیده
 اگر آن سبک که در بر سن بنم نصیب دادم **منو** چه با حینت
 باره بیانی بیاید در حرفان با دنیا را **منو** بیا در این فاده
 خاک بیز چون خور در جرم خاک بر سر و با خود دو خاکست
 اول افشا ده نیک یاد نه بخت تو عالم نفسی ده و جسم نیست ده
 قاله ز دل داده نیک آدنه چون کس فی حقیقتش سر ایدر
 نوش ایدر سن و بلا روضه کاسی الکرام نصیب فواسخه
 آنکس هر چه سن خاک او زره دوک **منو** ای بخت آن عهد و
 آن سوگند که وعده های آن لب چون فدا که ای بخت اول
 یمن قهر اول فدا که بیزین لبک وعده لری قهر **منو** اگر
 بنده از بدیده بگست چه تو بید کنی پس فرق چیست
 اگر بنده نیک فراقی بدیده کدن اول و با حینت است

سب بدیدم حسن عسل او بدیده نیک او را سبده فراقی
 حضرت مولانا نیک دایب شیرینار منو نیک اگر خجلده
 بود که منظر خدا اول و ای کانه خراب ایدر کن منظر خاک
 مرتبه احدیت ده بر اول و غنه است ایکن منظر دن ظاهر
 و منظر لیم منظر ایضا ایدر و اگر سب سوز سوز
 نیک تو جمله در بویله در او اجاب محبوب حقیقتی سوز فراقی
 ایست که شریفه دند که سوز **منو** ای بدید که تو کنی در ششم و
 با طر از سراج و بانک چنگ ای محبوب حقیقتی او ایدر
 و حقایق که ششم و جمله ایدر سن سماعدن و بانک
 چنگدن شوق و طر زدن دکل **منو** ای جان تو ز دولت خوب
 و انعام تو ز جا خوبتر ای جان سبک جور و بخت کدو
 خوبتر در و سبک استعلاک جان و جاندن مجرب در
منو بار تو این نورت چه بود تا تم این ما خود که سوزت
 چون بود ای دل حقیقت سبک نازک بود که غش اذوق
 صفایندن که با خود جان و بر سر کاسک نازک بخد اوله

ل
 ل

سرک با کت بود یا خود کت سو کت بخند و اول
 که در جور تو و آن لطافت کس نباید عورت و خلوت و
 خلدن که کت جورک حوثر بعدی ممکن کلد و
 مل صدن که کت عورتی بولن بعدی کت لطافت و
 بر مهربانی بایند که کت حد و غایتند ایر مز
 نام و ترسم که او باور کند و ز کرم این جور را کت کند
 ایام و خوف ایدم که اول محبوب جفیفه بنامه مر تصدیق
 ایدم و کاکر مندک و زیاده مر جندن او جور کت
 عشق عاشق بر تو بر لطف خلد بو الوی حوثر این مر
 بن اول محبوب لطفند و نه بد اید عاشق زیاده محدر
 بن بوم ایکی ضدک عاشق عشق و الله ازین عار در سنا
 شوم و چو بلی این کسب کمال شوم و الله اگر بو عار دن تو
 جاننده کیدم یعنی بو عار بل دن فرار اید و بست راحت
 و کت تار فامیت جاننده کیدم بلی ایکی بو سبب دن
 اولورم و اول عار بل دن فرار اید و کت جاننده کلد

او بود و فریاد ایدم سرک ایچ بلی کت کت بد دهان
 با خورد او عار را کت کت بوج بلی در که اغرض
 حوثر او بلی عار کت کت بلی یعنی ترا و جبار صف و
 کت قبول ایدم عشق این چه بلی این شمت کت آتش است
 جمله ما خوشه ما ز عشق او را خوش است ز کت در بای
 محسوده اولور بغه شمت کت به عظیم جانور در کت اندن
 سوک جانور او مر امش کت کت بود ارا امش عجایب
 مخلوق قانده باز مشتم که هر عالم کت شمت کت کت کت
 در با کت او را کت کت به عارف است کت کت کت کت
 دیر کت که بونده خود جانع بو قدر بونده کت در بوب کت
 طش به چتر لرا اول جانع کت او زنده آتش با قوب کت
 بشور لر ز کت کت کت کت اول جانع کت کت کت در با کت
 کت کت کت غایب اولور اگر کت کت کت کت کت کت
 بون کت دیر کت کت کت کت کت کت کت کت کت کت
 بود ایدم و کت کت کت کت کت کت کت کت کت کت

پس حضرت مولانا عاشق حق اولاد را منکر است و این را
 بونه بیل در بهر بیل که در بکده بود عاشق آنست و منکر است
 جمله دنیا خوشتر از آنکه عشق ندان خوش شده در و ذوق و دلش
 لک لرا بکر در عاشقان حق و متعاقبان جمال مطلق و کاشی
 الحیجیب متعاقبان طبع حبیب متعاقبان لطف و قمر و در
 زهر مهره کلور سه قبول ایدر لر و خوش کور لر و غنیمت
 محبت مقابله سنده بکده شکر ایدر لر سه و نعمت و محبت
 زلفان در عین صفا و رحمت بطور لوت شکر ایدر لر
 بلا سر و احباب صفا بلور لر و تنگ این فارض صفا بلور لر
 بیت و کلادی فی الی الی ابدی جعلت لیکری مکان بیت
 و باز به صفا بلور لر و خوشی مناسک بیور منکر که قضا خدا
 رضا اول مرتبه ده در که اگر بند و زنده موند ایلد هم
 شکر محبت ده نخلد اولاد ندان بند زباده اولور دی
 اصرار اولاد فائده بلدی مولی کن غافل اولاد در پس
 عشق الی نیک بو حکم مناسک زلری جو قدر و بی غافل

که کند و از دست و از قضا حسن ترک اید و دوست منکر
 و مراد در این است که وید مراد ایلد عاشق کل تر به بلور
 عشق خوشتر از آنکه خوشتر از آنکه عاشق خوشتر از آنکه
 عاشق خوشتر از آنکه خوشتر از آنکه و بعد لب کلر از حقیقت
 عاشق کلر در کده مراد است و الله اولاد مرتبه اول و مرتبه
 که جمیع اسماء صفات متصفه در و عاشق کل اولاد که خوشتر
 جناب مرتبه اسماء لطیفه سه مرتبه در عاشق ایلد اسماء
 قدر سه مرتبه در عاشق اولاد مثل معطر و سه
 مانور در ایلد سه و معطر و باطریخ اولاد سه و ندر قافیه
 جاننده در ایلد ایلد و عیسی و لطیف اولاد سه و کونه آرزو
 ایدر سه و تمام و مستقیم اولاد و غر زبانه در ایلد آرزو ایدر
 و بکونه اسماء ایلد لیه خط اید و ایلد صفا معشوق مرتبه
 صفا بلور کل ایدر سه و مرتبه حالش که مرتبه اولور سه و مرتبه
 در مرتبه اول اولاد پس به مرتبه و ارک عاشق بالکل لیه
 نور نور و مرتبه حرم کل ایلد کل کل منک حسنه کل دن

بگویند اولی و فیض مستحقان است و اینها را در عالم
 نوره و نور بر آید و هر کس که در این عالم
 است و قدر و قیمت را باطن بیند و فیضها را و قدرها را
صفت این طبع و عقل الهی بویضا شریف الله تعالی
 اول عقل طبعی است که خداوند اینک صفتش در عقل
 بش مرتبه سر دارد اول مرتبه سر روح حسی است
 اول نشانه که جوهرش خالص است اما در روحانی
 تنفس و قبول اید و در روح روح حیوانی است اصلی در
 و در روح حسی که در وجود دارد و در این مرتبه سر روح
 ضعیف است که جوهرش خالص است اما در اندکی شکیلا حفظ
 اید و در وقت حاجت روح انفسی را در این که آنک
 مرتبه سر بالاتر در صفتش وجود دارد بدایت نشو و نما
 و در روح بود و در زیر الی که در عالم فراموش اید
 و در مرتبه سر روح عقل در که حسی و خیال در خارج
 معانی را در آن اید و معانی را در آن که در معانی

در این مرتبه سر روح حسی است و در این مرتبه سر روح حسی در
 که اینها را باطن علم عقلی را از این که در آنک معلوم
 نمائند در این اید که آنکه اینها را معانی است و اینها را
 قادر اولی و علی آنک عقلی است و در مرتب اید و اول عقلی
 عقلی است که در این مرتبه سر روح حسی است و در این مرتبه سر روح حسی
 اینها را در این مرتبه سر روح حسی است و در این مرتبه سر روح حسی
 روح حسی است که در این مرتبه سر روح حسی است و در این مرتبه سر روح حسی
 الهی و در مرتبه سر روح حسی است و در این مرتبه سر روح حسی
 عالم معانی است و در مرتب الهی که در این مرتبه سر روح حسی است
 طبعی و معانی است و در عقلی که در این مرتبه سر روح حسی است
 و شوق و محبت و ولایت و کرامت و در این مرتبه سر روح حسی است
 صفتی که در این مرتبه سر روح حسی است و در این مرتبه سر روح حسی
 اید و در این مرتبه سر روح حسی است و در این مرتبه سر روح حسی
 جان طبعی است که در این مرتبه سر روح حسی است و در این مرتبه سر روح حسی
 عقل اولی و در این مرتبه سر روح حسی است و در این مرتبه سر روح حسی

و در این مرتبه سر روح حسی است و در این مرتبه سر روح حسی

تن فتنه و محسوس اولمش در آنکه او متذکر خلق خدا بود و این را بطریق
 ابرو و چشم و لب و زبانش و غیره که او در غایت محرم اوله یعنی
 بر حجاب و عافیتی که محسوس اولمش اوله انبیا و اولیا علیهم السلام
 اوله و انک را از سر در آنکه ایلمه خفیه استعداده
 مشهور بود که مرغ صغیر بی گناه و اندرون او سیل با سیاه
 قفسر گناه منور زاده زبون مرغ و انک در رنده سیل
 عکس بود اوله یعنی سیل خفیه که حضرت جبرئیل علیه السلام
 انده اوله و انک وسعت باطن سر مرتبه اوله که جمیع
 احاطه فله محسوس صورتها معنی عالم که اوله مشهور چون
 بنالند را بر سر شکرت که افتد اندر صفت کردن خلق اوله
 مرغ زبون شکرت و شکایت سر چون که بر اربابک اوله که
 انک را که سر سیله صفت کرد و نه خلق و سر یعنی اولیا خدا
 صورتها بخفیه زبون چرخ که سر و از در که شکرت و شکایت
 طبع بقیه که ملک عالم شوق و تحت لریدن آه و ناله اوله
 لرزه در آسمان خلقه انک آه و ناله کشدن و لرزه و لرزه

در مشهور بر کمال و اوله و سر و در مشهور صند صند یک از خدا
 پارسه او شصت لیک از خدا حضرت الله دن اکرم دم
 یوز نامه یوز یک این سر و یعنی یوز و یک اسرار
 زبان جانب خفیه انک جانیه کلور اوله که دن بر یارب
 دیمک و حضرت الله دن المشرکه لیک دیمک و از در
 صراط خفیه که کلش در حضرت الله دن بنده یوز یک دیمک
 اینک اجابت بعد جلدیه دیمک معناس مستحق اوله و مشهور
 زکات او به زکاتهای خلق یعنی کوشش جمیع اهل دنیا خلق
 انک زکات غیر یک خداوند الله تعالی فائده یکد که
 کفر فائده حمل ایا نکر که در انک خطا و زکات خلق و خطا
 و زکات کفر و کفره شکرت خفیه فی الدین خطا ایله ذاب یا کفر
 و خطا و ایمان مراد ارباب تعلیم که قبل اوله ایمان
 کا خفیه معلوم که که خطا خطا سر متفکر عافیت
 ایمانندن اوله و انک کفرندن مراد کفر که لغت معیار
 اوله و مراد سر و یعنی اولیا عافیت کذبیک عافیت و

دین

هر جا که سوز حضرت عباس است سوز بر کوه اولاد و در دهه
قلندر **شور** از سخن خواهی که گوی چو که شکوه صبر کن از هر چه در پیش
خود ای متکلم اولاد که اگر شکوه کنی لذت و شیرین سوز سوز یک
است شکوه حضرت عباس که بجز مرده دل را رها کند از شکوه
حاصل در جمیع در صبر اولاد شکوه کنی سوز سوز یکس و اولاد
بجز مرده دل را رها کند از شکوه **شور** صبر باشد مشیت با زین
هر خطی که از روی کوه کان زیر یک لکه و عاقل که مشیت
صبر اولاد با کوه که شک که آرزو و آبتن با هر خطی که **شور**
هر خطی که آرزو و آبتن با هر خطی که **شور** هر خطی که آرزو و آبتن
ای عاقل صبر کن که هر خطی که آرزو و آبتن با هر خطی که **شور**
در هر کوه که آرزو و آبتن با هر خطی که **شور** در هر کوه که آرزو و آبتن
است صبر کن از هر خطی که آرزو و آبتن با هر خطی که **شور** است صبر کن
خاطر صبر کن از هر خطی که آرزو و آبتن با هر خطی که **شور** خاطر صبر کن
صبر کن از هر خطی که آرزو و آبتن با هر خطی که **شور** صبر کن از هر خطی که
و کتب آن رفعت اولاد که آرزو و آبتن با هر خطی که **شور** و کتب آن رفعت

هر جا که سوز حضرت عباس است سوز بر کوه اولاد و در دهه
قلندر **شور** از سخن خواهی که گوی چو که شکوه صبر کن از هر چه در پیش
خود ای متکلم اولاد که اگر شکوه کنی لذت و شیرین سوز سوز یک
است شکوه حضرت عباس که بجز مرده دل را رها کند از شکوه
حاصل در جمیع در صبر اولاد شکوه کنی سوز سوز یکس و اولاد
بجز مرده دل را رها کند از شکوه **شور** صبر باشد مشیت با زین
هر خطی که از روی کوه کان زیر یک لکه و عاقل که مشیت
صبر اولاد با کوه که شک که آرزو و آبتن با هر خطی که **شور**
هر خطی که آرزو و آبتن با هر خطی که **شور** هر خطی که آرزو و آبتن
ای عاقل صبر کن که هر خطی که آرزو و آبتن با هر خطی که **شور**
در هر کوه که آرزو و آبتن با هر خطی که **شور** در هر کوه که آرزو و آبتن
است صبر کن از هر خطی که آرزو و آبتن با هر خطی که **شور** است صبر کن
خاطر صبر کن از هر خطی که آرزو و آبتن با هر خطی که **شور** خاطر صبر کن
صبر کن از هر خطی که آرزو و آبتن با هر خطی که **شور** صبر کن از هر خطی که
و کتب آن رفعت اولاد که آرزو و آبتن با هر خطی که **شور** و کتب آن رفعت

سر از حضرت موسی بر سر برادر و برادرش را که در آن
 اول صبح در حضرت موسی بی مقدمه خود را پیش از آنکه
 که فرمان آن حضرت را که هر چه خواهم عطا کنم بگویند
 سر از حضرت موسی دیدیم هر چه که خواستیم بگویند
 سکه عطا می کردی اول سخن بر افاقه کنیم بگویند ایله بگویند
 لری بیایم بر سر لری تا لری بگویند اما آن که بگویند
 اول از آن لری سر لری تا لری بگویند اما آن که بگویند
 موسی تقدیم ایلمدی تعظیم و تکریم معناسان داده اید
 و اما آن که بگویند اول از آن لری تقدیم و تکریم معناسان
 ایشمارید و تکریم سر اول شما ای حرا و افکنید
 مکرر را در میان حضرت موسی هم آنکه دیدیم که اول از آن
 اید که تکریم کردی او را و بر آنکه تکریم حضرت موسی را
 الفا اید که دیمه سندن حکایه بر سر لری تا لری بگویند
 ملقون **شور** این قدر تعظیم و تکریم کردی آن
 درخت و پاهای آن بریده بود تعظیم و حضرت موسی قدر

383
 ایله که بگویند اول از آن لری تقدیم و تکریم معناسان
 سبب اول در حضرت موسی بگویند و عطا دایله که بگویند
 الی و ایله بر سر بریده اولی بگویند و عطا دایله که بگویند
 سر لری تقدیم و تکریم ایلمدی دین لرینه سبب اولی و عطا
 حق اولی لری و عطا دایله که بگویند ایله سندن تقدیم و تکریم
 ایشندی **شور** بر سر لری تا لری بگویند اما آن که بگویند
 درخت و پاهای آن بریده بود تعظیم و تکریم حضرت موسی
 قدر سر ایدیم و آنکه تعظیم شده عطا اولی و عطا دایله که بگویند
 عطا دایله که بگویند درخت و پاهای آن بریده بود تعظیم و تکریم
 بالریک محبت موسی او را و قطع اولی و عطا دایله که بگویند
 که خلع کفایت اولی و عطا دایله که بگویند عطا دایله که بگویند
 شد نقیصه دلالته ایلمدی معاینه بیانه شد و ایله
 بیورر **شور** لری و تکریم سر کامل اعلان تونه کامل محبت
 باش لای اها ناقص اولی اهل نفس تقدیم و تکریم دایله که بگویند
 حل لری و تکریم کامل اولی که تکریم بر تقدیم سبب نور حق اولی

وخاصه دعای توبه و سر و در هر مرتبه یکبار و اگر بگوید
سویخته آنکه بگوید سندن کور و این سر شریفه توفیق آید
آنانکه بگوید کسین بیدار اول و خاموش اول بر سر
سن لیسک سنده غفلت و کثافت زیاده اولور
و هو ایشک فوت بولور اگر بگوید آمین نکته سویلک
و اسرار الهی دن بیدار یک قدر نقل الیسک توفیق
قادر اولور من و این سر شریفه مقتضای سر اوزره توفیق
من و این سر شریفه کثافت عقیده سینه سبب اولور
لازم بگوید بیدار بر سر آید سن و خاموش اولور
و این سر شریفه زنا خدمت آید سن تا سن در حال مرتبه
بولور سن اندن حکم لیسک و نکته دیسک سکا کمال
شیر چون بگوید سر اوزان سر شریفه کوشه مارا چون سر
الضواء چون بگوید کسین لیس مرتبه سندن سن و اول
کامل مرتبه سندن در تغییر و نطق صاحبید را اول سن
جنت کد کلد ز سر آید سر الله کوش مرتبه سندن

اولم الضواء آید و بگوید کلد ز سر آید الله کوش و این
دری القرآن فاستمعوا له الضواء الحکم که چون بگوید
شیر کودک اول و چون بگوید سر شریفه سر شریفه بود اول
کوشن بیدار کودک اول و چون بگوید سر شریفه سر شریفه
درت اول کودک خاموش اول و چون بگوید اولور و عکله
شیر در سر می بیدار لب ده غفلت از سر و این سر شریفه
اول کودک سوز سوزیدن بر سر زنا بیدار کثافت کثافت اول
کودک سوز سوزیک کثافت در اول شیر در زنا بیدار کوش
بیدار خوشن را کثافت بیدار بیدار و اگر او کوش طوفیه سر
آید بر سر شریفه معز و بی هو ده سویه اول طفل کند و این
جهانک دلسازی آید بر سر کودک مرتبه سندن اول بیدار
لازم بگوید که خبر الالبون اول و این سر شریفه زنا کمال منقو
طوبی کرک و اندن حسن بیدار و اسرار طریق سویلی
استماع آید تا بعد کند و در صاحب نطق اول کوش سر
قادر اول اگر بگوید بیدار سر آید سر سر بیدار کوش الف

ای سالک راه حق مانکست طفلست مشکلی آن مسوولان منیع
 سینه شیطانی در راه غدا ای جسمانی در اندک صکر او اجانی
 ملائکه به شریک ایلمه یغیر ملائکه نیک غدا اسسه و نور اینستانی
 انبار ایلمه انکست ذوق الد و خیرین سست در خاکست ذوق
 مشق تا تو تار یک و ملول است در آنکه با دیولین همیش
 ای طالب کمال که کشت و تار یک و ملول است و صفت شیش
 ایلمه بولاف سن بکشت شیان ایلمه شین زبانه شین
 ذوق الد و خیرین سست خیرین بولاف سن مشق لوقه کونور
 افرو و کمال آن بود آورده از کشت عال بر لوقه کونور کمال
 زیاده اندر و اول لوقه اکمل ملائکه نیک در و نور اول کونور
 مرتبه کمال متوجه اولد که کمال کونور شیش لوقه اولد که کونور
 لوقه کمال البسته شین اولد که کونور کمال زیاده ایدر مشق
 بر و غش کاید چرخ مانکست آب خوانش چرخ اغرا کونور
 بر و غش کاید چرخ اغرا کونور بر و غش کاید چرخ اغرا کونور
 چونکه چرخ اغرا کونور بر و غش کاید چرخ اغرا کونور

چونکه چرخ اغرا کونور بر و غش کاید چرخ اغرا کونور
 دینم کند الکت بر لوقه کونور قلب ضیا ویر میبه بکونور
 اطفال ایلمه او طعام اگر چه حال مرتبه سنده ایلمه ده
 اگر حرام در زیر اخصیت حال انده بولمیش اولد
 مشق علم و حکمت را اید از لوقه کونور مشق و رفقت اید
 از لوقه کونور حال لوقه کونور علم و حکمت طوبه و عشق و رفقت
 قلب حاصل اولد و حال انده لوقه کونور حال لوقه کونور شانی
 بود در مشق چرخ لوقه کونور بر و غش کاید چرخ اغرا کونور
 استر ادان حرام چونکه طعام و غدا کونور حرام کونور
 قید و دام کونور کونور بقیین کید کونور بر شیشه مقید کونور
 راه حقدن و مانده بولمیش و اندن چرخ و غش کاید چرخ اغرا کونور
 انشیر چرخ ام یل زبانه لوقه کونور حرام کونور شانی کونور
 فی صورت الحلال البسته لوقه کونور حال لوقه کونور ذوق کونور
 بسورر اما حرام اولد کونور و غش کاید چرخ اغرا کونور
 مشق کونور کونور کونور کونور کونور کونور کونور کونور

شایسته ای اگر کسی بخواهد در این راه
 سبک بگذارد و در راه ارباب اگر سبک
 که بر آن کوه خروید و بعد از آن کوه
 ارباب و میراث محال عقیده کند آنکس
 نیت و علم و حکمت و بونهارشانی
 و غدا ای حرام حلیت و عقبت بسور
 و بعد از آن ارباب حاصلا و در آن
 در آن طوطی و طوطی و طوطی و طوطی
 اندیشه ما فی الشیء و بعد از آن
 در بار و در آن کوه اندیشه و در
 اندیشه و در آن کوه اندیشه و در
 لایق و در آن کوه اندیشه و در
 جهان کتک و طوطی و طوطی و طوطی
 از طوطی و طوطی و طوطی و طوطی
 باز آید سوی منزل و در آن کوه

و در آن کوه اندیشه و در آن کوه
 در آن کوه اندیشه و در آن کوه
 اول از رکان و عده ای که در آن کوه
 کتور در آن کوه اندیشه و در آن کوه
 بعد از آن کوه اندیشه و در آن کوه
 آنکه در آن کوه اندیشه و در آن کوه
 از آن کوه اندیشه و در آن کوه
 که در آن کوه اندیشه و در آن کوه
 حایان و آنکس که در آن کوه
 اندیشه و در آن کوه اندیشه و در آن کوه
 بویله و در آن کوه اندیشه و در آن کوه
 بی دانش و در آن کوه اندیشه و در آن کوه
 اینک در آن کوه اندیشه و در آن کوه
 بونده و در آن کوه اندیشه و در آن کوه
 پیش از این و در آن کوه اندیشه و در آن کوه

طوطی بزرگانه دیر بکدام خواهر پیشین می نرسد و اول
 خوشه و غنچه بر سر درخت **منو** گفت کفتم آن شکایتمای
 به کرده و طوطیان همگی نو بزرگان طوطیه دیر بکدام
 بکاسپارش اند بکدام اول شکایتمای **منو** و مستانه
 سکا مشایر اول طوطیه کرده و منده **منو** آن یکی
 طوطی ز در دشت بوی برده زهر آشن بر پرده و زرد
 اول طوطی سنگ در دکن ریا طوطیه **منو** و سنگ
 مراد یکی ادراک اندی و آنک او دی جاک اولدی
 دوشدی و اولدی **منو** من پیشین کستم این کن چو
 لیکن چون کفتم پیشین چه سود **منو** پیشین اولدم و خبری
 دیکم نه اندی **منو** و سوزی اندر سوزیک نه ایوان
 دیویشما اولدم **منو** لکن چون کفتم پیشین تلق نه فایده
 پیش بومناست که حفظ نشد **منو** بزرگ و سوزی
 نکند که آن چو نه از زبان **منو** بجز بوی دان که تر است و از کجا
 بر نگشته ناگاه زمانه چو در **منو** ای بر سر یکی بک که کند چو

منو و چون حجاب و زنیایدن چنان اوق کبیر **منو**
 و آنکه در از ره آن سیر ای **منو** بند بایکد سیمای از **منو**
 ای اوغل اول سیر بولند کرد و **منو** سیر سیمای باشند
 سند ایکن که کرد **منو** چون که منشت از سیر سیمای را کفست
 که **منو** سیر انشود بنود شکفت **منو** چون که سیمای باشند
منو سیر اندان باشند اولدی **منو** چو **منو** اگر چنان
 و **منو** سیر ایبر سیمای **منو** سیمای **منو** مراد
 است **منو** در آنک بند چو دانه ایکن مکنده **منو** چون که
 حفظ نشد فادر اولدین **منو** و **منو** باشند بند **منو**
 پس باشند بیاور اندکدن حکم چو **منو** و
 اهل چو سوز اولکام **منو** فتنه **منو** و **منو** خراب ایکن
 اولدی که چو سوز لر و در در جاک خراب اولم **منو**
 اولم **منو** فعل را در **منو** اثر از اینست **منو** و آن
 موالیدش حکم خلق **منو** است **منو** اندن صد و این
 فعل و قول که خبر **منو** سوز **منو** ای **منو** غیب از لری

مثل آنکه از این الفاظ این است که بگوید و در این مسئله که بگوید
 و کما یورثک انک صلیب و انک انک انده مدخلی بود که بگوید
 حصول آنکه منسوب به آنکه بگوید و اگر بگوید و اگر بگوید
 این است که آنکه درم درم بگوید و اگر بگوید و اگر بگوید
 نقطه ایست که حصول آنکه بگوید و اگر بگوید و اگر بگوید
 درم بگوید و اول آنکه درم بگوید و اگر بگوید و اگر بگوید
 و جامع درم بگوید و اول آنکه درم بگوید و اگر بگوید و اگر بگوید
 و غایت مضاعف و علقه و این است که بگوید و اگر بگوید و اگر بگوید
 منسوب او بود و براده بر سوالی بگوید و اگر بگوید و اگر بگوید
 بود و چون بگوید و اگر بگوید و اگر بگوید و اگر بگوید
 این است که بگوید و اگر بگوید و اگر بگوید و اگر بگوید
 بر بگوید و اگر بگوید و اگر بگوید و اگر بگوید
 حجتی بود و اگر بگوید و اگر بگوید و اگر بگوید
 منعکس و اگر بگوید و اگر بگوید و اگر بگوید
 از آنکه بگوید و اگر بگوید و اگر بگوید

و این است که بگوید و اگر بگوید و اگر بگوید
 که آنکه بگوید و اگر بگوید و اگر بگوید
 موالد آنکه بگوید و اگر بگوید و اگر بگوید
 موالد آنکه بگوید و اگر بگوید و اگر بگوید
 سبب آنکه بگوید و اگر بگوید و اگر بگوید
 اول آنکه بگوید و اگر بگوید و اگر بگوید
 بگوید و اگر بگوید و اگر بگوید
 جایزه و اگر بگوید و اگر بگوید
 معنای آنکه بگوید و اگر بگوید و اگر بگوید
 ضمیر او بگوید و اگر بگوید و اگر بگوید
 تکمیل بگوید و اگر بگوید و اگر بگوید
 علی الاطلاق بگوید و اگر بگوید و اگر بگوید
 فاعلی او بگوید و اگر بگوید و اگر بگوید
 آنکه بگوید و اگر بگوید و اگر بگوید
 حق بگوید و اگر بگوید و اگر بگوید

اولی

عباد من بر فرفی و بر سر کسب در حق و در ذکر و استغفار و دعا
 دیر کرد و رتبه ای بهم بر بحر آفتاب رسد و اهدا اینک نصیحت
 ایلمد که فاعل حق است سن بری الوار ذات و صفات آنک ایله
 ستر بایله و ارحم و بر سر محبت ایله و انت ارحم الراحمین
 حال حق که سر محبت ایله جبر کس را میسر فاعل حق تو هم پیوسته
 انری انی دایلمد بکر سجده یا سجده انی دایلمد بکر حتی
 انشود که کردی یعنی سر نه انرا و نود در دیر هم ذکر سر انرا
 بو معنای اجبار ایلمد بکر یعنی آنک استیلا اسنه اولند
 تو فاعل ایلمد بکر که آنک حاله بقید ایلمد بکر ذکر سر او نود در
 اما ابرحق حق تعالی لفظون مستفاد اول معنای اجبار ایلمد بکر
 یعنی سر زندی استیلا ایلمد بکر انرا ده سر بی سر ذکر سر انرا
 دیر بو تقدیر او زره انرا بادن الله تعریف اولمش اولور
 و کس نه هم تعالی حال بو کمالی کا در سر انرا کور اولد بکر
 انی جز بنده ایوم حضرت جنت عزت روز قیامت ده دیر
 که خفیه بن بوندر او بر دم انواع انور بون بون با صبر و استقامت

ایلمد استیلا انرا صبر ایلمد بکر سبب استیلا هم انرا بون
 خفیه با بوندر در فایز لر در اضاف غم که بوندر در
 و انواع غم نه و اصل و بایلمد در حضرت مولانا خیر سوز
 که ای اولیا و فقر و عرفان طیف و تمسک ایلمد بکر اجتناب
 ایلمد که آنک غیر فی قلبک دن نور ایلمد بکر ایلمد
 صحیحینده و ارد در که حضرت سلیمان ایلمد بکر میور کرد
 من ان فی اولیا قضا و قدر منی رتبه بر او خفیه ده
 در عزت اجتناب شغف الواسع علی الله لانه محض حال
 عرفا و فقر ایله علی حال سو بطن دن و طعن و استیلا
 دن خدر ایلمد لا زنده معز و انشود ذکر ایلمد بکر ایلمد بکر
 او فو بوجایفه علیه ناک قلبه بونست با فو ماس بونست
 بل مشو بونست بکر و بونست با قدرند بر نه دایما خلقا قاتل
 چونم اولیا بونست و بونست با قدرند در در خلق بونست
 کو کلمدی او زره قاهر لر در یعنی آنک قلبه او زره
 غالبه و انده تصرف ایلمد بادن الله قادر لر در استیلا

